

วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการ
ในบริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๖)

THE DISCOURSE ON SOCIAL CAPITAL:
CONCEPTUALIZATION AND PRACTICE IN THAI
DEVELOPMENT CONTEXT [1997 - 2003]

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๘

หัวข้อวิทยานิพนธ์

วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการ
ในบริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540 – 2546)

โดย

นางสาว ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

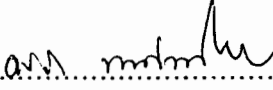
สาขาวิชา

สังคมวิทยา

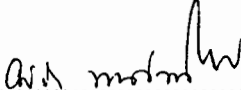
อาจารย์ที่ปรึกษา

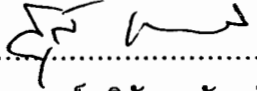
รองศาสตราจารย์ สุรัชย์ หวันแก้ว

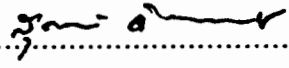
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารธุรกิจ

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ สุรัชย์ หวันแก้ว)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. สุภางค์ จันทวานิช)

ปีนวดี ศรีสุพรรณ : วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการในบริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540 – 2546) (THE DISCOURSE ON SOCIAL CAPITAL: CONCEPTUALIZATION AND PRACTICE IN THAI DEVELOPMENT CONTEXT [1997 – 2003]) อ.ที่ปรึกษา: รองศาสตราจารย์ สุรัชชัย หวันแก้ว; 177 หน้า ISBN 974-17-6979-2

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาแนวคิดทุนทางสังคม มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาวาทกรรม “ทุนทางสังคม” ในสังคมไทยจากมุมมองสังคมวิทยาความรู้ 2) เพื่อวิพากษ์แนวคิดในฐานะที่เป็นแนวคิดการพัฒนาใหม่ของประเทศไทย 3) เพื่อวิเคราะห์กรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นวาทกรรมทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย โดยศึกษาแนวคิดและปฏิบัติการภายใต้บริบทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสาร และการสัมภาษณ์บุคคลที่สนใจและ/หรือมีอิทธิพลต่อการรับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ รวมทั้งมีการเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง และวิเคราะห์ผลการศึกษาโดยใช้แนวทางการวิเคราะห์วาทกรรม

ผลการศึกษาพบว่า *ประการที่หนึ่ง* การนำศัพท์คำว่า “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ที่ถูกนำมาใช้แตกต่างกันสืบเนื่องมาจากฐานคิดที่แตกต่างกัน โดยตัวแนวคิดเองแล้วเป็นแนวคิดที่กล่าวถึง “ความสัมพันธ์ทางสังคม” ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งผลให้เกิดการร่วมมือของคนในสังคม สามารถมีความหมายทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่ม การนำคำว่าทุนทางสังคมมาใช้ในสังคมไทยมีพลวัตของความหมายจนเปลี่ยนไปเป็น “การเป็นทุนของสังคม” ซึ่งทำให้เกิดการรวมเอาแนวคิดอื่น ๆ เช่น ทุนวัฒนธรรม ทุนธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา มาเป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคมด้วย โดยเห็นว่าการพัฒนาทุนทางสังคมจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ประการที่สอง แนวคิดทุนทางสังคมมีฐานะเป็นแนวคิดเชิงบูรณาการที่ภายใต้การผสมแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์กับสังคมวิทยา มาได้ต่อการดำเนินนโยบายการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นในเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากเกินไป

ประการที่สาม จากกรณีศึกษา เรื่องกองทุนหมู่บ้าน หนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล และกรณีปัญหาความขัดแย้งด้านการจัดการทรัพยากร แสดงให้เห็นข้อขัดแย้งด้านความคิดระหว่าง หน่วยงานรัฐบาล นักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน และนักพัฒนา โดยหน่วยงานรัฐบาลได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมอิงกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ฝ่ายนักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน และนักพัฒนาก็พยายามที่จะให้ความหมายของทุนทางสังคมโดยอิงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน การช่วงชิงการเป็นเจ้าของวาทกรรมทุนทางสังคมทั้งแนวคิดและปฏิบัติการดังกล่าวจะพิจารณาได้ว่าเชื่อมโยงกับเรื่องผลประโยชน์และอำนาจ โดยความคิดเกี่ยวกับ “ระบบคุณค่า” และ “มูลค่า” ปรากฏในปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนั้นอย่างค่อนข้างชัดเจน

ภาควิชา สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา..... ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา สังคมวิทยา..... ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

4581203024 : MAJOR SOCIOLOGY

KEY WORD: SOCIAL CAPITAL / SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE / CULTURAL CAPITAL / DISCOURSE / DEVELOPMENT

PINWADEE SRISUPUN. THE DISCOURSE ON SOCIAL CAPITAL: CONCEPTUALIZATION AND PRACTICE IN THAI DEVELOPMENT CONTEXT [1997 – ๒๐๐3]. THESIS ADVISOR: ASSOC.PROF. SURICHA WUN'GAEO. 177 pp. ISBN 974-17-6979-2

The objectives of the thesis are 1) to describe and explain the discourse of "social capital" in Thai society from a sociological of knowledge perspective 2) to assess critically the concept as a new Thai development concept 3) to analyze some case-study in Thai development context. The methodology is qualitative method, with documentary research, key informants' interviews and participating in related activities, and aided by discourse analysis.

The results show that, firstly, the diversity of "social capital" concept in Thailand stemmed from different conceptual bases. The concept is about the social relations that highlight social cohesion and adaptively, both on group and institution level. The concept is in Thai development discourse broadened to mean the "capital of society". The last includes other concepts - cultural capital, natural capital, local wisdom capital - to be elements of social capital. Consequently, it is believed that developing social capital will bring about sustainable development.

Secondly, from inter-disciplinary perspective, the concept of "social Capital" is integrating both economic and sociological perspectives. This integration is a direct response to the mainstream development discourse that overly emphasis on economic growth.

And thirdly, from the case-studies of Community Fund, One Tambon One Product, and conflict management on resource problems show the ideological conflicts between government, academics, local intellectual, and NGOs. The government agencies tend to give the meaning of social capital with reference to economic growth while the others tend to give stronger support for sustainable development. The contestations of social capital discourse are related to interests and power; the differences between "values" and "pricing" thus becomes evident.

Department.....Sociology and Anthropology...	Student's signature
Field of study.....Sociology.....	Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้ หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ภายใต้ โครงการ "ทุนทางสังคมในบริบทความไม่มั่นคงของมนุษย์" และการสนับสนุนจากโครงการทุนอุดหนุนการวิจัยด้านวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และทีมผู้ประสานงานของทั้งสององค์กร ซึ่งผู้วิจัยต้องขอบคุณมาด้วยความซาบซึ้ง

กราบขอบพระคุณ อาจารย์สุรัชย์ หวันแก้ว ผู้ที่คอยให้คำปรึกษา คอยจุดประกายความคิด และเอื้ออารีแก่ศิษย์เสมอมา ขอบพระคุณ อาจารย์อมรา พงศาพิชญ์ อาจารย์สุภาวรงค์ จันทวานิช ที่กรุณาในการแนะนำการทำงานครั้งนี้ อาจารย์ Chris Lyttleton ที่ให้ข้อมูลต่อการทำวิจัย กราบขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน คุณสมบัติ ชุตินันท์ คุณสุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ์ น.พ. สุภาชัย สาระจรัส คุณไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม น.พ. พลเดช ปิ่นประทีป คุณอเนก นาคะบุตร รศ.ดร. เสรี พงศ์พิศ คุณพิทยา ว่องกุล ศ.ดร. อานันท์ กาญจนพันธ์ รศ.ดร. ชวินทร์ ลีนะบรรจง รศ.ดร. จุรี วิจิตรวาทการ พ่อหลวงจอนิ โอโดเชา พ่อสมเกียรติ พันภัย ครูชบ ยอดแก้ว และผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม หากไม่ได้คุยและปรึกษากับบุคคลเหล่านี้ ผู้วิจัยคงไม่ได้เห็นโลกที่กว้างขึ้น และคงไม่ได้ยินเรื่องราวความรู้ที่หลายคนได้ประสบ โดยเฉพาะปราชญ์ชาวบ้าน ที่ผู้วิจัยรู้สึกได้ว่า หากสังคมชาดบุคคลเหล่านี้สังคมไทยอาจจะประสบกับภาวะวิกฤติหนักและฟื้นคืนได้ยาก ขอบคุณพี่ๆ น้องๆ ที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม พี่แก่ง พี่เมาะ พี่ชัย พี่สาว ปกรณ์ โนัด พี่นิน Sumi ที่ช่วยเป็นกำลังใจ คอยให้คำปรึกษา รวมทั้งให้ความรู้ทางวิชาการ ช่วยแก้ไขข้อบกพร่อง และรวมถึงงานอื่น ๆ ขอบคุณพี่หนึ่งสุรสุมที่มาในช่วงวิกฤติได้อย่างพอดีพอดี ขอบคุณพี่ที่ช่วยให้การทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้สำเร็จลุล่วง อี๊ดที่ช่วยเป็นธุระต่าง ๆ ให้ ขอบคุณพี่ฟ้าที่เป็นธุระและให้ความรู้ในการทำงาน เรื่องทุนทางสังคมของสภาพัฒนา และท้ายที่สุด ก็คือ คุณแม่ ที่เป็นกำลังใจคอยถามไถ่เสมอมา

หากวิทยานิพนธ์นี้มีข้อผิดพลาด และหากผู้อ่านมีข้อวิพากษ์วิจารณ์ ผู้วิจัยขอน้อมรับมาด้วยความยินดีเพื่อที่จะได้นำไปปรับปรุงความรู้ของตนต่อไป

คุณประโยชน์ใด ๆ ที่จะเกิดจากงานวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอมอบความดีนี้ให้แก่บุคคลที่ได้เอ่ยนามมาข้างต้น

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญ (ต่อ)	ซ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญแผนภาพ.....	ณ
อธิบายคำย่อ.....	ม
บทที่ 1 ทูทางสังคมในกระแสการเปลี่ยนแปลง.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษาทูทางสังคม.....	1
ระเบียบวิธีวิจัย.....	6
แนวความคิดนำทางการวิจัย.....	12
บทที่ 2 ความเป็นมาและความหมายของแนวคิดทูทางสังคมในต่างประเทศ.....	25
ความเป็นมาของแนวคิดทูทางสังคมในต่างประเทศ.....	25
แนวคิดเรื่องทูทางสังคมที่ได้รับความสนใจ.....	30
ความเชื่อมโยงของแนวคิดทูทางสังคมกับแนวคิดทางสังคมอื่นๆ	46
ประเด็นวิพากษ์วิจารณ์ต่อแนวคิดทูทางสังคม.....	47
บทที่ 3 แนวคิดทูทางสังคมในประเทศไทย.....	52
การรับแนวคิดทูทางสังคมในประเทศไทย.....	52
ความหมายของทูทางสังคม: มุมมองในประเทศไทย.....	59
การทำความเข้าใจต่อแนวคิดทูทางสังคม.....	72
บทที่ 4 ทูทางสังคมในระดับวิชาการ.....	87
ทูทางสังคม: นัยทางนโยบาย.....	87
วิชาการทูทางสังคม.....	89
การแทรกตัวในสหสาขาวิชา.....	101
ปฏิบัติการของแนวคิดทูทางสังคมในวงวิชาการ.....	111
บทที่ 5 วาทกรรมทูทางสังคมในบริบทเชิงพื้นที่.....	115
กรณีศึกษาการใช้นำแนวคิดทูทางสังคมมาใช้ในบริบทการพัฒนา.....	115
การช่วงชิงทูทางสังคม.....	127

	หน้า
บทที่ 6 บทวิเคราะห์ว่าทฤษฎีทุนทางสังคม: จากแนวคิดสู่ปฏิบัติการ.....	133
ย้อนพินิจแนวคิดทุนทางสังคม.....	133
วิเคราะห์ว่าทฤษฎีทุนทางสังคม.....	136
วิพากษ์แนวคิด.....	138
สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	143
รายการอ้างอิง.....	146
บรรณานุกรม.....	156
ภาคผนวก.....	161
ภาคผนวก ก: คำกล่าวและปาฐกถาของ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ เรื่อง “รัฐบาล กับการพัฒนาทุนทางสังคม”.....	162
ภาคผนวก ข: ลำดับเหตุการณ์สำคัญด้านการพัฒนา.....	167
ภาคผนวก ค: การให้คำนิยามความหมายของทุนทางสังคมของนักคิดในประเทศไทย.....	175
ภาคผนวก ง: งานสัมมนาที่ผู้วิจัยเข้าร่วมงาน.....	177
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	178

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1.1	เปรียบเทียบ ทุนกายภาพ ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรม และทุนทางสังคม.... 24
ตารางที่ 2.1	เปรียบเทียบแนวคิดทุนทางสังคมของโคลแมน, บูร์ดิเยอ, พัทนัม และธนาคารโลก. 44
ตารางที่ 2.2	สรุปมุมมองด้านต่าง ๆ ต่อแนวคิดทุนทางสังคมและการพัฒนา และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย..... 46
ตารางที่ 3.1	ฐานแนวคิดด้านการพัฒนาต่อแนวคิดทุนทางสังคม..... 76
ตารางที่ 3.2	เปรียบเทียบการนิยามความหมายของ ศสช., กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม, และธนาคารโลก เปรียบเทียบจากองค์ประกอบของคำว่า “ทุนทางสังคม” ในไทยและต่างประเทศ..... 77
ตารางที่ 3.3	เปรียบเทียบรูปแบบของทุนทางสังคมในแต่ละตัวกระทำกับคุณสมบัติของแนวคิด..... 82
ตารางที่ 5.1	เปรียบเทียบแนวคิดและความคิดเห็นต่อการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาของภาคส่วนต่าง ๆ..... 117

สารบัญภาพ

	หน้า
แผนภาพที่ 1.1	ระดับของความรู้..... 16
แผนภาพที่ 3.1	แสดงกรณีการรับแนวคิดทุนทางสังคมในระยะเริ่มต้นโดย SIF..... 64
แผนภาพที่ 3.2	มองในเชิงการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดตามสภาวะการณ์และช่วง เวลา..... 70
แผนภาพที่ 3.3	ตัวแบบแนวคิดทุนทางสังคม..... 77
แผนภาพที่ 3.4	การรับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย..... 84
แผนภูมิที่ 4.1	แสดงความถี่ในการทำวิจัยและสัมมนาระหว่างปี 2540 – 2547..... 100
แผนภาพที่ 4.2	การนำแนวคิดทุนทางสังคมไปใช้ในลักษณะต่าง ๆ..... 111

คำอธิบายคำย่อ

คำย่อ	คำอธิบาย
วช.	สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
สกว.	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
สศช.	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
สสส.	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ
GDH	ความสุขมวลรวมประชาชาติ [Gross Domestic Happiness]
FTA	การเปิดเขตการค้าเสรี [Free Trade Area]
IMF	กองทุนการเงินระหว่างประเทศ [International Monetary Fund]
LDI	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
NGOs	องค์กรพัฒนาเอกชน [Non-governmental Organizations]
NIDA	สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
SIF	กองทุนการลงทุนเพื่อสังคม [Social Investment Fund]
OTOP	โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ [One Tambol One Product]
9/11	เหตุการณ์โศกนาฏกรรมตึกเวิร์ลเทรดถล่มที่สหรัฐอเมริกา เมื่อ 9 กันยายน 2544 (2001)

บทที่ 1

ทุนทางสังคมในกระแสการเปลี่ยนแปลง

ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคม

ภายหลังการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ หรือที่เราเรียกว่า “โรคต้มยำกุ้ง” ในประเทศในแถบเอเชียรวมทั้งประเทศไทยด้วยเมื่อปี 2540 นั้น ทฤษฎีการพัฒนากระแสหลักก็ถูกท้าทายอีกครั้ง แม้ว่าหลายครั้งการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวคิดแบบตะวันตกจะล้มแล้วล้มอีก แต่ยังคงฟื้นขึ้นด้วยการไม่ออกจากกระบวนทัศน์เดิมที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แม้กระทั่งในปี 2540 เอง ก็ยังมีความพยายามที่จะฟื้นฟูเศรษฐกิจด้วยระบบเดิมเงินเข้าไปหมุนเวียนในระบบตลาดของ IMF แต่การกระทำครั้งนี้กลับเป็นคำตอบของความล้มเหลวใน ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของผู้ครอบครองอำนาจในสังคม

ประเทศไทย คือ ตัวอย่างของคำตอบที่กล่าวถึงข้างต้น

แม้จะเกิดวิกฤติเศรษฐกิจอย่างรุนแรง และการเข้าช่วยเหลือวิกฤติการเงินของ IMF ต่อประเทศไทยเมื่อต้นปี 2540 จะล้มเหลว แต่สังคมไทย โดยเฉพาะในสังคมชนบทก็สามารถที่จะอยู่ได้ด้วยวัฒนธรรมประเพณีที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่, มีครอบครัวที่มีสายสัมพันธ์แน่นแฟ้น, การมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นรากฐานที่สำคัญในการดำรงชีวิต และเป็นดาขายที่แข็งแกร่งที่รองรับคนที่ตกจะเบื้องสูงได้เป็นอย่างดี นี่คือนสิ่งที่สังคมไทยมีมาอย่างยาวนานและยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งก็คือ “ทุนทางสังคม” [Social Capital]

แนวคิด “ทุนทางสังคม” ได้เข้ามาเป็นวิวาทะทางการพัฒนาที่โดดเด่นในประเทศไทย ภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจนี้เอง ซึ่งถือเป็นแนวคิดสำคัญที่ขับเคลื่อนให้หลายฝ่ายได้หันกลับมาส่งเสริมการพัฒนาจากรากหญ้า ให้ชุมชนมีการพึ่งตนเอง และสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชนให้เกิดขึ้น กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม [Social Investment Fund - SIF] เป็นองค์กรหนึ่งที่เคยแพร่แนวคิดนี้ และก็ได้รับการตอบรับจากวงการพัฒนาเป็นอย่างมาก ทั้งจากนักวิชาการ, องค์กรพัฒนาเอกชน, หรือแม้แต่รัฐบาลเองก็ยังคงรับแนวคิดนี้ด้วย ซึ่งรัฐให้ความสำคัญกับแนวคิด “ทุนทางสังคม” ถึงขนาดยกระดับขึ้นเป็นหนึ่งในวาระแห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ [ศสช.], 2547) โดยตระหนักว่าการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นด้านรายได้และการเจริญเติบโตทางวัตถุนั้น มิได้สร้างการพัฒนาให้ประชาชนกินดีอยู่ดีอย่างที่ควรจะเป็น แต่กลับสร้างความเหลื่อมล้ำทางด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านรายได้, การสร้างความไม่เท่าเทียม และสร้างช่องว่างทางสังคมระหว่างคนรวยกับคนจนมากขึ้นเรื่อย ๆ การพัฒนาตามแนวคิดทุนนิยมซึ่งเน้นให้คนบริโภคมากเกินไปตั้งแต่จะสวนทางกับการพัฒนาที่ยั่งยืน และทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุล ทั้งนี้ ยังได้ยกเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นแนวทางในการดำเนินงานอีกด้วย

แนวคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม” ได้ดึงดูดให้นักพัฒนาทั้งจากสายเศรษฐศาสตร์, รัฐศาสตร์, ครุศาสตร์, สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, หรือแม้แต่การแพทย์ ฯลฯ เข้ามาศึกษาแนวคิดนี้ ทำให้แนวคิดมีลักษณะของการเป็นสหสาขาวิชารวมอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในการอธิบายแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมนี้ ก็มีการตีความหมายที่แตกต่างกันออกไปอีก ซึ่งโดยมากแล้ว ในประเทศไทย “ทุนทางสังคม” เป็นแนวคิดที่มีการหยิบยกมาใช้ในวงวิชาการการพัฒนาในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง ตัวอย่างเช่น มีการนำเรื่องทุนทางสังคมมาใช้อธิบายในเรื่องของการสามารถนำเอาสิ่งที่มีอยู่แล้วมาแปรเปลี่ยนให้เกิดคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจ, การใช้ทุนทางสังคมในการพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นต้น

การวิเคราะห์ศึกษาทุนทางสังคมในประเทศไทยที่ผ่านมา ได้มีการศึกษาแนวคิดนี้โดยมีการแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของแนวคิด ทฤษฎี และความสัมพันธ์ของกระบวนการทุนทางสังคม โดยส่วนใหญ่จะอิงกับการพัฒนาชุมชน การคลี่คลายแนวคิดดังกล่าวได้มีการแสดงให้เห็นในระดับการเปรียบเทียบเท่านั้น (ดู พระวี สีเหลืองสวัสดิ์, 2545) แต่ยังมีได้มีการนำแนวคิดดังกล่าวมาอธิบายความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในฐานะที่ทุนทางสังคมเป็น “วาทกรรมการพัฒนา”

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้กล่าวถึงคุณูปการของการวิเคราะห์วาทกรรมไว้ในหนังสือ ‘วาทกรรมการพัฒนา’ อย่างน่าสนใจว่า ช่วยให้เราเห็น ‘ธาตุแท้’ ของสิ่งที่เรียกว่า ‘การพัฒนา’ ว่ามิใช่เป็นเรื่องแคบ ๆ ...การพัฒนาในตัวของมันเองเป็นเรื่องของการต่อสู้ที่หลากหลายและรอบด้าน เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดหรือสร้างความหมาย และการดำรงอยู่ของสิ่งที่เรียกว่า ‘การพัฒนา’ ในรูปของวาทกรรมการพัฒนา จากนั้นก็พยายามสถาปนาวาทกรรมชุดดังกล่าวให้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในสังคมและระหว่างสังคม เพื่อเปลี่ยนสถานภาพจากวาทกรรมชุดหนึ่งในเครือข่าย/โยงใยของกลุ่มวาทกรรมในสังคม [ensembles of discourse] สู่การเป็นวาทกรรมเฉพาะด้าน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 36) นอกจากนี้ ยังชี้ว่าได้มีการพยายามสร้างวาทกรรมการพัฒนา/วาทกรรมการเมืองชุดใหม่ที่สามารถ “บรรจุ” ชุมชน/ท้องถิ่นให้มีบทบาทเข้มแข็งขึ้นมาแทนการเมืองแบบเก่า (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 137) ซึ่ง “ทุนทางสังคม” โดยความรู้ด้านการพัฒนาแล้วก็เป็นวาทกรรมชุดใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นมาใช้ในสังคมอีกด้วย

เวียงรัฐ เนติโพธิ์ ได้ให้ข้อคิดในหนังสือคำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัยว่า “หากจะมองต้นทุนของสังคมในแง่ของแนวคิดเชิงบรรทัดฐาน [normative concept] ต้นทุนทางสังคมได้รับความนิยมนั้น เพราะมีพลังในการอธิบายปัญหาความเสื่อมโทรมของสังคมที่เน้นปัจเจกชนนิยม [individualism] ควบคู่กับการพัฒนาของรัฐที่เข้มแข็งและเติบโตยิ่ง ๆ ขึ้น ดังในสังคมตะวันตก โดยแนวคิดต้นทุนทางสังคมมีขึ้นเพื่อชี้ให้เห็นจุดอ่อนของการขาดความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมและการพึ่งพิงรัฐ จึงเป็นข้อเสนอที่สร้างสมดุลให้กับสังคมร่วมสมัย

¹ ต้นทุนของสังคมนี้ เวียงรัฐ เนติโพธิ์ แปลจากศัพท์คำว่า Social Capital เช่นเดียวกับ ทุนทางสังคม

ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างคนที่นำเสนอในแนวคิดนี้ต้องเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะที่สร้างความร่วมมือเพื่อส่วนรวม และมีเป้าหมายที่ส่งเสริมประชาธิปไตยและความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งไม่รวมถึงสายสัมพันธ์ที่เป็นแบบเก่า เช่น เครือข่ายการพึ่งพากันในระบบอุปถัมภ์ ซึ่งแม้แต่สหรัฐอเมริกาในอดีตก็เคยมี ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่าเครือข่ายที่พึงประสงค์คือ เครือข่ายที่มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยและการพัฒนาเศรษฐกิจเท่านั้น" (เวียงรัฐ เนติโพธิ์, ใน สิริพรรณ นกสวน และ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, 2546: 326-337)

ในยุคก่อนนั้น มีผู้กล่าวว่าความรู้เกิดจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเป็นตัวหล่อหลอมความรู้ขึ้นมา ต่อมาคาร์ล มาร์กซ [Karl Marx] ได้โต้แย้งว่าชนชั้นปกครองที่เป็นนายทุนเป็นผู้สร้างความรู้ขึ้นโดยเป็นผู้ควบคุมเหนือผู้อยู่ใต้ปกครองนั้น อย่างไรก็ตาม คาร์ล แมนไฮม์ [Karl Mannheim] เห็นว่าความรู้ที่กว้างกว่าการมองพลังขับเคลื่อนจากเศรษฐกิจอย่างเดียว การศึกษาความรู้ในปัจจุบันยังต้องมีวิธีการเข้าถึงความรู้โดยมองในแนวโพสโตโมเดิร์นด้วย โดยเห็นว่าความรู้ภายใต้เงื่อนไขทางเวลา และภายใต้ความคิดของนักคิดแต่ละคนต่างก็แตกต่างกัน ทั้งนี้นอกจากจะมีการตรวจสอบบริบทขององค์ความรู้แล้ว ยังมีการสืบค้นการก่อรูปและปฏิบัติการของความรู้ที่เกิดขึ้น ซึ่งรวมถึงมีการมองแนวทฤษฎีทางการเมือง วัฒนธรรม และองค์กร อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Marshall, 1994: 270-271) ทฤษฎีสังคมก็เป็นความรู้หนึ่งซึ่งได้รับการศึกษาและ นิยามกันในหลายรูปแบบ ซึ่งเป็นแนวคิดตามแนวของนักคิดแบบหลังยุคสมัยใหม่ [Post Modernism] ซึ่งแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่นี้ยอมรับว่ากระบวนการคิดมีทิศทางที่แตกต่างกัน และทุกแนวคิดควรจะได้รับการศึกษาวิพากษ์วิจารณ์ และทุกคนมีสิทธิ์ที่จะวิพากษ์เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางความคิดเพื่อหาแนวทางที่ดีในการนำสังคม ปรับปรุงส่วนต่อ และเสริมจุดเด่นให้มากยิ่งขึ้น (เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา ใน สิริพรรณ นกสวน และ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, 2546: 263-269)

อย่างไรก็ดี แม้กระแสการตอบรับจะเป็นไปได้ด้วยดี ทั้งมีการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาศึกษาและใช้กันอย่างกว้างขวาง แม้ว่าแนวคิดดังกล่าวจะไม่ใช่นวัตกรรมใหม่สำหรับในประเทศไทยเองก็ตาม แต่หลายคนได้ตั้งคำถามกับผู้วิจัยในลักษณะที่ว่า "ทุนทางสังคมคืออะไร? ฟังแล้วดูเหมือนเป็นความคิดแนวเศรษฐศาสตร์มาก" ซึ่งยิ่งทำให้ผู้วิจัยรู้สึกว่าการรู้เรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทยกลับยังขาดความชัดเจนในเชิงแนวคิดโดยตัวของมันเอง และยังมีการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดโดยเฉพาะในเชิงวิชาการน้อย ทั้งนี้พบว่าการนำเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ในงานการพัฒนากลับมีความแตกต่างจากแนวคิดของตะวันตก ซึ่งอาจจะมาจากพื้นฐานความคิด และวัฒนธรรมประเพณีที่แตกต่างกัน โดยทุนทางสังคมในประเทศไทยได้มีการนำมาเสริมประเด็นการสร้างชุมชนเข้มแข็ง และเชื่อมโยงไปถึงการพัฒนาประเทศในด้านอื่น ๆ ด้วย

ในการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคมนี้ นอกจากคำถามที่มีการศึกษาว่า ทุนทางสังคมเกิดขึ้นมาได้อย่างไร? ลักษณะการใช้แนวคิดทุนทางสังคมเป็นอย่างไร? ที่มีผู้ศึกษาแล้ว ผู้วิจัยพบว่าท้ายเรื่องอำนาจที่แฝงมาในรูปแบบความรู้เรื่องทุนทางสังคมนี้ควรจะได้รับ ความสนใจ ในฐานะที่เป็นแนวคิดใหม่ที่ถูกหยิบยกมาใช้ในทางการพัฒนาประเทศ ผู้วิจัยจึงตั้งคำถามต่อยอด

การศึกษาว่า วาทกรรมทุนทางสังคมมีลักษณะอย่างไรและกระบวนการสร้างแนวคิดทุนทางสังคมมีนัยเชิงอำนาจในลักษณะใดบ้าง? ทุนทางสังคมที่เป็นสัญลักษณ์ใหม่ในวงวิชาการงานพัฒนานั้นมีการเมืองของความรู้ในรูปแบบใด? มีปัจจัยทางโครงสร้าง สถาบัน ในเชิงกระบวนการอย่างไรที่ทำให้แนวคิดมีบทบาทในสังคม ในการพัฒนา และในการกำหนดนโยบาย? โดยเฉพาะในปัจจุบันที่พัฒนากระแสหลักมีพลังน้อยลงและมีแนวคิดการพัฒนาทางเลือกและการพัฒนาจากรากหญ้าขึ้นมา นอกจากนี้ ผู้วิจัยสังเกตว่าได้มีการใช้ทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นความรู้ซึ่งแพร่หลายอย่างรวดเร็วมาก การวิเคราะห์ในแนว “สังคมวิทยาความรู้” ซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ของความรู้ภายใต้เงื่อนไขทางสังคม โดยสนใจการสืบค้นที่มาของความรู้ และบริบทองค์ความรู้ในรูปแบบเดิม โดยมีรูปแบบวิธีวิเคราะห์วาทกรรมในการพิจารณาอำนาจที่มาในรูปของความรู้ จึงมีความน่าสนใจและเหมาะที่จะนำมาอธิบาย แนวคิด “ทุนทางสังคม” ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมสูง

งานชิ้นนี้จะต่างกับการวิพากษ์วาทกรรมการพัฒนาที่ผ่านมา กล่าวคือ จะมีได้เผยให้เห็นถึงความเปราะบางและความแตกต่าง อีกทั้งการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมเพียงเท่านั้น แต่จะเผยให้เห็นรูปแบบอันเกิดจากการรับแนวคิดภายใต้บริบทและสภาวะการณ์ต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดการยอมรับในวงวิชาการและการพัฒนาในสังคมไทย อีกทั้งมีการวิเคราะห์และวิพากษ์แนวคิดซึ่งจะช่วยชี้ให้เห็นจุดเด่นและจุดด้อยของแนวคิดอย่างเด่นชัดมากขึ้นอีกด้วย โดยมุ่งอธิบายแนวคิดในเชิงสังคมวิทยาเป็นหลัก

1. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.1 เพื่อวิเคราะห์และอธิบายวาทกรรม “ทุนทางสังคม” ในสังคมไทย
- 1.2 เพื่อวิพากษ์แนวคิดในฐานะที่เป็นแนวคิดการพัฒนาใหม่ของประเทศไทยจากมุมมองสังคมวิทยา
- 1.3 เพื่อวิเคราะห์กรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นวาทกรรมทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย

2. สมมติฐาน

- 2.1 วาทกรรมเรื่อง “ทุนทางสังคม” มีนัยเชิงอำนาจแฝงอยู่ในบริบทความรู้ของตัวแนวคิด
- 2.2 การรับ การนำ การใช้ แนวคิดทุนทางสังคม ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคม

3. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 3.1 สร้างความชัดเจนในการทำความเข้าใจแนวคิดการพัฒนาเรื่อง “ทุนทางสังคม” ได้มากขึ้น
- 3.2 ได้ผลการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เรื่อง “ทุนทางสังคม” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการใช้แนวคิดนี้มีจุดเด่น-ด้อยเช่นไร

3.3 สามารถนำการศึกษาไปเป็นพื้นฐานในการปรับใช้แนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" ในประเทศไทย ทั้งในการจัดทำนโยบายและในการปฏิบัติการได้

4. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 4.1 ได้ผลงานวิจัยที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาความรู้เรื่องทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นแนวคิดทางการพัฒนา
- 4.2 ได้ผลงานทางวิชาการที่ถือว่าเป็นพัฒนาการทางความคิดของผู้วิจัย และเป็นพัฒนาการทางความคิดต่อวงวิชาการ

5. ประเด็นคำถามหลัก

- 5.1 ทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทยที่ใช้ในวงวิชาการงานพัฒนามีการก่อรูปของแนวคิดขึ้นอย่างไร?
- 5.2 วาทกรรมทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมีลักษณะอย่างไร
 - ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดวิชาการ
 - ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดเชิงนโยบาย/ปฏิบัติการงานพัฒนา
 - ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดจากรากหญ้า
- 5.3 มีเงื่อนไขทางสังคมใด ที่ทำให้เกิดการรับ การนำ การใช้ แนวคิดทุนทางสังคม? มีการเมืองของความรู้ในลักษณะใด?
- 5.4 แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมีข้อดีและข้อด้อยของแนวคิดอย่างไรบ้าง?

ระเบียบวิธีวิจัย

นานนับหลายทศวรรษที่สังคมวิทยาได้ก่อเกิดขึ้นมา, คงอยู่, และอยู่ภายใต้แนวความคิดทฤษฎีตามแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งอาศัยหลักคิดด้วยการหาเหตุและผลที่เชื่อมโยงกัน แต่ในขณะเดียวกันสังคมวิทยาก็พยายามที่จะออกจากความเป็นวิทยาศาสตร์ด้วยตัวของมันเอง นักสังคมวิทยาได้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมทั่วโลกโดยอาศัยหลักคิดที่แตกต่างกัน เนื่องจากมนุษย์มีเรื่องหลายอย่างที่ไม่สามารถที่จะให้คำตอบกับตนเองได้ทั้งหมด จึงมีการสร้างวิธีการใหม่ ๆ ในการแสวงหาความรู้ การเข้าถึง การสัมผัส เพื่อให้เกิดการรู้ และเรียนรู้ วิธีการแสวงหาความรู้ที่แตกต่างกันที่เกิดขึ้น เป็นคุณูปการที่นักสังคมวิทยาและนักคิดในสาขาวิชาอื่น ๆ ได้ให้กับคนรุ่นต่อมา วิธีการวิจัยแต่ละแบบจึงแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความรู้ที่ต้องการแสวงหา, บริบท และข้อจำกัดในการแสวงหาความรู้ หลายคนก็หันตอบแบบวิทยาศาสตร์ว่าสิ่งที่เห็นได้ด้วยตาและสิ่งที่เป็เหตุผลทางวิทยาศาสตร์คือสิ่งที่เชื่อถือได้ แต่กระบวนการทัศนศึกษาแบบวิทยาศาสตร์ก็ถูกตั้งคำถามและทอนความศรัทธาลงไป

ในการหาคำตอบให้ประเด็นปัญหาวิจัยนี้ ผู้วิจัยพยายามที่จะอธิบายความรู้ในเชิงประจักษ์ เพื่ออธิบายชุดความรู้ที่เป็นนามธรรมซึ่งไม่สามารถที่จะมองเห็นตัวตนของแนวคิดอย่างชัดเจน โดยได้เลือกทำงานวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสาร [Documentary Research] และการสัมภาษณ์ [Interview] บุคคลที่สนใจและ/หรือมีอิทธิพลต่อการรับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ และภาคเอกชน รวมทั้งมีการเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การสัมมนา เป็นต้น และมีการสัมมนากลุ่มย่อย [Focus Group] เพื่อเสริมการตรวจสอบแนวคิด โดยเน้นการวิเคราะห์ตีความหมายจากความสัมพันธ์ของแนวคิดกับปรากฏการณ์ทางสังคม

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 การศึกษาเอกสาร

ศึกษาบทความจากหนังสือพิมพ์, เอกสารประกอบงานสัมมนา, รายงานประจำปีขององค์กรต่าง ๆ, งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง, แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง, หนังสือ, บทความ/สื่อจาก Internet รวมทั้งศึกษานโยบายที่นำเรื่องทุนทางสังคมมาดำเนินงาน โดยศึกษางานเรื่องทุนทางสังคมและงานที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศ โดยเฉพาะเรื่องทุนทางสังคมของประเทศไทย โดยมองแนวคิดดังกล่าวในหลายมิติ

1.2 การเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

การเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการประชุมสัมมนาในประเด็นที่เกี่ยวข้องซึ่งจะช่วยในการวิเคราะห์แนวคิดได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังเห็นมุมมองที่หลากหลายของแนวคิดและประเด็นวิพากษ์จากคนกลุ่มใหญ่ด้วย

1.3 การสัมภาษณ์

เป็นการวิจัยสนามเพื่อสัมภาษณ์ผู้จัดทำนโยบายพัฒนา นักวิชาการ ผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มและองค์กรชุมชน โดยเป็นการ สัมภาษณ์ มโนทัศน์ ความรับรู้ ความเข้าใจและแนวทางการปฏิบัติการ เพื่อทำความเข้าใจลักษณะพิเศษของแนวคิดและการรับแนวคิด "ทุนทางสังคม การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักจะช่วยให้ได้ข้อมูล และนำไปตีความได้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะยังประโยชน์ในการวิเคราะห์ต่อไป ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์ โดยเห็นว่า แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่นำมาเป็นหนึ่งในตัวขับเคลื่อนนโยบายด้านการพัฒนานั้นมาจากกลุ่มนักคิดที่สามารถผลักดันแนวคิดดังกล่าวเข้าสู่กระบวนการนโยบายได้ โดยเลือกสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีบทบาทต่อการรับ, การนำ/ผลักดัน, และการใช้ แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเข้ามา มีบทบาทต่อการพัฒนาในประเทศไทย ทั้งบุคลากรจากภาครัฐ ภาคเอกชน และนักพัฒนาชุมชน โดยในการสัมภาษณ์นี้ จะมีการตั้งประเด็นคำถามนำก่อนการสัมภาษณ์และส่งให้ผู้ให้ข้อมูลหลักก่อน ทั้งนี้ประเด็นคำถามหลักมุ่งตอบคำถามเรื่องวาทกรรมทุนทางสังคมเป็นหลัก โดยประเด็นคำถามที่ถามแต่ละท่านจะมีความแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม โดยเลือกสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ดังนี้

1.3.1 บุคลากรในองค์กรพัฒนาของรัฐ

- คุณสมบัติ ชุตินันท์: เคยเป็นผู้อำนวยการส่วนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม ก่อนที่จะดำรงตำแหน่งปรึกษาด้านนโยบายและแผนงาน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นผู้ที่ทำงานด้านสังคมตามสายงานมาโดยตลอด และเป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับการทำงานนโยบายเรื่องทุนทางสังคม เป็นสายงานในระดับสูงที่ให้ความรู้ในเชิงความคิดได้เป็นอย่างดี
- คุณสุจิตราภรณ์ นาคะลักษณะ: จบการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 8 เป็นผู้อำนวยการส่วนพัฒนาทุนทางสังคมคนแรกๆของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นผู้ปฏิบัติที่ช่วยวางฐานการคิดเรื่องทุนทางสังคมในหน่วยงาน
- น.พ. สุภาชัย สาระจรัส: ที่ปรึกษาวิชาการพัฒนาสังคม กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ทำงานมาตั้งแต่ก่อตั้งกระทรวงฯ เป็นผู้ที่ให้ความสนใจเรื่องทุนทางสังคม และมีบทบาทในทำงานด้านสังคมของกระทรวง
- คุณไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม: จบการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัย Hull ประเทศอังกฤษ และเคยดำรงตำแหน่งในสถาบันการเงินระดับสูงในประเทศไทยหลายแห่ง แต่ได้มารับตำแหน่งประธานสถาบันองค์กรพัฒนาชุมชน [พอช.] และเป็นกรรมการสถาบันด้านการพัฒนาชุมชนและวัฒนธรรมอีกมาก

1.3.2 บุคลากรในองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)

- คุณอเนก นาคะบุตร: อดีตผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนการลงทุนเพื่อสังคม [SIF] ปัจจุบันดำรงตำแหน่งหลายตำแหน่ง ซึ่งล้วนเป็นงานด้านการพัฒนาชุมชนที่ ท่านรัก ท่านเป็นผู้ที่คิดค้นทั้งนิยามความหมายและการปฏิบัติในเรื่องทุนทางสังคมให้กับสังคมผ่าน SIF แม้ว่าจะจบสายงานด้านการบัญชี แต่ทว่าก็สามารถที่จะหยิบเอาวิชาความรู้ของตนเองมาประยุกต์ใช้ในงานที่ตนเองทำอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ
- น.พ. พลเดช ปิ่นประทีป: ผู้อำนวยการ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา [LDI] เป็นผู้ที่เข้าร่วมความคิดเห็นต่อเรื่องทุนทางสังคมในฐานะของผู้ที่ทำงานพัฒนา แม้จะมีใช้ผู้ที่ทำงานเชิงวิชาการโดยตรง แต่ก็ใช่นักปฏิบัติงานที่จะให้ภาพของการรับแนวคิดทุนทางสังคมได้เป็นอย่างดี
- รศ. ดร. เสรี พงษ์พิศ: ปัจจุบันดำรงตำแหน่งประธานมูลนิธิหมู่บ้านและผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จบการศึกษาด้านปรัชญา เคยเป็นอาจารย์ที่ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ลาออกมาทำงานพัฒนาชนบทเต็มเวลา เคยเป็นที่ปรึกษาโครงการพัฒนาชนบทของรัฐบาลและเอกชนในหลายประเทศในเอเชียและแอฟริกา อาจารย์เสรี ถือได้ว่าเป็นนักวิชาการที่ทำงานในองค์กรพัฒนาเอกชนและเป็นผู้ที่มีความรักในงานที่ตนเองทำอย่างมาก
- คุณพิทยา ว่องกุล: นักวิชาการอิสระ และนักพัฒนาเอกชน เป็นคนที่สามารถเชื่อมประเด็นทางสังคมกับวิชาการด้านสังคมได้เป็นอย่างดี เคยทำงานให้กับองค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กรด้วยกัน ปัจจุบันทำงานวิชาการอิสระ

1.3.3 นักวิชาการ

- ศ.ดร. อานันท์ กาญจนพันธ์: อาจารย์คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับนับถือในวงวิชาการอย่างมาก โดยอาจารย์เป็นผู้ที่สามารถอธิบายแนวคิดทางสังคมกับภาคปฏิบัติการของแนวคิดให้สามารถเข้าใจได้โดยง่าย
- รศ.ดร. ชวินทร์ ลีนะบรรจง: อาจารย์คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทำงานร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในการสร้างตัวชี้วัดแนวคิดทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็นผู้ให้มุมมองด้านเศรษฐศาสตร์ต่อการใช้นโยบายเรื่องทุนทางสังคม

- รศ. ดร. จุรี วิจิตรวาทการ: ประธานศูนย์สาธารณประโยชน์และประชาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ [NIDA] เป็นหนึ่งในคณะอนุกรรมการวาระแห่งชาติเรื่องทุนทางสังคม เป็นบุคคลที่มีความแม่นยำในด้านทฤษฎีประชาสังคมอย่างมาก

1.3.4 บุคลากรนักพัฒนาของชุมชน

สำหรับบุคคลในระดับสายงานการพัฒนาในชุมชน จะศึกษาแนวคิดผ่านเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และสัมภาษณ์บุคคลดังนี้

- **พ่อหลวงจอห์น โอโดเซา:** ชาวปะกาเกอวู ที่ต่อสู้เรียกร้องในเรื่องสิทธิในผืนป่าที่พวกเขาอาศัยมากกว่า 300 ปี เขามีเจตนารมณ์ในการรักษาป่าที่พวกเขาอาศัย โดยการเชื่อมโยงให้เห็นความเชื่อและพิธีกรรมที่ร้อยเรียงระหว่างคนกับป่า และได้รับการยกย่องเป็น “ปราชญ์ของแผ่นดิน คนดีศรีสังคม”
- **พ่อสมเกียรติ พันภัย:** จบการศึกษานักธรรมชั้นเอก เป็นชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนปากมูน อาศัยอยู่ที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นนักต่อสู้ที่เปี่ยมด้วยภูมิปัญญา และเป็นปราชญ์ที่อยู่กับธรรมชาติด้วยความพอเพียง
- **ครูชบ ยอดแก้ว:** ครูผู้คิดค้นทำสัจจะสะสมทรัพย์ในชุมชน เพื่อเป็นสวัสดิการให้กับชาวบ้าน โดยเริ่มจากหมู่บ้านของตนเองและขยายเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ในภาคใต้ ปัจจุบันมีผู้นำแนวคิดจากครูชบไปปฏิบัติทั่วประเทศไทย
- **ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม:** เกษตรกรผู้เคยมีหนี้สินเป็นจำนวนมาก แต่สามารถที่จะอยู่ได้ด้วยแนวคิดแบบพออยู่พอกิน และนำไปสู่การทำวนเกษตร ผู้ใหญ่ยังเป็นผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ที่ตนได้เรียนรู้ให้กับคนอื่นด้วย

บุคคลดังกล่าวเป็นนักคิดอาวุโสของแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมที่ประเทศไทยจะขาดไม่ได้ และถือเป็นตัวแทนชาวบ้านที่จะสะท้อนมุมมองเรื่องทุนทางสังคมของประเทศไทยผ่านประสบการณ์ของแต่ละคนได้เป็นอย่างดี

ในการจัดแบ่งว่าบุคคลใดอยู่ในสายงานใดอย่างเด็ดขาดนั้นค่อนข้างยาก เนื่องจากหลายคนมีบทบาทหลายอย่าง และมีความคาบเกี่ยวกัน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้ยึดเอาตัวแปรที่เป็นสถาบันเป็นหลักในการจัดแบ่งเบื้องต้น นอกเหนือจากการสัมภาษณ์ดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยจะมีการพูดคุยกับนักวิชาการและที่ศึกษาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม และหลังจากที่เขียนงานวิจัยเสร็จสิ้นแล้วจะนำผลงานวิจัยส่งให้กับบุคคลต่าง ๆ เพื่อวิจารณ์และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลต่อไป

2. ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆ และสัมภาษณ์บุคคลจากภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนา เอกชน โดยเป็นการศึกษาวาทกรรมเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย ในช่วงระยะเวลาหลังวิกฤติเศรษฐกิจ [พ.ศ. 2540] จนถึง เดือนธันวาคม พ.ศ. 2546 ศึกษาการนำและการใช้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่อยู่ในประเทศไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าว สาเหตุที่เลือกช่วงระยะเวลาในการศึกษานี้เนื่องจากช่วงเริ่มต้นแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทยนั้นแพร่หลายหลังวิกฤติเศรษฐกิจ และในช่วงปี พ.ศ. 2546 เป็นช่วงที่สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้นำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเป็นวาระแห่งชาติในระยะเริ่มต้น

2.1 ขอบเขตของปัญหา

ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งเอกสารที่มีประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดทุนทางสังคม โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทยที่ถูกนำมาใช้ภายหลังการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ภายใต้การนำแนวคิดเรื่องสังคมวิทยาความรู้เป็นแนวสืบค้น และนำแนวคิดเรื่องความรู้ กับอำนาจมาใช้ประกอบในการอธิบาย

2.2 ระยะเวลาในการศึกษา

เริ่มทำการวิจัยตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2547 ถึง เดือนเมษายน 2549 รวมระยะเวลา 2 ปี

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยประยุกต์ใช้การวิเคราะห์วาทกรรมของฟูโกในการวิเคราะห์ตีความ ซึ่งสาระัตถะของการวิเคราะห์วาทกรรมคือการพยายามเปิดโปงหรือเผยให้เห็นถึงฐานะความเป็นวาทกรรมของสรรพสิ่งต่างที่ดำรงอยู่ในสังคม โดยแสดงให้เห็นว่าวาทกรรมคือระบบของอำนาจ ระบบของการผลิต/สร้าง และการเก็บกดปิดกั้นที่ยิ่งใหญ่ วาทกรรมเป็นเรื่องของระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ เรือ่นไขและความเป็นไปได้ของการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 6)

การวิเคราะห์วาทกรรม [Discourse Analysis]

ฟูโก มองว่า วาทกรรมคือ “ชุดของส่วนเสี้ยวที่ไม่มีความต่อเนื่องสัมพันธ์กัน แต่ต้องมาอยู่รวมกัน และอยู่รวมกันมิใช่ในฐานะที่มีเอกภาพหรือความมั่นคง... แต่ในฐานะที่เป็นชุดของวาทกรรมที่มีความแตกต่างและหลากหลาย และต่างก็มียุทธศาสตร์เฉพาะตัวที่ไม่เหมือนกันในการมาอยู่รวมกัน (Foucault, 1978b:100 อ้างใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 20) สาระสำคัญของการวิเคราะห์วาทกรรม คือ การพยายามศึกษาและสืบค้นถึงกระบวนการขั้นตอน ลำดับเหตุการณ์ และรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ ในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งที่อยู่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคมในรูปของวาทกรรม และภาคปฏิบัติการของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ อย่างไรบ้าง มีความเกี่ยวข้องกับบุคคล สถาบัน สถานการณ์ เหตุการณ์อะไรบ้าง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้าง, รวมตลอดถึงการเก็บกด/ปิดกั้น สิ่งเหล่านี้ของ

วาทกรรมมีอย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หัวใจของการวิเคราะห์วาทกรรมอยู่ที่การพิจารณาค้นหาว่า ด้วยวิธีการหรือกระบวนการใดที่สิ่งต่าง ๆ ในสังคมถูกทำให้กลายเป็นวัตถุเพื่อการศึกษ (2545: 27 – 28)

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545: 44 – 45) เห็นว่า ภารกิจหลักของการวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม อยู่ที่การแสดงให้เห็นถึงกระบวนการในการสร้างหรือสถาปนาความเป็นเจ้าของวาทกรรมการพัฒนาชุดหนึ่ง จนกลายสภาพเป็นวาทกรรมหลัก... และการชี้ชวนให้เห็นถึงความแยบยลของอำนาจและการครอบงำที่แฝงเร้นเข้ามาในรูปของของ “ความรู้” และ “ความจริง” เกี่ยวกับการพัฒนา นั่นคือ หัวใจของการวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมอยู่ที่การแสดงให้เห็นถึงรายละเอียด ขั้นตอน ความสลับซับซ้อนและความเป็นมาของบรรดาเงื่อนไขต่าง ๆ ที่นำไปสู่การก่อตัว/การเกิด และภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมการพัฒนาชุดหนึ่ง รวมตลอดถึงผลกระทบหรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำ จากภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมพัฒนาชุดนั้นด้วย

ในการวิเคราะห์ “ทุนทางสังคม” ในฐานะที่เป็นวาทกรรมการพัฒนาชุดหนึ่งนั้น ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นความเป็นมาของเงื่อนไขในก่อรูปวาทกรรมทุนทางสังคม รวมถึงภาคปฏิบัติการของวาทกรรมดังกล่าว แต่มีใช้ในฐานะของการเป็นวาทกรรมหลัก หากแต่เป็นวาทกรรมรองซึ่งสัมพันธ์กับวาทกรรมหลักโดยมิได้แยกออกจากกัน โดยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่วาทกรรมทุนทางสังคมในแต่ละชุดที่มีความหลากหลายแต่ต้องมาอยู่ร่วมกัน ว่ามีเหตุผลและเงื่อนไขความสัมพันธ์ใดที่ทำให้เกิดวาทกรรมชุดนี้ ในการวิเคราะห์วาทกรรมดังกล่าว ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และทำการสังเคราะห์เอกสาร ทั้งในรูปของบทความ หนังสือ และนโยบาย เพื่ออธิบายชุดความรู้เรื่องทุนทางสังคม เพื่อค้นหาคำตอบให้กับ “โจทย์วิจัย” ที่กำหนด

โจทย์วิจัย

ความรู้เรื่องทุนทางสังคมคืออะไร พิจารณาดังต่อไปนี้

- เงื่อนไขทางสังคมที่ทำให้เกิดการรับ การนำ การใช้ แนวคิดทุนทางสังคม
- วาทกรรมทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมีลักษณะอย่างไร
 - ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดวิชาการ
 - ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดเชิงนโยบาย/ปฏิบัติงานพัฒนา
 - ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดจากรากหญ้า
- จุดเด่นจุดด้อยของแนวคิดทุนทางสังคมมีลักษณะอย่างไรบ้าง

แนวความคิดนำทางการวิจัย

“งานทฤษฎีที่ขาดการวิจัยเชิงประจักษ์เป็นงานที่ว่างเปล่า,
งานวิจัยเชิงประจักษ์ที่ขาดทฤษฎีก็เป็นงานที่มีขอบเขต”

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (1988)²

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม โดยจะกล่าวถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย โดย หนึ่ง กล่าวถึงการพิจารณาแนวคิดทุนทางสังคมในแนวสังคมวิทยาความรู้ ซึ่งแนวคิดที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์ คือ แนวคิดเรื่องวาทกรรม [Discourse] และ สอง กล่าวถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่อง ทุนทางสังคม คือ แนวคิดเรื่อง ทุนมนุษย์ [Human Capital] และแนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรม [Cultural Capital] จากนั้น จะกล่าวถึงงานวิจัยเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย ซึ่งมีงานวิจัยเรื่องทุนทางสังคมเริ่มตั้งแต่ปี 2543 เป็นต้นมา โดยมีทั้งงานวิจัยของภาครัฐ และงานวิทยานิพนธ์ซึ่งได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมในประเด็นที่แตกต่างกัน

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษานี้เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในแนวสังคมวิทยาความรู้ เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของแนวคิดทุนทางสังคมภายใต้เงื่อนไขทางสังคม โดยสนใจการสืบค้นที่มาของแนวคิด และมองบริบททางสังคมที่เชื่อมโยงกับแนวคิดดังกล่าว ซึ่งมีการนำแนวคิดเรื่องวาทกรรม มาพิจารณาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมภายใต้สังคมวิทยาความรู้นี้ด้วย โดยการวิเคราะห์วาทกรรมนี้ใช้การประยุกต์ใช้แนวทางของฟูโกเป็นหลัก

1.1 สังคมวิทยาความรู้

สังคมวิทยาความรู้เป็นแนวความคิดที่มีมาตั้งแต่ช่วงปีทศวรรษที่ 1920 เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของความรู้กับพื้นฐานทางสังคมว่า ณ บริบทนั้น ๆ ในสังคมไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนหรือสถาบันมีการสร้างความรู้ขึ้นมาได้อย่างไร เป็นการศึกษากระบวนการทางสังคมที่มีผลต่อการผลิตความรู้ โดยทำความเข้าใจและอธิบายความรู้ในแต่ละกรณีด้วยความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบความรู้ทั่วไปกับโครงสร้างทางสังคม รวมถึงผลกระทบของความรู้และพลังทางสังคมที่เป็นเงื่อนไขให้เกิดการก่อรูปความรู้หรือบริบททางสังคมที่ก่อให้เกิดความรู้ด้วย นอกจากนี้ สังคมวิทยาความรู้เป็นการรวมเอาส่วนต่างๆ ของทฤษฎีทางสังคมวิทยามาบูรณาการเข้าด้วยกัน (ซึ่งอาจจะรวมเอาสิ่งที่ทำให้เกิดความคิดและความเชื่อทั้งหมด เช่นเดียวกับในความรู้ที่ระบุลงไปว่าเป็นเรื่องอะไร เช่น วิทยาศาสตร์, ความจริง, หรือ ความรู้) (Jary, 1991: 476-477)

² “theory without empirical research is empty, empirical research without theory is blind”

นักสังคมวิทยาทุกคนต่างมีการพูดถึงเรื่องสังคมวิทยาความรู้นี้ โดยเป็นการบูรณาการเข้าไปในทฤษฎีของพวกเขา แต่ไม่ได้พูดแยกเป็นส่วนเฉพาะ ตัวอย่างเช่น ในการศึกษาเรื่องสังคมวิทยาของเดอริคเคม [Emile Durkheim] เขาเห็นว่าลำดับขั้นพื้นฐานทางด้านจิตใจที่สื่อให้เห็นการจัดระเบียบโลกของเราถูกนำมาใช้เป็นฐานรากในการสร้างสังคม แต่สำหรับสังคมวิทยาของเวเบอร์ [Max Weber] แล้ว เขาให้ความสำคัญกับเงื่อนไขทางวัตถุที่มีอิทธิพลต่อการก่อรูปของความเชื่อทางศาสนา เป็นต้น (Marshall, 1994: 270 -271)

แมนไฮม์ [Karl Mannheim] (1952, อ้างใน Stark, 1958: 12) เป็นผู้ที่มีความสำคัญในการศึกษาสังคมวิทยาความรู้ เขากล่าวว่า "สังคมวิทยาความรู้" เป็นการค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับการดำรงอยู่ของความรู้นั้น โดยพยายามที่จะเข้าใจถึงทฤษฎีและกระบวนการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันระหว่างกลุ่มกลุ่มหนึ่งและสถานการณ์โดยรวมที่ความรู้นั้นเกิดขึ้น และเข้าใจในสิ่งที่ป็นสัญลักษณ์แทนความรู้นั้น

แมนไฮม์เห็นว่าสังคมวิทยาความรู้ถูกกำหนดให้มีบทบาทในชีวิตทางการเมืองและการ โดยเฉพาะในยุคของวิกฤติ, ภาวะชะงักงัน, และความขัดแย้ง โดยการยกเงื่อนไขเชิงสังคมวิทยาที่ทำให้เกิดการช่วงชิงแนวคิด, ปรัชญาทางการเมือง, อุดมการณ์, และผลิตผลทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย นักทฤษฎีที่ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมตามแบบแมนไฮม์จะศึกษาระหว่างความคิดที่มีอยู่ทั่วไป (แฝงอยู่ในทุกที่) (Immanent Ideas) กับ ความคิดที่ถูกทำให้มีตัวตนอยู่ (Non-immanent Ideas) ความรู้ที่เป็น Immanent Ideas นั้นเป็นแนวคิดหรือความเชื่อที่รอการพิสูจน์ซึ่งเราเห็นว่ามียู่ตามธรรมชาติและเป็นเหตุเป็นผลโดยเชื่อมโยงกับความคิดของคนที่ยึดด้วย ตัวอย่างเช่น แนวความคิดเรื่องคณิตศาสตร์ ซึ่งมีคนยอมรับว่าความรู้นี้เป็นเรื่องจริงเป็นสัจธรรมโดยไม่มีร่องพิสูจน์ เป็นดรรชนีที่คนยอมรับ โดยคนนั้นอาจจะไม่เข้าใจคณิตศาสตร์ก็ได้ ส่วน Non-immanent Ideas ก็คือแนวคิดที่เชื่อ เห็นด้วยกับเขาที่ว่าแนวคิดที่ไม่ได้รองรับด้วยใบประกาศหรือคนรับรองว่าความรู้นั้นมีอยู่ ซึ่งอาจจะเป็ความรู้ที่คนยอมรับ แต่ความรู้ดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติดั้งเดิมแต่มีเหตุผลรองรับมากกว่าแนวคิดอื่น ๆ ที่คนยอมรับกันก็ได้

โรเบิร์ต เมอร์ตัน [Robert K. Merton] ได้ชี้ว่า วิธีการศึกษาแนวสังคมวิทยาความรู้มีประเด็นหลักก็คือการมีสมมติฐานที่ว่าความรู้มีฐานของการดำรงอยู่ ณ ขณะนั้น ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่น่าสนใจก็คือสังคมวิทยาความรู้ถูกตัดสินด้วยเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคม ปัจจัยหนึ่งที่อยู่ในเงื่อนไขนี้ก็คือความขัดแย้งที่ทวีขึ้น, ความแตกต่างทางค่านิยม, ทศนคติ และวิถีคิดของกลุ่มต่อการจัดการของกลุ่มที่ถูกครอบงำด้วยความแตกต่างที่ไปด้วยกันไม่ได้ ฉะนั้นสังคมวิทยาความรู้จึงไม่เพียงแต่จะเป็นการพัฒนาคุณลักษณะความหลากหลายทางวาทกรรมแล้ว แต่ยังเป็นการทำทลายหลักเหตุผลและความชอบธรรมของเรื่องอื่นด้วย

นักคิดที่ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในแนวสังคมวิทยาความรู้ จะเห็นด้วยกับแมนไฮม์ในเรื่องที่ความรู้ที่ถูกทำให้มีอยู่นั้น ส่วนใหญ่ไม่ได้มาจากหลักทางเหตุและผลที่ติดกันแต่

สถานการณ์ แต่สิ่งเหล่านี้เองที่สังคมวิทยาเหมาะสมที่จะเข้าไปอธิบาย โดยพยายามตอบคำถามว่าความรู้ที่เกิดขึ้นมีความสอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมอย่างไร ไม่มุ่งเน้นการตอบว่าความรู้นั้นมีหลักการถูกต้องหรือไม่ แต่มุ่งเน้นที่การอธิบายสาเหตุที่มาของความรู้ดังกล่าว (Laudan 1997: 196 – 222) ซึ่งความรู้แต่ละแบบไม่เพียงจะมีความแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย แต่ในช่วงเวลาเดียวกัน ความรู้ที่แต่ละคนได้รับอาจจะมีความแตกต่างกันด้วย นอกจากนี้จะมีการศึกษาประวัติศาสตร์ของความรู้แล้ว สังคมวิทยาความรู้ยังมีการชี้ให้เห็นและเปรียบเทียบความรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทสถานการณ์ต่าง ๆ รวมถึงศึกษาความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการคิดของนักคิดด้วย

สังคมวิทยาในแบบของบูร์ดิเยอ [Bourdieu's Sociology³]

ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส มาเป็นต้นแบบในการศึกษาด้านสังคมวิทยา เขาเห็นว่าสังคมวิทยาเป็นวิชาการประยุกต์มากกว่าเป็นศาสตร์บริสุทธิ์

สังคมวิทยาเป็นศาสตร์แห่งการวิพากษ์ ซึ่งมีการวิพากษ์ตัวเองและวิพากษ์ศาสตร์อื่นด้วย และยังวิพากษ์อำนาจที่เป็นอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งอำนาจของศาสตร์ด้วย สังคมวิทยาเป็นศาสตร์ที่พยายามทำความเข้าใจกฎแห่งการผลิตของวิทยาศาสตร์อย่างที่สุด... สังคมวิทยาที่ผมเห็นนั้นมีอยู่ในการเปลี่ยนรูปปัญหาที่ยากต่อการเข้าใจไปสู่ปัญหาที่แก้ไขได้อย่างมีกฎเกณฑ์และอย่างเฉลียวฉลาดด้วย (1993ab: 28 อ้างถึงใน Webb et al.: 66)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง สำหรับบูร์ดิเยอแล้ว จุดเด่นของสังคมวิทยาไม่ได้เกิดเพื่อรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องสังคมว่าเกิดขึ้นได้อย่างไรเข้าไว้ด้วยกัน แต่เพื่อวิพากษ์วาทกรรมและปฏิบัติการที่ยินยัดเพื่อเราในฐานะที่เป็น 'ความจริง' สิ่งที่บูร์ดิเยอ 'ทำ' ในฐานะนักสังคมวิทยาก็คือการมองไปที่โลกทางสังคมทั้งหมด และสืบค้นวิธีการที่จะจัดการกับสิ่งนั้น สิ่งที่เขามองหาคำตอบในงานวิจัยทางสังคมวิทยาของเขาก็คือ เราจะมียุทธวิธีว่าสังคม 'ได้เรียกร้องให้มีระเบียบ' ได้อย่างไร? อะไรคือเงื่อนไขทางสังคมที่เรียกร้องให้เกิดสิ่งเหล่านั้น? และ กลุ่มทางสังคมและปัจเจกบุคคลแบบใดที่มีแนวโน้มต่อการเรียกร้องระบียบนั้นมาก? เป็นต้น ซึ่งโดยการจับเอาประวัติศาสตร์และบริบทมาวางเป็นพื้นของแนวคิดที่เกิดในระเบียบทางสังคมปัจจุบัน จุดเด่นเหล่านี้ ผู้วิจัยคิดว่าสังคมวิทยาจะเป็นสาขาวิชาที่เป็นประโยชน์และมีศักยภาพอย่างเต็มเปี่ยมสำหรับงานที่มุ่งเน้นที่การอธิบายสาเหตุที่มาของความรู้ขึ้นนี้

³ แปลจาก *Bourdieu's Sociology* ใน *Understanding Pierre Bourdieu* โดย Jen Webb, Tony Schirato, และ Geoff Danaher. Australia: Sage Publications, 2002 หน้า 63 – 84 (แปลโดยผู้วิจัย)

การอธิบายความรู้ในลักษณะของสังคมวิทยาความรู้ ในปัจจุบันได้มีการศึกษาความรู้ในฐานะที่เป็นวาทกรรม โดยใช้วิธีการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับเงื่อนไขและปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ โดยมีจุดเด่นที่การอธิบายลักษณะของอำนาจของความรู้ที่มาจากการเป็นแนวคิดและปฏิบัติการด้วย

1.2 วาทกรรม : วิธีคิดเชิงวิพากษ์

แนวคิดเรื่องวาทกรรมโดยดั้งเดิมนั้นนักภาษาศาสตร์ใช้ศึกษาเรื่องของโครงสร้างของภาษา หน้าที่ของภาษา และรูปแบบของภาษา แต่สำหรับ ฟูโก วาทกรรมไม่ใช่เรื่องของการศึกษาภาษาเท่านั้น แต่วาทกรรมในการศึกษาของฟูโกยังรวมถึงวิธีคิด ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมและสถาบันด้วย สำหรับฟูโกแล้ว วาทกรรมมีความสำคัญทางสังคมวิทยาอย่างมาก เพราะวิธีการที่เราคิดและพูดเกี่ยวกับโลกนี้จะก่อรูปวิธีการที่เราปฏิบัติและก่อให้เกิดรูปแบบของโลกที่เราพยายามสร้างขึ้น เหล่านี้จะสร้างผ่านวาทกรรมที่เราสร้างขึ้นจากสิ่งที่เราประสบพบเห็น จากที่เราเรียนรู้ที่จะคิดและพูดเกี่ยวกับความเป็นจริงเฉพาะเรื่อง เราสามารถที่จะพยายามคิดเรื่องวาทกรรมในวิธีต่าง ๆ มากมายนับไม่ถ้วน

ฟูโกสนใจการก่อรูปของวาทกรรม (discursive formations) เป็นพิเศษ โดยเฉพาะวิธีการที่วิธีคิดและคำพูดเข้ามาดำรงอยู่ในสังคมและสิ่งดังกล่าวสะท้อนวิถีชีวิตของคนรวมทั้งนำไปสู่การควบคุมทางสังคมอย่างไร ในการพิจารณานี้ ฟูโกสนใจสองเรื่องหลักคือเรื่องความบ้าและเรื่องเพศซึ่งเขาถือว่าเป็นการก่อรูปทางสังคม เขาเห็นว่า ไม่มีเรื่องเพศหรือความบ้าที่แท้จริงแต่มีเพียงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นผ่านคำพูดและรูปแบบของวาทกรรมที่ต่างกัน ฟูโก ได้อธิบายวาทกรรมเรื่องความบ้าไว้ว่า เป็นวิธีการกล่าวและการคิดเกี่ยวกับความบ้าซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละศตวรรษ ในตอนปลายของยุคกลาง ความบ้าไม่ใช่มองเป็นเรื่องของเหตุการณ์ร้ายที่จะมาคุกคามแต่มองเป็นเรื่องของกระบวนการทางสติปัญญาอันลึกลับ ในศตวรรษที่ 20 ความบ้าเป็นอาการเจ็บป่วยที่ต้องได้รับการรักษา ในระหว่างยุคนั้นก็จะมีวาทกรรมเรื่องความบ้าที่สอดแทรกขึ้นมา เช่น เป็นเรื่องของอาการบ้า และอื่น ๆ

เดิมที่ฟูโกกล่าวเกี่ยวกับวิธีวิทยาในหนังสือ *Achaeology of Knowledge* (1969) กระบวนการของวาทกรรมมีมากกว่าคำพูดหรือภาษา โครงสร้างของวาทกรรมที่เพิ่มเติมขึ้นมาถูกทำให้มีความเป็นไปได้โดยการผลิตทางประวัติศาสตร์ มีการรวมเอาแนวคิด, แก่น และชนิดของถ้อยแถลง เข้ามาไว้ด้วยกันอย่างหลวม ๆ ซึ่งเขาเรียกว่า “การก่อรูปของวาทกรรม” ถึงแม้ว่าการก่อรูปแต่ละแบบจะมีโครงสร้างหลวมกว่าวาทกรรมที่พวกเขาทำให้เป็นไปได้ แต่ก็มีการตัดสินใจยอมรับความแตกต่างทางโครงสร้างซึ่งมีความหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตัวอย่างเช่น ความหมายของสังคมวิทยาจากมุมมองของฝ่ายซ้ายและจากมุมมองของกฎหมาย

สิ่งที่ทำให้เกิดการก่อรูปทางวาทกรรมก็คือเงื่อนไขพิเศษต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดขึ้นได้ “กฎของการก่อรูปของวาทกรรม” มี 3 รูปแบบ ดังนี้

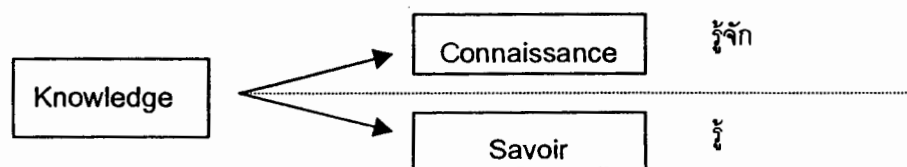
1. พื้นผิวแห่งการปรากฏ [Surface of Emergence]: พื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้วาทกรรมเกิดขึ้น เช่น บ้าน กลุ่มการทำงาน หรือ ชุมชนทางศาสนา
2. ความเชี่ยวชาญเฉพาะในการตัดสินใจ [Authorities of Determination]: สถาบันซึ่งมีความรู้และมีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง เสมือนกับเป็นกฎแห่งความเชี่ยวชาญ
3. ตะแกรงที่เชื่อมต่อให้เกิดเป็นส่วนเฉพาะ [Grids of Specification]: เป็นระบบ ซึ่งในเรื่องของความบ้าเขอาธิบายไว้ว่าถูกทำให้มีความสัมพันธ์ต่อกันในวาทกรรมทางจิตเวช (Harrocks and Jevtic, 2000 reprinted: 87)

ถึงแม้ว่าฟูโกะจะไม่ได้ศึกษาวาทกรรมผ่านการศึกษางานการพัฒนาโดยตรง แต่ฟูโกะก็ได้มีการอธิบายถึงอำนาจวาทกรรมของรัฐและปฏิบัติการทางวาทกรรมที่สามารถอ้างความชอบธรรมในการดำเนินงานต่าง ๆ ผ่านความรู้ที่ดำรงอยู่ในสังคม การพยายามค้นหาความเป็นไปของอำนาจที่มาในรูปของความรู้ที่อยู่ในการพัฒนา นั้นจำเป็นต้องมีการศึกษาโดยวิธีการหรือสร้างซึ่งต้องอาศัยการตีความบริบทของสถานการณ์นั้น ๆ ด้วย การศึกษาในแนวนี้ฟูโกะได้ศึกษาและอธิบายถึงการหรือสร้างทางความคิดและการตีความของการคิดและมองว่าปัญญาชนเป็นผู้ผลิตความรู้ขึ้น ความรู้ที่มีนี้มีพลังอำนาจที่สามารถผลักดันให้คนเชื่อหรือปฏิบัติตามได้

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545: 19 - 20) ศึกษาวาทกรรมการพัฒนาผ่านงานของฟูโก และเห็นว่าวาทกรรมหมายถึง ระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (Constitute) เอกลักษณ์ ความหมาย ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง

บทปฏิบัติการที่สำคัญของวาทกรรมคือ ความรู้ และ ในขณะเดียวกันความรู้ก็เป็นวาทกรรมอีกชุดหนึ่ง ฟูโกได้แบ่งความรู้ออกเป็น 2 ระดับ คือ หนึ่ง Connaisance คือความรู้ทฤษฎีต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ และ สอง Savoir คือ ความรู้ที่เป็นฐานทำให้เกิดความรู้เป็นส่วนที่ทำให้ความรู้เป็นไปได้ เช่น การสารภาพบาปของคริสตศาสนา เป็นฐานที่ทำให้เกิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์ เป็นต้น

แผนภาพที่ 1.1 ระดับของความรู้

ฟูโกได้ให้ทัศนะว่าความรู้มีความสัมพันธ์กับอำนาจ แม้ว่าความรู้จะสร้างอำนาจได้ แต่ขณะเดียวกันอำนาจก็สร้างความรู้ได้ด้วยเช่นกัน ความรู้เป็นสิ่งที่ปัญญาชนใช้ในการแสดงออกถึงอำนาจ ซึ่งปัญญาชนก็คือตัวแทนของระบบอำนาจ เมื่ออำนาจสัมพันธ์กับความรู้ ก็ย่อมจะเกิดการต่อสู้แย่งชิงเพื่อครอบครองอำนาจนั้น สิ่งนี้เองที่เหล่าผู้แสวงหาอำนาจพยายามที่จะเป็นเจ้าของวาทกรรม ผู้ที่ครอบครองวาทกรรมได้ก็เป็นผู้ที่มีอำนาจในการปฏิบัติการภาวาทกรรมนั้นๆ (Foucault อ้างใน จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร, 2546) อำนาจจึงไม่ใช่สิ่งที่ใช้กำลังบังคับแต่เพียงอย่างเดียว แต่สามารถฟอกจนกลายเป็นรูปของความรู้ และเป็นความรู้แบบเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น สำหรับฟูโกแล้ว ตัวกระทำทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมไม่ใช่ผู้แสดงอำนาจ แต่อำนาจเกิดจากวาทกรรมที่แพร่กระจายอยู่ในสังคมและกลายเป็นเครื่องมือของรัฐได้ เขามองวาทกรรมในที่นี้ว่าหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่สามารถถูกคิด ถูกเขียน หรือถูกพูดเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะ หรือประเด็นหรือสาขาของความรู้เฉพาะด้านเฉพาะทาง ความสามารถที่จะใช้วาทกรรมจึงสะท้อนให้เห็นอำนาจในการควบคุมความรู้เฉพาะด้าน ซึ่งวาทกรรมยังมีนัยว่าวาทกรรมได้ถูกใช้ในความสัมพันธ์ที่มีกับมนุษย์คนอื่น ๆ ที่ไม่มีอำนาจควบคุมดังกล่าว (Foucault อ้างใน เชษฐา, 2546) นอกจากนี้ วาทกรรมเป็นสื่อกลางที่เชื่อมโยงระหว่างตัวกระทำและโครงสร้าง [agency and structure] และแนวคิดเรื่องอำนาจนั้นก็สามารถมองกลับได้ว่าวัฒนธรรมสร้างวาทกรรมขึ้นมาได้เหมือนกันซึ่งแนวคิดเรื่องอำนาจโดยพื้นฐานในตัวมันเองเป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์อยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ฟูโกก็เห็นว่าวาทกรรมยังก็เป็นเรื่องที่ขัดแย้งกันระหว่างรูปแบบของปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ (Delanty, 2003: 124)

วาทกรรมการพัฒนา

หากจะมองทุนทางสังคมในลักษณะของการเป็นวาทกรรมแล้ว ก็อาจถือได้ว่าทุนทางสังคมเป็นวาทกรรมอีกรูปแบบหนึ่งได้เช่นเดียวกัน ซึ่งดูเหมือนทุนทางสังคมเป็นความรู้ที่ได้รับการยอมรับกันทั่วไปในสังคมไทยโดยปริยาย

⁴ ไม่เฉพาะความรู้เรื่องทุนทางสังคมเท่านั้น ที่สามารถสร้างอำนาจได้ ความรู้ทุกอย่างสามารถทำให้ได้มาซึ่งอำนาจได้ Alvin Toffler (1994) ได้กล่าวว่า "ความรู้เป็นที่มาของของอำนาจซึ่งมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากกำลังและความมั่งคั่งคือเป็นสิ่งที่เมื่อใช้แล้วไม่หมดสิ้นไปและสามารถเสริมเพิ่มใหม่ได้ด้วย ในขณะที่กำลังและความมั่งคั่งจะร่อยหรอเมื่อใช้ไป และเมื่อถึงจุดหนึ่งก็จะหมด... ความแตกต่างที่สำคัญที่สุดคือ ในขณะที่กำลังเป็นทรัพย์สินสมบัติของผู้แข็งแรงเท่านั้น และความมั่งคั่งก็ถูกจำกัดเฉพาะแวดวงคนร่ำรวย ความรู้กลับเป็นสิ่งที่แม้แต่คนอ่อนแอหรือคนยากจนก็เป็นเจ้าของได้ โดยนัยนี้ ความรู้จึงเป็นแหล่งแห่งอำนาจที่มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด และการที่ใครๆ ก็สามารถเป็นเจ้าของความรู้ได้นี้เอง ผู้ที่มีอำนาจในทุกระดับของสังคม จึงพยายามอย่างถึงที่สุดที่จะควบคุมปริมาณ คุณภาพและกระบวนการแจกจ่ายความรู้ให้คงไว้ในกำมือคน แก่นแกนการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจที่เกิดขึ้นทั่วทุกมุมโลกในปัจจุบันนี้ก็คือการแย่งชิงความเป็นผู้ควบคุมความรู้นั่นเอง" (Toffler, ชุนทอง แปล, 2537)

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545: 60) เห็นว่าการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมมีความสำคัญ เนื่องจากจะช่วยให้เราเห็นว่าการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมก็คือ ระบบ กฎเกณฑ์ และกระบวนการในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายชนิดหนึ่งขึ้นมา และการวิเคราะห์วาทกรรมนั้นยังช่วยให้เรามอง “ความรู้” ในฐานะที่เป็นทรรศนะหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้ เขาเห็นว่า การที่ทรรศนะเกี่ยวกับการพัฒนาแบบหนึ่ง กลายสภาพเป็น “ความรู้” และ “ความจริง” ได้นั้น ก็เพราะมีกระบวนการเฉพาะบางอย่างทำให้กลายเป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้น การพัฒนาจึงเป็นเรื่องของอำนาจและความรุนแรง มากกว่าเรื่องข้อเท็จจริง เทคนิควิทยาการหรือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจล้วน ๆ อย่างที่เข้าใจกัน นอกจากนี้ เขามองว่า การวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนาชุดหนึ่งจึงอยู่ที่การชี้ชวนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างและสถาปนาความเป็นเจ้าของวาทกรรมการพัฒนาชุดนั้น จนกลายสภาพเป็นวาทกรรมหลัก ว่ามีรายละเอียดขั้นตอน ความสลับซับซ้อน และความเป็นมาอย่างไรบ้าง และอยู่ที่การชี้ชวนให้เห็นถึงความแยบยลของอำนาจและการครอบงำที่แฝงเร้นเข้ามาในรูปของ ‘ความรู้’ และ ‘ความจริง’ เกี่ยวกับการพัฒนา ไชยรัตน์ยังเห็นอีกว่า เมื่อมองการพัฒนาในฐานะที่เป็นระบบคิด/วิธีคิดอีกแบบ จะช่วยให้เราเห็นว่า การที่จะปะทะกับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” นั้น มิใช่อยู่ที่การหาว่าการพัฒนาเป็นสิ่งที่ไม่ดี และต้องทำลายด้วยการล้มล้างอำนาจรัฐ แต่จะต้องปะทะกับมันด้วยการสร้างวาทกรรมชุดใหม่ขึ้นมา พร้อมกับเอกลักษณ์/ตัวตน และความหมายชนิดใหม่ที่ไม่จำเป็นต้องอยู่ในกรอบของการพัฒนาอีกต่อไป

ในระยะ 20 ปี หลังมานี้ โลกได้ประสบภาวะความล่มสลายทางเศรษฐกิจ ผ่นวกกับความเสื่อมโทรมทางธรรมชาติ และความเลวร้ายทางจริยธรรม ทำให้มีการสร้างวาทกรรมชุดใหม่ขึ้นมาต่อต้านกับวาทกรรมของรัฐในระดับโลกหลายชุดด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นวาทกรรมต้านการพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาจากรากหญ้า/ชุมชน วาทกรรมเรื่องประชาสังคม เหล่านี้ ส่วนหนึ่งเป็นวิธีการปรับเปลี่ยนมุมมองที่มาจากสถาบันระดับโลก เช่น ธนาคารโลก วาทกรรมดังกล่าวเป็นการสร้างความชอบธรรมในการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในระยะ 6-7 ปีที่ผ่านมา แม้ว่าการล่มสลายทางเศรษฐกิจในหลายประเทศของโลก จะตอบคำถามต่อการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมว่าไม่สามารถที่จะทำให้สังคมอยู่รอดได้ก็ตาม แต่ทุนนิยมก็ยังดำเนินก้าวต่อหลังจากภาวะพินาศแล้ว

การพัฒนาของประเทศไทยตลอดมาได้พัฒนาประเทศโดยชุดอุดมการณ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก รัฐพยายามที่จะพัฒนาแบบไล่กวดตะวันตก โดยทำให้ประเทศให้ทันสมัยและทำให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม โดยมุ่งหวังจะยกตัวเองให้เป็นประเทศที่พัฒนา ในกระบวนการพัฒนาเหล่านี้ มีการสร้างวาทกรรมจากผู้มีอำนาจของรัฐและนายทุนในการชี้้นำการพัฒนาโดยใช้เทคนิคและความรู้เพื่อเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ที่ยึดว่า โดยอาศัยความเชื่อที่ว่า การพึ่งพิงรัฐ จะทำให้การพัฒนาในสังคมของตน แต่ท้ายที่สุดก็เห็นแล้วว่า ได้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุล

ทุนทางสังคมเป็นวาทกรรมการพัฒนาแบบใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับการเพิ่มคุณค่าให้กับวัฒนธรรมความเชื่อและวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งได้เข้ามาในประเทศไทยในฐานะที่เป็นเงื่อนไขใหม่ในการพัฒนา ในขณะที่เดียวกันมีการพยายามให้ความหมายของคำว่าทุนทางสังคมจากหลายฝ่าย ทุนทางสังคมจึงควรต้องมีการพิจารณาด้านวาทกรรม การที่มุมมองของความรู้เรื่องทุนทางสังคมได้รับการมองในหลายลักษณะนี้เองจะทำให้เราได้พิจารณาแนวความคิดได้อย่างแยบยล และวิเคราะห์วิจารณ์และรู้เท่าทันความรู้ดังกล่าวได้มากขึ้น

อย่างไรก็ดี ในกระบวนการพัฒนานั้น แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเพียงแนวคิดเดียวไม่เพียงพอที่จะให้คำตอบกับการพัฒนาสังคมได้ทั้งหมด กล่าวคือ แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไม่สามารถที่จะอยู่แบบโดด ๆ ได้แนวคิดนี้จะต้องพิจารณาควบคู่ไปกับแนวคิดเรื่องทุนอื่น ๆ ด้วย (Ostrom, 2000; Francis, 2002)

1.3 แนวความคิดเรื่อง “ทุน”

ในทางเศรษฐศาสตร์ “ทุน” หมายถึง ปัจจัยการผลิตชนิดหนึ่ง เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้ร่วมกับปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เพื่อการผลิตสินค้าและบริการ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าสินทรัพย์ (capital goods) แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ สิ่งก่อสร้าง (construction) และเครื่องจักรเครื่องมือ (equipment) ในกรณีการผลิตทางเกษตร สัตว์ใช้งานต่าง ๆ ถือเป็นปัจจัยทุนเช่นกัน นอกจากนี้ในบางกรณีอาจรวมทรัพยากรมนุษย์ ทุนที่ดิน ทุนวัตถุดิบ (เช่น ถ่านหินของอุตสาหกรรมถ่านหิน เป็นต้น) (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, บก., 2534: 45)

ส่วนทุนในทางบัญชีหมายถึงเงินทุน (money capital) ซึ่งในแง่เศรษฐศาสตร์ถือว่าเป็นเพียงสื่อกลางในการผลิตสินค้าประเภททุน สินทรัพย์ประเภททุนย่อมแสดงกำลังทางการผลิตที่แท้จริงยิ่งกว่าจำนวนเงินทุน (โดยเฉพาะในเวลาที่มีระดับราคาโดยทั่วไปผันผวนมาก) ดังนั้นนักเศรษฐศาสตร์จึงให้ความสำคัญแก่สินทรัพย์ยิ่งกว่าเงินทุน (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, บก., 2534: 45)

วิทยากร เชียงกุล (2540: 79) ให้ความหมายว่า ทุน หมายถึง หนึ่ง ปัจจัยการผลิตในรูปของเงินและสินทรัพย์ต่าง ๆ ที่นายทุนใช้ร่วมกับแรงงานในการผลิต ทำให้เกิดทรัพย์สินสมบัติเพิ่มขึ้นในรูปของมูลค่าส่วนเกิน (surplus value), สอง สินทรัพย์ระยะยาว ซึ่งบริษัทลงทุนเพื่อผลิตสินค้าและบริการ และ สาม เงินทุนในรูปของการลงทุน กำไร หรือเงินกู้เพื่อใช้ในการดำเนินธุรกิจ

ภายใต้การให้นิยามความหมายเรื่องทุนตามแนวเศรษฐศาสตร์มาเป็นระยะเวลาอันนาน ก็ได้มีผู้โต้แย้งแนวคิดนี้ โดยเห็นว่าทุนมีความหมายนอกเหนือจากการเป็นปัจจัยการผลิต แต่มีปัจจัยอื่นที่ช่วยให้ประสบความสำเร็จในการประกอบกิจการต่าง ๆ ด้วย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 534) ให้ความหมายของ “ทุน” ไว้ว่า น. ของเดิมหรือเงินที่มีไว้ ลงไว้ กำหนดไว้ เพื่อประโยชน์ให้ออก

งาม เช่น มีความรู้เป็นทุน มีเงินเป็นทุน; [กฎ] เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับดำเนินกิจการเพื่อหาผลประโยชน์

แม้ว่าคำว่า “ทุน” มีความหมายในเชิงเศรษฐศาสตร์เป็นหลัก แต่การให้ความหมายเรื่อง “ทุน” ของราชบัณฑิตยสถานแสดงถึงการเปิดกว้างให้ต่อยอดความคิดเรื่องทุนในสังคมไทยได้กว้างออกไปอีกหลายรูปแบบ สังเกตได้จากการใช้แนวคิดเรื่องทุนในสังคมไทยนั้นมีการใช้ในหลายความหมาย ไม่ว่าจะเป็น ทุนทางเศรษฐกิจ [Economic Capital], ทุนวัฒนธรรม [Cultural Capital], ทุนทาง IT [Digital Capital], ทุนทางอารมณ์ [Emotional Capital], ทุนทางจริยธรรม [Ethic Capital], ทุนแห่งความสุข [Happiness Capital], ทุนสุขภาพ [Health Capital], ทุนมนุษย์ [Human Capital], ทุนภูมิปัญญา [Intellectual Capital], ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ, ทุนกายภาพ [Natural Capital, Physical Capital], ทุนทางสังคม [Social Capital], ทุนทางจิตวิญญาณ [Spirit Capital], ทุนแห่งความยั่งยืน [Sustainability Capital] เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ทุนทางสังคมนอกจากจะเป็นวาทกรรมในตัวของมันเองแล้ว ยังเป็นวาทกรรมในวาทกรรมชุดเรื่องทุนด้วย

แนวความคิดเรื่องทุนที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับทุนทางสังคมที่สัมพันธ์กัน ก็คือ แนวคิดเรื่อง ทุนมนุษย์ และทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งในสังคมไทย แนวคิดเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องของวัฒนธรรมประเพณี และบรรทัดฐานที่มีในสังคมไทยด้วย

1.3.1 ทุนมนุษย์ [Human Capital]

อมรา พงศาพิชญ์ (2543: 9) ได้อธิบายว่า ความหมายของทุนมนุษย์ วางอยู่บนฐานความคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายเรื่องการลงทุนและผลตอบแทนจากการลงทุน ความแตกต่างในค่าจ้างและการได้เปรียบในการทำงาน โดยมองว่าความหมายของทุนมนุษย์มองได้ 2 ด้านคือ ในแง่ของการลงทุนทางการศึกษา สุขภาพ และการฝึกทักษะความสามารถของมนุษย์ และในแง่ของการนำทุนหรือสมรรถนะและศักยภาพของมนุษย์ไปใช้เพื่อการสร้างสรรค์และผลิตงาน

วิทยากร เชียงกุล (2540: 79) ให้ความหมายของ “ทุนมนุษย์” ว่าเป็น แรงงานซึ่งมีความสามารถ ประสบการณ์ ทักษะ ถือเป็นส่วนหนึ่งของทุนขององค์กร

เทียนฉาย กิระนันท์ (2544) กล่าวว่า นักเศรษฐศาสตร์จะวิเคราะห์ศักยภาพทางเศรษฐกิจของ “คน” ในรูปของความรู้ความสามารถ ทักษะ ประสบการณ์ สุขภาพ ที่แฝง [implicit] อยู่ในตัว “คน” แยกออกต่างหากจากตัว “คน” ซึ่งเป็นเจ้าของศักยภาพทางเศรษฐกิจของตนนั้น ลำพังตัว “คน” จะไม่สามารถสร้างผลผลิตได้มากนัก แต่ศักยภาพทางเศรษฐกิจในตัว “คน” นั้นเองที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ผลผลิตจึงได้มีการวิเคราะห์ว่าคล้าย ๆ กับศักยภาพทางเศรษฐกิจของสินทรัพย์ประเภททุนอย่างอื่น และเรียกศักยภาพทางเศรษฐกิจของ “คน” นี้ว่า “ทุนมนุษย์” หรือ human capital ซึ่งสามารถลงทุน [invest] ในทุนมนุษย์นี้ให้เพิ่มค่าขึ้นได้ซึ่งก็คือ การลงทุนทางการศึกษา การฝึกอบรม สุขภาพ หรืออื่น ๆ เพื่อเพิ่ม

ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ประสบการณ์ และสุขภาพที่ดี ด้วยเหตุนี้การลงทุนในทุนมนุษย์ จึงมีได้หลากหลาย แม้แต่การไปศึกษาดูงานต่างประเทศ การประชุมทางวิชาการ หรือการสัมมนาซึ่งมีผลให้เพิ่มความรู้ความสามารถหรือประสบการณ์ได้ทั้งนั้น แต่ทุนมนุษย์นี้ก็อาจเสื่อมค่า [depreciate] ได้ตามเวลาและการใช้งาน ซึ่งทำให้ต้องคอยบำรุงรักษา [maintenance] หรือดูแลปรับปรุง [upkeep] อยู่เสมอ ๆ ให้คงศักยภาพทางเศรษฐกิจไว้ได้ดั้งเดิม

แนวคิดเรื่องทุนมนุษย์ข้างต้นวางอยู่บนฐานความคิดทางเศรษฐศาสตร์ โดยให้ความสำคัญกับคนซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญ โดยมุ่งเน้นไปที่เรื่องศักยภาพการผลิตของคน ซึ่งนอกจากขึ้นอยู่กับความสามารถส่วนบุคคลแล้ว ยังขึ้นอยู่กับ การดูแลสุขภาพของมนุษย์ เพื่อที่จะได้ทุนมนุษย์ที่แข็งแรง สามารถผลิตผลงานได้ และการศึกษาที่แต่ละคนได้รับ สังคมใดที่มีทรัพยากรมนุษย์ที่ได้รับการศึกษามากก็เชื่อว่าย่อมจะพัฒนาสังคมให้เจริญมากขึ้นได้ การรวมกลุ่มคนในสังคมของแต่ละอาชีพแต่ละสายงานยังจะทำให้มีการระดมสมอง และระดมพลังที่จะขับเคลื่อนงานต่าง ๆ และเรียกร้องความต้องการของกลุ่มได้มากขึ้น ยิ่งเป็นกลุ่มคนที่ได้รับความไว้วางใจ มีประสิทธิภาพ และมีอำนาจก็ยิ่งจะทำให้เกิดการผลักดันในเชิงนโยบายได้ง่ายขึ้น ในขณะเดียวกัน หากเป็นกลุ่มคนที่ไม่ค่อยได้รับความเชื่อถือในสังคม เช่น ชนกลุ่มน้อย ก็อาจจะไม่ได้รับการให้ความสำคัญในสังคม

เจมส์ โคลแมน (Coleman อ้างใน Dasgupta, 1999: 13 – 3^a) เห็นว่า ทุนมนุษย์นั้นสามารถเกิดขึ้นได้จากทุนทางสังคม โดยทุนทางสังคมในครอบครัวที่เกิดจากความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างสมาชิกเป็นสิ่งที่สำคัญ พ่อแม่จะสร้างทุนมนุษย์ให้กับบุตรหลานของตนได้ด้วยการให้ความรู้และทักษะที่ถ่ายทอดมาจากคนในครอบครัว นอกจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนเดียวกันก็สามารถถ่ายทอดความรู้และทักษะอื่น ๆ ให้กับสมาชิกของชุมชนได้ด้วย ซึ่งทุนทางสังคมดังกล่าวเกิดจากความไว้วางใจ และบรรทัดฐานของคนในสังคมนั้น ๆ

แนวคิดที่กล่าวมานี้เป็นที่ยอมรับกันในต่างประเทศ แต่สำหรับ ทุนมนุษย์ในประเทศไทยนั้น ได้ให้ความสำคัญกับมนุษย์ที่มีศักยภาพ ความรู้ คุณธรรมและความเสียสละเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งถือเป็นบุคคลที่มีคุณค่า เช่น ประชาชนชาวบ้าน เป็นต้น ไม่ได้เน้นที่เรื่องของการศึกษาว่าจะมีความรู้มากน้อยตามมาตรฐานทางการศึกษาในระบบ ซึ่งก็มีนักคิดถือทุนมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคมด้วย

ในแนวนี้ ทุนมนุษย์จึงมีความสอดคล้องและเชื่อมช้อนกันกับทุนทางสังคม แล้วแต่การให้นิยามความหมาย การมุ่งไปที่ศักยภาพของคนในสังคมและมีแนวคิดการพัฒนาศักยภาพของคนในสังคม ทำให้ทุนมนุษย์

1.3.2 ทุนวัฒนธรรม [Cultural Capital]

แนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรมเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องกับทุนทางสังคมอย่างแยกกันแทบจะไม่ออก บางคนหรือบางกลุ่ม เช่น กลุ่มเศรษฐศาสตร์สถาบัน นับรวมเอาทุนวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคม ทั้งนี้วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มิอยู่ในสังคมมนุษย์ การที่แต่

ละสังคมนิววัฒนธรรมแตกต่างกันก็ย่อมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันที่แตกต่างกันด้วย เพราะเหตุนี้นักคิดหลายคนจึงให้ความสำคัญกับเรื่องทุนวัฒนธรรมเทียบเท่ากับทุนทางสังคม โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยาที่ศึกษาเรื่องวัฒนธรรมเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่ถูกกล่าวถึงควบคู่กับทุนทางวัฒนธรรม [Cultural Capital] และทุนประเภทอื่น เช่น ทุนมนุษย์ เป็นต้น แต่ 'ทุนทางวัฒนธรรม' กลับเป็นแนวคิดที่ได้รับการกล่าวถึงในเมืองไทยก่อนแนวคิดทุนทางสังคม คือเริ่มมาตั้งแต่ปี 2538 ซึ่งเป็นปีก่อนการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ(2540) การยกแนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรมขึ้นมาขึ้นนั้น เนื่องจากการตระหนักถึงความเหลื่อมล้ำแตกต่างของคนในสังคมระหว่างเมืองกับชนบทอย่างมาก อีกทั้งมีการใช้ทรัพยากร และการทำลายสภาวะแวดล้อมขึ้นอย่างมากมายอันเนื่องมาจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ซึ่งทำให้เกิดการสูญเสียทุนทางวัฒนธรรมของสังคม และมีการเรียกร้องให้มีการคำนึงถึงทุนวัฒนธรรมในการพัฒนาประเทศ แต่สำหรับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมกลับแพร่หลายขึ้นอันเนื่องมาจากความล้มเหลวทางเศรษฐกิจ ซึ่งตระหนักถึงความสำคัญของการนำสิ่งที่มีในทรัพยากรมนุษย์นั้นคือการนำความสัมพันธ์อันดีมาใช้สร้างกิจกรรมทางการพัฒนา

Bourdieu เป็นนักคิดคนแรกที่เสนอคำว่า "ทุนวัฒนธรรม" ขึ้นมาควบคู่กับคำว่า "ทุนทางสังคม" โดย ใน Collins Dictionary of Sociology ได้อธิบายว่า บูร์ดิเยอเป็นผู้นำเสนอนิยามเขาอธิบายความหมายของทุนวัฒนธรรม "ผู้ปกครองชนชั้นกลางลงทุนทางวัฒนธรรมให้ลูกหลานมีความสามารถในการใช้ภาษาและวัฒนธรรม[ทุนวัฒนธรรม] เมื่อมีทุนทางวัฒนธรรมก็ได้เปรียบกลุ่มอื่น ทำให้สามารถเข้าสู่อาชีพที่ต้องการและมีความชอบธรรมที่จะมีส่วนได้ประโยชน์จากทุนเศรษฐกิจมากกว่าผู้อื่น ชนชั้นปกครองสามารถใช้สัญลักษณ์ของทุนวัฒนธรรมในรูปภาษาและวัฒนธรรมในการครอบงำผู้อื่น ชนชั้นล่างที่ไม่มีทุนวัฒนธรรมจะถูกตัดโอกาสดี ๆ หลายอย่างไป" (Jary & Jary, 1991 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2543: 7) จะเห็นว่า Bourdieu มองทุนวัฒนธรรมว่าในแต่ละชนชั้นมีทุนวัฒนธรรมที่แตกต่างกันทำให้มีฐานะที่แตกต่างกันด้วย โดยทุนวัฒนธรรมมีลักษณะเป็นเครื่องมือของการมีศักดิ์ศรีและอำนาจที่เหนือกว่าชนชั้นอื่น เพราะไม่มีสังคมที่ไม่มีอคติที่จะทำให้แต่ละชนชั้นไม่มีความแตกต่างกัน ค่านิยมในวัฒนธรรมหลักโดยเฉพาะค่านิยมของชนชั้นปกครองจึงมีอำนาจเหนือกว่าชนชั้นที่ต่ำกว่า ซึ่งการยกระดับชนชั้นสามารถกระทำได้โดยสร้างวัฒนธรรมที่เท่าเทียม (Bourdieu, 1979: 1984)

ในการพิจารณาทฤษฎีและการปฏิบัตินั้น บูร์ดิเยอเน้นการ "เชื่อมโยง" ทั้งสองอย่างเข้าด้วยกัน กล่าวคือ ในระดับของ กฎเกณฑ์เชิงบังคับ บรรทัดฐาน อุดมคติ และคุณค่าทางสังคมกับอีกระดับหนึ่งคือ การปฏิบัติ การกระทำ พฤติกรรม การ "เชื่อมโยง" คือ การให้คำอธิบายต่อ 2 ระดับนี้ ในความหมายของระดับใดระดับหนึ่ง แทนที่จะเป็นการจัดลำดับก่อนหลังของระดับใดระดับหนึ่ง ทฤษฎีของบูร์ดิเยอมีพื้นฐานอยู่บนความคิดที่มีลักษณะเฉพาะสองประการ ความคิดประการแรก คือ เรื่อง Doxa ซึ่งหมายถึง แง่มุมต่าง ๆ ของระเบียบแบบแผน บรรทัดฐาน และคุณค่าทางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยถูกตั้งคำถามหรือถูกท้าทาย เพราะเป็นสิ่งที่หยั่งรากฝังลึกโดยผ่านการขัดเกลาทางสังคม และเป็นสิ่งที่ทักท้วงเชื่อกันว่าเป็นจริงอย่างที่สุด

ความคิดสำคัญประการที่สอง คือ เรื่อง habitus หรือแง่มุมในเชิงบรรทัดฐานของพฤติกรรม ลักษณะนิสัยของกลุ่ม หรือแนวโน้มในการกระทำ [disposition] ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับผ่านการขัดเกลาทางสังคม หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกผลิตอย่างไม่ตระหนัก มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของจิตใต้สำนึกทั้งหมด สำหรับบุรุษแล้ว มองการปฏิบัติว่า มีฐานอยู่บนแนวโน้มในการกระทำ [disposition] ซึ่งฝังตัวอยู่ใน habitus และก่อให้เกิดการ 'ด้น'⁵ อย่างมียุทธวิธี [strategic improvisation] ซึ่งขัดกับพื้นฐานของ doxa ที่จะป็นข้อจำกัดในการกระทำทางสังคม ยุทธวิธีเหล่านี้เป็นสิ่งที่ดำเนินเรื่อยไปในอาณาบริเวณทางสังคมหนึ่ง [social field] ที่บริบททางสังคมจะถูกทำให้เป็นรูปร่างขึ้นโดยผลประโยชน์ของปัจเจกชน และการแข่งขันระหว่างกันเหนือทรัพยากร สถานะทางสังคม และอื่น ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ บุรุษทำให้เป็นรูปธรรมว่าเป็นเสมือนรูปแบบที่หลากหลายของ "ทุน" ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคม เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม หรือแม้แต่ทุนทางสัญลักษณ์ (Parkin, in Barfield 1997: 375 – 377)

บัณฑูร อ่อนคำ (อ้างถึงใน พระวิ สีเหลืองสวัสดิ์, 2545: 63) เห็นว่า ทุนทางสังคม คือ ทุนทางวัฒนธรรม หรืออาจจะกล่าวได้ว่า ทุนทางสังคมคือ วัฒนธรรมที่สามารถเอื้อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เช่น ศิลธรรม จริยธรรม ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สำนึกส่วนรวม และความเป็นชุมชน ความคิดที่ว่าทุนทางสังคมก็คือ ทุนทางวัฒนธรรม ของบัณฑูรนั้นมีลักษณะคล้ายกับแนวคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ที่เห็นว่า ทุนทางสังคมก็คือ ๓ ที่สังคมมีอยู่ก็คือ "วัฒนธรรม" (สัมภาษณ์, 2547) ซึ่งเป็นแนวคิดของนักคิดที่ทำงานพัฒนาที่เน้นการพัฒนาจากรากฐานรากของวัฒนธรรมชุมชน โดยเห็นว่าการพัฒนาจากรากฐานทางวัฒนธรรมจะนำไปสู่การพัฒนาในด้านอื่น ๆ เช่น การพัฒนาการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ ที่มีความมั่นคงตามมา

แนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์มาร์กซิสต์ มองว่า ทุนวัฒนธรรมคือเครื่องมือของกลุ่มอำนาจในสังคมที่จะดำรงไว้ซึ่งสถานภาพและอำนาจทางสังคมที่ปรากฏอยู่ (อมรา พงศาพิชญ์, 2543: 7)

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2546: 2) กล่าวถึงทุนวัฒนธรรมในมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์ไว้ดังนี้ ในช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านนี้ ระบบทุนนิยมโลกจะพัฒนาไปสู่ระบบทุนนิยมวัฒนธรรม (Cultural Capitalism) โดยที่ทุนวัฒนธรรมกลายเป็นทุนหลักของสังคมเศรษฐกิจโลก เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องของวิถีการดำเนินชีวิต ตามปกติของมนุษย์สิ่งที่ข้องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตมีทั้งสินค้า [good] และบริการ [service] ทุนวัฒนธรรมจึงมีขายทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ วัฒนธรรมในแต่ละสังคมต่างก็มีรูปแบบของทุนที่แตกต่างกันไป โดยแต่ละสังคมจะมุ่งเน้นการใช้วัฒนธรรมสู่การเป็นตลาดทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไป

รังสรรค์ได้ให้แนวคิดในมุมมองเชิงนักเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมองวัฒนธรรมในปัจจุบันว่าเป็นทุนที่จะก่อให้เกิดเงิน เป็นสิ่งที่ดีค่าและมีราคาในเชิงเศรษฐกิจ โดยเฉพาะสินค้าทางวัฒนธรรมที่จะขายเป็นสินค้าได้ สิ่งทีเอื้อให้เกิดการไหลบ่าทางวัฒนธรรมก็คือ เทคโนโลยีสื่อสาร

⁵ improvisation คือ การพูดแบบสด ๆ โดยไม่ได้เตรียมตัวมาก่อน ถ้าเป็นภาษากวีเรียกการ 'ด้น'

สนเทศที่ทำให้วัฒนธรรมบางวัฒนธรรมเข้าไปมีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมอื่น เช่น การที่ภาษาอังกฤษเข้าไปแทรกอยู่ในภาษาถิ่นของบางประเทศ การนำเอาวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่กำลังเป็นที่นิยมเป็นจุดขายในสังคมไทย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีมุมมองต่อการขายสินค้าทางวัฒนธรรมว่ามีฐานของความน่าเชื่อถือเดิมและคุณภาพของบริษัทผู้ขายสินค้าอยู่ด้วย ทำให้วัฒนธรรมการบริโภคสินค้าบางอย่างยังคงมีอยู่เช่นเดิม(2546)

นอกจากนี้ ริงส์เวิร์คและนักเศรษฐศาสตร์บางท่าน ยังมองว่าทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมก็คือสิ่งเดียวกัน เพียงแต่เป็นศัพท์ที่ใช้ต่างกันเท่านั้น

ชัยอนันต์ สมุทวนิช (2540) ซึ่งเป็นนักรัฐศาสตร์ ถือว่า วัฒนธรรมคือทุน โดยมองต่างจากแนวเศรษฐศาสตร์ ชัยอนันต์มองในแนววัฒนธรรมนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยซึ่งมีวัฒนธรรมเป็นจุดเด่น การมีวัฒนธรรมที่สั่งสมมานานนี้ถือว่าเป็นทุนที่สำคัญ ซึ่งจะมียบทบาทหลักในการสร้างชาติ

ตารางที่ 1.1 เปรียบเทียบ ทุนกายภาพ ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรม และทุนทางสังคม*

ทุน	คุณลักษณะ	ลักษณะ	ความหมาย	ที่มา
ทุนทางสังคม (Social Capital)	นามธรรม	นามธรรม	ทุนที่เกิดจากความสัมพันธ์ของคนในสังคม	ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล, กลุ่ม, องค์กร
ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital)	นามธรรม	นามธรรม	ทุนที่เกิดจากวัฒนธรรม	วัฒนธรรมในแต่ละสังคม
ทุนมนุษย์ (Human Capital)	รูปธรรม	รูปธรรม	ทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ/ประสิทธิภาพ	ความรู้ที่ได้รับ, ทักษะต่างๆ, สุขภาพที่ดี
ทุนกายภาพ (Physical Capital)	รูปธรรม	รูปธรรม	สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น	สิ่งที่เป็นรูปธรรมทุกอย่างที่มนุษย์สามารถนำผลิตให้เกิดรายได้ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ, สัตว์, การประปา ฯลฯ

* ดัดแปลงจากแนวคิดของ Elinor Ostrom. Social Capital: a fad or a fundamental concept? in "Social Capital: a Multifaceted Perspective, Partha Dasgupta and Ismail Serageldin, 2000 หน้า 172

บทที่ 2

ความเป็นมาและความหมายของแนวคิดทุนทางสังคมในต่างประเทศ

หากจะกล่าวว่า Social Capital เป็นแนวคิดที่มาจากต่างประเทศ เหมือนแนวคิดการพัฒนาอื่น ๆ ที่ล้นหลามเข้ามาในประเทศไทยอย่างไม่รู้จบก็คงไม่ผิดนัก แม้ว่าการนำแนวคิดที่มาจากต่างประเทศจะเป็นที่โต้เถียงกันอยู่ตลอดเวลาทั้งในเชิงวิชาการ และในการปฏิบัติทั่วไป แต่ทว่า นัยสำคัญของการถกเถียงในเรื่องนี้แนวคิดไม่ได้อยู่ที่การดูเป็นเครื่องมือของต่างชาติเป็นแน่ หากแต่อยู่ที่การนำแนวคิดนี้ไปใช้ และใช้อย่างเกิดประโยชน์ต่อสังคมเพียงใด แนวคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม” นี้อาจจะถือได้ว่าเป็นแนวคิดแบบสมัยนิยมแนวคิดหนึ่ง แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าแนวคิดนี้มีคุณูปการในงานพัฒนาสังคมในทุกวันนี้ และมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาแนวคิดร่วมสมัยนี้ให้เท่าทัน

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม โดยพิจารณาที่มาของแนวคิดและประเด็นที่มีการถกเถียงทางแนวคิดในต่างประเทศ รวมถึงนัยสำคัญที่มีการนำแนวคิดนี้มาใช้ในต่างประเทศ ก่อนที่จะนำเสนอความเป็นมาของแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทยในบทต่อไป

ความเป็นมาของแนวคิดทุนทางสังคมในต่างประเทศ

1. นัยสำคัญ

ผู้วิจัยได้นำเสนอการอธิบายของ มากิต เมเยอร์ (Magit Mayer, 2003) ซึ่งได้ตั้งข้อสังเกตในเรื่องการนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ โดยเห็นว่าเมเยอร์ได้มีการอธิบายได้อย่างชัดเจนในเรื่องของการนำทุนทางสังคมมาใช้ในแวดวงการพัฒนาในต่างประเทศปัจจุบัน

เมเยอร์ ได้อธิบายว่า แนวคิดทุนทางสังคมมาจากการดัดแปลงแนวคิดเรื่อง “ทุน” มาสู่เรื่อง “สังคม” เป็นสัญลักษณ์ของการรวมตัวทางแนวคิดที่พยายามล้มล้างแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ล้มเหลวโดยการนับเอาตัวแปรที่เป็นพฤติกรรมมนุษย์มารวมเข้าไปด้วย และจากนั้นก็ให้ความสนใจกับเรื่องที่มีการปฏิเสชนโยบายการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคมที่ไม่ใช่ตัวแปรทางการตลาด แนวคิดหลักๆ เป็นการให้ความสำคัญในการพิจารณาคุณภาพของการเมืองแบบประชาธิปไตยและความมีชีวิตชีวาของวิถีเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคที่ขึ้นอยู่กับระดับทุนทางสังคมของพลเมือง

ด้วยการให้คำนิยามความหมายของแนวคิดเป็นแนวคิดแบบกลาง ๆ ซึ่งมีความเด่นชัดในเรื่องการเน้นย้ำเรื่องการฝังรากลึกตัวแปรทางเศรษฐกิจและการเมืองในโครงสร้างทางสังคมที่

เป็นสื่อในการสร้างแนวคิด เช่น เครือญาติ, สมาคม, โบสถ์ และองค์กรชุมชน เป็นต้น ทูทางสังคมจึงเป็นแนวคิดแบบเหมารวมที่ตอบในเรื่องการนำเอาทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมมารวมกันและได้จากการฝังตึงจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้วัฒนธรรมความเชื่อถือที่เติบโตมาตั้งแต่ประวัติศาสตร์ แนวคิดพื้น ๆ ที่เห็นได้ คือ “การเข้าถึงทูทางสังคมจะเป็นสิ่งที่เพิ่มทั้งการแข่งขันและความร่วมมือของสังคม ขณะเดียวกันการขาดทูทางสังคมก็อาจจะทำให้ไม่ประสบความสำเร็จทางธุรกิจและพร้อมทั้งทำให้เกิดการแบ่งแยกในสังคมและเกิดความยากจนตามมา” (Mayer, 2003: 114) แม้ว่าแนวคิดนี้เป็นตัวอย่างแนวคิดตามสมัยนิยม จากการนำมุมมองทางการเมืองและสังคมเข้ามาแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ และเชื่อมเข้าสู่เรื่องขบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ โดยการอธิบายไปสู่เงื่อนไขเชิงบวก และมีข้อจำกัดและขัดแย้งในตัวเอง แต่ทูทางสังคมก็เป็นแนวคิดที่กวาดรวมมาจากการศึกษาทางวิชาการ (Coleman, 1990; Putnam 1993a) ซึ่งนำไปสู่การเป็นวาทกรรมเชิงนโยบาย สื่อ และนักปฏิบัติเป็นปรากฏการณ์ที่มีแรงดึงดูดอย่างมหาศาล โดยแนวคิดนี้ได้เข้าไปมีบทบาทในเชิงนโยบายของแต่ละประเทศเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นที่เชื่อกันว่า แนวคิดนี้จะสามารถเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชน โดยอยู่บนพื้นฐานของเครือข่ายความร่วมมือในแนวนอน และหลักการตอบแทนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน (Mayer, 2003)

ทูทางสังคมยังเป็นแนวคิดที่มีเสน่ห์ในตัวมันเอง มันมีการรวมเอาคำว่า “ทุน” และ “สังคม” เข้ามาไว้ด้วยกัน และคุณูปการที่เห็นได้จากแนวคิดและวาทกรรมของทูทางสังคมก็คือได้เชื่อเชิญให้เกิดการเชื่อมต่อระหว่างนักวิชาการ นักปฏิบัติ และผู้จัดทำนโยบาย (Woolcock & Narayan, 2000) นอกจากนี้ในแวดวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์ก็ได้มีการถกเถียงและนำแนวคิดมาใช้เหมือนกับเป็นการสร้างสหสาขาวิชา การที่เอาคำว่า “ทุน” มาใช้ ก็ทำให้ดูเหมือนว่าแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะในปัจจุบัน มีการนำเอาคำว่าทูทางสังคมมาอธิบายในเชิงเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น โดยถือเป็นส่วนที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งก็ยิ่งทำให้ดูเหมือนว่าแนวคิดดังกล่าวเป็นของสาขาวิชาด้านเศรษฐศาสตร์มากขึ้น แต่แท้จริงแล้ว แนวคิดทูทางสังคมเป็นแนวคิดด้านสังคมวิทยา ผู้ที่นำแนวคิดนี้มาใช้ในเริ่มแรกไม่ใช่นักเศรษฐศาสตร์ แนวคิดนี้ถูกนำมาใช้ด้านการศึกษา โดย ไลดา ฮานิฟาน [Lyda Hanifan] เป็นผู้ที่ได้รับการกล่าวอ้างจาก โรเบิร์ต พัทนัม [Robert Putnam] ว่าเป็นผู้ที่ใช้แนวคิดเป็นครั้งแรก และไลดาก็ได้รับการยอมรับจากงานอื่น ๆ ต่อมา

แนวคิดเรื่อง “ทูทางสังคม” ที่ได้รับความสนใจในปัจจุบันนั้น เริ่มต้นแนวคิดมาจากงานของโรเบิร์ต พัทนัม นักรัฐศาสตร์ ที่ศึกษาประชาธิปไตยหมู่บ้านในอิตาลีตอนใต้ในช่วงปีทศวรรษ 1970 ซึ่งตีพิมพ์ในปี 1993 และนำไปสู่การถกเถียงในอเมริกา จนกระทั่งแนวคิดนี้ได้เข้าไปอยู่ในธนาคารโลก แนวคิดนี้มีผลต่อธนาคารโลกหลังจากฉันทามติแห่งวอชิงตัน [Washington Consensus] ซึ่งมีข้อจำกัดทางการเมืองแบบเสรีนิยมแนวใหม่ [Neo-liberalism] มตินี้ทำให้เกิดการแทรกแซงของรัฐในการปรับปรุงเงื่อนไขทางสังคมในประเด็นในวาระทาง

การเมืองดังกล่าว ธนาคารโลกในฐานะองค์กรทางเศรษฐกิจจึงอยู่ในช่วงการปรับเปลี่ยนองค์การในขณะนั้น โดยมุ่งไปสู่บทบาทใหม่ คือ จะไม่ให้ภายนอกมองว่าเป็นผู้ให้เงินทุนหรือเป็นสถาบันเงินทุน [Capital Institution] แต่กำลังจะเป็นธนาคารความรู้ [Knowledge Bank] ซึ่งทำให้ธนาคารโลกต้องมองหา นักสังคมศาสตร์มาสนับสนุนเรื่องทุนทางสังคม การกระตุกจากธนาคารโลกจึงเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้แนวคิดนี้แพร่หลายมากขึ้นในงานด้านเศรษฐศาสตร์ แม้ว่าทุนทางสังคมจะติดปากมาจากงานของพัทน์ม แต่ว่าความหมายที่ใช้ในแต่ละที่ก็ไม่ได้เหมือนกับของพัทน์มทั้งหมด แนวคิดดังกล่าวนี้มีผลวัดทางความคิดอย่างมาก และมีการให้นิยามความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละแห่ง

2. ที่มาของความคิด

คำว่า “ทุนทางสังคม” มาจากภาษาอังกฤษคำว่า Social Capital ซึ่งในหลายตำราได้อ้างอิงจากงานเขียนของพัทน์มว่า แนวคิดนี้ปรากฏเป็นครั้งแรกเมื่อปี 1916 ในบทความชื่อ “เรื่องราวแห่งความสำเร็จ” [a story of achievement]¹ ในหนังสือ The Annals of the American Academy of Political Science ซึ่งเป็นงานที่เขียนถึงการพัฒนา ‘ทุนทางสังคม’ ของชุมชนชนบทในมลรัฐเวสต์เวอร์จิเนีย สหรัฐอเมริกา ของไลดา ฮานีฟาน [Lyda Judson Hanifan] ซึ่งเป็นที่ปรึกษาด้านการศึกษาในระดับสูงจากมลรัฐเวสต์เวอร์จิเนียนั่นเอง (Farr, 2003)

การใช้คำว่าทุนทางสังคมของฮานีฟานนั้น ไม่ได้หมายถึงทุนในความหมายที่เราเรารู้กันโดยทั่วไป ไม่ได้หมายถึงอสังหาริมทรัพย์, ทรัพย์สินส่วนบุคคล, หรือไม่ได้หมายถึงเงินแต่อย่างใด เขาบอกว่าทุนทางสังคมก็คือสิ่งต่าง ๆ ที่เราพบเห็นและสัมผัสได้ซึ่งพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของเรา เช่น การมีเจตจำนงที่ดี [good will], ความร่วมมือกัน [fellowship], ความเห็นอกเห็นใจ [mutual sympathy], และการติดต่อสัมพันธ์กันในสังคม [social intercourse] ระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมขึ้น ซึ่งในชุมชนชนบทก็มีโรงเรียนเป็นศูนย์กลาง การสร้างชุมชนก็เหมือนกับการทำองค์กรธุรกิจและการขยายธุรกิจก็จะต้องมีการสะสมทุนก่อน การทำงานจึงจะสำเร็จลุล่วง (Hanifan อ้างถึงใน Farr, 2003: 6) เขาบอกว่าปัจเจกชนนั้นค่อนข้างที่จะมีทุนทางสังคมน้อยโดยเฉพาะถ้าเขาแยกตัวออกจากสังคม แต่ถ้าเขามีการติดต่อสัมพันธ์กับญาติพี่น้องของเขาและญาติพี่น้องก็มีการติดต่อกับญาติคนอื่นอีก ก็เกิดการสะสมทุนทางสังคมซึ่งอาจจะตอบสนองความจำเป็นทางสังคมให้กับเขาได้อย่างดี และอาจจะทำให้เกิดศักยภาพทางสังคมซึ่งนำไปสู่การปรับปรุงสภาวะความเป็นอยู่ของคนในชุมชนรวมให้ดีขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนจะได้รับประโยชน์จากความร่วมมือของคนในชุมชนแต่ละส่วน ในขณะที่ปัจเจกนั้นก็ได้รับประโยชน์จากการที่เขามีการช่วยเหลือกัน [help] มี

¹ ต่อมานบทความนี้ได้ตีพิมพ์ซ้ำเป็นบทที่ 6 ในหนังสือชื่อ The Rural School Community Center ของฮานีฟาน (Farr, 2003)

ความเห็นอกเห็นใจ และมีความร่วมมือกันในหมู่ญาติพี่น้อง (Hanifan 1916,1920 อ้างถึงใน Mark K.Smith 2000, 2001)

คำว่าทุนทางสังคมเริ่มมีการอธิบายจากบริบทของชุมชน¹ การคิดเรื่องทุนทางสังคมของฮานิฟาน เป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ประชาชนในชุมชนชนบทได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมกับคนอเมริกาทั่วประเทศไม่ว่าจะเป็นชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาอยู่ในอเมริกาหรือแม้แต่เด็กนิโกร โดยชี้ให้เห็นว่าคนเหล่านี้สามารถเติบโตเป็นพลเมืองอเมริกาที่ดีได้หากให้โอกาสพวกเขา แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของฮานิฟานมีที่มาจากแนวความคิดเรื่อง “ศูนย์ทางสังคม” [the social center idea²] ของเขา โดยฮานิฟานได้ให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัวในการสร้างทุนทางสังคมเป็นอันดับแรก ซึ่งสถาบันครอบครัวนี้เองเป็นสถาบันพื้นฐานนำไปสู่การสร้างคามเข้มแข็งของชุมชนที่จะสร้างความเป็นอยู่ที่ดีของคนในชุมชนได้³

อย่างไรก็ดี จากการศึกษาของฟาร์ (Jame Farr, 2003) เขาพบว่า งานเขียนของฮานิฟานได้อ้างถึงงานของดิวอี้ (John Dewey, 1990 อ้างถึงใน Farr, 2003) ซึ่งถือได้ว่าเป็นเสมือนเมล็ดพันธุ์ที่เพาะบ่มแนวคิดทุนทางสังคมในยุคนั้น สำหรับดิวอี้เห็นว่า “สังคมหมายถึง ความสัมพันธ์กัน นั่นคือการที่แต่ละคนมีปฏิสัมพันธ์กันและมีการกระทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อสร้างสิ่งที่ดีให้กับสังคมโดยมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ร่วมของคนในสังคม” (1920 in MW 1:1916 อ้างถึงใน Farr, 2003: 9) ดิวอี้มองว่าคำว่า “พลเมือง” [Citizenship] ก็คือ ปฏิสัมพันธ์ทุกรูปแบบที่หมายรวมถึงการเป็นสมาชิกของชุมชน

ฟาร์ได้พบอีกว่า งานเขียนของดิวอี้ ยังมีที่การระบุดึงทุนทางสังคมซึ่งเกี่ยวพันกับแนวคิดเรื่อง Critical Pragmatism⁵ ที่ดิวอี้ใช้เพื่อเน้นทัศนคติเชิงวิพากษ์ต่อการรับประเพณีทางปรัชญาหรือชีวิตสาธารณะ ฟาร์เห็นว่า มีสามประเด็นที่แสดงว่าแนวคิดเรื่องปฏิบัตินิยมเชิงวิพากษ์ คือ หนึ่ง โครงสร้างจะต้องรับใช้ลัทธิวิพากษ์นิยม การวิพากษ์จะได้รับการสนับสนุนจากประเด็นปัญหาหรือวิกฤติในชีวิตซึ่งทำให้เกิดการมองหาทางรักษา แก้ไข หรือ ปรับปรุงให้ดีขึ้น

¹ ซึ่งต่อมาก็มีงานของพัทธัมที่ศึกษาหมู่บ้านในอิตาลีได้ ซึ่งอธิบายทุนทางสังคมจากบริบทของชุมชนเช่นเดียวกัน ดังจะกล่าวถึงต่อไป

² แนวคิดนี้เริ่มต้นในปี 1907 ใน Roschester ซึ่งแนวคิดนี้ก็ได้ขยายไปสู่ความสนใจของ Woodrow Wilson, Theodore Roosevelt, Robert LaFollette, Mary Parker Follette, The National Municipal League และ The National Education Association [NEA] จนกระทั่งได้มีการตั้ง Social Center Association of America และได้ขยายไปสู่เวสต์เวอร์จิเนีย ในปี 1913 การเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นทั้งการปฏิบัติและการสร้างบริบทเชิงวาทกรรมในการทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม นอกจากนี้ นักเคลื่อนไหวของศูนย์ทางสังคมยังร่วมกันสร้างโครงการทางสังคมเพื่อให้ประชาชนได้ร่วมกันสร้างทรัพยากรร่วมกันเพื่ออนาคต

³ อาจจะกล่าวได้ว่า ฮานิฟาน เป็นนักการศึกษาในฝันของคนในขณะนั้นเลยทีเดียว

⁴ นักปรัชญาแนวเน้นการนำแนวคิดสู่การปฏิบัติจริง [Pragmatism]

⁵ Critical Pragmatism คือ สาขาวิชาหนึ่งทางปรัชญาที่เน้นการปฏิบัติได้เชิงวิพากษ์

โดยดิวอี้ได้ให้ความสำคัญกับปัญญาชนสาธารณะที่จะเป็นผู้วิพากษ์และสร้างทุนทางสังคมอีกครั้ง สอง แนวคิดดังกล่าวได้สร้างความชัดเจนในเรื่องของมิตรไมตรี สาม แม้ว่าจะมีการวิพากษ์ทุนนิยมในทางลบ แต่ดิวอี้ก็นำเอาคำว่า "สังคม" กับ "ทุน" มาไว้ด้วยกันเพื่อให้คำมั่นดูสละสลวยและมีผลในเชิงวิพากษ์

ทุนทางสังคมปรากฏในงานเขียนของดิวอี้ในหนังสือชื่อ *The Elementary School Record* โดยเขาใช้ในจุดประสงค์ที่ต้องการให้เกิดโรงเรียนแบบห้องปฏิบัติการ ซึ่งเป็นโรงเรียนแบบที่วิพากษ์วิชาชีพรูทศาสตร์ โดยเขาเห็นว่า ระบบการเรียนการสอนในขณะนั้น สอนให้เด็กแยกทักษะไม่ว่าจะเป็นการอ่าน, เขียน, และคำนวณออกจากกัน เขาเน้นย้ำว่า เด็กมีทุนทางสังคมอย่างเต็มเปี่ยม และเราควรถอดสลักที่กั้นมันเอาไว้ในตัวเขาออก

แม้แต่งานดั้งเดิมของดิวอี้ คำว่าทุนทางสังคมยังอ้างอิงถึงระบบการศึกษาที่ยังขาดระบบการเรียนการสอนในเชิงปฏิบัติ ที่ทุนทางสังคมในสังคมไทยก็ได้ละลายอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งจะกล่าวในบทถัดไป

จากข้างต้นเรากล่าวได้ว่า ทุนทางสังคม เป็นแนวคิดที่ใช้เป็นครั้งแรกเพื่อพัฒนาทุนมนุษย์ในด้านการให้การศึกษา และนอกจากงานของดิวอี้และฮานีฟานแล้ว ก็ได้มีการนำคำว่า "ทุนทางสังคม" มาใช้และให้นิยามความหมายที่แตกต่างกันไปอีก แต่การนำมาใช้ในการพัฒนาสังคมของตนยังคงมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ

ในปี 1957 *The Royal Commission on Canada's Economic Prospects* ได้ตีพิมพ์หนังสือชื่อ *Housing and Social Capital (1957)* โดยพูดถึงทุนทางสังคมในบริบทของโรงเรียนกับมหาวิทยาลัย, โบสถ์กับสถานที่ที่เกี่ยวข้อง, โรงพยาบาล, ถนนสายหลัก [roads] กับถนนสายในเมือง [Street], สนามบิน, ท่อระบายน้ำและระบบท่อส่งน้ำ, และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ กับการติดตั้งเครื่องมืออุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ราชการและกระทรวง (Dube, Howes and McQueen 1957: 1-2 อ้างถึงใน Baron, Field and Schuller, 2001: 2) ทุนทางสังคมตามลักษณะดังกล่าวก็คือปัจจัยพื้นฐานที่มีในชาติและเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยได้รับความสนใจเท่าใดนัก (Baron et al., 2001: 2) อย่างไรก็ตาม การที่แคนาดาได้มีการพูดถึงทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับนโยบายต่าง ๆ ของรัฐเป็นการแสดงให้เห็นถึงการพยายามให้ความสำคัญในประเด็นดังกล่าว

ในปี 1958 ก็ได้มีงานเขียนที่เกี่ยวกับทุนทางสังคมของ โมเซอร์ [Caroline Moser], ฟอर्टเตส [Meyer Fortes] และ ปี 1961 จากอบส์ [Jane Jacobs] ก็ได้เขียนงานชื่อ *The Death and Life of Great American Cities* ซึ่งเป็นงานเขียนเกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ แต่ในช่วงระยะเวลานั้น ประเด็นเรื่องทุนทางสังคมก็ยังไม่ได้รับความนิยมนแพร่หลายมากนัก (Baron et al., 2001: 2)

ช่วงกลางทศวรรษที่ 1970 นักเศรษฐศาสตร์ชื่อ เกรน ลอรี (Glenn Loury 1977, 1981 อ้างถึงใน Portes, 1998) ได้ใช้คำว่าทุนทางสังคมในการอธิบายเรื่องความแตกต่างทางด้าน

รายได้ของกลุ่มชาติพันธุ์ในอเมริกา เขาใช้ศัพท์นี้ในบริบทของการวิพากษ์ทฤษฎีนีโอคลาสสิกในเรื่องที่สร้างความไม่เท่าเทียมกันในเรื่องรายได้ที่ต่างกันมากและนโยบายของทฤษฎีเหล่านั้น ลอรีเห็นว่าทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แนวออร์โธดอกคิดถึงผลประโยชน์ส่วนตัวมากเกินไปและยังเน้นไปที่ทุนมนุษย์และการสร้างการแข่งขันที่ตั้งอยู่บนฐานของทักษะความสามารถส่วนตัวอย่างมาก จนผู้ใช้ทฤษฎีนี้ทำให้เกิดคำสั่งห้ามต่าง ๆ ที่เข้มงวดขึ้นโดยอัตโนมัติในการยับยั้งมิให้พนักงานมีรสนิยมและมีให้การดำเนินการเพื่อสร้างโอกาสที่เท่าเทียม ซึ่งคำสั่งพวกนี้เกิดขึ้นตลอด ลอรีบอกว่ามี 2 เหตุผลสำหรับเรื่องนี้ หนึ่ง ความยากจนของคนดำที่ถือเป็นมรดกตกทอดมาถึงลูกจะเกิดในรูปของการมีโอกาสน้อยมากในการเข้าถึงทรัพยากรและการได้รับศึกษาและสอง การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างคนงานผิวดำที่เป็นหนุ่มสาวในการเป็นแรงงานของตลาดอยู่ในระดับต่ำและพวกเขา ก็ขาดข้อมูลที่จะได้รับโอกาสนั้น

ลอรีอ้างพร้อมกับยอมรับงานเขียนด้านสังคมวิทยาในเรื่องการเปลี่ยนเชื้อชาติและการสืบทอดมรดกที่หลากหลายในหลายรุ่นคนว่าเป็นการอธิบายข้อโต้แย้งเรื่องการต่อต้านปัจเจกนิยมของเขา อย่างไรก็ตาม เขาก็ไม่ได้นำไปสู่การพัฒนาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไม่ว่าโดยทางใด ดูเหมือนว่าเขาจะพบแนวคิดนี้โดยบังเอิญในเนื้อหาของข้อความอภิปรายเศรษฐศาสตร์แรงงานแนวออร์โธดอก แต่เขาก็ได้มีการอ้างถึงเพียงแค่ครั้งเดียวในบทความและก็ต่อมาก็มีการอ้างเหมือนกับเป็นการลองเชิงดูก่อน (Loury, 1977 อ้างใน Portes, 1998) แนวคิดที่ลอรีเสนอเป็นการจับประเด็นความแตกต่างในการเข้าถึงโอกาสผ่านการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคม (social connections) ของเยาวชนกลุ่มน้อยและที่ไม่ใช่กลุ่มน้อย แต่งานของลอรีก็ไม่ได้ทำให้สังคมหาทางแก้ไขที่เป็นระบบจากความสัมพันธ์นั้นโดยการเชื่อมไปสู่ทุนในรูปแบบอื่น (Portes, 1998)

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่ได้รับความสนใจ

อย่างไรก็ดี ในช่วงปี 1980s มีนักสังคมวิทยา 2 ท่านที่สำคัญและได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญอย่างมากในการบุกเบิกและวิเคราะห์แนวความคิดอย่างเป็นระบบ ซึ่งถือเป็นต้นแบบแนวคิดในปัจจุบันเลยก็ว่าได้ คนแรกคือ บูร์ดิเยอ [Pierre Bourdieu¹] และอีกคนก็คือ โคลแมน [Jame S. Coleman²]

¹ Pierre Bourdieu เป็นนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส เสียชีวิต เมื่อปี 2002 เขาเป็นผู้ที่มีบทบาทในแวดวงการศึกษาในฝรั่งเศสอย่างมาก ได้รับการยกย่องว่าเป็นปรมาจารย์ทางสังคมวิทยาที่สร้างคุณูปการด้านแนวคิดและการปฏิบัติอย่างมาก แนวคิดที่เด่นของเขาก็คือการเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนในรูปแบบต่าง ๆ ในสังคมที่สัมพันธ์กับอำนาจ

² James Samuel Coleman เกิดเมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 1926 เคยเป็นอาจารย์ด้านสังคมวิทยาสอนอยู่ที่ University of Chicago เป็นประธานสมาคมสังคมวิทยาแห่งอเมริกัน [ASA] คนที่ 83 เสียชีวิตเมื่อวันที่ 25 มีนาคม 1995

1. ปีแอร์ บูร์ดิเยอ [Pierre Bourdieu]

บูร์ดิเยอ ให้คำจำกัดความของทุนทางสังคมว่า เป็น "ทรัพยากรที่มีอยู่จริงและมีศักยภาพซึ่งเชื่อมโยงกับการมีเครือข่ายที่ถาวรซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการที่มีมากน้อยต่างกันขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยกันหรือการยอมรับกัน หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมที่เชื่อมกับการเป็นสมาชิกของกลุ่ม ซึ่งทำให้สมาชิกแต่ละคนมีการสะสมทุนที่มาจากลักษณะร่วมของการเป็นหมู่คณะ หรือถ้าจะให้เป็นการพูดที่ฟังง่าย ๆ ก็คือเป็นเหมือน "หนังสือรับรอง" ซึ่งสร้างเครดิตกับสมาชิกนั้น ๆ"¹ (Bourdieu, 1983: 248 - 249)

งานของบูร์ดิเยอได้รับการกระตุ้นจากงานของนักทฤษฎีมาร์กซิสต์ ทุนทางสังคมของเขาได้เชื่อมโยงไปยังเรื่องของทุนวัฒนธรรม [cultural capital] ด้วย เขากล่าวถึงทุนทางสังคมว่าเป็น "การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน" [connection] ที่มีบทบาทในการผลิตซ้ำทางชนชั้น เขาบอกว่าในทุนทางเศรษฐกิจนั้นมีเรื่องของทุนทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น ในคลับที่มีชื่อเสียงก็มีการใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือสร้างทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมไม่ได้เป็นลักษณะของสังคมทั้งหมด แต่เป็นเกณฑ์ที่เกิดขึ้นจากชนชั้นที่แตกต่างกัน หรือกล่าวได้อีกนัยก็คือ ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือของอำนาจ นั่นเอง

จุดสนใจในแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมสามารถหาอ่านได้ในงานของบูร์ดิเยอในช่วงปลายทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษ 1970 เขาได้สร้างชุดผลงานเพื่อศึกษาวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นพลวัตและการสร้างสรรค์ และยังเป็นทั้งโครงสร้างและปรากฏการณ์ด้วย แนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" ได้รับการกระตุ้นจากความสนใจของบูร์ดิเยอในเรื่องพื้นที่ทางสังคม [Social Space] เขาได้นำคำว่า "ทุน" ในลักษณะต่าง ๆ มาอธิบายสังคม โดยได้พัฒนาแนวคิดเหล่านี้สู่การเป็นแนวคิดที่ถูกนิยามด้วยความสัมพันธ์เฉพาะกับแนวคิดอื่น

ในปี 1970 หนังสือเรื่อง *Reproduction* ได้เข้ามามีอิทธิพลอย่างสูงในการพัฒนาเรื่องนี้ โดยการนำเสนอแนวคิดของทฤษฎีว่าด้วยวิธีการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวหนุนการผลิตซ้ำทางสังคมของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและชนชั้น มันมีความสำคัญแต่มีการให้คำนิยามในการอธิบายกลเม็ดในการใช้บริบททางความคิดเรื่อง 'ทุน' ไว้อย่างน่าสนใจ รูปแบบที่แตกต่างกันไปของทุนได้เกิดขึ้นผ่านการเขียนหนังสือซึ่งต่างก็ไม่ได้ให้คำนิยามอย่างสมบูรณ์ เช่น ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางภาษา ทุนทางการศึกษา ทุนทางสังคม เป็นต้น

¹ Social capital is the aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition -- or in other words, to membership in a group which provides each of its members with the backing of the collectivity-owned capital, a "credential" which entitles them to credit, in the various senses of the word. (Bourdieu, 1983)

สำหรับทุนทางวัฒนธรรมนี้เป็นเรื่องที่ได้รับการพัฒนามากที่สุด ซึ่งเขาได้เคยใช้อธิบายว่าการพิจารณาวัฒนธรรมของกลุ่มชนชั้นผู้มีอำนาจถูกนำเสนอในรูปแบบที่เป็นสากลและได้รับเลือกให้มีการถ่ายทอดต่อไป เป็นการยอมให้เกิดความชอบธรรมในอำนาจครอบงำที่มันมีอยู่

ถึงแม้ว่าการเกิดของแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในหนังสือ *Reproduction* จะไม่ได้ยกขึ้นมาอย่างเด่นชัดก็ตาม แต่แนวคิดต่าง ๆ ที่บูร์ดิเยอพัฒนาขึ้นในบริบทต่าง ๆ ก็ยังเป็นแนวคิดที่ยากทั้งในเชิงทฤษฎีและการปฏิบัติ แต่แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของเขาก็ได้รับการถ่ายทอดต่อมา การใช้คำว่า 'ทุน' เป็นสัญญาณให้เกิดเจตนาที่จะแสดงให้เห็นที่มาของอำนาจที่แตกต่างกัน และมีเจตนาที่จะเชื่อมโยงการวิเคราะห์วัฒนธรรมกับเรื่องทางด้านเศรษฐศาสตร์ ถึงแม้ว่าในหนังสือ *Reproduction* จะมีแนวคิดทฤษฎีว่าด้วย 'ความรุนแรงทางสัญลักษณ์' แต่ก็ยังขาดนัยทางการต่อสู้แข่งขัน เช่น รูปแบบที่หลากหลายของทุนที่ถูกครอบงำซึ่งถูกนำเสนอเหมือนกับการครอบงำที่แท้จริงปราศจากรูปแบบย่อยต่าง ๆ ของทุน รูปเหล่านี้ต่อต้านทุนที่ครอบงำอยู่อย่างไร และกลายมาเป็นรูปแบบย่อย ๆ ได้อย่างไร เนื่องจากงานในยุคแรกของบูร์ดิเยอต้องการที่จะนำเสนอการพิจารณาวัฒนธรรมของชนชั้นผู้มีอำนาจโดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมของกลุ่มที่มีอำนาจน้อยกว่าในฐานะที่มีช่องว่าง ในทางทฤษฎีแล้ว สิ่งนี้จะมีแนวโน้มที่จะผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางอำนาจซึ่งมีการวิพากษ์ตัวมันเอง (Baron et al., 2001: 3 – 5)

บูร์ดิเยอได้ให้คำนิยามแนวคิดว่าเป็น "การนำเอาทรัพยากรที่มีจริงหรือที่มีศักยภาพมารวมเข้าด้วยกัน โดยเชื่อมต่อกับเรื่องของการเป็นสมาชิกในเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์เชิงสถาบันซึ่งมีมากน้อยต่างกันขึ้นอยู่กับความสนิทสนมคุ้นเคยกัน...ซึ่งจะทำให้คนที่เป็สมาชิกมีทุนเป็นของตนเองร่วมกันไว้เป็นฐานสนับสนุน" (Bourdieu, 1997: 51 อ้างใน Baron et al., 2001: 4 – 5) ปฏิบัติการเริ่มแรกของแนวคิดนี้เกิดขึ้นในบทสรุปชื่อ "Provisional Notes" ซึ่งตีพิมพ์ใน *Actes de la Recherche en Sciences Sociale* ในปี 1980 เนื่องจากเอกสารเหล่านี้เป็นงานซึ่งตีพิมพ์ภาษาฝรั่งเศส บทความนี้จึงไม่เป็นที่คุ้นหูของในหมู่นักวิชาการมากนัก อย่างไรก็ตามงานแปลที่เป็นภาษาอังกฤษชิ้นแรกซึ่งพบบริบทความสัมพันธ์ของแนวคิดนี้แฝงอยู่เป็นหนังสือเกี่ยวกับสังคมวิทยาการศึกษา (Bourdieu, 1985 อ้างใน Portes, 1998) ในปี 1983 บูร์ดิเยอได้เขียนบทความชื่อ *The Form of Capital* ซึ่งได้วิเคราะห์แย้งเรื่องทุนในเชิงเศรษฐศาสตร์ว่ามุมมองด้านเศรษฐศาสตร์นั้นเป็นมุมมองที่แคบ และไม่ได้เชื่อมโยงกับความเป็นจริงทางสังคมแม้ว่าจะมีการปฏิบัติของสาขาเศรษฐศาสตร์ที่ค่อนข้างชัดเจน บูร์ดิเยอได้เน้นเรื่องทุนทางสังคมที่เป็นความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายของคนในสังคม ที่จะเป็นพลังในการกระทำต่าง ๆ ระดับของทุนทางสังคมจะมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่ายที่คนแต่ละกลุ่มสามารถเชื่อมโยงให้เกิดการขับเคลื่อนได้และขึ้นอยู่กับทุนทางเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ที่คนคนนั้นจะได้มาด้วยความชอบธรรมจากคนที่ติดต่อด้วย

บูร์ดิเยอเห็นว่า เครือข่ายทางสังคมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่สังคมให้มา แต่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติของสถาบัน เช่น สถาบันครอบครัวก็มีการให้นิยามตามความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นคุณลักษณะของการก่อรูปทางสังคม (Social Formation) เขาเห็นว่า ความสัมพันธ์ที่มีประโยชน์สามารถรักษาทักษะสมบัติหรือผลกำไรในเชิงสัญลักษณ์ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ เครือข่ายความสัมพันธ์เป็นผลผลิตของยุทธศาสตร์การลงทุน ไม่ว่าจะปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มที่มีจิตสำนึกหรือไม่ก็ก็ตาม ก็มีเป้าหมายที่จะสร้างหรือผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะเป็นประโยชน์ในระยะสั้นหรือระยะยาวโดยตรงให้กับตน (Bourdieu, 1983) ในเรื่องของปฏิบัติการทางแนวคิดของบูร์ดิเยอนั้น ทฤษฎีทางสังคมเป็นเหมือนเครื่องมือซึ่งเน้นการมองเรื่องผลประโยชน์ที่เพิ่มมากขึ้นในปัจเจกบุคคล จากการทำดีกับกลุ่มที่ตนเองเข้าไปสร้างความสัมพันธ์และเน้นเรื่องการคำนึงถึงโครงสร้างความสามารถทางสังคมอย่างรอบคอบโดยมีเป้าหมายในการสร้างทรัพยากรเหล่านี้ ตามแนวคิดเดิมนั้น เขาไปไกลจนถึงการยืนยันว่า “ผลกำไรที่ขึ้นจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มเป็นพื้นฐานจากความสมานสามัคคีซึ่งทำให้เกิดผลกำไรได้” (Bourdieu, 1985: 249 อ้างใน Portes, 1998)

การนิยามของบูร์ดิเยอสร้างความชัดเจนว่าทุนทางสังคมนำไปสู่ 2 เรื่อง คือ หนึ่ง ความสัมพันธ์ทางสังคมโดยตัวมันเองนั้นยอมให้ปัจเจกอ้างสิทธิ์การเข้าถึงทรัพยากรซึ่งถูกครอบครองโดยสมาคมของพวกเขา และสอง การสร้างทุนทางสังคมนำเข้าสู่กระบวนการทางเศรษฐกิจได้

ทั้งนี้ เป็นการเน้นเรื่องของการแปลงทุนต่าง ๆ เป็นทรัพย์สิน¹ และการเปลี่ยนรูปสุดท้ายของทุกอย่างสู่การเป็นทุนทางเศรษฐกิจ แต่ละคนสามารถทำให้เข้าถึงทรัพยากรได้โดยตรงโดยใช้ทุนทางสังคม [เงินกู้สงเคราะห์, ผลกำไรเล็กน้อยจากการลงทุน, ตลาดที่ได้รับการป้องกันไว้] หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง พวกเขาสามารถเพิ่มทุนทางวัฒนธรรม โดยติดต่อกับผู้เชี่ยวชาญหรือปัจเจกที่ได้ผ่านการกลั่นกรองมาแล้ว [เช่น ทุนทางวัฒนธรรม] ที่เพิ่มตัวตนขึ้น หรือในทางอื่น พวกเขาสามารถตั้งอยู่ในเครือข่ายซึ่งให้การการันตีความน่าเชื่อถือ [เช่น การใช้ทุนทางวัฒนธรรมจากการเป็นสถาบัน]

ในอีกทางหนึ่ง การได้มาซึ่งทุนทางสังคมต้องการการลงทุนทางด้านทรัพยากรเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ผ่านการไตร่ตรองอย่างรอบคอบ ตามที่บูร์ดิเยอยืนยันว่าผลกำไรจากการมีทุนทางสังคมและวัฒนธรรมดูเหมือนจะเป็นการลดต้นทุนทางเศรษฐกิจได้ แต่กระบวนการที่นำเอารูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้มาไม่ใช่ผลกำไร กระบวนการนี้จะมีพลวัตในตัวมันเอง และ

¹ ลักษณะนี้ มีความต่างจากการแปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุนในความหมายของรัฐบาลทักษิณ (ดูแปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุน: 136 : สร้างโอกาสแก่ประชาชนโดยเฉพาะคนยากจนและผู้ประกอบการใหม่ให้สามารถเข้าถึงแหล่งทุนในระบบ เพื่อให้เกิดการสร้างงาน สร้างรายได้ รวมทั้งสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศ โดยการแปลงสินทรัพย์เป็นเงินทุน ได้ที่ดิน 2.4 พันล้านบาท 28,053 ราย เครื่องจักร 1.3 แสนล้านบาท 33,743 เครื่อง 1,538 ราย)

เกี่ยวเนื่องกับการแลกเปลี่ยนกันในทางเศรษฐกิจ มันจะก่อรูปจากความไม่โปร่งใสและไม่แน่นอนมากกว่า ตัวอย่างเช่น การซื้อขายที่เกิดจากการมีทุนทางสังคมจะเกิดเนื่องจากการมีหน้าที่ที่ไม่ใช่ตำแหน่งประจำ การมีตำแหน่งที่เปลี่ยนไปตามช่วงเวลา และการคาดการณ์ให้ทำคุณทดแทน แต่เนื่องจากการขาดความโปร่งใส การปฏิบัติเหล่านี้ก็อาจจะมีการปิดบังอะไรบางอย่างไว้ภายใต้การแลกเปลี่ยนในตลาดธรรมดา (บูร์ดิเยอ 1979, 1980 อ้างใน Portes, 1998) (Portes, 1998)

งานของบูร์ดิเยอนั้นไม่ได้รับการยอมรับนักในวงของนักจัดทำนโยบาย เนื่องจากว่างานของเขานั้นค่อนข้างเป็นงานเชิงวิพากษ์ ไลน์ (Fine, 2001: 55 – 56) เห็นว่า มีเหตุผลหลายประการที่งานของบูร์ดิเยอไม่ได้รับการยอมรับ *ประการแรก* งานของบูร์ดิเยอมีลักษณะนามธรรมซึ่งเป็นแบบฉบับเดิมของนักคิดฝรั่งเศส ซึ่งก็ขัดกับแนวคิดของอังกฤษอเมริกา โดยเฉพาะเมื่อทุนทางสังคมได้เข้าไปในความคิดของพวกเขา บูร์ดิเยอได้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ในเรื่องการจัดลำดับชั้นทางสังคมและกิจกรรมทางวัฒนธรรม แทนที่จะบอกว่าทุนทางสังคมคืออะไรและสำคัญอย่างไร บูร์ดิเยอเป็นคนแรกที่ทำให้เห็นเรื่องศีลธรรมจรรยาและชุดค่านิยมขึ้น

ประการที่สอง งานของบูร์ดิเยอให้ความสำคัญกับการศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งห่างไกลกับความคิดของบรรดาคนที่ต้องการขยายหรือแปรแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม

ประการที่สาม ในฐานะที่เป็นนักทฤษฎีด้านวัฒนธรรม มีผู้เห็นว่างานของบูร์ดิเยอเป็นงานที่ขวางทางระหว่างสิ่งที่เรียกว่ามาร์กซิสต์หัวต่อกับงานของพวกเขาข้างจินตนาการที่สัมพันธ์กับโพสต์โมเดิร์น แม้ว่างานของบูร์ดิเยอจะเน้นย้ำในเรื่องของความสัมพันธ์, โครงสร้าง และแนวโน้มทางด้านเศรษฐกิจและสังคม แต่ว่าก็ไม่ได้เป็นเนื้อหาและความหมายที่หลายคนต้องการ (Fine, 2001: 55 – 56)

2. เจมส์ โคลแมน [James S. Coleman]

งานของโคลแมนจะต่างกับบูร์ดิเยออย่างมาก กล่าวคือโคลแมนซึ่งเป็นนักสังคมวิทยาชาวอเมริกาแนว Rational Choice¹ นั้น ได้แปลงแนวคิดจากนักเศรษฐศาสตร์แนวนีโอคลาสสิก โคลแมนเชื่อว่า คนคนหนึ่งสามารถสร้างทฤษฎีทางสังคมให้เกิดขึ้นได้จากรูปแบบพฤติกรรมที่เป็นปัจเจก² สังคมที่ปัจเจกบุคคลค้นหาก็คือจุดสุดยอดของผลประโยชน์อันมหาศาล นักสังคมวิทยา

¹ Rational Choice Theory คือ ทฤษฎีที่อธิบายทางเลือกที่เราเผชิญในสังคมคือทางเลือกระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัว (ซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนที่จะแสวงหา) กับผลประโยชน์ร่วมกัน (ซึ่งเราเข้าใจว่าเป็นผลประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่า) (แหล่งที่มา: เวียงรัฐ เนติโพธิ์. เอกสารประกอบคำสอนวิชา การเมืองและนโยบายของการปกครองท้องถิ่น ระดับปริญญาโท ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [Http://www.geocities.com/viengrat/LocalPolitics/LocGov-publicChoice.htm](http://www.geocities.com/viengrat/LocalPolitics/LocGov-publicChoice.htm))

² ธนากรโลก เป็นองค์กรหนึ่งที่มีจะสร้างระเบียบวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยใช้โมเดลของพฤติกรรมมนุษย์ (Harris, 2002)

ก็จะสนใจปัญหาที่เกิดจากผลโยชน์ที่ถูกจำกัด โดยการที่จะรวมเอาทุนทางสังคมหรือวัฒนธรรม และบริบททางประวัติศาสตร์มารวมด้วยหรือไม่นั้น เป็นสิ่งที่เศรษฐศาสตร์แนวนีโอคลาสสิกให้ความสนใจ (Harris, 2001) โคลแมนอ้างถึงการพิสูจน์ทฤษฎีทางด้านเศรษฐศาสตร์จากนักสังคมวิทยาที่อธิบายว่า การกระทำของคนสร้างขึ้นหรือถูกกำหนดขึ้นจากบริบททางสังคม เช่น บรรทัดฐาน ความไว้วางใจระหว่างกัน เครือข่ายทางสังคม และการจัดระเบียบสังคม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการทำหน้าที่ในสังคมซึ่งส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจด้วย (Coleman อ้างถึงใน Dasgupta & Serageldin, 1999) เขาได้อธิบายทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นตัวเชื่อมประสานการจัดระเบียบหรือการจัดตั้งองค์กร สมาคม เขาเชื่อว่า ทุนทางสังคมมีอยู่ในโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมาตั้งแต่ดั้งเดิม ซึ่งทำให้การกระทำที่โยงโยในสังคมของแต่ละคนดูง่ายขึ้น เช่น พ่อค้าในตลาดเมืองโคโรจะมีการให้ข้อมูลลูกค้าแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการถ้อยที่ถ้อยอาศัยหรือการเอื้อประโยชน์ต่อกัน ซึ่งเป็นเกณฑ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นความพอใจร่วมกัน การสื่อสารและการรับรองต่าง ๆ จะเกิดขึ้นในเครือข่ายทางสังคม นั่นคือ เขาเห็นว่าทุนทางสังคมสามารถมีลักษณะของผลประโยชน์สาธารณะได้ (Harris, 2001)

ในการริเริ่มวิเคราะห์แนวคิดของเขานั้น โคลแมนได้รับอิทธิพลจากงานของลอรีรวมทั้งจากนักเศรษฐศาสตร์คนอื่น เช่น เบน โพรท [Ben Porut] และนักสังคมวิทยา เช่น นาน ลิน [Nan Lin¹] และ มาร์ค แกรนโนเวเทอร์ [Mark Granovetter²] แต่ก็ไม่ได้อ้างงานของบูร์ดิเยอ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าแปลกพอสมควร ถึงแม้ว่าการวิเคราะห์เรื่องการใช้ทุนทางสังคมที่เป็นไปได้ที่เขาได้มานั้นใกล้เคียงกับงานที่บูร์ดิเยอเป็นคนบุกเบิกอย่างมาก โคลแมนให้คำจำกัดความทุนทางสังคมโดยอธิบายผ่านหน้าที่ของมันว่าเป็น “ความหลากหลายในส่วนที่เป็นเอกภาพที่ปรากฏอยู่จริงซึ่งมีจุดร่วมของสองสิ่งอยู่ด้วย กล่าวคือ มันรวมถึงเกณฑ์ของโครงสร้างทางสังคมและเอื้อให้การกระทำของตัวกระทำภายใต้โครงสร้างนั้นง่ายขึ้น ไม่ว่าจะเป็นคนหลายคนหรือกลุ่มคนที่ร่วมมือกัน” (Coleman 1988a: p.598, 1990, p.302 อ้างถึงใน Portes, 1998)

คำนิยามข้างต้นนี้เปิดโอกาสให้มีการจัดกลุ่มความแตกต่างระหว่างทุน และจัดกลุ่มกระบวนการที่มีลักษณะตรงกันข้าม โคลแมนเริ่มต้นขยายแนวความคิดนี้อย่างกว้าง ๆ โดยรวมเอาศัพท์ที่เป็นกลไกในการก่อให้เกิดทุนทางสังคม ตัวอย่างเช่น เครือข่ายทางสังคมที่มีความใกล้ชิดกัน [เช่น การคาดหวังว่าจะมีการเอื้อประโยชน์ต่อกัน และกลุ่มบรรทัดฐานที่ขับเคลื่อนร่วมกัน], ผลของการครอบครองของมัน [เช่น ได้รับสิทธิพิเศษในการเข้าถึงข้อมูล], และการจัดระเบียบทางสังคมที่เหมาะสม ที่สามารถทำให้เกิดทุนทางสังคมได้ ซึ่งดูบริบททั้งจากแหล่งที่มาและผลต่อการทำให้ประสบความสำเร็จ ตัวอย่างเช่น โคลแมนได้ชี้ให้เห็นเรื่องความ

¹ Nan Lin จบการศึกษาปริญญาเอกจาก Michigan State University ในปี 1966 ปัจจุบันเป็นอาจารย์สอนที่คณะสังคมวิทยา Duke University

² Prof. Mark Granovetter ปัจจุบันสอนที่คณะสังคมวิทยา Stanford University เชี่ยวชาญ ด้านสังคมวิทยาเศรษฐกิจ [Economic Sociology]

สำคัญของทุนทางสังคมในฐานะที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดทุนมนุษย์ เขาบอกว่า สังคมที่ขาดทุนทางสังคมจะเห็นได้จากการที่มีนักเรียนมัธยมปลายต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน ซึ่งการสร้างทุนทางสังคมต้องเริ่มจากครอบครัวที่มีส่วนสำคัญในการให้การศึกษาต่อบุตร เป็นต้น ในงานของบูร์ดิเยอ จะแบ่งแยกความสามารถซึ่งเป็นลักษณะของพรสวรรค์กับการรับทรัพยากรต่าง ๆ ผ่านทุนทางสังคมที่มีโดยมีข้อดีอยู่ที่การเป็นสมาชิกในโครงสร้างทางสังคมที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่ในงานของโคลแมนค่อนข้างคลุมเครือไม่ได้แยกอย่างชัดเจนนัก

โคลแมนเห็นว่า สิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณาก็คือการแบ่งแยกระหว่างแรงกระตุ้นของผู้รับและผู้ให้ในการแลกเปลี่ยนผ่านทุนทางสังคม ความปรารถนาของผู้รับต้องการที่จะได้รับสิ่งของที่มีค่าเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่าย แต่สิ่งที่ซับซ้อนขึ้นก็คือแรงจูงใจของผู้ให้ซึ่งเกิดจากการแรงผลักดันให้ทรัพย์สินเหล่านั้นโดยปราศจากการเรียกคืนอย่างรวดเร็ว แรงจูงใจเหล่านี้มีหลายทางและสมควรจะได้รับการวิเคราะห์เพราะมันเป็นกระบวนการหลักที่แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมจะเข้าไปจับ ดังนั้น การแก้ไขแนวคิดอย่างเป็นระบบจะต้องแยกระหว่าง

- a) เจ้าของทุนทางสังคม (คนที่อ้างสิทธิ์ต่าง ๆ)
- b) ที่มาของทุนทางสังคม (คนที่เห็นด้วยกับข้อเรียกร้องนี้)
- c) แหล่งที่มาในตัวมันเอง

ซึ่งพอร์เตส เห็นว่า (Portes, 1998: 5-6) ตามแนวคิดนี้ เป็นการตั้งเวทีอภิปรายให้เกิดความสับสนในการใช้ศัพท์คำนี้

ท่ามกลางความจำกัดเหล่านี้ ข้อเขียนของโคลแมนมีความดีด้านการแนะนำและให้แนวคิดด้านสังคมวิทยาแนวอเมริกันอย่างปฏิเสธไม่ได้ ใจความสำคัญต่อเรื่องที่ทุนทางสังคมทำให้เกิดทุนมนุษย์¹ ที่เพิ่มขึ้นและการให้คำนิยามกลไกผ่านสิ่งที่มันถูกรื้อสร้างขึ้น ในการยอมรับการอภิปรายเรื่องการปิดกันเป็นเรื่องที่หยิบยกขึ้นมาอย่างชัดเจน การปิดกันหมายถึง การคงอยู่ของการผูกพันระหว่างจำนวนคนที่แน่นอนที่มากพอที่จะการันตีที่จะปฏิบัติตามระเบียบประเพณี บรรทัดฐาน ตัวอย่างเช่น ความเป็นไปได้ของการกระทำผิด ในชุมชนที่ร่วมมือกันอย่างเข้มงวดของผู้ค้าเพชรชาวยิวในมหานครนิวยอร์กมีจำนวนน้อยลงเพราะความแน่นแฟ้นท่ามกลางสมาชิกของกลุ่ม และมีการพร้อมรับมือโดยจะตัดสินผู้ที่ละเมิดกฎ การคงอยู่ของบรรทัดฐานที่เข้มแข็งนี้เป็นความพร้อมใจของสมาชิกชุมชนโดยการปฏิบัติให้ง่ายขึ้นโดยปราศจากการใช้ข้อกฎหมายซึ่งไม่สะดวกเลย (Coleman, 1988a; s99 อ้างถึงใน Portes, 1998)

¹ คำที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่าทุนมนุษย์มากที่สุดในการวิเคราะห์ของบูร์ดิเยอ ก็คือ ทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมแล้ว ซึ่งถูกจำกัดความเป็นลักษณะนิสัยที่เคยชิน (Habitus) ของปฏิบัติการทางวัฒนธรรม, ความรู้, และความประพฤตินิรันดรผ่านการเผยแผ่แบบของบทบาทในครอบครัวและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ (Bourdieu, 1979)

พอร์เตส เห็นว่า ทั้งบูร์ดิเยอและโคลแมนเน้นในเรื่องรูปแบบของทุนทางสังคมที่สัมพันธ์กับทุนรูปแบบอื่นซึ่งคลุมเครือและยากที่จะเข้าใจ ในขณะที่ทุนทางเศรษฐกิจอยู่ในบัญชีธนาคารและทุนมนุษย์อยู่ข้างในหัว ทุนทางสังคมกลับอยู่ในโครงสร้างความสัมพันธ์ การมีทุนทางสังคมมนุษย์ต้องมีการสัมพันธ์กับคนอื่น และเป็นคนอื่นจริง ๆ ซึ่งเป็นที่มาของผลประโยชน์ทั้งหลายที่จะได้รับไม่ใช่สัมพันธ์กับตัวเอง ตามที่ได้พูดถึงมาแล้ว ในระดับกว้างที่สุดนั้น คนคนหนึ่งอาจจะแยกแยะระหว่างการบริโภคกับแรงกระตุ้นที่เป็นประโยชน์ในการทำเช่นนั้น

ผลงานของบูดิเยอและโคลแมน ก็มีการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในเชิงทฤษฎีขึ้น ในปี 1990 เบเคอร์ [WE Baker] ก็ได้ให้คำนิยามว่าเป็น “ทรัพยากรที่ตัวกระทำได้รับมาจากโครงสร้างทางสังคมที่เฉพาะเจาะจงและจากนั้นก็ทำตามผลประโยชน์ที่จะได้” นั่นคือเกิดจากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างตัวกระทำ (Baker, 1990: 619 อ้างถึงใน Portes, 1998) ความหมายที่กว้างกว่านี้ ชิฟ [M Schiff] ให้คำจำกัดความว่าเป็น กลุ่มของสิ่งหนึ่งในโครงสร้างสังคมซึ่งมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและเป็นวัตถุประสงค์หรือเป็นข้อโต้แย้งของผลผลิตหรือหน้าที่ที่เป็นอรรถประโยชน์ (Schiff, 1992: 161 อ้างถึงใน Portes, 1998) เบิร์ทเห็นว่าทุนทางสังคมก็เหมือนกับ “เพื่อน ผู้ร่วมงาน และคนอื่น ๆ ทั่วไป ที่เราติดต่อด้วย ซึ่งทำให้เราได้รับโอกาสที่จะมีทุนทางการเงินและทุนมนุษย์ (Burt, 1992: 9 อ้างถึงใน Portes, 1998) ในขณะที่โคลแมนและลอรีได้เน้นย้ำถึงเครือข่ายที่เหนียวแน่นที่เป็นเงื่อนไขสำคัญในการเพิ่มทุนทางสังคม Burt กลับมุ่งไปประเด็นตรงกันข้าม เขามองว่ามันเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงทางความสัมพันธ์ที่ขาดหาย ซึ่งเรียกว่า “ช่องโหว่ทางโครงสร้าง” [Structure Hole] ซึ่งสร้างความสะดวกสบายให้กับปัจเจก นี่เป็นเพราะเครือข่ายที่เหนียวแน่น อาจจะทำให้ได้รับข้อมูลที่มากเกินไป ในขณะที่ความสัมพันธ์ที่หลวม ๆ อาจจะทำให้เกิดความรู้และทรัพยากรใหม่ ๆ (Portes, 1998)

3. โรเบิร์ต พัทนัม [Robert D. Putnam]

อย่างไรก็ดี บุคคลที่เป็นคนทำให้ความคิดเรื่องทุนทางสังคมเป็นที่นำไปสู่การถกเถียงในปัจจุบันก็คือ นักรัฐศาสตร์ชื่อ โรเบิร์ต พัทนัม [Robert D. Putnam] จากงานชื่อ *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*² (1993) โดยพัทนัมให้เกียรติกับงานของ ลอรี [Glen Loury], บูร์ดิเยอ, โคลแมน, จาคอบ และนักจิตวิทยาสังคมชื่อซีลีย์ [John R. Seeley] และคนอื่น ๆ เขาใช้ทุนทางสังคมในการอธิบายการทำให้เกิดประชาธิปไตยที่แท้จริง เขาได้ทำการศึกษาหมู่บ้านในอิตาลีได้ในช่วงปีทศวรรษ 1970 ดังที่กล่าวไว้แล้ว เขาอธิบาย

¹ Robert D. Putnam เป็น Peter and Isabel Malkin Professor of Public Policy ที่ Harvard University สอนวิชาการเมืองอเมริกัน, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ, การเมืองเปรียบเทียบ, และนโยบายสาธารณะ เคยเป็นประธานสมาคมรัฐศาสตร์อเมริกัน ในปี 2001 – 2002

² ในความเป็นจริงแล้วเขาเขียนร่วมกับ Robert Leonardi และ Raffaella Nanetti ด้วย

ความยากจนในอิตาลีตอนใต้ว่าเป็นเพราะประชาชนขาดทุนทางสังคมไม่ใช่เงื่อนไขในเชิงโครงสร้าง เขาเห็นว่าทุนทางสังคมประกอบด้วย ความไว้วางใจ [trust] บรรทัดฐาน [norm] และเครือข่าย [network] โดยการจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อความร่วมมือนั้นมีการสัมพันธ์เชื่อมโยงและมีความไว้วางใจกัน หรือที่เรียกว่าทรัพยากรทางศีลธรรม [moral resource] ทุนทางสังคมยังมีลักษณะเป็นผลประโยชน์สาธารณะ [public good] ซึ่งอาจมีองค์กรณีบุคคลเป็นตัวแทนในการจัดการได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือทุนทางสังคมมีลักษณะเป็นผลพลอยได้ที่เกิดจากกิจกรรมทางสังคม ซึ่งทุนทางสังคมจะมีข้อผูกมัด บรรทัดฐาน และความไว้นื้อเชื่อใจที่สามารถแลกเปลี่ยนกันได้ เช่น การที่สมาชิกของชมรมร้องเพลงเข้ามามีกิจกรรมร่วมกัน เป็นเพราะเขาชอบร้องเพลง ไม่ใช่เพราะเขาต้องการสร้างเครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง แต่โดยนัยของมันสิ่งที่ได้ก็คือมีการสะสมทุนทางสังคมขึ้น พัทนัมเห็นว่าทุนทางสังคมสามารถอยู่ในรูปของผลประโยชน์สาธารณะได้เช่นเดียวกับแนวคิดของโคลแมน และนอกจากนี้ ทุนทางสังคมก็สามารถอยู่ในรูปของผลประโยชน์เฉพาะบุคคลได้เช่นกัน

พัทนัม (Putnam, 2002) อธิบายเรื่องเครือข่ายและบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเอื้อประโยชน์ต่อกันและกันว่าเป็นทุนทางสังคม เพราะเครือข่ายก็คือ ทุนทางสังคมในรูปแบบหนึ่ง que สร้างคุณประโยชน์ทั้งในปัจเจกบุคคลและกลุ่ม และเรายังสามารถลงทุนสร้างเครือข่ายได้ นอกจากนี้ พัทนัมยังนำศัพท์คำว่า Bonding [ยึดโยง] และ Bridging [เชื่อมโยง] มาใช้ เขาอธิบายว่าภายในกลุ่มหนึ่ง ๆ นั้นมีสิ่งที่ยึดโยงระหว่างสมาชิกในกลุ่มอยู่ซึ่งถือเป็นความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมภายในกลุ่มนั้น ๆ ในกลุ่มเหล่านั้นก็จะมีการติดต่อดัมพันธ์กับกลุ่มอื่นเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มให้เกิดขึ้น [bridging] ก็คือลักษณะของการสร้างเครือข่ายนั่นเอง ซึ่งเราสามารถที่จะใช้ทุนทางสังคมในกลุ่มและเครือข่ายนี้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และประสบการณ์ต่าง ๆ เพื่อสร้างสรรค์ประชาสังคมอันจะนำไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตยให้เกิดขึ้น

Civic Engagement

พัทนัมได้เชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของการตระหนักถึงภาระหน้าที่ที่แต่ละคนพึงมีต่อสังคมของตนโดยมีจิตใจมุ่งมั่นที่จะเข้าไปช่วยกิจการสาธารณะต่าง ๆ ซึ่งเรียกลักษณะนี้ว่า Civic Engagement คำนี้เป็นคำที่วงวิชาการในประเทศไทยยังไม่ค่อยใช้มากนัก แต่โดยมากจะพบในเอกสารของอเมริกา มาลิก และวาเกิล (Malik & Wagle, 2000: 3) ได้อธิบายคำนี้ว่าเป็นส่วนย่อยในคำว่าทุนทางสังคมอีกทีหนึ่ง ถ้าเราเข้าใจศัพท์ดังกล่าวว่าเป็นกระบวนการที่ทำให้ประชาชน/พลเมืองหรือตัวแทนที่เขาไว้วางใจให้ใช้อิทธิพล, มีส่วนร่วม และควบคุมเรื่องส่วนรวม เราก็จะพบกระบวนการนี้ในทุนทางสังคมโดยผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและกระบวนการที่เขาเต็มใจเข้าไปเกี่ยวข้องเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ดี หรือกล่าวโดยทั่วไปว่า Civic Engagement นำไปสู่ทุนทางสังคมและความสำเร็จทางการพัฒนาผ่าน ช่องทางการมีปากเสียงของประชาชน, ผ่านตัวผู้แทนประชาชน และการรับผิดชอบ [accountability]

พัทธัมเห็นว่าเมื่อ Civic Engagement ผั่งตริงเข้าไปในผู้คน ก็จะไปเสริมให้เกิดการเอื้อประโยชน์ต่อกันและความไว้วางใจ ซึ่งเป็นเหมือนกับตัวหล่อลื่นการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมความร่วมมือกับชุมชนของตัวกระทำจะเป็นตัวให้ข้อมูลเพื่อให้เกิดความไว้วางใจหรือเพื่อประกันชื่อของปัจเจกบุคคลอื่น ๆ และจะลดการฉวยโอกาสและการกระทำผิดได้ พัทธัมเน้นในคุณภาพของ กระบวนการปฏิบัติระหว่างกัน ซึ่งไม่เกี่ยวกับการเมืองหรืออุดมการณ์ทางการเมือง เขากล่าวว่า เดอ ทอคเกอวิลล์ [De Tocqueville] ได้ทำให้เกิด Civic Engagement ในทศวรรษ 1830 มาแล้ว ซึ่งเป็นความสำเร็จของอเมริกาอย่างมาก

มาลิก และวาเกิล เห็นว่า Civic Engagement ได้แสดงบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนรูปแบบการพัฒนาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคม (Stiglitz 1998, Malik 2001 อ้างใน (Malik & Wagle, 2000: 1) โดย หนึ่งใน Civic Engagement ซึ่งมักจะได้รับการมองในเชิงปรัชญาด้านศีลธรรมว่าเป็นผลที่จะเกิดในตัวมันเอง ซึ่งการกระทำผ่านการส่งเสริมให้เกิดทุนทางสังคมและการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพก็เป็นส่วนสำคัญด้วย สอง ถ้าสร้างความสำเร็จในการพัฒนาที่มี Civic Engagement ประกอบอยู่ด้วยนั้นก็ให้ผลกำไรในระยะยาวที่ดีกว่า และสาม การมุ่งประเด็นในเรื่อง Civic Engagement นี้จะมีนัยต่อการสร้างเสริมศักยภาพของประเทศให้แข็งแกร่งเพื่อจัดการกับกระบวนการพัฒนาเพื่อให้เกิดกระบวนการระหว่างประเทศได้ด้วย นอกจากนี้ คอร์ทเทน (Korten 1988 อ้างใน Malik & Wagle, 2000: 4) ก็ได้ให้ประเด็นทางการเมืองไว้ว่า ถ้าอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนแล้ว Civic Engagement ก็คือสิทธิที่จะนิยามเรื่องผลประโยชน์สาธารณะ [Public Good] คือการตัดสินใจในเชิงนโยบายโดยการมองถึงประโยชน์นั้น และก่ตั้งสถาบันขึ้นมาจัดการกับมัน ซึ่งการมี Civic Engagement ก็คือการแสดงสิทธิของพลเมืองทุกคนที่มีเสียงในเรื่องที่ตนเป็นกังวลและสามารถชี้แจงอย่างมีเหตุผล ซึ่งสิทธิดังกล่าวจะมีพลังอย่างมาก เมื่อมันผั่งตริงอยู่ในเครือข่ายแห่งความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีการเอื้อผลประโยชน์ต่อกันที่แน่นแฟ้น

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แนวคิดเรื่อง Civic Engagement จึงค่อนข้างคล้ายคลึงกับเรื่อง จิตสำนึกสาธารณะหรือจิตสำนึกรวมหมู่ และเมื่อหันกลับมามองในแบบของประเทศไทยเราจะเข้าใจใน Civic Engagement ได้นั้น ก็สามารถกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของความตั้งใจ หากไม่มีใจในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการกระทำ ก็ยากที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ดีได้

อย่างไรก็ดี ทุนทางสังคมมีขั้นตอนและองค์ประกอบที่ได้มีองค์ประกอบตามที่พัทธัมกล่าวไว้ เช่น ความไว้วางใจกันนั้นย่อมเกิดตามมาจากคนที่คนมีปฏิสัมพันธ์ที่ต่างกัน ภายใต้บรรทัดฐานร่วมกันหรือการสร้างเครือข่ายร่วมกัน และเครือข่ายที่จะนำไปสู่การมีทุนทางสังคมก็อาจจะมียุ่แล้วหรือสร้างขึ้นใหม่ก็ได้ เมื่อทุกคนยอมรับในระเบียบกฎเกณฑ์ร่วมกันและนำไปสู่ความไว้วางใจว่าต่างคนจะร่วมกันปฏิบัติภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์นั้นก็จะทำให้เกิดทุนทางสังคมร่วมกันได้

4. แนวคิดทุนทางสังคมของธนาคารโลก [World Bank]

ภายหลังการมีฉันทามติแห่งวอชิงตันในปี 1991 (Washington Consensus¹) ซึ่งเขียนโดย วิลเลียมสัน [John Williamson] ที่เสนอให้มีการปรับโครงสร้างระบบเศรษฐกิจในละตินอเมริกา เนื้อหาสาระของฉันทามตินั้นครอบคลุมประเด็นสำคัญหลัก ๆ คือ การเปิดเสรีทางการค้า ยึดมั่นการรักษาเสถียรภาพราคา และสนับสนุนแนวทางตามแบบเสรีนิยมแนวใหม่ [Neo-liberalism] โดยเห็นว่ากลไกตลาดนั้นควรปล่อยให้เป็นโดยเสรี และรัฐไม่ควรเข้าแทรกแซงเพราะมีต้นทุนซึ่งอาจจะมากกว่าประโยชน์ที่ได้รับ แต่ในปลายปีทศวรรษ 1990s ฉันทามติแห่งวอชิงตันก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก เช่น การปฏิเสธในเรื่องการขัดแย้งระหว่างรัฐกับตลาดโดยมีการบอกว่ารัฐกับตลาดเป็นส่วนที่เติมเต็มซึ่งกันและกัน เกิดวาระด้านสังคมที่นำเอามาโต้แย้งนโยบายด้านการพัฒนาและด้านเศรษฐกิจ และได้มีการเชื่อมประเด็นทางสังคมโดยชี้ให้เห็นผลกระทบจากความผิดพลาดของตลาด ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางการวิพากษ์วิจารณ์เพื่อหาทางเลือกที่ดีกว่าตลาดเสรี โดยความร่วมมือจากหลายด้านทั้งด้านสังคมและเอกชนในการตัดสินใจ และแก้ไขปรับปรุงข้อผิดพลาดที่ผ่านมา โดยเฉพาะข้อถกเถียงในต้นปี 1998 ของสติกลิตซ์ [Joe Stiglitz] ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งรองประธานอาวุโสและหัวหน้านักเศรษฐศาสตร์ของธนาคารโลก ขณะนั้น เห็นว่าฉันทามติแห่งวอชิงตันมีความไม่สมบูรณ์ และชี้ทางที่ผิด และมีลักษณะที่เป็นคำแนะนำแต่ไม่ใช่วิธีการที่เป็นเครื่องมือ เขาเห็นว่าการที่รัฐมีบทบาทสำคัญในการออกกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่าง ๆ, ในด้านนโยบายอุตสาหกรรม, การป้องกันสังคม และการจัดสวัสดิการ นั้น ประเด็นไม่ได้อยู่ที่การตัดสินใจว่าจะเข้าไปมีบทบาทหรือไม่ แต่อยู่ที่การจะเข้าไปมีบทบาทอย่างไร นอกจากนี้รัฐกับตลาดยังต้องทำงานเป็นส่วนที่เสริมให้แต่ละส่วนทำงานได้ดียิ่งขึ้น (ดู Fine 2001: 131-154; อนุวัฒน์ ชลไพศาล, 2546)

นอกจากนี้ ประกอบกับในช่วงทศวรรษ 1990 ธนาคารโลกได้ถูกขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมกดดันและเรียกร้องอย่างหนัก ว่าควรให้ความสำคัญต่อความเป็นมนุษย์ (Human Face) ในวันคริสต์มาสปี 1990 ได้มีชาวบ้านในอินเดียที่ได้รับความเดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนกันแม่น้ำ Namara ได้รวมขบวนกันคัดค้านการสร้างเขื่อน Sardar Sarovar จากเดิน

¹ นโยบายประกอบด้วย 1) การเสริมสร้างนโยบายการเงินการคลัง 2) การจัดเรียงลำดับความสำคัญของรายจ่ายภาครัฐบาลใหม่ 3) การปฏิรูปภาษี 4) การอำนวยความสะดวกเบี่ยงเปลี่ยนแปลงโดยเสรี 5) การดำเนินนโยบายอัตราแลกเปลี่ยนที่ส่งเสริมการแข่งขัน 6) การเปิดเสรีการค้าระหว่างประเทศ 7) การส่งเสริมการลงทุนโดยตรงระหว่างประเทศ 8) การถ่ายโอนการผลิตจากภาครัฐบาลสู่ภาคเอกชน 9) การลดการควบคุมกำกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของภาครัฐบาล และ 10) การส่งเสริมการกำหนดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินให้ชัดเจน (อ้างใน อนุวัฒน์ ชลไพศาล, 2546)

ขบวน 8 วันตำรวจก็เข้าสลายการชุมนุมและมีคน 140 คน ถูกจับกุม จากนั้น สื่อก็ได้ประโคมข่าวเรื่องนี้อย่างมาก 21 วัน ต่อมา ธนาคารโลกก็ได้ให้มีการเปิดแสดงความคิดเห็น และมีการจัดทำรายงานเล่มหนาส่งให้กับประธานธนาคารโลก ซึ่งทำให้โครงการสร้างเขื่อนถูกยกเลิก เหตุการณ์ดังกล่าวไม่เพียงทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวตระหนักถึงความสำคัญของพลังที่ตนมีอยู่ แต่ยังทำให้คนที่ทำงานในธนาคารโลกตระหนักว่าต้องมีการปฏิรูปสถาบันไม่เช่นนั้นธนาคารก็จะถึงจุดจบ (Goldman, 2001: 192)

ในปี 1991 ธนาคารได้จัดตั้งส่วนการพัฒนาด้านสังคมที่สำคัญขึ้นมา คือ แผนกสิ่งแวดล้อม [Environment Department] ต่อมาธนาคารโลกก็ได้ยกส่วนพัฒนาสังคม [Social Development Division] ซึ่งเดิมอยู่ในแผนกสิ่งแวดล้อมเป็นแผนกพัฒนาสังคม [Social Development Department] โดยทำงานประสานเป็นเครือข่ายด้านการพัฒนาทางสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างยั่งยืน ทั้งสองแผนกนี้ได้ทำงานด้านเครือข่ายการลดปัญหาความยากจนและการจัดการทางเศรษฐกิจ, และเครือข่ายทางการเงิน, เอกชน และโครงสร้างพื้นฐาน โดยในปี 1992 ได้มีการประชุมแห่งสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา [Earth Summit] ที่เมืองริโอเดจาเนโร ประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นคือเรื่อง “การพัฒนาที่ยั่งยืน”

ทุนทางสังคมของธนาคารโลกนั้นเกิดจากคนที่ไม่ใช่สายเศรษฐศาสตร์ แต่นักเศรษฐศาสตร์เป็นผู้นำมาใช้ ซึ่งงานของโคลแมนได้รับการอ้างอิงจากธนาคารโลก ให้เป็นงานชิ้นแรกในการศึกษาเรื่องทุนทางสังคม นอกจากนี้ ได้มีการจัดการเอกสารเรื่องทุนทางสังคมชื่อ Social Capital: A Multifaceted Perspective โดยมีดาชกูปตา [Partha Dasgupta] และเซราเยลดิน [Ismail Serageldin] (1999) เป็นบรรณาธิการเอกสารดังกล่าว เป็นงานที่มาจากการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการของสภาที่ปรึกษาเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนของธนาคารโลก² ในเดือนเมษายนปี 1997 ซึ่งเป็นชุดงานสัมมนาต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี 1993

การเริ่มต้นทำงานวิจัยของธนาคารโลกเกิดขึ้นอย่างจริงจังเมื่อไม่นานนัก นับจากที่ธนาคารโลกได้จัดทำเว็บไซต์ [Http://worldbank.org/poverty/scapital](http://worldbank.org/poverty/scapital) ในปี 1998 และในปี 2002 ส่วนการพัฒนาสังคม [Social Development Division] ของธนาคารโลกก็ได้จัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็นวิสัยทัศน์ในการจัดระเบียบวาระการพัฒนาสังคมของธนาคาร โดยได้มีการจัดการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการเพื่อทำเรื่องทุนทางสังคมให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อทุนทางสังคมในการพัฒนาเป็น

¹ หน่วยงานนี้ในปัจจุบัน [2548] เป็นหน่วยงานหลักที่จัดทำประเด็นทุนทางสังคม

² Advisory Council to the Vice President for Environmentally Sustainable Development ประกอบด้วย Nancy Birdsall, Kamla Chowdhry, the late Jacques-Yves Cousteau, Partha Dasgupta, Kathryn Fuller, Clifford Geertz, Saad Eddin Ibrahim, Yolanda Kakabadse, David Pearce, Robert Putnam, Edward Said, Amartya Sen, Hari Shankar Singhanian, Maurice Strong, M.S. Swaminathan, Alain Touraine, และ Mohammad Yunasa (Dasgupta and Serageldin, 1999)

อย่างมาก แนวคิดที่ธนาคารโลกใช้นั้นเป็นแนวคิดในเชิงเศรษฐศาสตร์เป็นส่วนมาก โดยเห็นว่าการที่ประชาชนมีทุนทางสังคมมากนั้น จะช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรืองด้วย สิ่งสำคัญที่มีความสำคัญร่วมกัน คือ ทุนทางสังคมเกิดเพราะความสัมพันธ์ระหว่างกันของมนุษย์ ซึ่งธีปะนารายัน [Deepa Narayan] และไมเคิล คาสสิดี [Micheal Cassidy] ก็มีความเห็นว่า แนวคิดดั้งเดิมของทุนทางสังคมก็คือความสัมพันธ์และทุนทางสังคมจะเห็นก็ต่อเมื่อมีการทำกิจกรรมร่วมกัน (Narayan and Cassidy, 2001: 60)

ธนาคารโลกได้นำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนา โดยมองแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในฐานะที่เป็น "Missing Link" [ส่วนที่ขาดหาย] ในการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นช่วงที่ธนาคารโลกกำลังปรับเปลี่ยนองค์กรไปสู่ธนาคารความรู้ แทนที่จะเป็นองค์กรให้ทุนเพียงอย่างเดียว² โดยมีการให้นักสังคมวิทยาเข้าไปมีบทบาทในธนาคารมากขึ้น และทุนทางสังคมก็ได้ยกระดับจากแนวคิดไปสู่การเป็นนโยบาย ธนาคารโลกมองเรื่องทุนทางสังคมอย่างกว้าง ๆ ตั้งแต่เรื่องของศักยภาพความสามารถ แม้แต่ระบบการเมือง เป็นเรื่องของคุณสมบัติ/คุณลักษณะของสังคม (Property of society) ซึ่งเน้นความเชื่อมโยง เครือข่ายทางสังคม (Network) ที่สังคมมีและสามารถทำงานได้ ก็คือสิ่งที่สังคมมีและสามารถทำงานร่วมกันได้ แก้ไขปัญหาได้ ทุนทางสังคมของธนาคารโลกค่อนข้างเน้นในเรื่องขององค์กร/สถาบันทางสังคม โดยมองว่าองค์กรภายนอกที่เข้าไปให้ความช่วยเหลือชุมชนหรือกลุ่มคนสามารถสร้างทุนทางสังคมให้กับคนเหล่านั้นได้ สิ่งที่พูดถึงกันมากที่สุดถือเป็นทุนคือเรื่องของ ความไว้วางใจ (Trust) และการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน (Reciprocity) ทั้งหมดนี้เพื่อที่จะนำไปสู่ความร่วมมือของสังคมที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและร่วมมือกันทำงานได้ (Francis, 2002) และได้เสนอว่า การมีต้นทุทางสังคมสูง จะเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาแบบยั่งยืน และความเสื่อมโทรมของสังคมที่ปรากฏให้เห็น เกิดจากการขาดต้นทุทางสังคม อันเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจแบบยั่งยืน (The World Bank, 1999 อ้างถึงใน เวียงรัฐ เนติโพธิ์ ใน สิริพรรณ นกสวน และ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา หน้า 328) โดยธนาคารโลกได้หันมาให้ความสำคัญกับงานวิจัยที่มีอยู่ในประเทศต่าง ๆ ที่ธนาคารเป็นผู้ให้ทุน และพบว่างานวิจัยเหล่านี้มีเรื่องของทุนทาง

¹ ในปี 1996 Jame Wolfensohn ประธานธนาคารโลก ได้ปรับเปลี่ยนหลักคิดเกี่ยวกับพันธกิจและบทบาทของธนาคารใหม่ โดยได้มองว่าแท้จริงแล้วจุดแข็งหรือทรัพย์สินของธนาคาร ھاใช้การเป็น "แหล่งเงิน" อย่างที่เคยเข้าใจมาแต่ในอดีต เนื่องจากการที่ธนาคารได้เข้าไปมีส่วนในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ทั่วโลก ทำให้ธนาคารมีทรัพย์สินเชิงความรู้อย่างมหาศาล การให้เงินกู้แก่ประเทศต่าง ๆ ทำให้เจ้าหน้าที่มีส่วนในการจัดทำโครงการและการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ทำให้ธนาคารกลายเป็นแหล่งความรู้ด้านการพัฒนาโครงการและด้านเศรษฐกิจไปโดยปริยาย ทำให้ธนาคารเปลี่ยนวิสัยทัศน์ใหม่จากสภาพของ "ธนาคารการเงิน" ไปสู่ "ธนาคารความรู้" (ประพนธ์ ผาสุยัต, www.kmi.or.th)

² ในช่วงการประชุมนั้น ถึงกับมีการปรารภถึงการสนับสนุนสร้างความเข้มแข็งให้กับ NGOs แทนที่จะให้เงินทุนโดยตรงกับประเทศต่าง ๆ

สังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยมีการแบ่งระดับการวิเคราะห์ทุนทางสังคมทั้งในระดับมหภาค จุลภาค และมัชฌิมภาค ซึ่งโดยสรุปแล้วธนาคารโลกได้หมายถึง “สถาบัน ความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม¹” (ดู เสรี พงศ์พิศ, 2547: 77) ทุนทางสังคมมิใช่แค่เป็นการรวมสถาบันต่าง ๆ ที่สร้างสังคมให้เข้มแข็ง แต่เป็นกาวที่เชื่อมโยงสถาบันเหล่านี้เข้าด้วยกันด้วย

พอล ฟรานซิส (Francis, 2002) ได้ศึกษาจากงานวิจัยของธนาคารโลกว่าได้นำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมนี้ไปใช้ในแบบใดบ้าง เขาพบว่าม้งงานวิจัยจาก 12 ประเทศ ที่ทุนทางสังคมถูกนำเป็นเครื่องมือในการประเมินความยากจน และธนาคารโลกก็ได้เผยแพร่แนวคิดนี้ตามสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือ, เว็บไซต์ และนำเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์งาน เช่น งานนี้จะต้องวิเคราะห์เรื่องเครือข่าย (network) มากกว่าที่เคยทำและก็นำไปสู่การวิเคราะห์โครงการว่า ดันทุนทางสังคมที่เป็นผลมาจากงานวิจัยของกิจกรรมที่ธนาคารโลกทำคืออะไรบ้าง ซึ่งเขาพบว่าใน 12 โครงการที่เขาพบนั้น มีความหลากหลายในความหมายมาก แต่ละความหมายมักจะใช้ในระดับชุมชน ท้องถิ่น ในระดับล่าง ไม่ได้ใช้ในระดับมหภาคมากนัก และไม่ได้สนใจว่าที่มาของต้นทุนนั้นมาได้อย่างไร สนใจแต่เพียงว่ามันเกิดผลอย่างไร วิเคราะห์แค่ผลที่เกิดขึ้นเท่านั้น

¹ Social capital refers to the institutions, relationships, and norms that shape the quality and quantity of a society's social interactions. Increasing evidence shows that social cohesion is critical for societies to prosper economically and for development to be sustainable. Social capital is not just the sum of the institutions which underpin a society – it is the glue that holds them together.

[แหล่งที่มา: <http://www1.worldbank.org/prem/poverty/scapital/whatsc.htm>]

ตารางที่ 2.1 เปรียบแนวคิดทุนทางสังคมของโคลแมน, บูร์ดิเยอ, พัทนัมและธนาคารโลก

นักคิด title	บูร์ดิเยอ	โคลแมน	พัทนัม	ธนาคารโลก
ปีที่เริ่มแนวคิด	1970 – 1980s	1980s	1970 – 1993	1990 - 1993
พัฒนาการแนวคิดจาก	มาร์กซิสต์	เศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก	เดอ ทอคเกวิลล์ [De Tocqueville]	พัทนัม และโคลแมน รวมถึงงานวิจัยของ WB
ความหมาย	ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มทางสังคม	บรรทัดฐาน, ความไว้วางใจระหว่างกัน, เครือข่ายทางสังคม, และการจัดระเบียบสังคม	ความไว้วางใจ, บรรทัดฐาน, และเครือข่าย นำไปสู่การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร	สถาบัน, ความสัมพันธ์, กฎเกณฑ์ที่กำหนดการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม
ประโยชน์ของแนวคิด	ชี้เรื่องอำนาจในสังคมจากความสัมพันธ์ระหว่างทุนต่าง ๆ ในสังคม	ประยุกต์กับเรื่องเศรษฐกิจ และการพัฒนาทุนมนุษย์	พัฒนาประชาธิปไตย [มีการอธิบายในเรื่องเศรษฐกิจด้วย]	พัฒนาเศรษฐกิจ, การพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่มา: ประมวลจากการศึกษา

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ของบูร์ดิเยอ, โคลแมน, พัทนัม และธนาคารโลก นั้นกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางสังคม แต่ทว่าก็มีที่มาของการใช้แนวคิดความแตกต่างกัน และการนำแนวคิดไปใช้ประโยชน์หรือการวิเคราะห์ที่แตกต่างกันออกไปดังในตาราง ทุนทางสังคมถูกให้คำนิยามความหมายไปตามตัวกระทำ บทบาท และสถานการณ์ที่แต่ละคนต้องการวิเคราะห์และนำไปใช้ประโยชน์ ทุนทางสังคมที่บูร์ดิเยอวิเคราะห์นั้นไม่ได้รับความสนใจจากธนาคารโลกมากนักเนื่องจากการวิพากษ์เศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเป็นเศรษฐศาสตร์กระแสหลักรวมอยู่ด้วย แม้ว่าบูร์ดิเยอจะอธิบายว่าความสัมพันธ์ทางสังคมจะนำไปสู่การสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ แต่ก็มิได้เชื่อมโยงโดยเน้นที่การนำทุนทางสังคมไปสู่การสร้างเศรษฐกิจ แต่เน้นที่การวิพากษ์แนวคิด เนื่องจากเป็นงานที่ประยุกต์ใช้ได้ยาก จึงทำให้ไม่ได้รับความสนใจในเชิงนโยบายเหมือนกับแนวคิดของพัทนัมและโคลแมน โดยเฉพาะพัทนัมซึ่งนอกจากแนวคิดจะได้รับความสนใจในระดับวิชาการแล้ว การที่เขาเป็นผู้ที่มีบทบาทในธนาคารโลกก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้แนวคิดนี้เข้าสู่การเป็นแนวคิดในเชิงนโยบายได้มากขึ้น

5. แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมจากนักคิดคนอื่น ๆ

นอกจากงานที่มีความสำคัญข้างต้นที่กล่าวมาแล้ว ก็ได้มีผู้นำแนวคิดไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในประเด็นอื่น ๆ เช่น การอธิบายเรื่องบทบาทของเยาวชนในการสร้างทุนทางสังคม (ดู Kerry Stoll, 2002) เป็นต้น ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างการนิยามความหมายของแนวคิดของนักคิดต่างประเทศคนอื่น ๆ มาด้วย ดังนี้

ฟูกุยามา (Francis Fukuyama, 1995) ได้เชื่อมโยงเรื่องเครือข่ายทางสังคมกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เขาชี้ว่าคุณค่าของความไว้วางใจจะทำให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจที่รวดเร็ว เขาเห็นว่า ทุนทางสังคมเป็นกลุ่มของค่านิยมหรือบรรทัดฐานที่ไม่เป็นทางการที่มีอยู่ร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่มที่เปิดโอกาสให้พวกเขาสามารถร่วมมือกับคนอื่นได้ ถ้าสมาชิกของกลุ่มเกิดความคาดหวังว่าจะคนอื่น ๆ จะมีความน่าเชื่อถือและมีความซื่อสัตย์ เขาก็จะไว้วางใจ (*Trust*) คนเหล่านั้น ความไว้วางใจนี้เองที่เป็นเหมือนสารหล่อลื่นที่ทำให้กลุ่มหรือองค์กรสามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยได้ยกตัวอย่างกรณีของเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บางประเทศที่มีความก้าวหน้าภายในช่วงรุ่นอายุเดียวโดยส่วนหนึ่งมาจากปัจจัยภายนอกของ “ทุนนิยมแบบเครือข่าย”

Christiaan Grootaert และ Theiry van Bastelaer (2002) เห็นว่า ทุนทางสังคม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์และคุณค่าที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ซึ่งสนับสนุนการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ

Micheal Woolcock และ Deepa Narayan (2002) มองว่าถ้าตามแนวคิดที่หลาย ๆ คนได้พูดถึงนั้น “ทุนทางสังคมไม่ใช่สิ่งที่คุณรู้จัก แต่เป็นใครที่คุณรู้จักต่างหาก¹” ซึ่งทั้งสองเห็นว่าแนวคิดพื้นฐานของทุนทางสังคมก็คือ ครอบครัวของแต่ละคน, เพื่อนฝูง, และสมาคมที่ประกอบกันเป็นผลประโยชน์มหาศาล สิ่งเหล่านี้จะถูกนำมาใช้ได้เมื่อเกิดวิกฤติ เป็นผลประโยชน์ส่วนตัว และทำให้มีอำนาจในผลประโยชน์ที่เพิ่มมากขึ้น วอลคอคและนารายันได้ศึกษานัยความสำคัญของทุนทางสังคมต่อทฤษฎีการพัฒนา การวิจัย และนโยบาย โดยศึกษามุมมองต่อเรื่องทุนทางสังคมจากงานวิจัยซึ่งในช่วงปี 1990 ซึ่งได้มีการนิยามถึงบรรทัดฐานและเครือข่ายทางสังคมที่ทำให้ประชาชนทำกิจกรรมร่วมกัน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและพบว่าในปัจจุบันมีการใช้มุมมองอยู่ 4 แบบในงานวิจัย คือ มุมมองด้านชุมชน, เครือข่าย, มุมมองเชิงสถาบัน และมุมมองด้านการเป็นพลังทางสังคม ซึ่งได้เน้นย้ำต่อเรื่องความร่วมมือในแต่ละระดับและทิศทางของทุนทางสังคมและการตระหนักถึงผลในด้านบวกและลบที่ทุนทางสังคมทำให้เกิดขึ้นได้

¹ “It’s not what you know, It’s *who* you know” (Woolcock & Narayan, 2000: 225)

ตารางที่ 2.2 สรุปมุมมองด้านต่าง ๆ ต่อแนวคิดทุนทางสังคมและการพัฒนา และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย¹

แนวคิด	ตัวกระทำ	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย
1. มุมมองจากกลุ่มที่เห็นชุมชน (องค์กรท้องถิ่น)	กลุ่มชุมชนต่าง ๆ องค์กรอาสาสมัคร	"จับแต่แจว" ตระหนักถึงสิทธิทางสังคมของคนจน
2. มุมมองจากกลุ่มที่เห็นเรื่องเครือข่าย (การร้อยรัดความสัมพันธ์ภายในและความเชื่อมต่อกับความสัมพันธ์กับภายนอก)	ผู้ประกอบการ กลุ่มธุรกิจ ตัวกลางแลกเปลี่ยนข้อมูล	การกระจายอำนาจ การสร้างเขตของผู้ประกอบการ การเชื่อมโยงความแตกต่างทางสังคม
3. มุมมองเชิงสถาบัน (สถาบันการเมือง/กฎหมาย)	ภาครัฐและภาคเอกชน	ให้เสรีภาพแก่ประชาชนและทางการเมือง ความโปร่งใสทางสถาบัน และการรับผิดชอบ
4. มุมมองด้านพลังทางสังคม (เครือข่ายชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ-สังคม)	องค์กรชุมชน, ประชาสังคม, องค์กรธุรกิจ, และภาครัฐ	ความร่วมมือ, การส่งเสริมกัน, การมีส่วนร่วม, การเชื่อมโยง, การเพิ่มความสามารถและขนาดองค์กรท้องถิ่น

ที่มา: จาก Woolcock and Narayan, 2000:239

ความเชื่อมโยงของแนวคิดทุนทางสังคมกับแนวคิดทางสังคมอื่น ๆ

จากแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่กล่าวถึงบรรทัดฐานทางสังคมที่ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันและเป็นพลังในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์นั้น เป็นสิ่งที่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาโดยตลอด เช่น การศึกษาวิถีชีวิตของคนในชุมชนชนบทที่มีบรรทัดฐานร่วมกัน และมีการเอื้อเฟื้อ ร่วมมือกันทำงาน มีการลงแขกเกี่ยวข้าวเป็นต้น ซึ่งเป็นพลังทางสังคมที่สำคัญ และยังมีการศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของโลกาภิวัตน์ที่มีผลต่อการทำลายทุนทางสังคมของมนุษย์ เช่น การสร้างเขื่อน เป็นต้น การศึกษาเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่ได้นำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้แต่ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมอย่างปฏิเสธไม่ได้

ตัวอย่างเช่น การศึกษาของ เดอร์ไคม์ ([1893] 1984) ที่ได้กล่าวถึง ศาสนา (ซึ่งเป็นสถาบันที่เป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่ง) โดยกล่าวถึงการทำหน้าที่ของศาสนาที่เป็นแรงยึดเหนี่ยวในสังคม การเกิดพิธีกรรมทางศาสนาทำให้เกิดการรวมตัวกันและการทำกิจกรรมของคน ทำให้เกิดความเหนียวแน่นขึ้นในสังคม หรือการศึกษาของ Ferdinand Tonnies (1887

¹ ความแตกต่างระหว่างมุมมองเหล่านี้เป็นหน่วยการวิเคราะห์เบื้องต้นที่มุ่งประเด็นไปที่หนึ่ง การเหยียดทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นตัวแปรอิสระ ตัวแปรตาม หรือเป็นค่ากลาง และสอง ขอบเขตที่มันเชื่อมโยงเข้าไปสู่ทฤษฎีเรื่องรัฐ พฤติกรรมที่ใหญ่ที่สุดและมีอิทธิพลมากเกิดจากเครือข่ายและมุมมองเชิงสถาบัน โดยอ้างอิงวิธีการในปัจจุบันประกอบ (Woolcock & Narayan, 2000: 239)

อ้างใน ปรีชา คุวินทร์พันธ์ 2545) ที่ได้สร้างตัวแบบชุมชนออกเป็น 2 ประเภท คือ Gemeinschaft [Community] เช่น สังคมชนบท กับ Gesellschaft [Society] คือ สังคมนคร โดยแสดงให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์ของคนระหว่างสังคมเมืองกับชนบท ซึ่งจะมีรูปแบบการจัดระเบียบสังคมที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับสถานะของสังคมนั้น โดยในชนบทนั้นจะมีการแสดงออกในการมีสำนึกร่วมกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันกันได้ นอกจากนี้เขายังบอกถึงปัจจัยที่มีการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมชนบท เช่น กระบวนการการกลายเป็นเมือง ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ของคนลดลง

อย่างไรก็ดี ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างคนชนบทที่ลดลงนี้ ก็มีความสัมพันธ์อีกรูปแบบหนึ่งซึ่งไม่ได้มีข้อจำกัดในเชิงพื้นที่ ซึ่งก็คือ “เครือข่ายทางสังคม” สำหรับการวิเคราะห์เรื่อง เครือข่าย นั้น J.A. Barnes [1954] ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาแนวคิดนี้ F โดยเห็นว่าเครือข่ายมีความสำคัญเพราะ 1) เครือข่ายสามารถแสดงให้เห็นเส้นสายของความสัมพันธ์โยงใยในเครือข่าย 2) สมาชิกของเครือข่ายไม่จำเป็นที่จะต้องรู้จักกันโดยตรงหรือไม่ได้ติดต่อกันภายในระหว่างสมาชิกทั้งหมด (1887 อ้างใน ปรีชา คุวินทร์พันธ์ 2545: 67)

นอกจากนี้ เมื่อนำเอาแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่มีการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของทุนนิยมกับภาวะสังคมโลกโลกาภิวัตน์ และความสัมพันธ์ของคนในสังคม ก็จะพบว่ามีการศึกษาของมาร์กซ์ โดยเฉพาะการที่แนวคิดทุนทางสังคมใกล้เคียงกับการเน้นเรื่องของการมีจิตสำนึกร่วมกัน และนักคิดแนวนีโอมาร์กซิสต์ [Neo-marxist] โดยเฉพาะงานของแกรมสกี [Antonio Gramsci] ที่กล่าวถึงเรื่องประชาสังคมด้วย

จะเห็นว่าโดยเนื้อหาของแนวคิดแล้ว ทุนทางสังคมมิได้เป็นแนวคิดใหม่แต่อย่างใด ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่องพลังทางสังคมที่เกิดจากความสัมพันธ์, การเอื้อประโยชน์ต่อกัน, เครือข่าย ล้วนแล้วแต่สัมพันธ์กับแนวคิดทุนทางสังคมทั้งสิ้น ซึ่งในปัจจุบันก็ได้มีการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเข้าไปวิเคราะห์มากขึ้น การศึกษากรณีศึกษาต่าง ๆ เป็นการย้ำให้เห็นความสำคัญของทุนทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

ประเด็นวิพากษ์วิจารณ์ต่อแนวคิดทุนทางสังคม

โดยส่วนมากแล้วแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมักจะมีคนนำมาใช้ในแง่บวก แต่ก็ได้มีการพิจารณาแนวคิดในด้านลบบ้าง ซึ่งผู้วิจัยจะพิจารณาเรื่องนี้โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นทุนทางสังคมในแง่ลบ และข้อบกพร่องของแนวคิดทุนทางสังคม

1. ทุนทางสังคมในแง่ลบ

มีการตั้งข้อสังเกตกันว่าจุดบอดของทุนทางสังคมมีหรือไม่ และก็มีการให้คำตอบกันว่าทุนทางสังคมมีส่วนที่ไม่ดีอยู่ด้วย ก็คือ ด้านมืดของทุนทางสังคม ยกตัวอย่างเช่น ทุนทางสังคมในกลุ่มมาเฟีย นักค้ายา หรือกลุ่มเด็กวัยรุ่นที่รวมตัวกันทำความผิด โดยเฉพาะมีการมองกันว่า

กลุ่มผู้ก่อการร้าย เป็นกลุ่มที่มีทุนทางสังคมอยู่สูง (ดู Portes & Landolt, 1996; Putnam, 1993; Malik and Wagle, 2002)

มาลิก และ วาเกิล (Malik and Wagle, 2002) เห็นว่าทุนทางสังคมในด้านลบก็ย่อมมีอยู่ด้วย การสร้างและการรักษาความสัมพันธ์อาจจะต้องใช้ระดับการลงทุนที่อาจจะทำให้มีประสิทธิภาพได้ ความยึดโยงในกลุ่มก็อาจจะเป็นการปิดตาคนในกลุ่มก็เป็นได้ เช่น

- ทุนทางสังคมจะทำให้เกิดเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการและเป็นอุปสรรคต่อการเป็นผู้ประกอบการ
- ทุนทางสังคมของคนในชุมชนที่เหนียวแน่นมาก ๆ อาจจะเป็นผลให้คนในชุมชนต่อต้านข้อมูลข่าวสาร ใจแคบ (Aoler and Kwon, 2002 อ้างใน Malik and Wagle, 2002)
- ทุนวัฒนธรรม (ที่ถือเป็นหนึ่งในทุนทางสังคม): เช่น ผู้หญิงในอินเดียต้องหยุดเรียนเพื่อทำอย่างอื่นให้กับครอบครัวตามความเชื่อของคนในสังคม (ดู Dreze and Sen, 1995 อ้างใน Malik and Wagle, 2002)

พอร์เดส (1998) เห็นว่า การศึกษาวิจัยในปัจจุบันมีการระบุผลในแง่ลบของทุนทางสังคมไว้ 4 แนว คือ

- (1) ทุนทางสังคมทำให้เกิดการกีดกันคนภายนอก; สมาชิกกลุ่มบางคนอาจจะใช้สายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นขัดขวางไม่ให้คนอื่นซึ่งนำผลประโยชน์มาให้กลุ่มเข้าถึงกลุ่มตน เช่น กีดกันคนที่มีความสามารถที่จะเข้ามาทำงานในองค์กรของตน
- (2) การอย่างสิทธิในการเป็นสมาชิกกลุ่มทำให้ขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของกลุ่ม; ความใกล้ชิดในกลุ่มหรือชุมชนอาจมีสมาชิกในกลุ่มเป็นตัวขัดขวางการทำธุรกิจของกลุ่ม เช่น การให้ญาติทำงานในบริษัทตนซึ่งญาติคนนั้นอาจจะไม่มีความสามารถ หรือการให้ญาติยืมเงิน ซึ่งอาจจะทำให้ได้รับเงินคืนยาก
- (3) การมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ทำให้เกิดความเข้มงวดต่อเสรีภาพส่วนบุคคล; ในชุมชนขนาดเล็กที่ต่างคนต่างรู้จักกันนั้น ครอบครัวอาจจะอนุญาตให้เด็กหรือวัยรุ่นเที่ยวเล่นหรือทำกิจกรรมบางอย่างได้ภายใต้สายตาของผู้ใหญ่ ซึ่งการจำกัดอย่างเข้มงวดนี้อาจจะทำให้เด็กอยากจะทำออกไปจากขอบเขตที่จำกัดดังกล่าว
- (4) การทำให้บรรทัดฐานของตนเองอยู่ในระดับต่ำลง; กลุ่มคนในสังคมหนึ่งอาจจะทำให้คนอื่นกลุ่มต้องปฏิบัติตามบรรทัดฐานของตัวเอง โดยการลดระดับบรรทัดฐานของตัวเองเพื่อให้เข้ากับสังคมกลุ่มนั้นได้ โดยอาจจะมองว่าสังคมที่ต้องเปลี่ยนพฤติกรรมตนเองตามคนอื่นนั้นเป็นสังคมที่กดขี่ได้

Paul Francis (2002) จาก University of East Anglia, UK เห็นว่า แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมักได้รับการอธิบายในแง่บวกเป็นส่วนใหญ่ แต่ทุนทางสังคมก็สามารถอธิบายได้ในแง่ลบเช่นเดียวกัน โดยได้มองว่าเราสามารถระบุสถานการณ์ใน 4 รูปแบบซึ่งเป็นด้านลบของทุนทางสังคม ดังนี้

1. องค์กรที่มีรูปแบบที่ชัดเจน เช่น กลุ่มค้ายาเสพติด และ กลุ่ม Ku Klux Klan โดยเฉพาะที่มีเป้าหมายในด้านการก่ออาชญากรรมหรือในเชิงต่อต้านสังคมจะไม่ทำประโยชน์ให้กับสังคมหม่มาก
2. โอลสัน (Olson, 1965 อ้างใน Francis, 2002) เห็นว่ากลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองยังมีการใช้อิทธิพลในการเปลี่ยนนโยบายบางอย่างที่เอื้อต่อผลประโยชน์ตัวเอง เช่น นโยบายสวัสดิการ เป็นต้น
3. เขาเห็นด้วยกับงานเขียนของพอร์เตสและเซนเซนเบรนเนอร์ (Sensenbrenner, 1993) ที่ว่าการเป็นเครือข่ายกันอาจจะเป็นตัวขัดขวางการทำงานธุรกิจได้ โดยเฉพาะในสังคมที่มีวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวสูง
4. ถ้าเรายอมรับทฤษฎีของพัทน์ม ก็หมายความว่าองค์กรบางองค์กร เช่น องค์กรภาคประชาชน ต่าง "ดี" สำหรับรัฐบาลและเศรษฐกิจ ในขณะที่องค์กรอื่น เช่น องค์กรที่มีระบบการแบ่งชั้นการทำงาน [ซึ่ง Putnam ไม่นับรวมเป็นทุนทางสังคม] ไม่เป็นประโยชน์

ดาชกุปตา (Dasgupta, 1999) เห็นต่างจากโคลแมน โดยเห็นว่าทุนทางสังคมไม่ใช่ผลประโยชน์สาธารณะ แต่เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวที่อาจจะก่อให้เกิดผลกระทบในทางบวกและลบ ตัวอย่างของผลกระทบในทางบวก เช่น การสอนประชาชนเรื่องความซื่อสัตย์และการไว้วางใจจนสามารถอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคม ในด้านลบ เช่น การมุ่งเน้นด้านการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเฉพาะภายในกลุ่ม โดยแยกจากคนภายนอก จนก่อให้เกิดปัญหาการไม่กลมเกลียวกันในสังคมโดยรวม และนำไปสู่ปัญหาการขัดแย้งในที่สุด

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อทุนทางสังคม

แกรี่ การ์ดเนอร์ (2001) มองว่าการพัฒนาที่เพิ่มทางเลือกของแต่ละคนให้สูงสุดคือการทำให้ปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมลดลงและทุนทางสังคมลดลงด้วย

Prof. Charles Kindleberger จาก MIT (2001) บอกว่าการเสื่อมของทุนทางสังคมขึ้นอยู่กับธรรมชาติของสถาบันและโครงสร้าง ซึ่งมีการจัดเหมือนกับครอบครัว, ชุมชนขยาย, สมาคมหรือกฎเพื่อการค้าขาย ซึ่งเป็นตัวอย่างการผลิตและทุนทางสังคมที่รักษาไว้ อย่างไรก็ตาม ควรจะแยกแยะระหว่างทุนทางสังคมกับความสามารถทางสังคม (Social Capability)

2. ข้อบกพร่องของแนวคิดทุนทางสังคม

พอล ฟรานซิส (Francis 2002: 9-10; 2002 [draft]) เห็นว่า จุดอ่อนของแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม มีดังนี้

- ถึงแม้ว่าแนวคิดจะมีลักษณะเป็นสหสาขาวิชา แต่กลับบั่นทอนทฤษฎีทางสังคมวิทยาทั้งหมดให้เป็นตัวแปรเดียว
- แนวคิดมีลักษณะเป็นการอุปมาอุปไมยในเชิงเศรษฐศาสตร์โดยอิงกับคำว่า “ทุน” [capital] การทำหน้าที่ของแนวคิดเป็นการตอบคำถามผ่านแนวเศรษฐศาสตร์อาจจะไม่ช่วยให้เกิดความเข้าใจบรรทัดฐานทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมได้ ความสัมพันธ์ทางสังคม, บรรทัดฐานทางสังคม และสถาบันทางสังคมต่างมีความสำคัญในฐานะของทุนและมีคุณสมบัติที่แตกต่างกัน ซึ่งต่างจากรูปแบบของทุนอื่น ๆ ปฏิบัติการต่าง ๆ ผ่านแนวคิดนี้อาจจะเป็นทางสองแพร่งได้
- แนวคิดนี้ยังขาดการพิจารณาที่เพียงพอในการให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ
- การใช้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดชุมชนเป็นเพียงการคิดตามประชานิยม โดยมีการนำมาใช้เพื่อที่จะควบคุมกลุ่มคนบางกลุ่ม

นอกจากนี้ ฟรานซิสยังเห็นว่าการรวมเอาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเป็นตัวทำกำไรและการมองแบบ 2 ขั้ว ว่ามันดีหรือไม่ดี ทำให้การแข่งขันหรือความขัดแย้งที่ไม่ชัดเจนนักเกิดขึ้นรอบ ๆ กระบวนการสร้างคุณค่าในตัวมันเอง ในฐานะที่เป็นแนวคิดหนึ่ง แนวคิดทุนทางสังคมมีแนวโน้มที่จะสร้างเทคนิคและการทำให้ทิศทางสังคมเป็นทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ น้อยนักที่มันจะมีการกล่าวถึงความแตกต่างของผลประโยชน์หรืออำนาจซึ่งเน้นเรื่องการสะสมทุนทางสังคม การใช้ทุนทางสังคม และค่านิยมของมัน

เดอเรนเบิร์กเกอร์ (E Paul Durrenberger, 2002) ศาสตราจารย์ที่ Pennsylvania State University เห็นว่า แนวคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม” เป็นแนวคิดที่มีความบกพร่อง เช่นว่า แนวคิดนี้เกิดขึ้นเพื่อที่ “ทุกคนจะได้ใช้ในการเข้าถึงการให้ระเบียบทางสังคมที่ไม่มีความแตกต่างทางชนชั้น” ซึ่งจริง ๆ แล้วการพูดในลักษณะนี้ทุนทางสังคมก็เป็นเหมือนข้ออ้างนั่นเอง นอกจากนี้เขายังเห็นว่าแนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่สามารถอ้างคำอธิบายอย่างง่าย ๆ ว่าถ้าสังคมใดมีโครงสร้างทางสังคมดี ก็มีทุนทางสังคมมาก สังคมใดมีโครงสร้างทางสังคมที่ไม่ดี ก็มีทุนทางสังคมน้อย

การตั้งข้อสงสัยต่อแนวคิดทุนทางสังคมของฟรานซิสและเดอเรนเบิร์กเกอร์มีความเห็นคล้ายคลึงกันในเรื่องที่ว่า ทุนทางสังคมอาจจะแค่คำอุปมาอุปไมยที่เอามาใช้ โดยไม่ได้พิจารณาในเรื่องชนชั้นทางสังคมหรือพยายามที่จะปกปิดเรื่องของชนชั้น แต่ไม่ได้เกิดผลจริงจังในเชิงนโยบาย

พอร์เตส (Portes, 1998) ได้มองว่า งานวิจัยที่ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมมักจะเน้นในเรื่องผลในทางบวกมาก ทั้งนี้การที่เห็นว่าสิ่งที่ดีงามเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความสามารถทางสังคม ส่วนสิ่งที่ไม่ดีก็มักจะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว นั้น เป็นแนวความคิดที่ไม่ดีเท่าใดนัก อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องสำคัญที่จะย้ำในสองเรื่อง เรื่องแรกคือ หลีกเลียงกับดักทางความคิดเรื่องเครือข่ายชุมชน การควบคุมทางสังคม และบทลงโทษของส่วนรวมว่าเป็นสิ่งที่ต้องเคารพ สอง ให้รักษาระดับการวิเคราะห์ภายใต้ขอบเขตการวิเคราะห์ทางสังคมวิทยาอย่างเข้มงวดมากกว่าภายใต้การวิเคราะห์สังคมที่ขับเคลื่อนโดยจริยธรรม

นอกจากนี้ เขายังมองว่า แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมีลักษณะที่เลยเถิดไป กล่าวคือ *ประการแรก* กระบวนการทุนทางสังคมเต็มไปด้วยแนวคิดที่ไม่ใช่แนวคิดใหม่โอบรอบอยู่และการศึกษาในอดีตก็มีการเรียกในชื่ออื่น การเรียกสิ่งต่าง ๆ ว่าทุนทางสังคมเป็นแค่ความหมายจากการนำเสนอในรูปแบบของแนวคิดที่มีเสน่ห์เท่านั้น *ประการที่สอง* มีเบื้องหลังเล็ก ๆ ที่เชื่อว่าทุนทางสังคมจะทำให้เกิดการเยียวยาปัญหาหลักของสังคมอย่างเต็มใจได้ ซึ่งผู้ที่ผลักดันแนวคิดจะเป็นคนสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้น การกล่าวถึงผลกระทบในปัจจุบันเป็นแค่การกล่าวถึงรากเหง้าปัญหาใหม่อีกครั้งเท่านั้นและไม่ได้มีการโน้มน้าวให้เกิดแหล่งประชาชาธารณะตามต้องการ

Christiaan Grootaert และ Theiry van Bastelaer (2002 อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547) มองว่า จุดบกพร่องของแนวคิดทุนทางสังคมก็คือ เมื่อนำมาเป็นบทสรุปที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติ พฤติกรรม หรือ โครงสร้าง นั้น มีขอบเขตที่กว้างเกินไป

Robert Solow เห็นว่า การนำทุนทางสังคมมาเป็นตัวแปรเหมือนเช่น ทุนมนุษย์หรือทุนทางกายภาพจะก่อให้เกิดการผิดพลาดในแบบจำลองทางเศรษฐกิจได้

สรุป

เมื่อเรามองถึงความหมายในข้างต้นแล้ว จะเห็นว่า โดยสรุปแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในต่างประเทศเป็นแนวคิดที่มีการพิจารณาทั้งในด้านบวกและลบ แต่ก็มี การนำด้านบวกของทุนทางสังคมมาใช้ โดยให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างกันไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือความสัมพันธ์ของชุมชน โดยอาศัยการมีบรรทัดฐานร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่การเกิดความไว้วางใจต่อกัน และนอกจากจะอาศัยความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมแล้ว ยังเน้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภาคต่าง ๆ ในสังคม ให้เกิดการร่วมมือกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านการสร้างเครือข่าย เป็นกระบวนการที่จะดึงเอาพลังทางสังคมขึ้นมา โดยมีเป้าหมายที่จะนำไปสู่

- 1) การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
- 2) การพัฒนาที่ยั่งยืน
- 3) การพัฒนาให้เกิดประชาธิปไตยที่แท้จริง

แนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย

แม้ว่าได้มีการตั้งคำถามมาเป็นระยะเวลานานว่าแนวคิดการพัฒนาตามแบบตะวันตกที่พัฒนาตามเงินทุนนิยมนั้นเป็นแนวทางการพัฒนาที่ถูกต้องแล้วจริงหรือไม่? แต่แนวทางการพัฒนาในประเทศไทยก็ยังคงดำเนินการพัฒนาโดยมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีอย่างต่อเนื่อง รัฐบาลยังคงปฏิบัติตนเสมือนผู้ทำหน้าที่ในการควบคุมการดำรงชีวิตของประชาชน โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าการทำตามที่รัฐบาลนั้นเป็นแนวทางที่ถูกต้อง แต่เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจก็เป็นการยืนยันและให้คำตอบได้ว่าการพัฒนาดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดความยั่งยืนได้จริง จึงมีการเรียกร้องการพัฒนาที่มาจากประชาชนและให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงให้เกิดขึ้น

การรับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย

1. วิกฤติเปลี่ยนทิศทาง

1.1 วิกฤติประชาธิปไตย

ก่อนที่จะเกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นนั้น ได้เกิดวิกฤติประชาธิปไตยในประเทศไทย มีการคอร์รัปชันในหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งสร้างปัญหาความเดือดร้อนให้กับประชาชนอย่างมาก การเกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้เกิดการวิพากษ์การเมืองจากภาคประชาสังคมที่เห็นว่า ระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันกำลังเดินไปสู่การเกิดอำนาจเผด็จการ การกดขี่ จากการได้เห็นความบอบช้ำในเรื่องประชาธิปไตยของประเทศไทย ทำให้ได้มีการรวมตัวของกลุ่มบุคคลภายใต้ชื่อ “กลุ่มกระแสดำ” ซึ่งเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ในยุค 14 ตุลา ซึ่งมีแนวคิดที่ว่าเรื่องของรัฐธรรมนูญ เป็นเรื่องของประชาชน ไม่ใช่แค่คนการเมือง จากจุดนี้ทำให้เริ่มสนใจวิถีคิดที่มาจากตะวันตกคือเรื่อง “ประชาสังคม²” โดยมีการผลักดันกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวางในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งเมื่อรวมตัวกันก็ได้มาทำประเด็นสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยทุนเดิมจากการร่วมทำงานกับกลุ่มนักพัฒนาเอกชน มีการจัดเวทีสิ่งแวดล้อม การเคลื่อนไหวสีเขียว ซึ่งนำไปสู่การการร่วมร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน (2540) หลังจากนั้น สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (ส.ส.ร.) ก็เกิดขึ้น โดยการผลักดันของอาจารย์ ประเวศ วะสี โดยมีกลุ่ม

¹ ประกอบด้วย เอนก นาคะบุตร, อนุชาติ พวงสำลี, แก้วสรร อติโพธิ์, ขวัญสรวง อติโพธิ์, และ ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ การรวมตัวนี้มาจากพื้นฐานของการเป็นศิษย์เก่าจากโรงเรียนเดียวกัน

² แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาจากการที่อาจารย์ทั้ง 4 คนที่ได้ไปเรียนที่ต่างประเทศซึ่งเชื่อมต่อกับได้ ความคิดเรื่องภาคประชาสังคมที่ได้เรียนมา แก้วสรร, ขวัญสรวง, ชัยวัฒน์ ไปศึกษาที่เยอรมัน และอนุชาติไปศึกษาที่ออสเตรเลีย สำหรับเอนกก็ได้แนวคิดเรื่องประชาสังคมจากการศึกษาดูงาน

การะเกดทำงานเป็นตัวเคลื่อนประสาน และได้นำเวทีสิ่งแวดล้อมไปเชื่อมกับเรื่องของคนชั้นกลางในเมือง เครือข่ายป่า เครือข่ายเกษตร และได้เริ่มเอาความคิดของกลุ่มเรื่องประชาสังคม [Civil Society] มาใช้ โดยอาจารย์อนุชาติได้ตั้งกลุ่มศึกษาทฤษฎีเรื่อง ภาคประชาสังคม³ โดยความร่วมมือกับกลุ่มศาลาयाฟอรั่ม มหาวิทยาลัยมหิดล และได้มีการร่วมมือกับมูลนิธิ Kettering⁴ ของสหรัฐอเมริกาด้วย จากการพูดถึงคำว่า “ภาคประชาสังคม” ก็นำไปสู่การพูดถึงเรื่อง Social Capital ซึ่งนำมาจากทฤษฎีตะวันตก โดยมี อนุชาติ พวงสำลี กล่าวถึงเป็นคนแรกๆ แต่การรวมตัวนั้นอยู่เป็นกลุ่มเคลื่อนไหวได้ในนามของเวทีสิ่งแวดล้อมไทยในปี 2538 และสืบเนื่องไปถึงการจัดเวทีสิ่งแวดล้อมในต้นปี 2540⁵ จากนั้นกลางปี 2540 ได้เกิด “ข่ายการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม” [Civicnet] ภายใต้สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา [LDI] เพื่อทำหน้าที่ประสาน เชื่อมโยงองค์กรต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างหลวม ๆ ซึ่งนำไปสู่ความคิดที่ต้องการผลักดันให้เกิดภาคประชาสังคมเรียก “ประชาคมเมือง” จึงทำให้กลุ่มนี้สนใจหาทุนทางสังคมในแต่ละเมืองว่ามีอะไรบ้าง และในขณะที่กำลังจะทำเรื่องแผนที่สังคม [Social Map] ก็เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้น (เอนก นาคะบุตร, สัมภาษณ์, 2547)

1.2 วิกฤติเศรษฐกิจ

เดือนกรกฎาคม 2540 รัฐบาลประกาศค่าเงินบาทลอยตัว เนื่องจากวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ในช่วงของรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ส่งผลให้เกิดปัญหาในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง พลเอกชวลิตจึงลาออกจากการเป็นนายกรัฐมนตรีในเดือนพฤศจิกายน 2540 และนายชวน

³ โดยในฐานความคิดเริ่มแรกในการคิดเรื่อง “ประชาสังคม” นั้น เอนก นาคะบุตร อ้างอิงถึงแนวคิดของ เดวิด แมทเธวส์ [David Mathews] ซึ่งแมทเธวส์ได้นำแนวคิดของพัทธัมที่กล่าวถึงประชาสังคมและทุนทางสังคมมาขยายความต่อในเรื่องนี้

⁴ มูลนิธินี้มี David Mathews เป็นประธาน

⁵ การเกิดเวทีสิ่งแวดล้อมนี้ สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม เห็นว่า ได้ต่อยอดให้เห็นถึงมิติใหม่ในการทำงานพัฒนาและกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างน้อยใน 3 ประการ

ประการที่หนึ่ง ได้เกิดกระบวนการรวมตัวกันของภาคประชาชนในรูปกลุ่ม องค์กร ะบบต่าง ๆ เพื่อทำงานเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางสังคม ทั้งในด้านวัฒนธรรม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาชนบทและการเกษตรทางเลือก การพัฒนาเมือง และอื่น ๆ อย่างกว้างขวางในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ

ประการที่สอง พลังการรวมตัวกันนั้นมีลักษณะที่ครอบคลุมขอบเขตการรวมตัวของกลุ่มคนที่หลากหลาย ทั้งจากภาคราชการ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชาวบ้าน ตลอดจนอิสระชนต่าง ๆ ที่มุ่งมั่นเพื่อการสร้างสังคมที่ดีกว่า

ประการที่สาม ได้เห็นความจำเป็นในการถักทอความพยายามเหล่านี้เข้าด้วยกัน เพื่อหนุนเสริมแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ซึ่งกันและกันทั้งในเชิงเนื้อหาวิชาการและการคิดค้นรูปแบบการทำงานเชิงสร้างสรรค์ใหม่ ๆ รวมถึงการพัฒนาศักยภาพของทีมงาน ผู้นำเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Change Agents) เหล่านี้ [ที่มา: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, <http://www.thaicivicnet.com/about%20civicnet.htm>]

หลีกเลี่ยงได้เป็นผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อมา รัฐบาลได้ขอความช่วยเหลือโดยกู้เงินจาก IMF เป็นจำนวนเงิน 4,000 ล้านดอลลาร์ โดยให้ดำเนินการแก้ไขวิกฤติดังกล่าวตามแนวทางของ IMF แต่ทว่าแนวทางดังกล่าวก็ไม่สามารถที่จะทำให้ประเทศพ้นวิกฤติได้

การที่เศรษฐกิจตกต่ำอันเนื่องมาจากความล้มเหลวของการดำเนินนโยบายตามการพัฒนากระแสหลักได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนไทยอย่างมาก หลายคนตกงาน และผู้ประกอบการหลายรายล้มละลาย ซึ่งทำให้หลายฝ่ายได้มองหาการพัฒนาทางเลือกแบบใหม่เพื่อฟื้นฟูประเทศโดยหันกลับไปสู่การพัฒนาจากรากหญ้า มองการพัฒนาอย่างเท่าทัน คำว่า “ทุนทางสังคม” จึงได้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในประเทศไทยภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจนี้เอง

ในส่วนของภาคประชาคมได้มีการรวมตัวกันเกิดกลุ่ม “กอบบ้านกู้เมือง” จากการรวมตัวทำงานของกลุ่มการะเกดและภาคีเวทีสิ่งแวดล้อมไทย ที่ได้ผลักดันและตั้ง “ประชาคมกอบบ้านกู้เมือง” ในเดือนพฤษภาคม 2541 จากการรวมตัวจุดประเด็นความสนใจเรื่องเศรษฐกิจ มีการต่อต้าน IMF ตกกันถึงประเด็นของการปลดหนี้ ซึ่งชี้ให้เห็นพลังของการรวมตัวของท้องถิ่น ชุมชน รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาแบบใหม่ที่ต่างไปจากแนวการพัฒนาแบบเดิมโดยให้ความสำคัญกับพลังท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น

จนกระทั่ง ธนาคารโลกก็ได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือ ในช่วงนั้น เอนก นาคะบุตร เป็นเลขาธิการคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) จึงได้ไปคุยในฐานะเลขาธิการ กป.อพช. ร่วมกับ ตัวแทนจาก สศช., กระทรวงการคลังโดยธารินทร์ นิมมานเหมินท์ และธนาคารออมสินโดย ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม มีการพูดคุยกันถึงความต้องการของภาคประชาสังคมที่เสนอให้มีการคิดค้น ริเริ่มขบวนการไทยช่วยไทยจากฐานล่าง และระดมความร่วมมือจากภาคประชาสังคม การพูดคุยกันระหว่างธนาคารโลก, สศช., กระทรวงการคลัง, และผู้นำภาคประชาสังคม⁶ หลายครั้งทำให้เกิดการทำงานแบบไตรภาคีระหว่างกระทรวงการคลัง, ธนาคารโลก และภาคประชาสังคม ที่จะจัดตั้งองค์กรที่บริหารงานอย่างอิสระภายใต้ข้อตกลงร่วมกันระหว่างธนาคารโลก กระทรวงการคลัง และธนาคารออมสินขึ้น ก็คือ สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม⁷ โดยเป็นหน่วยงานที่อยู่ภายใต้การดูแลของธนาคารออมสิน (ดู เอนก นาคะบุตร, 2545: 11 – 15) ธนาคารโลกได้ให้เงินกู้ยืมกับประเทศไทยจำนวน 150 ล้านบาท⁸ เงินจำนวนนี้ถูกจัด

⁶ เช่น ประเวศ วะสี, อัมมาร์ สยามวาลา, ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม, และคนอื่น ๆ

⁷ ปัจจุบัน [2546] สำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้หมดสัญญาการจัดตั้งองค์กรไปแล้ว รายละเอียดของการจัดตั้งกองทุนฯ, การดำเนินงาน และแนวคิดในการดำเนินงาน อ่านได้จากหนังสือ “กอบบ้านกู้เมือง...ด้วยพลังแผ่นดิน” (เอนก นาคะบุตร, 2545)

⁸ ในช่วงนั้น เป็นช่วงที่มีการปรารภกันในธนาคารโลกว่าจะให้เงินสนับสนุนกับองค์กรพัฒนาเอกชนโดยตรง (ดู หน้า 43) แต่เนื่องจากธนาคารโลกเป็นองค์กรที่อยู่ภายใต้การบริหารงานระหว่างรัฐ ทำให้ไม่สามารถให้เงินกับองค์กรพัฒนาเอกชนในไทยได้โดยตรง จึงมีการสนับสนุนเงินผ่านการบริหารภายใต้ความ

สรรเป็น 2 กองทุน คือ “กองทุนพัฒนาเมืองในภูมิภาค [RUDF]” เป็นจำนวนเงิน 30 ล้านบาท และอีก 120 ล้านบาท มาจัดตั้งเป็น “กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม [Social Investment Fund – SIF]” โดยทั้งสองกองทุนอยู่ภายใต้การดำเนินงานของสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม

สำหรับกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมนั้น เป็นกองทุนที่กระทรวงการคลังได้มอบหมายให้ธนาคารออมสินเป็นผู้บริหารจัดการ และเอนก นาคะบุตร เป็นผู้อำนวยการ โดยมีเป้าหมายเพื่อบรรเทาผลกระทบทางเศรษฐกิจและเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทั้งในชนบทและในเมือง เพื่อการฟื้นฟูวิกฤตเศรษฐกิจและวิกฤตสังคมไปสู่การพึ่งตนเองในระยะยาว โดยให้การสนับสนุนงบประมาณแก่กิจกรรมหรือโครงการที่เสนอโดยองค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชุมชน สถาบันในชุมชน และองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเริ่มโครงการการจัดตั้ง “กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม” [SIF] ในวันที่ 9 กันยายน 2541 และต่อมาเปิดตัวกองทุนเป็นครั้งแรกในต้นปี 2542 (เอนก นาคะบุตร, 2545) ซึ่งกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมได้ใช้คำว่า “ทุนทางสังคม” จากธนาคารโลกนี้เอง และเอนกก็นำคำว่า Social Capital ที่มีอยู่เดิมไปคิดค้นต่อ ได้มีการส่งเสริมธุรกิจชุมชน และการทำสวัสดิการชุมชน โดยนำคำว่า “ทุนทางสังคม” มาใช้นำเสนอแทนสิ่งที่เป็น “ทุนชุมชน” ให้คนชั้นกลางมาทำงานที่สำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมและเครือข่ายชาวบ้านก็เริ่มจากองค์กรพัฒนาเอกชนก่อน หลังจากนั้น “เวทีพลเมืองไทย” ก็เกิดขึ้น เพื่อรณรงค์นโยบายจากรากหญ้า โดยมีการนำเสนอยุทธศาสตร์แก้ไขปัญหาวิกฤตชาติและนำเสนอในช่วงหาเสียงเลือกตั้ง และรัฐบาลนำโดยนายทักษิณ ชินวัตรซึ่งได้รับการเลือกตั้งก็รับเอานโยบายที่นำเสนอไปใช้ในการหาเสียงด้วย โดยคะแนนเสียงที่ได้รับจนท่วมท้นส่วนหนึ่งมาจากนโยบายของรัฐบาลที่เน้นการพัฒนาในระดับรากหญ้าประกอบด้วยแรงสนับสนุนจากภาคประชาสังคม โดยเฉพาะนโยบายที่เอื้อรับกับความต้องการของประชาชน ซึ่งเป็นนโยบายที่ส่งเสริมการพัฒนาจากรากหญ้าที่เด่นชัดอย่างมาก เช่น มีกองทุนหมู่บ้านที่มาจากแนวคิดการทำสวัสดิการชุมชน แสดงถึงการส่งเสริมการจัดการภายในชุมชนซึ่งจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งมากขึ้น

ร่วมมือขององค์กรภาครัฐ คือ ธนาคารออมสิน, กระทรวงการคลัง และ สศช. โดยมีการให้กู้ยืมภายหลังที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ

ปลายปี 2540 รัฐบาลได้รับเงินกู้จาก ธนาคารโลก 300 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ กองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจ โฟนทะเลแห่งประเทศไทย 93.29 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ และเงินช่วยเหลือให้เปล่า กับเงินบาทสมทบอีกจำนวนหนึ่งรวมทั้งสิ้น 482 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ เงินทั้งหมดถูกจัดสรรภายใต้โครงการลงทุนเพื่อสังคมใน 2 แนวทาง แนวทางที่ 1 มอบให้หน่วยราชการและรัฐวิสาหกิจดำเนินการจำนวน 79 โครงการ วงเงิน 13,284 ล้านบาท เพื่อการจ้างงาน สร้างรายได้ และบริการทางสวัสดิการ แก่ผู้มีรายได้น้อย ผู้ด้อยโอกาส และผู้ว่างงาน โดยเน้นการแก้ไขปัญหาระยะสั้น และ แนวทางที่ 2 จำนวนเงิน 6,000 ล้านบาท (150 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ) รัฐบาลได้มอบให้ธนาคารออมสิน เป็นหน่วยงานรับผิดชอบบริหารจัดการ ซึ่งแยกการจัดการเป็น 2 กองทุน ได้แก่ กองทุนพัฒนาเมืองในภูมิภาค จำนวน 30 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ และกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) จำนวน 120 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ [แหล่งที่มา: www.gsb.or.th/society/soc_socail.htm]

และ นโยบายหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล [OTOP] ที่มาจากแนวคิดการทำธุรกิจชุมชนซึ่งกองทุน การลงทุนเพื่อสังคมให้การสนับสนุนอยู่ก่อนแล้ว เป็นต้น

นอกจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมแล้ว ในช่วงภาวะวิกฤตเศรษฐกิจนั้น ก็ยังมีตัว กระทำที่เป็นปัจเจกบุคคลที่มีบทบาทในการผลักดันทำให้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมถูกกล่าวถึง อย่างแพร่หลาย โดย 17 มิถุนายน 2541 สศช. ร่วมกับ กระทรวงมหาดไทย จัดประชุมเชิง ปฏิบัติการการประสานตามนโยบายนโยบายฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมชนบทและการส่งเสริม เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง [ทฤษฎีใหม่] ในลักษณะพหุภาคี น.พ. ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงทุน ทางสังคมในฐานะเป็นรากฐานที่แท้จริงของการพัฒนา เน้นการนำเศรษฐกิจมารองรับทุนทาง สังคมมิใช่ นำทุนทางสังคมมารองรับเศรษฐกิจ คำพูดดังกล่าวถือเป็นการจุดประกายสำคัญ และ ทำให้สื่อได้นำคำพูดดังกล่าวมาเผยแพร่และได้มีการรับนำความคิดดังกล่าวมาใช้ในวงกว้างใน เวลาต่อมา ซึ่ง ประเวศ วะสี นั้น ถือเป็นอีกบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในการเสนอแนวทางการ พัฒนาต่อสังคมที่เป็นที่ยอมรับในวงกว้าง ซึ่งเมื่อเกิดภาวะวิกฤต หลายฝ่ายจึงได้มองหาแนวคิด การพัฒนาแบบใหม่และเข้าไปขอคำปรึกษาจากนักคิดอาวุโสเพื่อชี้แนะแนวทางในการแก้ไข ปัญหาของประเทศ การเป็นที่ปรึกษาให้กับองค์กรด้านการพัฒนาหลายองค์กร เช่น สศช. และ เป็นบุคคลที่เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคมไทย รวมถึงการที่สื่อ นำเอาแนวคิดของท่านมานำเสนอ อยู่เนื่อง ๆ ส่งผลให้แนวคิดดังกล่าวได้รับการนำไปถกกัน ล้อด้วย

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้เข้ามามีบทบาทในระดับนโยบายของชาติอย่างรวดเร็ว ได้มี การพูดถึงทุนทางสังคมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 [พ.ศ. 2545 - 2549] ซึ่งได้เริ่มจัดทำตั้งแต่ปี 2542 ได้วางแนวทางการพัฒนาในยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการ พัฒนาเมืองและชนบทอย่างยั่งยืน โดยมองถึงการพัฒนาของประเทศไทยในระยะ 40 ปีที่ผ่านมา ว่าเป็นการพัฒนาที่ขาดสมดุลและสร้างความเหลื่อมล้ำในด้านต่าง ๆ เช่น การใช้ทรัพยากรและ การกระจายรายได้ และปัญหาความยากจนได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น ในแผนดังกล่าวจึงมุ่งเน้น ที่แก้ไขการขาดความสมดุลดังกล่าวเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงภายนอกและมี การพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยมองว่าการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและการที่ชุมชนของไทยมี การรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่ควรจะมีการส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อ ให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ปี 2545 ได้มีการจัดตั้งกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งเป็น กระทรวงใหม่ที่จัดตั้งขึ้นจากการปฏิรูปกระทรวง ทบวง กรม ในรัฐบาลนายภทท กษิณ ก็ได้ นำ เรื่องการพัฒนาทุนทางสังคมเข้าไปเป็นพันธกิจของกระทรวงด้วย ทั้งนี้ยุทธศาสตร์ในการรวม พลังพัฒนาทุนทางสังคมนั้น มีจุดประสงค์เพื่อสร้างทัศนคติของประชาชนให้เห็นคุณค่าและเข้าใจ หลักการของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เพื่อคุ้มครองและเสริมสร้างความเสมอภาคในสังคม เพื่อ เสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต และเพื่อส่งเสริมคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเหล่านี้เป็นหลักการพื้นฐานในการพัฒนาทุนทางสังคมทั้ง

สิ้น แม้ว่ากระทรวงจะยังไม่มีการทำงานอย่างชัดเจน แต่ทว่ากรณีที่แนวคิดได้เข้าไปเป็นหนึ่งในพันธกิจของกระทรวงนั้น แสดงถึงการเห็นความสำคัญของแนวคิดที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน โดยแนวคิดในเบื้องต้นเรื่องทุนทางสังคมนั้น เริ่มแรกยังมีได้มีการกำหนดชัดเจนนัก และได้นำเอาแนวทางของ สศช. มาใช้ในภายหลัง

และในปี 2546 สศช. ก็ได้จัดทำแผนยุทธศาสตร์ยกเรื่องการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นเป็น "วาระแห่งชาติ" โดยมองภายใต้กรอบสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ว่าหากมีการพัฒนาทุนทางสังคมและนำมาใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด ก็จะช่วยให้การพัฒนาประเทศไทยมีความยั่งยืนและประชาชนส่วนใหญ่มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

กระแสการให้ความสำคัญกับชุมชนและปัญหาความยากจนของประเทศ การประสานงานระหว่างภาคประชาสังคม ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ราษฎรอาวุโส ประชาชน ประกอบกับเทคโนโลยีทั้งด้านคอมพิวเตอร์และข้อมูลข่าวสารที่เอื้อให้เกิดการประสานงานระหว่างชุมชนต่างๆ ได้สะดวกสบายมากขึ้น รวมทั้งแนวโน้มการพัฒนาในระดับโลกที่เน้นให้ความสำคัญกับชุมชนมากขึ้น แนวคิดทุนทางสังคมจึงได้รับการตอบรับอย่างสูง

2. สู่แนวคิดใหม่ในการพัฒนา

มุมมองการวิพากษ์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลัก, การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง, และการรวมพลังจากภาคประชาชน ทำให้แนวคิดเรื่องการพัฒนาจากประชาชนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเกิดขึ้น ทั้งนี้ การรวมพลังจากภาควิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และประชาชนที่เรียกร้องให้มีการพัฒนาจากราก จากระดับล่างสู่ระดับบน มิใช่การพัฒนาจากระดับบนในทางเดียวอย่างที่ผ่านมา ทำให้ได้มีการเสนอการพัฒนาทางเลือกให้กับรัฐเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เกิดการพัฒนาที่สมดุล จากวิกฤติเศรษฐกิจนี้ มีนักคิดหลายท่าน เช่น ประเวศ วะสี, นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้วิเคราะห์มองสังคมไทยจากการที่ประชาชนหลายคนตกงานและประสบกับมรสุมหลายอย่างแต่ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยเห็นว่าเป็นเพราะการที่สังคมไทยมี "ทุนทางสังคม" อันได้แก่ การมีครอบครัวญาติพี่น้องและวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามที่เป็นเสมือนดาช้ายโยงโยงรองรับอยู่นั่นเอง

ทุนทางสังคมมิได้มีฐานะเป็นมุมมองใหม่ในการพัฒนา แต่มีฐานะเป็นศัพท์ที่มีบทบาทในฐานะเป็นแนวคิดที่เข้ามามีบทบาทจากวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้ภาคประชาสังคมได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นและมีบทบาทในการนำเสนอนโยบายด้านการพัฒนา การเป็นทั้งแนวคิดในระดับโลกทำให้ภาครัฐให้การยอมรับและเป็นโอกาสให้กับภาคส่วนต่าง ๆ ได้เข้าไปมีบทบาทและสร้างพื้นที่ในการให้คำนิยามความหมายและปฏิบัติการ

ในระยะแรก แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไม่มีความชัดเจนนัก แต่ก็มีพยายามจากนักคิดหลายท่านในการอธิบายความหมายและให้คำจำกัดความของแนวคิดดังกล่าว หลังจากนั้น

การถกเถียงเรื่องทุนทางสังคมก็ได้มีการมองในมุมที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น เช่น การเป็นพลังที่จะขับเคลื่อนการสร้างสังคมที่ดีร่วมกัน อย่างน้อยได้มีการตั้งคำถามขึ้นมาว่า

- 1) ทุนทางสังคมคืออะไร
- 2) อะไรที่จะเรียกได้ว่าเป็นทุนทางสังคม
- 3) เราจะใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมอย่างไรบ้าง

กระทั่งนำไปสู่การคิดว่าการอยู่อย่างพอเพียงนั้น เรามีปัจจัยใดในการดำเนินชีวิตบ้าง ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือ ทุนทางสังคม นั่นเอง ทุนทางสังคมกล่าวถึง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่นำไปสู่การทำกิจกรรมเพื่อสังคมนั้น ๆ โดยสิ่งที่จะทำให้ความมุ่งหมายดังกล่าวประสบความสำเร็จนั้น เกิดจากร่วมมือร่วมใจ การมีบรรทัดฐานร่วมกันในสังคม วัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม การสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้น โดยที่ โดยทุนทางสังคมดังกล่าว เน้นที่การนำเอาส่วนที่ดีจากความสัมพันธ์ของคนในสังคมมาใช้เป็นพลังผลักดันสู่การทำงานเพื่อสังคม

ฉะนั้น จะพบว่าในการอธิบายเรื่องทุนทางสังคม ที่ได้มีการหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงในแต่ละกรณี ซึ่งเป็นรูปธรรมจะช่วยชี้ให้เห็นได้ว่าทุนทางสังคมคืออะไร และจะสามารถแปรเปลี่ยนทุนทางสังคมได้อย่างไรบ้าง แม้ว่าแนวคิดจะค่อนข้างเป็นเชิงวิชาการ แต่หลังจากนำแนวคิดนี้มาใช้และมีการศึกษาในภาคปฏิบัติการอย่างลึกซึ้ง จนกระทั่ง ทุนทางสังคม หรือทุนสังคม ก็ได้นำไปสู่การอธิบายที่ว่า ทุนในการดำเนินชีวิตนั้นไม่ใช่แค่เงินเพียงอย่างเดียว แต่มีทุนอื่น ๆ ด้วย เช่น วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และทุนทางสังคม

ชัยอนันต์ สมุทวนิช เห็นว่าทุนทางสังคม ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสถาบัน [ครอบครัว โรงเรียน สมาคม องค์กรอาสาสมัคร องค์กร ชุมชนต่าง ๆ] และทุนทางวัฒนธรรม (2546) และกล่าวเชื่อมกับประเด็นความมั่นคงของมนุษย์ว่าความมั่นคงของมนุษย์มีฐานจากการสร้างทุนทางสังคม ซึ่งการที่มนุษย์อยู่รอดเพราะว่ามนุษย์มีหลักการ “การร่วมมือกัน” ลักษณะนี้เป็นลักษณะพิเศษเพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์ ไม่มีการได้หรือเสียทั้งหมด สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้มนุษย์มีวิวัฒนาการ ความร่วมมือ ความเอื้ออาทร การประนีประนอม การลดทอนความขัดแย้ง เป็นการสร้างความมั่นคงของชีวิต

ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2544) ชี้ว่า ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติมีคุณค่าใหม่ในฐานะทุนทางสังคม ในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมต้องหองแหง รายได้จากอุตสาหกรรมสมัยใหม่ไม่จรัสยั้งยืน ทุนทางสังคมต่างหากที่มีส่วนช่วยหารายได้ให้ประเทศ การท่องเที่ยวไม่สามารถพัฒนาไปได้ หากไม่มีทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ และทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม การมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ การพัฒนาที่ทำลายนิเวศไม่เป็นที่ยอมรับอีกต่อไป ผลประโยชน์แห่งชาติขณะนี้ต้องโยงกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติด้วย

ความหมายของทุนทางสังคม: มุมมองในประเทศไทย

คำว่า Social Capital นั้น ได้ถูกเรียกแตกต่างกันไป เช่น ทุนทางสังคม, ทุนสังคม, ทุนของสังคม, ดันทุนทางสังคม โดยในประเทศไทยมีการใช้คำที่สับสนระหว่างคำว่า “ทุนทางสังคม” กับ “ดันทุนทางสังคม” ซึ่งคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายก็คือ ทุนทางสังคม ส่วนคำว่า “ดันทุนทางสังคม” จะใช้คำในภาษาอังกฤษว่า “Social Cost” ซึ่งหมายความถึงดันทุนที่ใช้แล้วไม่สามารถที่จะเรียกคืนมาได้ แต่ทุนทางสังคมนั้นถือเป็นทุนที่มีอยู่ หรือสามารถทำให้เพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ แต่จะไม่ใช้ทุนที่เมื่อนำไปลงทุนแล้วหมดไปเหมือนกับดันทุนทางสังคม

การให้ความหมายของทุนทางสังคมในประเทศไทยนั้นมีการให้ความหมายที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับมุมมองต่อมิติและสถานการณ์ของบุคคลนั้น ๆ โดยส่วนมากแล้ว ทุนทางสังคมถูกมองผ่านแนวคิดเรื่องชุมชนในฐานะที่จะเป็นพลังในการประสานความร่วมมือโดยใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมในการเป็นทุนสำคัญในการดำรงชีวิตในสังคม ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าการให้ความหมายของทุนทางสังคมของแต่ละคนแต่ละชุมชนหรือแต่ละระดับนั้นมีความแตกต่างกันไปตามบริบทและสถานการณ์ที่พูดถึงเรื่องดังกล่าว และขึ้นอยู่กับการนำทุนทางสังคมมาใช้ในแต่ละสถานการณ์ด้วย

1. แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของนักคิดในประเทศไทย

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งบุกเบิกงานเขียนเรื่องทุนทางสังคมเป็นคนแรก ๆ นั้น ได้เขียนบทความชื่อ “ทุนของสังคมกับความเจริญ” เมื่อปี 2532 ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าแนวคิดนี้มีมาก่อนการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจเสียอีก แต่ในขณะนั้นยังไม่ได้แพร่หลายมากนัก เขามองว่าป่าเปรียบเสมือนทุนของสังคม หากมีการนำทุนของสังคมซึ่งเป็นสิ่งที่เราใช้ประโยชน์ร่วมกันมาให้กับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ก็จะทำให้เกิดความอยุติธรรมและสังคมจะไม่มีวันเจริญได้อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้นการจัดการป่าจึงไม่ควรให้นายทุนเป็นผู้เข้าไปจัดการ เพราะเป็นการผลักภาระการลงทุนไปให้สังคม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2531 อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539) หากอ่านงานเขียนของนิธินั้นจะพบว่าม้งงานหลายชิ้นที่ได้เชื่อมโยงกับทุนทางสังคมแต่ไม่มีการกล่าวถึงโดยตรง ในปี 2537 นิธิได้เขียนบทความเรื่อง “ดันทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม” โดยกล่าวถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการพัฒนาเขื่อนปากมูลของรัฐโดยขาดการคำนึงถึงดันทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ต้องสูญเสียไป เป็นการกล่าวถึงการคำนวณด้านมูลค่าที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่เป็นทุนทางสังคมของชาวบ้าน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2537 อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539) แม้ว่างานทั้งสองชิ้นจะไม่ได้กล่าวถึงว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นทุนทางสังคมโดยตรง แต่ทั้งสองชิ้นก็ได้เชื่อมโยงให้เห็นถึงทุนทางสังคมที่เป็นสิ่งที่มืออยู่ร่วมกันของคนในชุมชนโดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติ โดยทุนทางสังคมดังกล่าวต้องมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างถูกวิธี มิใช่ให้คนใดคนหนึ่งเป็นผู้ใช้ประโยชน์ หลังวิกฤติเศรษฐกิจนั้น ในปี 2541 นิธิ ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมของสังคมไทยที่ค่อนข้างเป็นรูปธรรมมีความสำคัญมากและไม่ควรมองข้าม คือ ความสัมพันธ์ใน

ครอบครัวและเครือข่ายซึ่งมีบทบาทอย่างชัดเจนในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจที่ผ่านมา บทบาทดังกล่าว เช่น การเป็นดาวยารองรับคนตกงานได้ระดับหนึ่ง ดังนั้น การศึกษาเรื่องทุนทางสังคมนั้นต้องเริ่มจากการมองหาทุนที่มีอยู่แล้ว และหาทางพัฒนาให้เข้มแข็งขึ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2542: 2; กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์, 2545: 26)

ประเวศ วะสี (2542) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคม คือ การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เรียกว่าเกิดทุนทางสังคมซึ่งนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ทุกอย่าง

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2541) มองทุนทางสังคมว่ามีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน ทั้งในด้านการสงเคราะห์ การเพิ่มโอกาส การพิทักษ์สิทธิ ซึ่งน่าจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น การระดมทุนทางสังคมจะต้องมองจากประเด็นพื้นฐานหลักสามประการคือ พื้นฐานทางความคิดและอุดมการณ์ของระบบสวัสดิการไทย, พื้นฐานทางความคิดขององค์กรเอกชนอิสระในสังคมไทย และ วิธีการสนับสนุนองค์กรเอกชนอิสระในการปรับเปลี่ยนบทบาทความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสมัยใหม่ กฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ทางสังคมในการตอบแทนกัน การใช้ประโยชน์ร่วมกัน ต่างก็เป็นรูปแบบของทุนทางสังคมซึ่งจะเปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนได้เข้าถึงทรัพยากรตามสิทธิของตนอย่างเท่าเทียม นอกจากนี้ อานันท์ยังเห็นว่า การระดมทุนเพื่อสังคมบนพื้นฐานของระบบคุณค่าที่มีในสังคมจะมีการขยายตัวและขยายตัวได้มากขึ้น บนเงื่อนไขที่ประชาสังคมมีความเข้มแข็ง

ขณะเดียวกัน อมรา พงศาพิชญ์ (อ้างถึงใน บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546: 124-138) เห็นว่าการสร้างประชาสังคมให้มีความเข้มแข็งนั้น ควรเกิดจากองค์กรนอกภาครัฐ เพราะการสร้างประชาสังคมโดยกลไกรัฐเป็นการกระทำที่ทำลายประชาสังคม ในการวิเคราะห์เรื่องทุนทางสังคมนั้น อมราเห็นว่า ในการวิเคราะห์เรื่องทุนทางสังคมจำเป็นจะต้องวิเคราะห์ควบคู่กับทุนวัฒนธรรม โดยสรุปไว้คร่าว ๆ ว่า ทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้งระหว่างบุคคล สถาบันและ/หรือ องค์กร ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และรูปเครือข่าย ทั้งนี้รวมค่านิยมบรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม นอกจากนี้ อมรายังมองทุนทางสังคมโดยทำความเข้าใจกับระบบอุปถัมภ์ ซึ่งในสังคมไทยมีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ซึ่งมีลักษณะของการเอื้อประโยชน์ต่อกันระหว่างคนที่เข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ได้ยากกว่ากับคนที่เข้าถึงได้ง่ายกว่า

เช่นเดียวกับ อัมมาร สยามวาลา (ชิวส์ ฤกษ์ศิริสุข, 2543: 16 -17) ก็ได้มองเรื่องทุนทางสังคมที่เป็นความสัมพันธ์ในชุมชน ซึ่งทำให้เกิดความไว้วางใจและกลไกที่เป็นบรรทัดฐานการอยู่ร่วมกัน (โดยยกตัวอย่าง นักมานุษยวิทยาที่ทำการวิจัยเรื่องผีบ้านผีเมืองต่าง ๆ ก็พบว่าเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่สร้างวินัยในชุมชนให้เกิดกิจกรรมร่วมกัน) การทำกิจกรรมร่วมกันเป็นระยะเวลาานานทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่เพิ่มขีดความสามารถให้ชุมชน ซึ่งเพิ่มหรือลดได้ และมีใช้สิ่งที่ดีเสมอไป ทุนทางสังคมที่ไม่ดี เช่น ระบบอุปถัมภ์ ที่เป็นสิ่งที่อยู่บนฐานความไม่เสมอภาคที่ต้องมีผู้มี

อำนาจและผู้ที่ยังพึ่งพิงอยู่ ซึ่งต่างจากกลไกชุมชนที่เกิดขึ้นบนฐานความเท่าเทียมกันต่างเอื้ออาศัยกัน อัมมารให้ความเห็นว่า ทูทางสังคมของประเทศไทยนั้นมีในระดับเล็ก เราจะต้องค่อย ๆ สร้างทุนทางสังคมให้เหนือขึ้นไปจากระดับชุมชนให้เกิดขึ้น

บุคคลที่มองทุนทางสังคมจากความสัมพันธ์ทางสังคมอีกท่าน ก็คือ เสรี พงศ์พิศ (2544: 257-258) ได้มองทุนของกองทุนหมู่บ้านเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่ง การมีกองทุนหมู่บ้านเป็นสิ่งที่เอื้อให้เกิดทุนทางสังคมเพิ่มมากขึ้น โดยเงินไม่ใช่ปัจจัยหลักที่ทำให้ชาวบ้านมีการรวมตัวกัน แต่ทว่ามีลักษณะเป็นผลพลอยได้มากกว่า สิ่งที่เกิดขึ้นจากการมีกองทุนหมู่บ้านทำให้กองทุนนี้ต่างจากสถาบันอื่น คือทุนทางสังคม โดยเห็นว่า ทุนทางสังคม ก็คือ ความสัมพันธ์ของผู้คนในหมู่บ้าน สัมพันธ์กันแบบพี่น้องที่ต้องการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไว้วางใจกัน เคารพนับถือให้เกียรติกัน มีความเสมอภาคกันในศักดิ์ศรี มีความเท่าเทียมกันในทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวม ความสัมพันธ์ของคนกับคนและกับป่า ดิน น้ำ ธรรมชาติรอบตัว กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ผสมกลมกลืนกลายเป็นเนื้อเดียวกันในความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม

สำหรับนักพัฒนาชุมชนนั้น จะนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้กับสังคมคน โดยพยายามเชื่อมโยงให้สอดคล้องกับวิถีชุมชน และเน้นที่การปฏิบัติเป็นส่วนใหญ่ ไม่เน้นการให้ความหมายของแนวคิด แต่จะเน้นในเรื่องของคุณค่าของทุนทางสังคมในสังคมของตนที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม

ครูชบ ยอดแก้ว (อ้างถึงใน พระวี สีเหลืองสวัสดิ์, 2545: 68) กล่าวถึง ทุนทางสังคมว่า คือ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางจิตใจ ทุนทางสังคมในสังคมไทย เช่น ศาสนา พ่อแม่ ญาติ พี่น้อง เพื่อน และสิ่งต่าง ๆ ที่เอื้อให้เกิดภูมิปัญญาในการคิด การทำกิจกรรม และการดำรงชีวิต นอกจากนี้ครูชบยังได้ต่อยอดความคิดในเรื่องทุนทางสังคม ซึ่งในการจัดตั้งกลุ่มสังจะสะสมทรัพย์ของ พระสุบิน ปณีโต พระนักพัฒนาแห่งวัดไผ่ล้อมอำเภอเมือง จ.ตราด ซึ่งได้ศึกษารูปแบบการจัดตั้งมาจากครูชบ ยอดแก้ว ก็เน้นเรื่องการนำทุนทางสังคมมาใช้ดำเนินการกลุ่มดังกล่าวภายใต้การนำพุทธธรรมมาใช้แก้ปัญหาในเชิงเศรษฐกิจ และทุนทางสังคมจะส่งเสริมให้การดำเนินการด้านการรวมกลุ่มสังจะสะสมทรัพย์เพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ซึ่งกลุ่มจะให้ความไว้วางใจกันเป็นอย่างมาก โดยการให้กู้ยืมเงินของสมาชิกนั้น บรรทัดฐานของกลุ่มเป็นกลไกให้สมาชิกปฏิบัติตามข้อตกลงของกลุ่มดังกล่าว การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนของสังคมไทยนั้น คนไทยส่วนมากนับถือศาสนาพุทธ วัดจึงเป็นสถาบันที่สำคัญต่อการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคมไทยอย่างมาก แม้ว่าปัจจัยหลายอย่างในปัจจุบันทำให้สถาบันดังกล่าวลดบทบาทลงไปก็ตาม แต่ก็ยังมีสถาบันด้านศาสนา เช่น วัดสวนแก้ว, วัดพระบาทน้ำพุ หรือบุคคลด้านศาสนา เช่น หลวงตามหาบัว ที่ถือเป็นทุนทางสังคมของชุมชนได้

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (สัมภาษณ์, 2547) เห็นว่า ทุนทางสังคม คือ ทุนที่มีอยู่ในสังคม นั่นคือ วัฒนธรรมที่ฝังงอกในสังคม ทุนดังกล่าวเป็นทุนทางท้องถิ่น

พ่อหลวงจอนิ โอโดซา (สัมภาษณ์, 2547) ให้ความเห็นว่า ทูทางสังคม ก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าและที่ดินที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต โดยชุมชนที่พ่อหลวงอาศัยอยู่ในปัจจุบันนั้น เป็นบริเวณที่รัฐประกาศให้เป็นอุทยานแห่งชาติ แต่ทว่า ชาวบ้านซึ่งเป็นชาวเขาเผ่าปะกาเกอญอ ก็มีวิธีการจัดการป่าโดยใช้ความรู้ที่มีอยู่เดิม และวัฒนธรรมที่เอื้อในการรักษาป่า เช่น ประเพณีผูกเสื่อ ประเพณีเลี้ยงผีป่า ซึ่งเป็นประเพณีดั้งเดิมที่เป็นจารีตมิให้คนตัดไม้ทำลายป่าอย่างผิดวิธี แสดงให้เห็นว่า ชาวเขาไม่ใช่คนที่ทำลายป่าแต่เป็นผู้รักษาป่า เช่นเดียวกับ พ่อสมเกียรติ พันภัย ชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณเขื่อนปากมูล ที่ให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติและที่ดินที่เป็นทุนที่สำคัญในการดำเนินชีวิต ทูทางสังคมของพ่อสมเกียรติ (สัมภาษณ์, 2547) คือ ดิน น้ำ ป่า ปลา อากาศ ซึ่งจะเป็นฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เดชรัตน์ สุขกำเนิด (2544) ได้ชี้ว่า ทูทางสังคมของชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณเขื่อนปากมูล กำลังลดน้อยลงเพราะการสร้างเขื่อนปากมูล เพราะชาวบ้านจับปลาไม่ได้เหมือนเดิม และทำให้ชาวบ้านต้องอพยพจากถิ่นเดิมซึ่งทำให้การติดต่อสัมพันธ์ของชาวบ้านลดลงด้วย ซึ่งเขาเห็นว่า ทูทางสังคม คือ ความร่วมมือกันในสังคม และระบบวัฒนธรรมในการจัดการ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับทุนในรูปแบบอื่นคือ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนมนุษย์ โดยทุนเหล่านี้จะต้องมีการพึ่งพาอาศัยกัน

อย่างไรก็ดี การที่จะเข้าใจพลวัตของทุนทางสังคมได้นั้น จะสามารถเข้าใจได้ผ่านการวิจัยหรือกรณีที่เห็นอย่างเป็นรูปธรรม อานันท์ กาญจนพันธ์ เห็นว่าเมื่อพูดถึง ทูทางสังคม ควรนำเรื่องของระบบความรู้ กฎเกณฑ์ และองค์กรต่าง ๆ เข้ามาพิจารณาด้วย เราจะมองเรื่องทุนทางสังคมเฉพาะเรื่องความร่วมมือของชุมชนอย่างเดียวไม่ได้ (อานันท์ กาญจนพันธ์ อังในวารสาร จันทรสมวงศ์ 2544: 89)

2. แนวคิดทุนทางสังคมในองค์กร

กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมเป็นองค์กรที่มีบทบาทอย่างมากต่อการนำเสนอแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทยกับการพัฒนาชุมชนเป็นหลัก หลังจากทีกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมได้ปิดตัวลง ทุนทางสังคมก็ยังได้รับการพูดถึงอย่างต่อเนื่อง องค์กรที่ทำหน้าที่ในระดับประเทศอย่าง สศช. ก็ได้ทำหน้าที่ผลักดันให้เกิดการพัฒนาทุนทางสังคม เสมือนเป็นการต่อยอดทางความคิด และมีการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคมอย่างเป็นทางการและเป็นรูปธรรม

2.1 กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม [Social Investment Fund -SIF]

กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมถือได้ว่าเป็นองค์กรที่จุดประกายแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมให้เป็นที่รู้จักในวงการพัฒนาของประเทศไทย บุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการให้คำนิยาม

แนวคิด คือ คุณเอนก นาเคบุตร ซึ่งเป็นผู้อำนวยการในขณะนั้น การที่ธนาคารโลก⁹ เข้ามามีบทบาทในด้านการเป็นองค์กรให้ทุนกับกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ทำให้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเผยแพร่ในประเทศไทยผ่านกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมด้วย โดยเฉพาะธนาคารโลกได้เข้ามามีบทบาทในการกำหนดนโยบายในระยะแรก (ช่วง 6 เดือนแรกหลังจากดำเนินการโครงการ) ซึ่งนำประสบการณ์จากประเทศลาตินอเมริกามาวางระบบการทำงาน โดยที่ฝ่ายไทยมีส่วนไม่มากนัก โดยมีข้อจำกัดด้านโครงสร้างสถาบันและการจัดการเชิงระบบภายใต้การวางกฎเกณฑ์อย่างเข้มงวด ซึ่งขณะทำงานก็เห็นว่ายุทธศาสตร์ที่ธนาคารโลกเสนอ ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงในหลายเรื่อง (เอนก นาเคบุตร, 2545: 119 – 133)

เอนกและเพื่อนร่วมงานได้ค้นคว้าศึกษาทุนทางสังคมจากความคิดและประสบการณ์ที่ได้รวบรวมจากการทำงานกับชุมชน และเห็นว่าทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในสังคมไทย ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ แม้ว่า ธนาคารโลกจะมีบทบาทต่อการรับแนวคิดทุนทางสังคมของกองทุนฯ แต่เอนกก็ได้ปฏิเสธแนวทางการให้คำนิยามความหมายของทุนทางสังคมตามธนาคารโลก โดยเห็นว่าแนวคิดทุนทางสังคมที่มีอยู่นี้เป็นแนวคิดก่อนที่จะรับมาจากธนาคารโลก

เอนก นาเคบุตร (2545: 16 -19) ได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยอยู่ 5 รูปแบบ ที่เป็นมรดกตกทอดในสังคมไทย และเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนการปฏิรูปสังคมไทย และสร้างระบบโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคม [Social Safety Net] ให้กับชุมชนฐานรากในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ คือ

- (1) จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนึกท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อฐานบ้านเกิด (spirit capital)
- (2) ทุนทางภูมิปัญญา
- (3) ทรัพยากรมนุษย์
- (4) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ
- (5) การจัดการกองทุนสาธารณะชุมชน ที่เรียกว่า social fund ดังจะเห็นได้จากการจัดการกองทุนทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ธนาคารข้าว สหกรณ์ออมทรัพย์ เป็นต้น

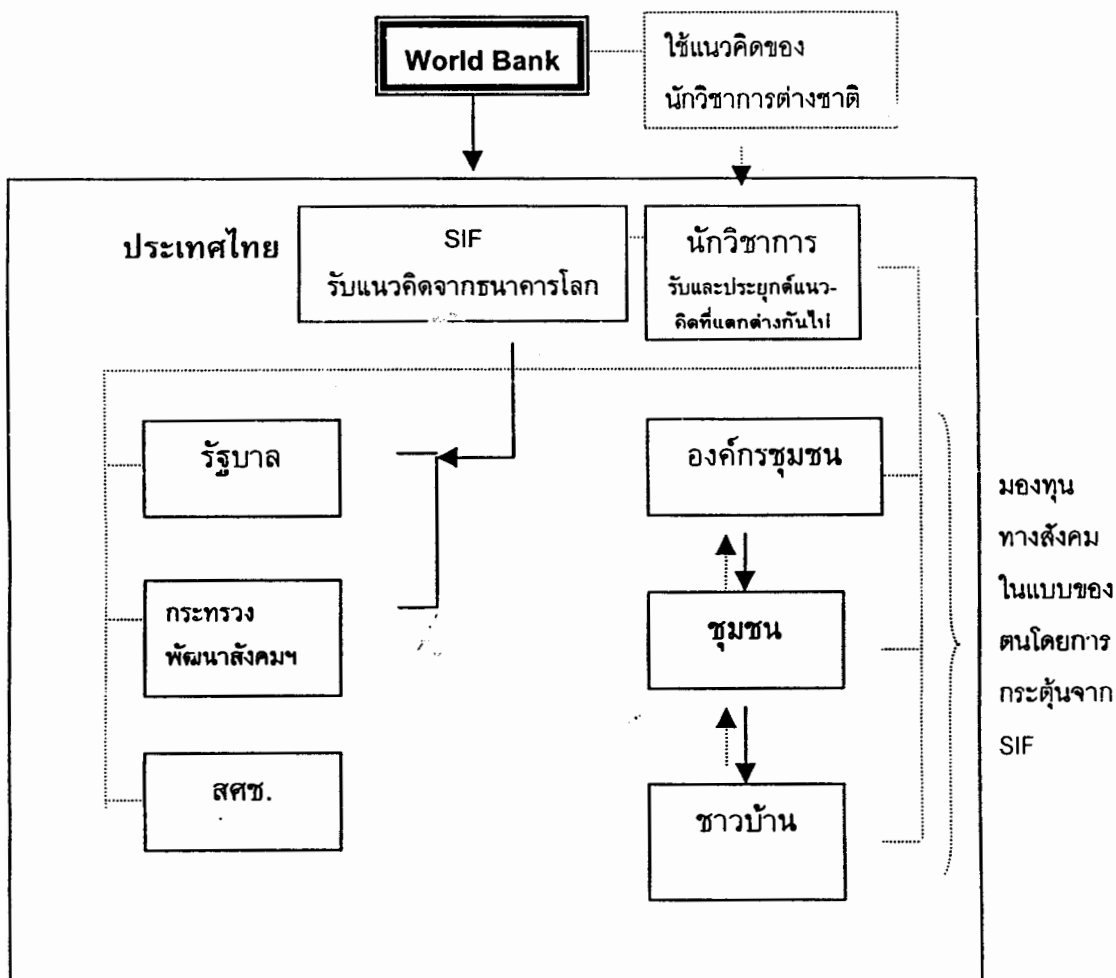
ในการจัดทำหนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่สามเรื่อง “ทุนทางสังคม” ของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมนั้น ได้อธิบายถึงทุนทางสังคมที่มีในสี่ภาคของประเทศไทย โดย ทรรดิน สุขโต เห็นว่า โดยรวมแล้วทุนทางสังคมน่าจะได้แก่ หนึ่ง ธรรมชาติที่มนุษย์รู้จักจะใช้อย่างเอื้ออาทร สอง ความเชื่อ ความคิด ความอ่าน การประดิษฐ์คิดค้น สิ่งประดิษฐ์คิดค้น ทั้งที่เป็นวัตถุ

⁹ มีการนำเสนอผ่านเว็บไซต์ของธนาคารโลกในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างธนาคารโลกกับประเทศที่เปลี่ยนจากสถานะผู้ถูกกับผู้ให้ทุนเป็นภาคีความร่วมมือการพัฒนาอย่างแท้จริง (เป็นความร่วมมือในการพัฒนาแนวทางใหม่สำหรับปีงบประมาณของธนาคารโลก พ.ศ. 2546 – 2548)

และนามธรรม ที่เอื้อให้มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทรต่อกัน และสาม เงินที่ถูกนำมาใช้เพื่อสนับสนุนให้ทุนทางสังคมข้างต้นนำพามนุษย์ไปสู่ความสุข และสังคมก้าวไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2543: 2)

การปฏิเธรการให้คำนิยามความหมายตามธนาคารโลกทั้งหมดและพยายามชี้ให้เห็นระบบคุณค่าที่มีอยู่ในสังคมไทยที่ถือเป็นทุนทางสังคมที่มีมาอย่างยาวนาน ถือเป็นวิธีหนึ่งที่ยุบายามหลุดออกจากกรอบที่มีการแทรกแซงของธนาคารโลก และเป็นการผลักดันให้ระบบคิดที่เชิดชูพลังกลุ่มคนในระดับฐานล่างของสังคมให้ได้รับความสำคัญ โดยชี้ให้เห็นพลังที่มีอยู่ในระบบจิตวิญญาณ ความเชื่อ ภูมิปัญญา ความรักชาติ การมีทรัพยากรมนุษย์ที่ทำงานเพื่อสังคมที่มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ เป็นต้น ความพยายามนี้มิได้มีแค่การไม่นำคำนิยามเท่านั้น แต่รวมถึงการบริหารงานขององค์กรที่มีการปรับเปลี่ยนออกจากกรอบที่ธนาคารโลกได้วางระบบไว้หลังจากดำเนินการไปแล้ว 6 เดือน โดยเป็นการปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสมในการบริหารกองทุน

แผนภาพที่ 3.1 : แสดงกรณีการรับแนวคิดทุนทางสังคมในระยะเริ่มต้นโดย SIF

ที่มา: ประมวลจากการศึกษา

2.2 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ [ศสช.]

ตั้งแต่ปี 2504 ศสช. เป็นองค์กรที่มีบทบาทต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติมาโดยตลอด แต่หลังจากที่รัฐบาลภายใต้การนำของนายทักษิณ ชินวัตรเข้าบริหารประเทศ ศสช. ก็มีการปรับตัวครั้งใหญ่ภายใต้ความคาดหวังของนายกรัฐมนตรีที่ต้องการให้องค์กรดังกล่าวทำหน้าที่เป็นหน่วยงานวางยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศและมียุทธศาสตร์ที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล ทำให้ในระหว่าง ปี พ.ศ. 2544 – 2547 ศสช. มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างภายในองค์กรอยู่ตลอดเวลา ปัจจุบันหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลด้านแผนงานเกี่ยวกับสังคม¹⁰ ก็คือสำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต¹¹ ซึ่งเนื้อหาของงานทำอยู่ในเชิงมหภาคด้านสังคมและวิเคราะห์แผนงานโครงการที่เกี่ยวกับสังคมทั้งหมด จนกระทั่งมาสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ทำให้สำนักนี้มีหน้าที่ดูแล หนึ่ง คุณภาพคน รวมถึงเรื่อง สาธารณสุข, การศึกษา, แรงงาน และ สอง ระบบการคุ้มครอง ซึ่งรวมถึงเรื่องประกันสังคม คุ้มครองแรงงาน ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และมีหน้าที่ในเรื่องของการจัดทำข้อมูลการติดตามประเมินผล

ช่วงเดือนตุลาคม 2543 ถึงตุลาคม 2544 ศสช. ได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ขึ้น ซึ่งยึดเอาคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และนำเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงมาใช้ และยังได้มีการนำคำว่า ‘ทุนทางสังคม’ เข้าไปใช้ด้วย โดยกล่าวถึงเรื่องของการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่าย ความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถทำให้ประเทศพัฒนา ทั้งในด้านการเป็นโครงข่ายทางสังคม การปฏิรูปโครงสร้าง และการสร้างมูลค่าเพิ่ม และได้ประกาศบังคับใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545 -2549) เมื่อ 1 ตุลาคม 2544

ปัจจัยที่ส่งผลให้ ศสช. รับแนวคิดทุนทางสังคมมาเป็นวาระแห่งชาตินั้น ปัจจัยหนึ่งมาจากตัวกระทำระดับโลกคือ ธนาคารโลก ที่มีอำนาจในการทำให้ศัพท์พัฒนาใหม่ได้รับการความสนใจในฐานะเป็นวาทกรรมการพัฒนาระดับโลก ในระหว่างการปรับกระบวนการทางโครงสร้างภายในองค์กรนั้น เดือนเมษายน 2545 จักรมณต์ ผาสุกวณิช ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งเลขาธิการของ ศสช. ซึ่งมีนโยบายในเรื่องการจัดทำวาระแห่งชาติ คือ ขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ, การลดปัญหาความยากจน, การพัฒนาทุนทางสังคม, และ การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยวาระ 4 เรื่องนี้จะเป็นตัวชี้ทิศทางการพัฒนาประเทศในอนาคต ซึ่งวาระแห่งชาตินี้เป็นการจัดทำให้มีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยมีความเชื่อมั่นว่าการวาระแห่งชาติทั้ง 4 นี้จะสามารถพัฒนาไปด้วยกัน ตัวอย่างเช่น ภายใต้วาระเรื่องขีดความสามารถในการแข่งขันนี้ก็จะมีการยกระดับชาติ โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน มีการตั้งสำนักเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน และก็อยู่ในช่วงของปรับโครงสร้าง

¹⁰ คำว่า “สังคม” ในที่นี้ รวมสรุปตั้งแต่ประมาณ 10 ปีที่แล้วจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสมัยก่อนสำนักนี้จะทำเกี่ยวกับเรื่องการศึกษา สาธารณสุข แรงงาน เรื่องสวัสดิการสังคมสงเคราะห์ เรื่องชนกลุ่มน้อย และก็ได้มีวิวัฒนาการปรับตัวมาตลอด

¹¹ เดิมชื่อ สำนักวิเคราะห์แผนงานโครงการด้านสังคม

โดยดำเนินการตามแผน 7 ประการ¹² ซึ่งหลังจากที่มีการกำหนดวาระแห่งชาติขึ้นมา สำนักงานพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตได้เป็นผู้ดำเนินงานในเรื่องการพัฒนาทุนทางสังคม โดยได้มีการจัดแบ่งส่วนภายในสำนักเป็น 5 ส่วน และได้ตั้งส่วนพัฒนาทุนทางสังคมเมื่อปลาย พ.ศ. 2545 ซึ่งในระหว่างที่มีการปรับระบบโครงสร้างก็มีกระบวนการทำงานโดยเข้าไปทบทวนแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมด้วย นอกจากนี้ สศช. ยังได้เริ่มรับบุคลากรสายสังคมวิทยาเข้าไปทำงานในหน่วยงาน แม้ว่าบุคลากรสายสังคมวิทยาจะยังมีไม่มาก¹³ แต่ทว่าถือว่าเป็นการปรับบทบาทสู่ทิศทางใหม่ที่พยายามสร้างการยอมรับจากคนในสังคม โดยที่วาระแห่งชาติเรื่องการพัฒนาทุนทางสังคมนี้เป็นส่วนที่ สศช. จัดทำขึ้นเอง โดยที่ไม่เกิดจากแนวคิดที่กำหนดมาจากนายกษัตริย์ โดยจากการศึกษาเรื่องทุนทางสังคมก็พบว่ามีการให้ความหมายที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง (สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ, สัมภาษณ์ 2547)

9 เมษายน 2546 ได้มีคำสั่งคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแต่งตั้งคณะอนุกรรมการพัฒนาทุนทางสังคมขึ้นมาโดยมีเลขาธิการ สศช. เป็นประธานกรรมการ¹⁴ ในฐานะที่ สศช. เป็นหน่วยงานของรัฐ มีหน้าที่เสนอความเห็นต่อ คณะรัฐมนตรีก็ได้มองถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อหาวิธีการพัฒนาทุนทางสังคม โดยเริ่มจากการไปหาผู้รู้หลายท่าน โดยมี องคมนตรี เกษม วัฒนชัย เป็นคนแรกที่หน่วยงานเข้าไปขอจุดประกายว่าทุนทางสังคมคืออะไร นอกจากนี้ ก็มีการจัดเวที ประชุมโต๊ะกลม แม้จะเชิญผู้เข้าประชุมพูดคุยหลายครั้ง แต่ก็ไม่ได้ข้อยุติว่า

¹² แผน (วิสัยทัศน์) 7 ประการ ได้แก่ 1) เศรษฐกิจไทยโดยอย่างมีคุณภาพ สินค้าเกษตรไทยมีมูลค่าเพิ่มสูง การพัฒนาของไทยมีลักษณะ dual track มีสัดส่วนการพึ่งพาเศรษฐกิจภายนอกต่อภายในที่เหมาะสม 2) ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีบทบาทสำคัญในระดับระหว่างประเทศ ภาคการเมืองเป็นผู้นำในการส่งเสริมความร่วมมือของภูมิภาค ภาคเอกชนเป็นผู้ประสานการลงทุน การผลิตในภูมิภาค 3) เป็นผู้ผลิตมาตรฐานระดับโลกในตลาดสินค้าเฉพาะ หรือ world class supplier in niche market เช่น เป็นครัวเรือนหรือสวนครัวของโลก ศูนย์กลางไม้ดอกของเอเชีย ศูนย์บริการสุขภาพมาตรฐานระดับโลก เมืองดีทรอยท์ของเอเชีย เมืองหลวงของการท่องเที่ยวเอเชีย ศูนย์กลางแฟชั่นเมืองร้อน ศูนย์กลางกราฟิกดีไซน์ ตลาดเฟอร์นิเจอร์โลก ผู้นำในการส่งออกผลิตภัณฑ์ยางที่มีคุณภาพ เป็นต้น 4) ประเทศแห่งความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ เป็นศูนย์กลางของภูมิภาคด้าน R&D ประชาชนมีความสามารถในการใช้ภาษาที่สอง เช่น จีน อังกฤษ และเป็นฐานการเรียนรู้ที่เข้มแข็ง 5) มีสังคมที่เอื้อต่อการประกอบธุรกิจ ภาคเอกชนมีความสามารถในการใช้ประโยชน์จาก ICT 6) เป็นสังคมที่มีความภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเอง และฉลาดในการเรียนรู้/เลือก/ปรับใช้วัฒนธรรมของตนเอง และผู้เอื้ออย่างสร้างสรรค์ 7) เป็นประเทศที่มีสภาวะแวดล้อมเหมาะสมต่อการดำรงชีวิต (ประเทศน่าอยู่) ประชาชนมีสำนึกและรักษาสีงแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ (สำนักนโยบายและแผนงบประมาณ, 2546 หรือ ดูได้จาก สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ, 2547: 25)

¹³ ข้อสังเกตประการหนึ่งที่ สศช. นำเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ นั่น เนื่องจากในองค์กรดังกล่าวมีบุคลากรสายเศรษฐศาสตร์เป็นจำนวนมาก และแนวคิดทุนทางสังคมก็สามารถที่จะนำแนวคิดมาใช้ในเชิงเศรษฐศาสตร์ได้ ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้ สศช. รับเอาแนวคิดนี้มาใช้ด้วย

¹⁴ ดูรายละเอียดจากคำสั่งคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ 2/2546 และ 5/2546

ทุนทางสังคมคืออะไร เนื่องจากแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างเป็นนามธรรมมาก และแนวคิดของตะวันตกไม่สามารถจะใช้ได้กับสังคมไทย

จากนั้น ศสช. จึงได้ให้สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผู้ดำเนินงานวิจัยร่วม และในช่วงเดือนเมษายน 2547 ก็ได้มีการจัดเวทีสัมมนา 4 ภาค เพื่อระดมความคิดเห็นจากภาคประชาชน จึงได้แนวคิดที่ตกผลึกว่า ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่เป็พลังที่มีอยู่ในสังคม เกิดจากการรวมตัว - ร่วมคิด - ร่วมทำโดยคำนึงถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ ความเป็นอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย ความเป็นธรรมในสังคมและประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยมองแต่สังคมเรามองตั้งแต่ชุมชนย่อยๆ ครอบคลุม จนถึงระดับประเทศ ซึ่งในกระบวนการที่จะทำให้เกิดทุนทางสังคมนั้นจะมีอยู่ 3 องค์ประกอบหลัก คือ

- 1) ทุนมนุษย์¹⁵ ได้แก่ บุคคลทั่วไปและผู้นำทางสังคม ที่มีจิตสำนึกสาธารณะและมีบทบาทต่อการทำประโยชน์ต่อสังคม
- 2) ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสนับสนุนให้เกิดการรวมตัว ร่วมคิดร่วมทำในสังคม
- 3) ทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมภูมิปัญญาที่มีในสังคมไทยต่าง ๆ

ยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคมมีความสอดคล้องกับความคิดแบบชุมชนนิยม แต่ก็ผสมผสานกับแนวคิดการทำงานในระดับองค์กรด้วย โดยมีวางแผนยุทธศาสตร์ในระดับมหภาคเป็นภาพรวมที่จะทำให้เกิดเห็นหลักการเบื้องต้นในการทำงานร่วมกันในแต่ละพื้นที่ ยอมรับความแตกต่างและการปรับเปลี่ยนนิยามความหมายในบริบทเชิงพื้นที่และสถานการณ์นั้นๆ โดยประสานกับคนที่ทำงานในชุมชนรวมถึงการทำงานร่วมกันกับนักวิชาการที่ทำงานนั้นด้วย

ในการจัดทำร่างยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคม¹⁶ นั้น ศสช. ได้นำแนวคิดเรื่องการจัดทำ "ตัวชี้วัดทุนทางสังคม" ขึ้นมาด้วย อย่างไรก็ตาม การจัดทำตัวชี้วัดด้านสังคมเป็นส่วนที่ยาก จึงทำให้การดำเนินงานยังไม่ลงตัวนัก แต่ ศสช. ก็ได้มีโครงการนำร่องที่จังหวัดกาญจนบุรีและพะเยา คือ โดยกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ได้ทำงานวิจัยเรื่องแผนที่ทางสังคม [Social Map] เป็นข้อมูลทางสังคม ซึ่ง ศสช. ก็ได้เข้าไปร่วมและให้เงินสนับสนุนด้วย โดยเน้นกระบวนการการร่วมคิดร่วมทำจากการประสานงานความร่วมมือของทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน ทั้งนี้ กระบวนการทำงานของ ศสช. ในเรื่องของการให้คำนิยาม ความหมาย

¹⁵ ทุนมนุษย์ในที่นี้ ต่างกับความหมายเรื่องทุนมนุษย์ (Human Capital) ของธนาคารโลก ที่เน้นในด้านของการพัฒนากำลังคน ให้เป็นบุคลากรที่มีความสามารถ ได้รับการศึกษาที่ดี เป็นต้น

¹⁶ เมษายน 2548 ยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคมยังเป็นฉบับร่าง (กันยายน 2547) ที่ยังต้องการอนุมัติหรือแก้ไขจนกว่าเป็นยุทธศาสตร์ฉบับจริง

และจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนากุณฑลทางสังคมนั้น มีการทำงานอย่างเป็นขั้นตอน ซึ่งถือว่าเป็นความพยายามจากองค์กรของรัฐที่เป็นรูปธรรมที่สุด

อย่างไรก็ตาม สศช. เป็นหน่วยงานที่จะตกเป็นเป้าของคำถามของผู้ที่ทำงานในสายงานพัฒนาทั้งนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนในฐานะที่เป็นหน่วยงานที่เปรียบเสมือนมันสมองของรัฐบาล และทำหน้าที่วางยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ให้กับรัฐบาลหลายชุด แต่ที่วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่จัดทำไว้ ก็มีได้รับการปฏิบัติโดยเฉพาะแนวทางด้านสังคมวัฒนธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว หลายคนโดยเฉพาะนักพัฒนาในสายชุมชนจึงไม่ค่อยจะเชื่อถือในการทำงานของ สศช. จนถึงขนาดบอกว่าเป็น “เสือกระดาษ” ทางการเมืองของรัฐบาล การปรับเปลี่ยนบทบาทและแนวทางการทำงานจึงยังถูกตั้งคำถามว่าจะทำได้จริงหรือไม่

การทำงานของ สศช. ด้านการพัฒนาทุนทางสังคมนี้ สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ์ (สัมภาษณ์, 2547) ให้ความเห็นว่า เราควรจะสนับสนุนวัฒนธรรมการวิพากษ์อย่างสร้างสรรค์ โดยยอมรับการทำหน้าที่และข้อจำกัดของแต่ละภาคส่วน การทำงานของ สศช. ในฐานะที่ทำงานเป็นผู้วางแผนนโยบายให้รัฐบาล จึงมิใช่ในแบบของการเสนอรัฐบาลว่านโยบายนั้นไม่ดีหรือเป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาล แต่ สศช. มีหน้าที่นำเสนอว่า การจัดทำนโยบายหรือการปฏิบัติตามนโยบายในลักษณะนี้ไม่ถูกแนวทางอย่างไร และควรมีการปรับเปลี่ยนอย่างไร

เนื่องจาก สศช. มิใช่หน่วยงานที่เป็นผู้ลงมือปฏิบัติ แต่เป็นแค่ผู้วางยุทธศาสตร์ให้หน่วยงานภาครัฐนำไปปฏิบัติ ทำให้การจัดทำยุทธศาสตร์ที่ผ่านมาบางอย่างไม่ได้รับความสนใจและเป็นแผนกระดาษที่ไร้ค่า ซึ่ง สศช. ยังต้องแสดงให้เห็นว่าภายใต้รัฐบาลทุนนิยมนี้การทำงานพัฒนาทุนทางสังคมจะได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจัง

บทบาทของธนาคารโลกต่อการรับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย

นอกจากธนาคารโลกจะมีบทบาทในการให้เงินทุนและเป็นดูแลระบบการจัดการกองทุนการลงทุนเพื่อสังคมแล้ว แนวคิดของธนาคารโลกยังมีบทบาทต่อแนวคิดการพัฒนาของ สศช. อีกด้วย โดยเฉพาะ สศช. เป็นองค์กรที่มีความร่วมมือกับธนาคารโลกมาโดยตลอดนับตั้งแต่มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก อย่างไรก็ตาม การปรับท่าทีความร่วมมือในการพัฒนาประเทศไทยของธนาคารโลกได้เริ่มดำเนินการในปี 2543 เป็นการร่วมมือบนฐานความรู้โดยใช้ระยะเวลา 3 ปี เพื่อดำเนินการในเรื่องหลัก ๆ ของการพัฒนาประเทศ เช่น การพัฒนาขีดความสามารถด้านการแข่งขัน ด้านความยากจนและความเท่าเทียม ด้านทุนมนุษย์และทุนทางสังคม และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระหว่างธนาคารโลกกับไทย และเริ่มต้นเป็นภาคีความร่วมมือการพัฒนาอย่างจริงจังในปีงบประมาณ 2546 - 2548 นั้นก็ส่งผลต่อการจัดทำวาระแห่งชาติของ สศช. ด้วย โดยที่ในปี 2545 เป็นช่วงที่ สศช. เปลี่ยนเลขาธิการคนใหม่ การนำเอาวาทกรรมในของธนาคารโลกมาเป็นแนวคิดการพัฒนาของภาครัฐ ในฐานะที่เป็นวาระแห่งชาติที่สำคัญต่อการพัฒนาประเทศจึงทำให้รัฐบาลเห็นด้วยได้ไม่ยากนัก ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าการรับเงินกู้ยืมในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดสภาพของการเป็นเจ้าหนี้และ

ลูกหนี้ก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ต้องมีการนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ในสังคมไทย จากความเชื่อของธนาคารโลกที่ว่าการพัฒนาทุนทางสังคมจะมีส่วนขจัดปัญหาความยากจนได้

ธนาคารโลกยังมีการศึกษาความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการแก้ไขปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจผ่านโครงการที่ชื่อว่า Thailand Social Monitor III ซึ่งเป็นโครงการความร่วมมือระหว่างธนาคารโลก สำนักงานกรุงเทพฯ, องค์การทุนเพื่อช่วยเหลือเด็กแห่งสหประชาชาติ [UNICEF] สำนักงานกรุงเทพฯ, สถาบันประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยเป็นการจัดทำโครงการศึกษาการแก้ไขปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ ผ่านบทบาทของการเป็นธนาคารความรู้ ซึ่งก็ได้มีการนำเอาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ โดยเห็นว่าการเกิดทุนทางสังคมที่สำคัญมาจากครอบครัวซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเป็นดาวยักษ์คุ้มครองทางสังคม และเห็นว่าการใช้แนวคิดทุนทางสังคม รวมถึงการใช้แนวคิดเรื่องทุนกายภาพ ทุนการเงิน ทุนมนุษย์ ล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมต่อกันที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเอกสารชิ้นนี้ก็เป็นเอกสารสำคัญต่อการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคมของธนาคารโลกด้วย

แผนภาพที่ 3.2 มองในเชิงการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดตามสภาวการณ์และช่วงเวลา

ช่วงเวลา				
2547				
รัฐบาลทักษิณ	ทุนชุมชน, ทุนชีวิต	+ สร้างเสริมสุขภาพ	ทุนมนุษย์, ทุนสถาบัน, ภูมิปัญญา	ทุนชุมชน, ทุนชีวิต
	2546	วัฒนธรรม		
	2545		กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์	
ประชานิยม	2544	+ ความมั่นคงของมนุษย์	+ ความมั่นคงของมนุษย์	+ ความมั่นคงของรัฐ
รัฐบาลชวน	2543		สศช.	
	พลิกฟื้นวิกฤต		ทุนที่ไม่ใช่เงิน	สิ่งที่สามารถเปลี่ยนเป็นเงินได้
	2542			
	IMF 2541	เครือข่าย, กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม	ทุนทางสังคม	ธนาคารโลก
วิกฤตเศรษฐกิจ		สิทธิชุมชน	สิทธิประชาชน	
2540				
รัฐธรรมนูญ 2540				
วิกฤตเศรษฐกิจ				
2539				
2538				
2537				
2536	ประชาสังคม	ทุนวัฒนธรรม	ทุนมนุษย์ (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ)	ภูมิปัญญา
2535	ประชาธิปไตย			
ทุนทางสังคม	ประชาสังคม	วิชาการ	รัฐ	ชาวบ้าน

ที่มา: ประมวลจากการศึกษาความเป็นมาของแนวคิด

ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย เป็นการจัดระเบียบความคิดที่มีอยู่เดิม เป็นศัพท์ (Term) ใหม่โดยใช้เรื่องทุนเป็นเกณฑ์ แต่อยู่ภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่มีการพูดถึงถึงมาก่อนหน้าแล้ว การกล่าวถึงความรู้ด้วยทุนทางสังคม มีการอ้างอิงถึงเรื่องวัฒนธรรมชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง แต่ทว่าท่ามกลางกระแสทุนในยุคของรัฐบาลทักษิณซึ่งเป็นรัฐบาลแบบ Economics Government การนำเอาเรื่อง “ทุน” เข้ามาถกเถียงจะเป็นเรื่องที่มีสื่อสารให้มีการทำความเข้าใจระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้ง่ายดายยิ่งขึ้น

สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในช่วงปี 2540 - 2546 ทำให้การนิยามความหมายและการนำแนวคิดมาใช้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ปี 2540 - 2544 ซึ่งเป็นช่วงที่อยู่ในระหว่างพลิกฟื้นเศรษฐกิจนั้น มีการพูดถึงทุนทางสังคมที่เชื่อมกับภาคประชาสังคมในการร่วมพลังในการแก้ไขปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจรวมถึงการผลักดันให้เกิดประชาธิปไตยในสังคมซึ่งมีรัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 เป็นสิ่งที่สนับสนุนให้ภาคประชาสังคมมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง รวมถึงการตั้งองค์กรอิสระมากขึ้น

แต่มาถึงยุคที่ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี ในปี 2544 ซึ่งนโยบายการพัฒนาจากรากหญ้ามาหาเสียง และดำเนินนโยบายด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ก็ทำให้ทุนทางสังคมก็ได้ถูกเปลี่ยนให้มีการถกถึงการเปลี่ยนทุนทางสังคมไปสู่การสร้างมูลค่ามากขึ้น แนวความคิดในการใช้ทุนทางสังคมในการพัฒนาประชาธิปไตยก็เริ่มหมดไป ในขณะที่เดียวกันจากการที่ได้มีการนำเอาทุนทางสังคมมาใช้ในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ก็มีการถกเถียงเรื่องมูลค่าและคุณค่าต่อการนำเอาทุนทางสังคมมาใช้ หลังเหตุการณ์ตึกเวิร์ลเทรดถล่ม เมื่อวันที่ 9 กันยายน ก็ได้มีการถกเถียงในประเด็นของ “ความมั่นคงของมนุษย์”¹⁷ เข้าแทนที่การพูดถึงความมั่นคงของรัฐเพียงอย่างเดียว และทุนทางสังคมก็ถูกนำมาเชื่อมโยงว่ามีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ด้วย (ดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2545) นอกจากนี้ก็มีการนำเอาทุนทางสังคมไปกล่าวเชื่อมกับประเด็นอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น ประเด็นด้านสุขภาพที่เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจ โดยเฉพาะมีการจัดตั้งองค์กร เช่น สำนักงานส่งเสริมการสร้างสุขภาพ [สสส.] ที่ได้ นำเอาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาส่งเสริมด้วย

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์บุคคล¹⁸ ในภาคส่วนต่าง ๆ ผู้วิจัยพบว่า

¹⁷ Human Security เป็นศัพท์ใหม่ที่ถูกนำมาใช้หลังเหตุการณ์ 9/11 ซึ่งกล่าวถึงในสองเรื่องคือ ความปลอดภัยจากความกลัว [Freedom from Fear] และ ความปลอดภัยจากความขาดแคลน [Freedom from Want]

¹⁸ ได้แก่ พ่อหลวงจอนิ โอโตะซา, ครูชบ ยอดแก้ว, ผู้ใหญ่บุญลย์ เข้มเฉลิม, พ่อสมเกียรติ พันภัย, สมบัติ ชูตินันท์, สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ์, สุภาชัย สาระจรัส, นพ. พลเดช ปิ่นประทีป, พิทยา ว่องกุล, ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม, เอนก นาคะบุตร, รศ.ดร. เสรี พงษ์พิศ, รศ.ดร. จุรี วิจิตรวาทการ, รศ.ดร. ชวินทร์ ลีนะบรรจง และ ศ.ดร. อานันท์ กาญจนพันธ์

- 1) มีการให้ความหมายทั้งตามแบบต่างประเทศ คือ ทูตทางสังคมหมายถึง ความไว
เนื้อเชื่อใจ, การมีบรรทัดฐานการอยู่ร่วมกัน และเครือข่าย ซึ่งนำไปสู่การแลกเปลี่ยน
ข้อมูลข่าวสาร และความร่วมมือในการทำกิจกรรมอื่น และให้ความหมายที่แตกต่าง
จากต่างประเทศ คือ มีการรวมเอาทรัพยากรมนุษย์ (ทุนมนุษย์) และ
ทรัพยากรธรรมชาติ (ทุนกายภาพ) รวมถึง วัฒนธรรม ภูมิปัญญา มาเป็นทุนทาง
สังคมด้วย การให้ความหมายตามแบบแรกจะเห็นจากงานวิชาการต่าง ๆ ส่วนใน
แบบหลังจะพบได้ในการให้คำจำกัดความของปราชญ์ชาวบ้าน และนักพัฒนาในองค์
กรเอกชน
- 2) การให้ความหมายของ สศช. มีการให้ความหมายตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชน ซึ่ง
ได้มาจากการทำงานวิจัยและประมวลแนวคิดจากการทำงานภาคสนาม โดยมาจาก
ความร่วมมือขององค์กรภาคประชาสังคมด้วย แสดงให้เห็นถึงการเปิดการมีส่วนร่วม
ร่วมในการทำงานพัฒนาระหว่างภาครัฐกับภาคประชาสังคม
- 3) การให้คำนิยามความหมายทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาสังคม ล้วนเห็นว่า
การพัฒนาทุนทางสังคมจะนำไปสู่ "การพัฒนาที่ยั่งยืน" แต่มีแนวทางปฏิบัติที่แตก
ต่างกัน โดยการปฏิบัติของแต่ละที่ขึ้นอยู่กับเป้าหมายการพัฒนาที่แตกต่างกันออก
ไป ดังจะวิเคราะห์ในบทที่ 5
- 4) การให้คำนิยามความหมายของทุนทางสังคมของปราชญ์ชาวบ้าน เกิดจากการเรียน
รู้จากประสบการณ์จริง ซึ่งนำไปสู่กระบวนการปฏิบัติให้เกิดผลอย่างจริงจัง มิใช่เป็น
แค่คำพูดลอย ๆ เท่านั้น เช่น พ่อสมเกียรติ พันภัย ตั้งโฮงเฮียนภูมิปัญญาไต้หวัน,
ครูชบ ยอดแก้ว ทำกองทุนสวัสดิการชุมชน, พ่อหลวงจอนิ โอโตเซา ทำเครือข่ายป่า
ชุมชน, ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ทำวนเกษตร เป็นต้น โดยปฏิบัติการเหล่านี้มิได้
เกี่ยวข้องกับพื้นที่เพียงอย่างเดียว แต่มีบริบททางสังคมเข้าเกี่ยวข้อง นั่นก็คือ การที่
ชาวบ้านอยู่แบบขาดความมั่นคงในชีวิต ทำให้มีการสร้างสรรค์รูปแบบทางสังคม
ภายใต้แนวคิดที่ว่า จะรอคอยแต่พึ่งรัฐเพียงอย่างเดียวไม่ได้ แต่ต้องพึ่งตนเองด้วย
แต่ทั้งนี้ รัฐกับประชาชนต้องทำงานแบบเกื้อหนุนกัน จึงจะเกิดการพัฒนอย่าง
ยั่งยืน

การทำความเข้าใจต่อแนวคิดทุนทางสังคม

1. ฐานความคิดก่อนที่จะเป็นแนวคิดทุนทางสังคม

การให้ความหมายจากนักคิดในประเทศไทยรวมถึงการให้คำนิยามความหมายในระดับ
องค์กรอย่างเช่น สศช. ต่างก็ได้ชี้ว่า แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่ถูกนำมาใช้มีก่อนวิกฤติ
เศรษฐกิจเสียอีก โดยเน้นที่การนำไปใช้เป็นจุดหลัก การริเริ่มก็มีต่างกันไปแล้วละช่วงเวลา และ
สถานการณ์ที่ใช้ก็แตกต่างกันด้วย โดยการใช้แนวคิดทุนทางสังคมมีจุดเริ่มและสัมพันธ์กับแนว

คิดต่าง ๆ เช่น แนวคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็ง, เครือข่าย, เศรษฐกิจพอเพียง, เศรษฐกิจชุมชน, วัฒนธรรมชุมชน, สิทธิชุมชน, ประชาสังคม, ทุนวัฒนธรรม, ทุนมนุษย์, และแนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ เมื่อพิจารณาแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าแนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้เป็นแนวคิดที่กล่าวถึงความเป็นชุมชน การรวมตัว และระบบที่จัดการกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม แนวคิดที่ต่างออกไปก็คือแนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์ที่จะถูกมองเป็นแนวคิดเชิงลบแต่ได้ถูกนำมากล่าวถึงในเรื่องของทุนทางสังคมด้วย

การเชื่อมโยงแนวคิดทุนทางสังคมเข้ากับแนวคิดดังกล่าวขึ้นอยู่กับสถานะและลักษณะงานที่แต่ละคนทำอยู่ด้วย โดยผู้วิจัยเห็นว่า เป็นหน้าที่ของผู้ทำงานที่จะต้องเชื่อมโยงประเด็นเหล่านี้สู่ความเข้าใจสาธารณะ เพราะฉะนั้น แนวคิดทุนทางสังคม จึงกลายได้เชื่อมต่อกับหลายแนวคิดเพื่อที่จะเชื่อมโยงประเด็นให้ถึงทั่วกัน

ที่มาของแนวคิดเหล่านี้มีที่มาจากฐานแนวคิดที่แตกต่างกัน การให้คำจำกัดความของนักคิดที่ทำงานพัฒนาในพื้นที่ หรือผู้นำชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้านจะมีฐานคิดจากประสบการณ์การทำงานของตน ส่วนความคิดขององค์กรที่ทำงานใน สศช. จะรับเอาศัพท์และมีการนำไปศึกษาต่อจนได้ข้อสรุปของตน โดยการนำแนวคิดมาใช้ของแต่ละบุคคลแต่ละองค์กรนั้นก็จะมีจุดมุ่งหมายและฐานแนวคิดที่แตกต่างกันไป ซึ่งก็ทำให้นำไปสู่แนวปฏิบัติที่แตกต่างกันด้วย ฐานแนวคิดที่สำคัญที่นำไปสู่การนำเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ก็คือแนวคิดแบบชุมชนนิยม และแนวคิดด้านประชาธิปไตย

1.1 ชุมชนนิยม

ชุมชนนิยมเป็นกระแสการพัฒนาที่ได้เป็นแนวทางที่ได้รับการกล่าวถึงมากในขณะนี้ ในฐานะที่เป็นปฏิกริยาโต้ตอบกับโลกาภิวัตน์ที่มาพร้อมกับทุนนิยม หลายชุมชนไม่สามารถต้านกับกระแสโลกาภิวัตน์ได้ บางชุมชนก็สามารถที่จะคงลักษณะของความเป็นชุมชนในอดีตไว้ได้ การคงไว้นี้เป็นลักษณะของแรงต้านที่ชุมชนได้เรียนรู้ผ่านระยะเวลา ซึ่งมีงานวิจัยหลายชิ้นโดยเฉพาะงานด้านมานุษยวิทยาที่นำเสนอความเป็นชุมชนกับแรงต้านต่อโลกาภิวัตน์ ในปัจจุบันบางชุมชนได้มีการจัดการปัญหาอันเกิดจากทุนนิยมและโลกาภิวัตน์และทุนนิยมได้อย่างดีเยี่ยม เช่น การตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ การทำวนเกษตร การทำเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น ซึ่งเป็นแนวทางแบบชุมชนพึ่งตนเองที่ได้รับการยอมรับ และได้ถูกเชิดชูในทางวิชาการและถูกนำมาประยุกต์ใช้ในนโยบายปัจจุบันด้วย

กระแสชุมชนนิยมนี้มีการพูดถึงชุมชนในลักษณะที่แตกต่างกัน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า มีฐานคิดเกี่ยวกับชุมชนที่สำคัญที่นำไปสู่การใช้แนวคิดทุนทางสังคม คือ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน

1.1.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดนี้เกิดในช่วงต้นปีทศวรรษ 2520 เป็นแนวทางการพัฒนากระแสหลักขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย ซึ่งเป็นแนวคิดที่เน้นวัฒนธรรมชุมชนเป็นฐานในการผลักดันการพัฒนา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534: 171) คนที่สนับสนุนแนวทางวัฒนธรรมชุมชน มีทั้งที่เป็นนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และปราชญ์ชาวบ้าน บุคคลที่บุกเบิกแนวคิดนี้ ก็คือ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร และนักคิดที่สำคัญ เช่น บำรุง บุญปัญญา อภิชาติ ทองอยู่ และ ประเวศ วะสี แนวทางวัฒนธรรมชุมชนนี้ให้ประชาชนมีจิตสำนึกและความภูมิใจในวัฒนธรรมตนเอง โดยมีการปกป้องตัวเองจากการที่ถูกวัฒนธรรมอื่นครอบงำ ซึ่งแนวความคิดในเรื่องวัฒนธรรมชุมชนนั้นก็มีความที่แตกต่างกัน และแนวทางและบทบาทของผู้ที่นำแนวทางนี้ไปใช้ก็แตกต่างกันด้วย แต่บทบาทเหล่านี้มีความสอดคล้องอย่างลงตัว ไม่ว่าจะเป็นแนวทางด้านศาสนา แนวทางในด้านวิชาการ แนวทางขององค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น

แนวคิดของประเวศ วะสี ซึ่งเป็นผู้ที่นำเอาคำว่าทุนทางสังคมมากล่าวถึง และเกิดการเผยแพร่แนวคิดของท่านจนได้รับความสนใจในปัจจุบัน ก็เป็นนักคิดที่อยู่ในสายวัฒนธรรมชุมชน ท่านถือเป็นนักคิดที่เป็นผู้ชี้ทิศทางของสังคม และเป็นนักพัฒนาที่ได้เน้นมาตลอดว่าแนวทางการพัฒนาจะต้องไม่ยึดการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ต้องเน้นฐานชุมชน วัฒนธรรมชุมชน ท่านได้นำเสนอให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มและองค์กรย่อย เพื่อช่วยเหลือและสร้างความเข้มแข็งให้สมาชิกแต่ละคนเอง อาจจะปรากฏในรูปของชุมชน หมู่บ้าน องค์กร หรือกลุ่มทางปัญญาก็ได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534: 181) และเราก็จะพบได้ในแนวคิดที่นำเสนอการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรปัจจุบัน ซึ่งนี่ก็คือ แนวคิดเรื่อง การสร้าง “เครือข่าย” [Network] นั่นเอง

นอกจาก ประเวศ วะสี แล้ว นักคิดที่เน้นเรื่องวัฒนธรรมชุมชน เช่น นักวิชาการที่เป็นทั้งนักพัฒนาด้วย คือ เสรี พงศ์พิศ, แนวคิดของ บัณฑิต อ่อนดำ ก็เน้นในเรื่องของชุมชน หรือ นักธุรกิจที่ผันตัวเองเข้าสู่งานพัฒนา เช่น ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ก็มี องค์กรพัฒนาเอกชน และปราชญ์ชาวบ้าน แนวทางของประเวศ วะสี และไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม นั้นมีความคล้ายคลึงกัน เป็นแนวทางของนักพัฒนาที่มีความหวังดีและสนับสนุนการพัฒนาจากฐานราก แม้จะมีได้ลงไปสัมผัสในชุมชนเป็นระยะเวลาอันยาวนานก็ตาม

1.1.2 แนวคิดสิทธิชุมชน

แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนได้รับการชูประเด็นอย่างมากหลังรัฐธรรมนูญปี 2540 แนวคิดนี้ได้ถูกเชื่อมโยงกับระบบการจัดการความสัมพันธ์ของชุมชนซึ่งเป็นทั้งทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมของชุมชน แม้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิจะเป็นแนวคิดทางด้านกฎหมาย แต่เมื่อมาเชื่อมเป็นสิทธิชุมชน แนวคิดนี้จึงค่อนข้างเป็นแนวคิดทางด้านชุมชนนิยมมากกว่า

แนวคิดนี้ได้รับความสนใจจากวิชาการสายภาคเหนือ โดยนำเรื่องของปัญหาด้านการจัดการที่ดินซึ่งมีความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านมากล่าวถึง โดยได้มีการชูระบบการจัดการที่

ดินของชาวบ้านซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมมาตอบโต้กับภาครัฐที่พยายามนำเอาที่ดินของชาวบ้านไปใช้ประโยชน์ที่ส่งผลด้านลบต่อคนที่อยู่ในพื้นที่เอง ชาวบ้านควรมีสิทธิในการจัดการที่ดินเอง ไม่ใช่รัฐเข้าไปจัดการ จนทำลายความสัมพันธ์และทำลายทุนในการดำรงชีวิตของชาวบ้านลง ซึ่งปัญหาในลักษณะนี้มีอยู่ในหลายพื้นที่ของประเทศไทย

1.2 แนวคิดเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง

แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองที่ได้รับความนิยมอยู่ในปัจจุบันเป็นแนวคิดจากชุมชนมากกว่าที่จะเป็นแนวคิดในระดับมหภาค แนวคิดเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองเป็นแนวคิดที่นำเสนอการพัฒนาตนเองที่พึ่งพิงรัฐให้น้อยที่สุด และใช้ภูมิปัญญาในการจัดการรูปแบบการดำเนินชีวิตของตนและชุมชนเอง ในขณะที่เดียวกันก็มีใช้การปฏิเสชรรัฐหรือต่อต้านรัฐ แต่สามารถทำงานในรูปแบบการประสานความร่วมมือกันได้ แนวทางนี้เป็นการพัฒนาที่มาจากประชาชนเอง โดยแนวทางการพึ่งตนเองของแต่ละแห่งก็มีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม ซึ่งการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองจะเห็นได้จากวิถีของปราชญ์ชาวบ้าน เช่น การทำวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์ การทำกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ของครูชบเป็นต้น แนวทางนี้เป็นแนวทางเดียวกับ เศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

1.3 แนวคิดประชาธิปไตย

ประเทศไทยปกครองด้วยระบบประชาธิปไตยมาตั้งแต่ปี 2475 แต่ระบบการเมืองของไทยก็ยังไม่ได้เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง แนวคิดเรื่องประชาธิปไตยที่เชื่อมโยงกับเรื่องทุนทางสังคมนี้มีรากมาจากความไม่พึงพอใจต่อระบบการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย จนนำไปสู่เหตุการณ์ 14 ตุลา, 6 ตุลา และพฤษภาทมิฬ และนำไปสู่การสร้างให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการร่างรัฐธรรมนูญในปี 2540 นักคิดที่ทำงานด้านการผลักดันรัฐธรรมนูญ เช่น เอนก นาคะบุตร หรือนักวิชาการ เช่น อนุชาติ พวงสำลี ก็เป็นคนที่ทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและการทำงานประเด็นสังคมด้านสิ่งแวดล้อมด้วย การสร้างแนวคิดทุนทางสังคมที่มาจากความมุ่งหมายทางด้าน การสร้างประชาธิปไตย โดยเน้นที่การมีส่วนร่วมของคนในสังคมให้มากที่สุด

แนวคิดที่กล่าวมานี้ เป็นแนวคิดทั้งที่มีจากการลงมือปฏิบัติจริง และการเข้าไปสัมผัสกับชุมชนของนักวิชาการและ องค์กรพัฒนาเอกชน นักคิด ปราชญ์ชาวบ้านต่าง ๆ จนทำให้เกิดการเกิดเชื่อมโยงวัฒนธรรมของชุมชนเหล่านี้กับการพัฒนาในฐานะที่เป็นทางเลือกใหม่ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจท่ามกลางยุคโลกาภิวัตน์ โดยมีใช้แนวทางที่ปฏิเสธโลกาภิวัตน์ แต่เป็นแนวทางที่เน้นระบบคุณค่าเพื่อสร้างให้เกิดสังคมที่คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ตารางที่ 3.1 ฐานแนวคิดด้านการพัฒนาต่อแนวคิดทุนทางสังคม

ความมุ่งหมาย	ที่มา	แนวคิด/สำนัก/นักคิด	ความหมาย
ชุมชนพึ่งตนเอง, เศรษฐกิจฐานชุมชน, การพัฒนาอย่างยั่งยืน	กระแสชุมชนนิยม	สำนักวัฒนธรรมชุมชน	ทุนของสังคม
	ปัญหาสังคม, การต่อสู้กับ การพัฒนากระแสหลัก	องค์กรพัฒนาเอกชน	ทุนของสังคม
	ปัญหาด้านการจัดการที่ ดิน	แนวคิดสิทธิชุมชน (สายวิชาการ)	ระบบการจัดการความ สัมพันธ์
	การรับมือโลกาภิวัตน์และ ทุนนิยม	ปราชญ์ชาวบ้าน	ทุนของสังคม/ชุมชน (เน้นสิ่งที่ตนเองเข้าไป เกี่ยวข้อง)
สร้างประชาธิปไตย, เน้นการมีส่วนร่วม	วิกฤติการเมือง ประชาสังคม	ฐานคิดจากคนรุ่น 14 ตุลา, 6 ตุลา	ทุนของสังคม

ที่มา: ประมวลจากการศึกษา

2. ตัวแบบแนวคิดทุนทางสังคม

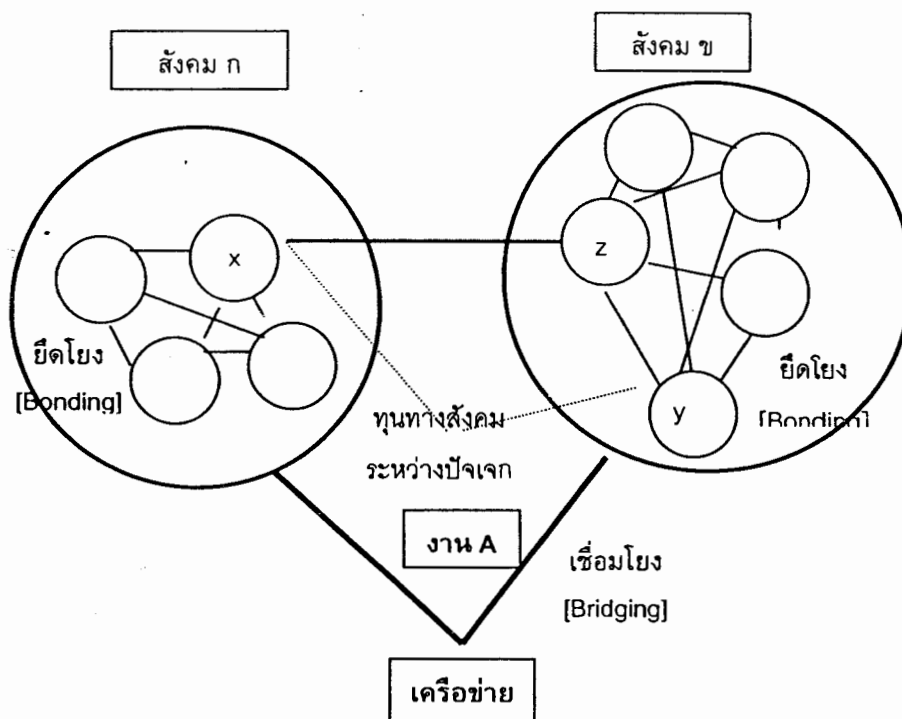
ทุนทางสังคมจะเกิดก็ต่อเมื่อคนในสังคมมีปฏิสัมพันธ์กัน ปฏิสัมพันธ์นี้เกิดได้หลายทาง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเพื่อน กลุ่มภายในชุมชน หรือกลุ่มที่ทำงาน หรือกลุ่มที่เกิดจากการทำกิจกรรมร่วมกันอื่น ๆ โดยอาจจะมีบรรทัดฐาน [Norms] ร่วมกัน มีวัฒนธรรมประเพณีหรือกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันที่เหมือนกันจนนำไปสู่การไว้วางใจกัน จากจุดนี้จะเชื่อมต่อไปถึงการใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ ที่จะผลักดันให้เกิดการทำงานร่วมกันของแต่ละคนแต่ละกลุ่ม จนเกิดเป็นพลังทางสังคมได้

เนื่องจากทุนทางสังคมที่นำมาใช้ในสังคมไทยเน้นการใช้เพื่อสังคม เพราะฉะนั้น ทุนทางสังคมจึงมีการเน้นทั้งในด้านการมีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม โดยไม่เน้นความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การสร้างผลประโยชน์เฉพาะของปัจเจก แต่เน้นที่ผลประโยชน์เพื่อสังคมเป็นหลัก ทั้งนี้มีการวัฒนธรรมชุมชนเป็นหลัก โดยลักษณะที่ทุนทางสังคมมีอยู่ในสังคมนั้น มีอยู่ 2 แบบ คือ การยึดโยง [Bonding] ก็คือ การมีปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม, พวก, ชุมชน และการเชื่อมโยง [Bridging] คือเป็นการมีปฏิสัมพันธ์ข้ามกลุ่ม โดยอาจจะมีประเด็นปัญหาาร่วมกัน โดยการทำงานร่วมกันนี้ก็ จะให้ใช้ทุนทางสังคมในอีกลักษณะหนึ่งที่น่าจะเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว ในการให้การรับรองว่ากลุ่มนี้ไว้วางใจได้ เป็นต้น หรือความไว้วางใจอาจเกิดทีหลังหลังจากกลุ่มได้ทำงานร่วมกันไประยะหนึ่งก็ได้

แนวคิดทุนทางสังคมที่ถูกนำมาใช้นั้น มีความพยายามที่จะเน้นการทำให้ทุนทางสังคมเกิดประโยชน์ร่วมกันในสังคม โดยมีการมองว่าหากเกิดเพียงทุนทางสังคมเฉพาะกลุ่มคน ก็อาจจะทำให้เกิดทุนทางสังคมด้านลบได้ เช่น ทุนทางสังคมของคนกลุ่มหนึ่งอาจจะทำลายอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งตามมาได้ หรือทุนทางสังคมในมาเพียก็ทำให้เกิดผลเสียต่อสังคม

ได้ เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้เหล่านักคิดต่างเห็นว่า เป็นส่วนที่เป็นด้านลบของทุนทางสังคม จึงมีการพยายามทำให้ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดประโยชน์ร่วมกันให้มากที่สุด

แผนภาพที่ 3.3 ตัวแบบแนวคิดทุนทางสังคม

ที่มา: ประมวลจากการศึกษา

จากแผนภาพ ทุนทางสังคมเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์โดยมีทั้งในปัจเจก และกลุ่ม แต่ภายใต้การใช้แนวคิดนี้ในสังคมไทย จะเน้นรูปแบบของกลุ่ม โดยความสัมพันธ์นี้จะ เป็นฐานและนำไปสู่การกระทำกิจกรรมร่วมกันหรือทำให้เกิดเป้าหมายร่วมกันของคนในสังคม ปัจจัยที่จะก่อให้เกิดทุนทางสังคมคือ ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน เช่น ความสัมพันธ์ทาง สายเลือด ได้แก่ ครอบครัว ญาติพี่น้อง, ความสัมพันธ์จากความสนิทสนม ได้แก่ เพื่อน ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ ได้แก่ การอยู่ในชุมชนเดียวกัน ที่ทำงานเดียวกัน ภาคเดียวกัน ประเทศเดียวกัน, ความสัมพันธ์ด้านประเด็นปัญหา ได้แก่ การรวมตัวของผู้ประสบปัญหาด้านแรงงาน เครือ ข่ายเอดส์ เป็นต้น ความสัมพันธ์ที่ง่ายที่สุดที่เข้าใจได้ง่ายก็คือ ยิ่งมีความสนิทสนมกันมากก็จะมี ทุนทางสังคมมาก ประโยชน์จากความสัมพันธ์จากความสนิทสนมนี้ได้ เช่น การช่วยเหลือกัน ในยามทุกข์ยาก หรือการทำงานให้กันด้วยความเต็มใจ สำหรับทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในกลุ่ม ต่างๆ เกิดขึ้นจากการที่มีบรรทัดฐานร่วมกันในสังคม และสามารถสร้างให้เพิ่มขึ้นได้ด้วยการ สร้างเครือข่ายร่วมกัน โดยระหว่างเครือข่ายก็มีบรรทัดฐานร่วมกันด้วยจึงจะนำไปสู่ความไว้วาง ใจและนำไปสู่การร่วมกันทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ทุนทางสังคมจากการสร้างเครือข่ายนี้จะต่าง

กับการรวมกลุ่มตรงที่เป้าหมายการทำงาน เนื่องจากการสร้างเครือข่ายนั้นมีเป้าหมายที่จะทำงานอยู่แล้ว แต่สำหรับภายในกลุ่มตัวเองอาจจะร่วมกันสร้างเป้าหมายกันทำงานชิ้นใหม่ก็ได้

3. เปรียบเทียบแนวคิดทุนทางสังคมของไทยและต่างประเทศ

จากการศึกษาของ พระระวี สีเหลืองสวัสดิ์ ที่ศึกษากรณีเปรียบเทียบแนวคิดของ พัทธัม, โคลแมน และธนาคารโลก กับแนวความคิดของนักคิดในประเทศไทย พบว่า การให้คำนิยามความหมายของนักคิดต่างประเทศและในประเทศไทยมีการให้นิยามความหมายที่เหมือนกัน แต่มีจุดเน้นที่ต่างกัน โดยเห็นว่าแนวคิดของต่างประเทศส่วนใหญ่เน้นย้ำในเรื่องเศรษฐกิจและการเมือง ในขณะที่นักคิดของไทยส่วนใหญ่นำทุนทางสังคมมาศึกษาการพัฒนาสังคมและวิกฤติเศรษฐกิจ (2545: 101) และเห็นว่าแนวคิดทั้งในระดับสากลและในสังคมไทยมีการนำไปประยุกต์ใช้ที่เหมือนกัน คือ หนึ่ง ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือเพื่อการทำความเข้าใจสังคม และ สอง ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือทางนโยบาย (2545: 102 –104)

จากการศึกษาของผู้วิจัย ความเห็นของผู้วิจัยต่างจากพระวีบางส่วน โดยเห็นว่าการนิยามความหมายของนักคิดไทยและต่างประเทศจะไม่เหมือนกันทั้งหมด โดยมีความแตกต่างกันไปตามบทบาทฐานะและการประยุกต์ใช้กับประสบการณ์ของแต่ละนักคิด กล่าวคือ ในระดับการเป็นงานวิชาการจะให้ความหมายทุนทางสังคมที่กล่าวถึง “ความสัมพันธ์” ของคนในสังคม แต่ในระดับปฏิบัติงานพัฒนาจะให้ความหมายของทุนทางสังคมในฐานะเป็น “ทุนชุมชน” ซึ่งทำให้การการนิยามความหมายมีแตกต่างกันไปอีก โดยมีปัจจัย ที่มา และฐานคิดที่แตกต่างกัน ดังที่แสดงให้เห็นในหัวข้อ “ฐานความคิดก่อนที่จะเป็นทุนทางสังคม”

แนวคิดของ สศช. และ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม นั้นมีความแตกต่างจากแนวคิดของธนาคารโลกโดยมีการขยายความหมายออกไปอีก ธนาคารโลกมิได้รวมทรัพยากรธรรมชาติ (ซึ่งถือเป็นทุนกายภาพ) และทุนวัฒนธรรม รวมถึงทุนมนุษย์ และทุนที่เป็นตัวเงิน เป็นทุนทางสังคมด้วย แต่องค์กรของไทยมีการขยายความหมายของคำว่าทุนทางสังคมด้วย อย่างไรก็ตาม ภูมิใช้ว่าทุนทางสังคมที่ไม่ได้รวมเป็นความหมายเดียวกัน จะไม่ได้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน แต่ในแต่ละกรณีก็จำเป็นต้องศึกษาแนวคิดต่าง ๆ ร่วมกันอย่างเป็นระบบ

ตารางที่ 3.2 เปรียบเทียบการนิยามความหมายของ ศสช., กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม, และธนาคารโลก เปรียบเทียบจากองค์ประกอบของคำว่า "ทุนทางสังคม" ในไทยและต่างประเทศ

องค์กร	ความ สัมพันธ์ ทาง สังคม	กฎ เกณฑ์ที่ กำหนด การอยู่ ร่วมกัน	สถาบัน	วัฒนธรรม, ความ เชื่อ, ภูมิ ปัญญา	ทุน มนุษย์	ทุนกาย ภาพ	ทุนที่เป็น เงิน คือ กองทุน เพื่อ สังคม
ธนาคารโลก	/	/	/				
กองทุนเพื่อ การลงทุนทาง สังคม	/	/	/	/	/	/	/
ศสช.	/	/	/	/	/		

ที่มา: ประมวลสรุปจากการศึกษา

การกล่าวถึงทุนทางสังคมในประเทศไทยจึงอาจจะเข้าใจตรงกันได้ ดังนี้

- 1) การนิยามความหมายของทุนทางสังคมของแต่ละคน กลุ่ม ชุมชน จะมีการให้ความหมายที่แตกต. งกัน ขึ้นอยู่กับบริบท สถานการณ์ และประสบการณ์ที่แต่ละคนได้รับ
- 2) ทุนทางสังคมคือความสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบหนึ่งซึ่งกระบวนการในการก่อรูปความสัมพันธ์จะสร้างให้เกิดความไว้วางใจ การร่วมมือทำงานอย่างเต็มใจ มีลักษณะเป็นสมบัติสาธารณะ [Public Good]
- 3) พื้นฐานของแนวคิด จะให้ความสำคัญกับ "คุณค่า" ที่มีอยู่ในตัวมันเอง
- 4) ทุนทางสังคมมีทั้งในระดับความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิและทุติยภูมิ ทั้งแบบปัจเจก บุคคล กลุ่ม ชุมชน สังคม และระดับสากล
- 5) ทุนทางสังคมมีทั้งด้านบวกและลบ อาจจะเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว หรือสามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ และอาจจะลดลงหรือเพิ่มขึ้นก็ได้ [สำหรับ "ทุน" ที่มีอยู่แล้วหมดไป ถือว่าเป็น "ต้นทุนทางสังคม" [Social Cost] มิใช่ "ทุนทางสังคม"]

4. ประเภทของทุนทางสังคม

แนวคิดทุนทางสังคมวิวัฒน์จากดั้งเดิมที่มีการศึกษาในเชิงความสัมพันธ์เพียงอย่างเดียว ต่อมาได้มีการคิดคำนึงถึงเรื่องทุนทางสังคมในเชิงรูปธรรมด้วย สิ่งสำคัญที่มีอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า ทุนทางสังคมนั้นก็คือความรู้สึกร่วมกันในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น รู้สึกว่าเขาเป็นพวกเดียวกับเรา รู้สึกว่าเขาประสบชะตากรรมเช่นเดียวกับเรา รู้สึกว่าเราต้องมีส่วนในการผลักดันให้เกิดประชาธิปไตย ความรู้สึกร่วมกันนี้จะนำทำให้เกิดพลังในการทำสิ่งต่าง ๆ ให้ประสบความสำเร็จ ในประเทศไทย อาจจะจัดแบ่งทุนทางสังคมได้ในลักษณะดังนี้

1) ทูตทางสังคมที่เกิดจากการมีสิ่งยึดเหนี่ยวเดียวกัน เช่น ความเป็นชาติเดียวกัน การนับถือศาสนาเดียวกัน

การยึดถือสิ่งเดียวกันนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดทุนทางสังคมได้สูง โดยเฉพาะความเป็นชาติเดียวกัน ศาสนาก็เช่นเดียวกัน ศาสนามีส่วนช่วยในการทำให้คนมีปฏิสัมพันธ์กัน วัดทำให้คนมารวมตัวทำบุญ และเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านในการทำกิจกรรมต่าง ๆ หรือชุมชนมุสลิมถือได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่มีทุนทางสังคมอย่างมาก โดยเฉพาะการที่ชาวมุสลิมมีการพบปะกัน มีการรวมตัวกันทำละหมาด มีการปฏิบัติที่เคร่งครัด และมีความสมานสามัคคีภายใต้บรรทัดฐานเดียวกัน ศาสนาอิสลามนี้เองที่ทำให้ทุนทางสังคมของชาวมุสลิมได้มีมากจนอาจเรียกได้ว่าเหลือเฟือซึ่งทุนทางสังคมที่ว่านี้ จะเป็นพลังที่สำคัญในการต่อสู้กับภัยอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นกับพวกเขา เป็นต้น

อีกตัวอย่างหนึ่งก็คือ เหตุการณ์สึนามิที่กระทบต่อภาคใต้ของไทยเป็นตัวอย่างของทุนทางสังคมของคนไทยที่มีอยู่ร่วมกัน ความเป็นคนชาติเดียวกันทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันของคนทั้งชาติว่าจะต้องช่วยเหลือผู้ประสบภัย ซึ่งทำให้คนไทยจากทั่วประเทศแสดงความมีน้ำใจ ความเป็นเพื่อนมนุษย์ ความเอื้ออาทร

2) ทุนทางสังคมที่มาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ซึ่งจะเอื้อให้เกิดประโยชน์ต่อกัน ลักษณะนี้มีความเป็นนามธรรมสูง หรือถ้าจะอธิบายความสัมพันธ์ที่เห็นได้และเข้าใจอย่างง่าย ๆ ก็คือ คนที่ใกล้ชิดกันมาก สนทนสมกันมาก จะเอื้อประโยชน์ต่อกันมากกว่าคนที่ไม่ค่อยใกล้ชิดกัน และการทำงานร่วมกันนั้น ถ้าหากใกล้ชิดกันมาก ก็อาจจะทำให้โดยไม่หวังผลตอบแทน ซึ่งเหล่านี้จะทำให้เกิดความเชื่อใจ และความไว้วางใจกันมาก ความสัมพันธ์ลักษณะนี้ยังนำไปสู่การรับรองอีกบุคคลหนึ่งได้ด้วย เช่น การรับรองบุคคลที่ใกล้ชิดให้เข้าทำงาน, การกู้ยืมเงินแบบไม่เป็นทางการโดยผ่านการรับรองจากอีกบุคคลหนึ่งว่าจะใช้คืน เป็นต้น ระบบอุปถัมภ์ถือว่าเป็นทุนทางสังคมด้วยเช่นกัน ซึ่งความสัมพันธ์ลักษณะนี้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล แต่ทุนทางสังคมยังมีความสัมพันธ์ในระดับกลุ่มโดยผ่านความสัมพันธ์แบบเครือข่าย เช่น เครือข่ายการทำงาน, เครือข่ายสโมสรฟุตบอล, เครือข่าย องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น

เหตุการณ์สึนามิได้แสดงให้เห็นว่าการมีเครือข่ายทางสังคมซึ่งเป็นทุนทางสังคมทำให้เกิดการประสานงานในการช่วยเหลือผู้ประสบภัยอย่างรวดเร็ว และแสดงให้เห็นว่าทุนทางสังคมในประเทศไทยมีศักยภาพอย่างมาก

3) ทุนทางสังคมที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นของส่วนรวม ถือเป็นทุนของสังคม เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

ทรัพยากรธรรมชาตินั้น บางคนจะถือว่าเป็นทุนทางสังคม โดยเฉพาะชาวบ้านผู้ที่ดำรงชีวิตโดยเอื้ออาศัยกับธรรมชาติ เช่น ป่า แม่น้ำ แต่ในความหมายของ สศช. นั้นมิได้รวมเอาทรัพยากรธรรมชาติไว้ด้วย โดยแยกเป็นทุนกายภาพต่างหาก อย่างไรก็ตาม อานันท์ กาญจนพันธ์ชี้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติมิได้เป็นทุนทางสังคมโดยตรง ทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นทุนทางสังคม

ได้ก็ต่อเมื่อชาวบ้านมีระบบความรู้ที่เกี่ยวกับมัน เราอาจจะมองว่า น้ำ ป่า เป็นทุนทางสังคม แต่แท้จริงแล้ว ไม่ใช่ป่า น้ำ ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นทุนทางสังคม ทุนทางสังคมที่กล่าวถึงนี้ก็คือ ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรดังกล่าว (อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ บก.: 88)

นอกจากนี้ หากพิจารณาทุนทางสังคมในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่ม และสถาบันหรือองค์กร ก็อาจจะสามารถพิจารณาแยกองค์ประกอบของทุนทางสังคมจากมุมมองของนักคิดไทยได้ดังนี้

ทุนทางสังคมของปัจเจกบุคคล ได้แก่ การมีทักษะทางสังคมของบุคคล เช่น ความมีมนุษยสัมพันธ์, ความสามารถพิเศษ, การมีชาติวุฒิ วิทยุฒิ บุญบารมี และการมีทุนเชิงจริยธรรม คือ การมีจริยวัตรและวัตรปฏิบัติที่งดงาม, การสั่งสมบุญ [ซึ่งอานันท์ กาญจนพันธ์ (2542) เห็นว่าเป็นทุนเชิงอุดมการณ์]

ทุนทางสังคมของกลุ่ม ได้แก่ ทุนที่เป็นรูปธรรม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสถาบัน, องค์กร ทั้งในรูปปัจเจก, กลุ่ม และเครือข่าย การมีเครือข่ายญาติมิตร, อุดมการณ์และความเชื่อ, ทักษะความสามารถเฉพาะกลุ่ม, บรรทัดฐานร่วมกัน เช่น ระบบคุณค่า วัฒนธรรมชุมชน กฎ จารีต ประเพณี ธรรมเนียม และทุนที่เป็นนามธรรม คือทรัพยากรธรรมชาติ การมีรูปลักษณ์ที่ดี

แหล่งทุนทางสังคมขององค์กร/สถาบัน ได้แก่ ทุนที่เป็นรูปธรรม คือ ความน่าเชื่อถือที่องค์กรได้รับ, ความเชื่อถือได้ของข้าราชการ, การร่วมมือกันของคนในองค์กร, การทำงานเป็นทีม และทุนที่เป็นนามธรรม คือ เงินทุน

ตารางที่ 3.3 เปรียบเทียบรูปแบบของทุนทางสังคมในแต่ละตัวกระทำกับคุณสมบัติของแนวคิด¹⁹

รูปแบบ ทุนทางสังคม คุณสมบัติ	ปัจเจก บุคคล	ครอบครัว/ เครือญาติ	ชุมชน	สหกรณ์	องค์กร
ความไว้วางใจ	/ ในที่นี้ ความ สัมพันธ์ของปัจเจก บุคคลและคนอื่น อาจจะเป็นไปในทิศ ทางเดียว	/	/	/	/
การเป็น สมาชิก		/	/	/	
เครือข่าย		/			/ องค์กรพัฒนาเอก ชน, สศช., กองทุน เพื่อการลงทุนทาง สังคม, สสส. - เชื่อมโยงถึงเครือ ข่ายการสร้างเสริม สุขภาพ
ความสัมพันธ์ ทางสังคม		/			/
บรรทัดฐาน การอยู่ร่วมกัน			/ รวมถึงการนำ ศาสนา/ศีล เป็น ทุนทางสังคมด้วย	/	
ทรัพยากรที่มี อยู่ในสังคม รวมถึง ทรัพยากรธรรมชาติ, ทรัพยากรบุคคล	/		/		/
Civic Engagement					/

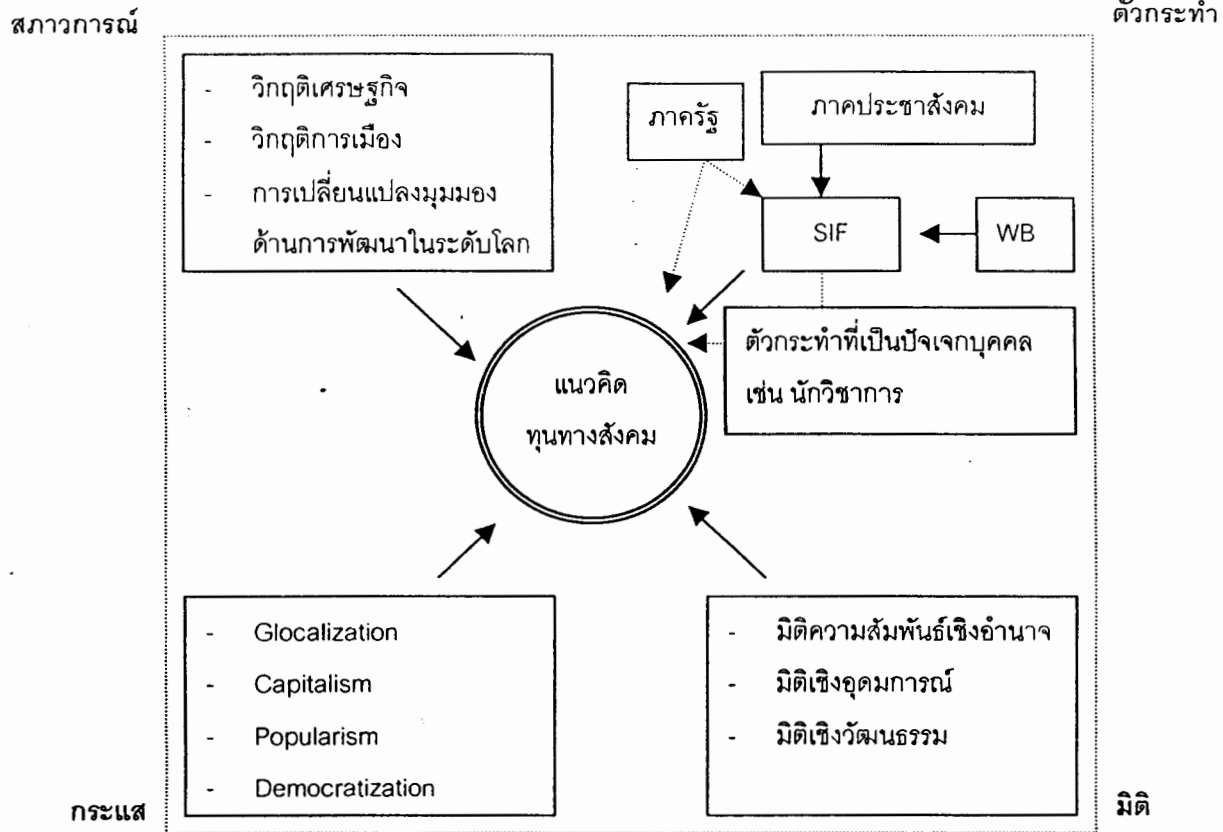
¹⁹ ดัดแปลงจาก Deepa Narayan and Micheal F. Cassidy. a Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. Current Sociology . vol. 49 หน้า 64

5. ทูททางสังคมในด้านลบและอุปสรรคต่อการพัฒนาทูททางสังคม

ในการให้คำนิยามความหมายของทูททางสังคมในประเทศไทยที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าส่วนมากแล้วทูททางสังคมจะถูกนำมาใช้ในด้านดีหรือการนำทูททางสังคมส่วนที่ดีมาใช้ แต่มิใช่ว่าทูททางสังคมจะมีแค่ด้านดีเพียงเท่านั้น การวิพากษ์วิจารณ์เรื่องทูททางสังคมยังมีในการวิพากษ์ถึงด้านลบของทูททางสังคมเหมือนกับในต่างประเทศด้วย แต่ทว่าทูททางสังคมในแง่ลบนั้นมีได้กล่าวถึงกันมากนัก เช่น ทูททางสังคมในระบบอุปถัมภ์ ทูททางสังคมในครอบครัวที่อาจจะใช้ในทางที่ผิด เช่น หากญาติกระทำความผิดก็อาจจะใช้ทูททางสังคมช่วยปิดบังความผิดของเขา เป็นต้น หรือ เครือข่ายการก่อการร้าย ก็มีทูททางสังคมอยู่เช่นเดียวกัน แต่ในสังคมไทยมิได้สนับสนุนทูทประเภทนี้ ทูททางสังคมมิใช่แนวคิดที่เป็นด้านลบโดยตัวมันเอง แต่จะอย่างไรที่เราจะทำให้ทูททางสังคมไม่ถูกนำไปใช้ในด้านลบต่างหาก

สำหรับทูททางสังคมร่วมกันที่เราจะต้องพัฒนาให้มีมากขึ้นในสังคมไทย ก็ยังมีอุปสรรคหลายอย่างที่จะทำให้ทูททางสังคมเกิดขึ้นได้ยาก เช่น ช่องว่างระหว่างวัยของคนในสังคม, โลกาภิวัตน์ที่ทำให้เกิดความเป็นปัจเจกชนสูงทำให้คนไม่ค่อยมีปฏิสัมพันธ์โดยตรงต่อกัน, ลัทธิบริโภคนิยมและทุนนิยมที่สร้างให้คนแก่งแย่งแข่งขันจนขาดความเอื้ออาทรต่อกัน เป็นต้น สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2546) ได้ทำการประเมินทูททางสังคมในประเทศไทยในเบื้องต้นพบว่า ปัจจัยด้านลบที่จะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทูททางสังคม เช่น ลักษณะนิสัยพื้นฐานของคนไทยบางกลุ่มยังรักความสะดวกสบาย ขาดความกระตือรือร้น ขาดความคิดริเริ่ม ระบบสำคัญของคนไทย เช่น ระบบการศึกษา ระบบราชการ และการเมือง ยังคงต้องใช้เวลาในการปรับตัวเพื่อพร้อมรับกับการปฏิรูป ประกอบกับการเมืองยังมีการแสวงหาผลประโยชน์และช่วงชิงโอกาสหลงเหลืออยู่ นอกจากนี้สถาบันสำคัญ เช่น สถาบันสื่อ สถาบันศาสนายังคำนึงถึงมิติทางธุรกิจมากกว่าอุดมการณ์และความถูกต้อง รวมถึงสภาพสังคมที่ต้องเผชิญกับปัญหาและปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ เช่น แหล่งอบายมุข สิ่งเสพติด เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

แผนภาพที่ 3.4 การรับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย*

* หมายเหตุ: ดัดแปลงจากจาก อานันท์ กาญจนพันธ์, วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545, หน้า 50.

โดยสรุป หลังปี 2540 มีการเปลี่ยนแปลงด้านการพัฒนาของสังคมไทยที่นำไปสู่การนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ ดังนี้

● สภาวะการณ์:

แม้ว่าแม้ว่ามุมมองในการนำคำว่าทุนทางสังคมในระดับโลกจะมีมากกว่า 15 ปี แต่ทว่า การให้ความสนใจในสังคมไทยก็ไม่ได้รับกระแสดังกล่าวมาทั้งหมด ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลซึ่งผู้มีอำนาจในการบริหารประเทศได้เน้นด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ประชาธิปไตยในสังคมไทยที่เป็นประชาธิปไตยแบบอยู่ในมือของนักการเมือง เกิดการคอร์รัปชัน และความไม่เป็นธรรมจากกฎหมายต่าง ๆ มากมาย จนกระทั่งเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดความตระหนักรู้ว่าการเน้นแต่ความเจริญด้านวัตถุและเงินตราทำให้ประชาชนดำเนินชีวิตอยู่แบบขาดความมั่นคง [Insecurity] มากขึ้น ประกอบกับการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาใหม่ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการประชาธิปไตยที่จะทำให

ประชาชนมีสิทธิในการพัฒนาตนเอง²⁰ การเกิดวิกฤติเศรษฐกิจเป็นปัจจัยผลักดันที่เด่นชัดที่สุดต่อการรับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้

แม้การกล่าวถึงทุนสำคัญต่อการพัฒนา เช่น ทุนวัฒนธรรม จะมีก่อนวิกฤติเศรษฐกิจ ทุนดังกล่าวก็ยังคงอยู่ในระดับของวิชาการเท่านั้น แต่ยังไม่ไปถึงในระดับนโยบายของประเทศอย่างจริงจัง ได้มีภาคประชาสังคมที่เข้ามาร่วมนำเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยคำว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ได้เข้ามาเป็นเป้าหมายสำคัญ ทำอย่างไรจึงจะยั่งยืน เป็นคำถามที่ทุกคนหาคำตอบ และทุนทางสังคมก็ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบทั้งหลาย ว่าการนำเอาทุนเศรษฐกิจเป็นฐานการพัฒนาไม่สามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ แต่การพัฒนาจะต้องคำนึงถึงทุนทางสังคมวัฒนธรรมเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ก็มีปัจจัย เช่น การเรียกร้องให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง สนับสนุนการพัฒนาจากฐานล่าง/รากหญ้า ให้ความสำคัญกับระบบคุณค่า กฎเกณฑ์ ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนมากขึ้น

- **กระแสสังคม:**

กระแสทุนนิยมเป็นกระแสที่มีพลังอย่างมากในสังคมไทยและสังคมโลก การพยายามดึงให้สังคมหันมาเข้าใจมิติด้านมนุษย์สังคมจึงต้องอาศัยความเข้าใจในภาคส่วนเรื่องทุนด้วย แม้ว่าสังคมไทยจะมีได้พัฒนาตามแบบทุนนิยมทั่วทุกพื้นที่ โดยสังคมไทยส่วนหนึ่งโดยเฉพาะในชนบทยังคงยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นและมีวิถีชีวิตแบบชาวบ้านอยู่ แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าทุนนิยมได้แทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันของทุกคน คำว่า “ทุน” ที่มาพร้อมกับแนวคิดโลกาภิวัตน์ และการเรียกร้องให้คำนึงถึงวิถีชีวิตชุมชน ที่เป็นแนวคิดแบบท้องถิ่นนิยม จึงเป็นทั้งการผสมผสานของแนวคิดทั้งสองแบบด้วย

การรับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของรัฐบาล จึงมาพร้อมกับกระแสประชานิยมที่ดูเหมือนให้ความสำคัญกับความเป็นอยู่ของประชาชนมากขึ้น โดยภาครัฐพยายามชี้ให้เห็นว่า ได้มีการนำเอาทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม มาใช้ในการแก้ไขปัญหาของประเทศ

- **ตัวกระทำ:**

ตัวกระทำที่มีบทบาทสำคัญต่อการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ มีทั้งที่เป็นปัจเจกบุคคล เช่น นพ. ประเวศ วะสี ซึ่งเป็นราษฎรอาวุโสและได้รับการยอมรับนับถือจากคนในสังคม คำพูดของหมอประเวศนั้นมักจะได้รับอ้างอิงและจากสื่อและวงวิชาการอยู่เสมอในฐานะผู้ชี้ทิศทางสังคม นอกจากนี้ ก็คือตัวกระทำที่เป็นสถาบัน เช่น สศช. และขบวนการประชาสังคมได้มีการรวมตัวอย่างเข้มแข็ง เกิดวาทกรรมการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนมี

²⁰ โดยชัยอนันต์ สมุทวานิช (2545) ชี้ว่าสังคมไทยยุคหลังรัฐธรรมนูญจะมีการให้ความสนใจต่อทุนทางสังคมมากขึ้น

พลังมากขึ้นกว่าเดิม บทบาทของปราชญ์ชาวบ้านมีบทบาทในการเข้าไปมีบทบาทในกระบวนการจัดทำนโยบายของรัฐมากขึ้น

ในขณะเดียวกัน ตัวแปรจากภายนอก คือ ธนาคารโลก ก็มีบทบาทในการทำให้เกิดการรับแนวคิดในทางสังคมไทย ทั้งการเข้าไปเกี่ยวข้องกับกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมและความสัมพันธ์กับ สศช. ที่มีมาอย่างยาวนาน เมื่อพิจารณาจากที่แนวคิดเรื่องทุนชุมชนที่มีการใช้อย่างยาวนาน แต่ยังไม่ได้ถูกนำขึ้นเป็นนโยบายระดับประเทศ แต่หลังจากที่นำแนวคิดมาจากธนาคารโลก ก็แสดงให้เห็นถึงว่าธนาคารโลกค่อนข้างมีบทบาทต่อการรับแนวคิดทุนทางสังคมในระดับรัฐ

- **มิติ:**

มิติเชิงอำนาจและอุดมการณ์: มิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจและอุดมการณ์ในฐานะที่เป็นแนวคิดทางการพัฒนานั้น เห็นได้จากการให้คำนิยามความหมายที่แตกต่างกัน การให้คำนิยามความหมายที่แตกต่างกัน เป็นการแย่งชิงการครอบครองการเป็นเจ้าของความหมายเพื่อทำให้เกิดความชอบธรรมในการใช้ความหมายดังกล่าว ซึ่งขึ้นอยู่กับเป้าหมายของการนำแนวคิดไปใช้ด้วย ซึ่งแนวคิดนี้ถูกนำไปใช้ทั้งในการพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาชุมชน เป็นต้น มิติด้านอำนาจนี้ยังต้องได้รับการพิจารณาอีกมากซึ่งจะพิจารณาอย่างละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 4

“ทุนทางสังคม” ในระดับวิชาการ

คุณูปการของแนวคิด “ทุนทางสังคม” อย่างหนึ่งที่นักวิชาการ เช่น อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ จูรี วิจิตรวาทการ (สัมภาษณ์, 2548) ให้ความเห็นก็คือ การเป็นแนวคิดที่นำไปสู่วัฒนธรรมการวิพากษ์ ซึ่งหมายความว่ามีการเปิดการมีส่วนร่วม และการยอมรับความคิดเห็นของแต่ละคนในสังคมมากยิ่งขึ้น ซึ่งการวิพากษ์ในสังคมไทยนั้นมิได้เป็นการวิพากษ์ตัวแบบแนวคิดในวงวิชาการมากเท่าใดนัก แต่เป็นการค้นหาความหมาย การมีอยู่จริง การนำทุนทางสังคมมาใช้อย่างถูกที่ถูกเวลา ความรู้เรื่องทุนทางสังคม จึงได้รับการยอมรับโดยทั่วไปว่ามีอยู่ในสังคมไทยมาเป็นเวลานาน แม้จะไม่ได้นำเอาคำว่า “ทุนทางสังคม” มาใช้ก็ตาม ทุนทางสังคมอาจจะเรียกในรูปแบบอื่น เช่น “พลังทางสังคม” “ศักยภาพทางสังคม” “การร่วมคิดร่วมทำของคนในสังคม” เป็นต้น โดยที่การพูดถึงแนวคิดดังกล่าวก็ได้รับการยอมรับว่าแต่ละแห่งแต่ละคนมีการให้คำนิยามความหมายที่แตกต่างกัน “ทุนทางสังคม” ยังได้รับแรงผลักดันในสังคมไทยให้มีการใช้แนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดในเชิงบวก และเป็นทุนเพื่อสังคม

เพราะฉะนั้น ประเด็นของการให้คำนิยามความหมายที่แตกต่างกันนี้ จึงมิได้มีความสำคัญหรือไม่ใช่ปัญหาด้านการสร้างความสำเร็จให้กับสาธารณะมากนัก แต่การนำเอาแนวคิดดังกล่าวไปใช้จะอยู่ที่วัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชี้ว่าจะนำไปใช้อย่างไร เพื่อให้เกิดอะไรขึ้น ต้องการสร้างและให้อะไรแก่สังคม

ทุนทางสังคม: นัยทางนโยบาย

จากปี 2540 เป็นต้นมา ทุนทางสังคมถูกนำมาใช้ในเชิงนโยบายของหน่วยงานต่าง ๆ ในช่วงรัฐบาลทักษิณชินวัตร หลังจากกำหนดเป็นวาระแห่งชาติ โดยมีความเชื่อในระดับผู้จัดทำนโยบายว่าแนวคิดดังกล่าวสามารถนำมาใช้ได้จริง และหลังจากที่แนวคิดได้เข้าไปอยู่ในนโยบายระดับสูงของรัฐ หลายหน่วยงานของรัฐจึงได้รับลูกนำแนวคิดเหล่านี้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในนโยบายของตนด้วย โดยได้มีการกล่าวถึงทุนทางสังคมในชุมชนและจากการเป็นเครือข่ายถูกนำมาพูดถึงมากที่สุด

การนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้นั้นได้มีทั้งการนำเอาทุนทางสังคมเป็นฐานความคิดในการก่อตั้งองค์กรและบรรจุเข้าไปเป็นยุทธศาสตร์/เป้าหมาย/หรือพันธกิจขององค์กรด้วย ตัวอย่างขององค์กรที่นำแนวคิดนี้ไปกล่าวถึงในยุทธศาสตร์ เช่น

1. หน่วยงานสนับสนุนด้านการวิจัย
 - คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ [วช.]

- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ [สสส.]
- 2. หน่วยงานของรัฐ
 - กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์และหน่วยงานในสังกัด เช่น กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ เป็นต้น
 - สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ [ศสช.]
 - หน่วยงานในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เช่น กรมการปกครอง กรมพัฒนาชุมชน; องค์การบริหารระดับจังหวัดในจังหวัดต่าง ๆ¹ เป็นต้น

ในปี 2546 สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนางานวิจัยแบบบูรณาการระยะปานกลาง 2548 - 2550² การส่งเสริมให้เกิดผลงานวิจัยที่ตอบสนอง 5 ยุทธศาสตร์หลักของการพัฒนาประเทศ³ ที่รัฐบาลได้นำเสนอ โดยยุทธศาสตร์ดังกล่าวเป็นยุทธศาสตร์ที่จัดทำจากการกำหนดวาระแห่งชาติ ซึ่งทำให้แนวคิดทุนทางสังคมได้เข้ามาเป็นแนวคิดหลักในการวิจัยด้วย จากการที่ วช. ได้กำลังให้มียุทธศาสตร์ในการวิจัยดังกล่าว ทำให้ทิศทางการวิจัยอย่างน้อยอีก 3 ปี ข้างหน้า การวิจัยเรื่องทุนทางสังคมจะเป็นหัวข้อหลักหัวข้อหนึ่งในการวิจัยของประเทศ และจะชักนำให้ผู้วิจัยมาให้ความสนใจกับหัวข้อวิจัยที่มีการเสนอให้ทุนนี้

การที่หน่วยงานของรัฐรับเอาความรู้เรื่องทุนทางสังคมมาไว้ในยุทธศาสตร์ต่างๆ แสดงให้เห็นการเริ่มสู่การปรับเปลี่ยนบทบาทของภาครัฐที่จะนำเอาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ในระดับนโยบาย ซึ่งการที่หนึ่งในพันธกิจของกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ คือ การพัฒนาทุนทางสังคม ทำให้เริ่มมีการให้มีการแทรกความรู้เรื่องทุนทางสังคมให้กับข้าราชการและบุคลากรในองค์กรท้องถิ่นในการสัมมนาด้วย เช่น การนำเสนอผังมิติสัมพันธ์การพัฒนาทุนทางสังคมอย่างเป็นองค์รวม ในการสัมมนาผู้บริหารการเปลี่ยนแปลง “ความสัมพันธ์ระหว่างราชการบริหารส่วนกลาง-ส่วนภูมิภาค-ส่วนท้องถิ่น” ในวันที่ 17 กันยายน 2546 เป็นต้น

ในวงการการศึกษาก็ได้มีการนำเอาคำว่า “ทุนทางสังคม” มาใช้ เช่น ในการจัดทำหลักสูตร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม โดยเห็นว่าการมีระบอบประชาธิปไตยที่มั่นคง

¹ ผู้วิจัยได้สำรวจจากเว็บไซต์ของจังหวัดต่าง ๆ พบว่า จังหวัดที่ได้้นำเอาคำว่า “ทุนทางสังคม” มาใช้ เช่น สำนักงานเกษตรจังหวัดปัตตานี เป็นต้น

² ในการกำหนดยุทธศาสตร์นี้ เจ้าหน้าที่ของ ศสช. ซึ่งเป็นผู้จัดทำวาระแห่งชาติในหน่วยงานก็ได้เข้าไปร่วมประชุมด้วย

³ ได้แก่ ยุทธศาสตร์การเพิ่มศักยภาพในการแข่งขัน, เสริมสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน, การพัฒนาสังคม การแก้ไขปัญหาความยากจนและยกระดับคุณภาพชีวิต, เสริมความมั่นคงของชาติ การต่างประเทศ และอำนาจความยุติธรรม, และ ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการประเทศ

เปิดโอกาสให้พลเมืองได้มีส่วนร่วม และการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นับเป็น “ทุนทางสังคม” ประการหนึ่งที่เอื้อต่อการแข่งขันในโลกยุคปัจจุบัน และ หลักสูตรวิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และองค์การ) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) ซึ่งได้ชี้ว่าทุนทางสังคมมีบทบาททางการศึกษาในฐานะที่มีส่วนในการพัฒนามนุษย์โดยเป็นการเพิ่มคุณภาพให้กับบัณฑิต นอกจากนี้ หลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ ยังได้บรรจุทุนทางสังคม เข้าเป็นวิชาบังคับของกลุ่มวิชาบริหารสวัสดิการสังคมด้วย และยังมีการนำเสนอเรื่องทุนทางสังคมในระดับอุดมศึกษาผ่านอาจารย์พิเศษที่เป็นนักวิชาการอิสระและนักพัฒนา เช่น พิทยา ว่องกุล (สัมภาษณ์, 2548) เป็นต้น เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงนัยการมองเห็นความจำเป็นต่อการศึกษาร่วมทุนทางสังคมในหน่วยงานระดับอุดมศึกษา และการที่ศัพท์คำว่า “ทุนทางสังคม” ได้ถูกนำมาใช้ในหลักสูตรของสถาบันการศึกษา แสดงให้เห็นนัยว่าศัพท์คำนี้เป็นศัพท์ที่มีอิทธิพลทั้งในทางแนวคิดและการเป็นแนวคิดทางนโยบายจนหน่วยงานเหล่านี้ต้องหยิบมาพูดถึง

วิชาการทุนทางสังคม

1. ทุนทางสังคมในฐานะเป็นหัวข้อการประชุม

ในระหว่างทำงานวิจัย ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมงานประชุมที่มีเรื่องของ “ทุนทางสังคม” เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการนำแนวคิดทุนทางสังคมมาเป็นหัวข้อการประชุมซึ่งในช่วงปี 2543 – 2547 ได้มีการนำมาใช้เป็นอย่างมาก

ได้มีการจัดการประชุมสัมมนาสาธารณะในหัวข้อเรื่องเกี่ยวกับทุนทางสังคม อย่างน้อย 8 การประชุม โดยเฉพาะในช่วงปี 2547 จะมีการประชุมในระดับชาติ แสดงให้เห็นเห็นว่า ทุนทางสังคมนับจากปี 2540 เริ่มเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้น

ที่	วันเดือนปี	หัวข้อ	ผู้จัด	สถานที่
(1)	31 – 31 พฤษภาคม 2543	การประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่อง “ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการ เปลี่ยนแปลง” ห้องย่อยที่ 7 หัวข้อ “ชีวิตชุมชน: ทุนทางสังคมจากฐาน ล่าง”	สกว., สถาบันชุมชน ท้องถิ่นพัฒนา [LDI], สำนักงานพัฒนาชุมชน เมือง, สำนักงานกอง ทุนเพื่อสังคม, สถาบัน การเรียนรู้และพัฒนา ประชาชน และกรมการ พัฒนาชุมชน กระทรวง มหาดไทย	อาคารเฉลิมพระ บารมี 50 ปี กรุงเทพฯ
(2)	25 มีนาคม 2546	สัมมนาวิชาการเรื่อง “ทุนทาง สังคม: มรดกเก่าจะนำเราไป	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น	ห้องประชุม 2 อาคาร HS. 05 คณะ

ที่	วัน/เดือน/ปี	หัวข้อ	ผู้จัด	สถานที่
		รอดจริงหรือ?"		มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย ขอนแก่น
(3)	30 มิถุนายน 2546	การอภิปราย "ทุนสังคม (Social Capital) ในสังคม ไทย"	กลุ่มศึกษาเศรษฐ ศาสตร์สถาบัน คณะ เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรม ศาสตร์	ห้องประชุมอาคาร 60 ปี(1) ชั้น 4 คณะ เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรม ศาสตร์ ท่าพระจันทร์
(4)	25-27 กรกฎาคม 2546	งาน "งานมหกรรมครบรอบ ๒ ปี กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง" 25 กรกฎาคม 2546 การเสวนา เชิงวิชาการ หัวข้อ "กองทุนหมู่บ้าน: ทุนทางสังคม"	รัฐบาล สถาบันราชภัฏ เชียงราย	ณ อิมแพค เมืองทอง ธานี สถาบันราชภัฏ เชียงราย จังหวัด เชียงราย
(5)	13 พฤษภาคม 2547	การสัมมนาในระดับชาติ เรื่อง "การพัฒนาทุนทางสังคมสู่ การพัฒนาอย่างยั่งยืน"	สศช. ร่วมกับ สถาบัน วิจัยและให้คำปรึกษา แห่งมหาวิทยาลัยธรรม ศาสตร์	โรงแรมมิราเคิล แก รนต์
(6)	22 - 23 กรกฎาคม 2547	การประชุมประจำปี 2547 มหาวิทยาลัยนเรศวร "โลกเก่า โลกใหม่: ความเชื่อมโยง ระหว่างทุนวัฒนธรรม ับทุน สังคมกับระบบเศรษฐกิจและ การจัดการยุคใหม่"	คณะวิทยาการจัดการ สารสนเทศ และคณะ สังคมศาสตร์	มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก
(7)	19 สิงหาคม 2547	การสัมมนา เรื่อง "การพัฒนา ทุนทางสังคมท่ามกลาง กระแสโลกาภิวัตน์"	มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาราช	มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาราช
(8)	๑ กันยายน 2547	การประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ 2547 ห้องย่อยที่ 7 เวที เรียนรู้ "สร้างพลังประชาคมสุข ภาพด้วยทุนทางสังคมและ วัฒนธรรม"		เมืองทองธานี

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาผลการสัมมนาและได้มีโอกาสได้เข้าไปร่วมงานในบางแห่งด้วย
ซึ่งผู้วิจัยได้มีข้อสังเกตไว้ดังนี้

1. มีการพูดถึงทุนทางสังคมโดยการเชื่อมโยงแนวคิดในฐานะที่เป็นพลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนเป็นหลัก
2. งานสัมมนา (3) เป็นการตั้งตัวต่อแนวคิดทุนทางสังคมของวิชาการสายเศรษฐศาสตร์ ที่นำเรื่องทุนทางสังคมมาวิพากษ์วิจารณ์ มีการนำเสนอตัวชี้วัดทุนทางสังคมซึ่งเป็นสูตรสำเร็จทางวิชาการสายเศรษฐศาสตร์
3. งานสัมมนา (4) และ (5) เป็นงานที่มีภาครัฐเป็นเจ้าภาพหลัก โดยได้มีการแสดงให้เห็นว่านโยบายของรัฐมีการนำทุนทางสังคมมาใช้และมีบทบาทในการพัฒนาสังคมอย่างไรบ้าง
4. งานสัมมนา (2), (6) และ (7) แสดงให้เห็นการตอบสนองของสถาบันวิชาการระดับอุดมศึกษาที่ได้ให้ความสนใจในการนำประเด็นเรื่องทุนทางสังคมมาหยิบยกนำเสนอต่อสาธารณะ

ในงานสัมมนา (6) และ (7) การกล่าวถึงทุนทางสังคมของผู้บริหารค่อนข้างที่จะเน้นไปในเชิงการสร้างทุนทางเศรษฐกิจ การเน้นว่าทุนทางสังคมจะทำให้เกิดผลทางเศรษฐกิจ แสดงให้เห็นว่าผู้ยังมีได้มีการทำความเข้าใจเรื่องทุนทางสังคมได้ดีนัก เพราะมีใช่เป้าหมายที่แท้จริงของการสร้างทุนทางสังคม แต่ทุนทางเศรษฐกิจเป็นผลพลอยได้ที่ตามมาหรือสามารถกระทำได้เท่านั้น มุมมองของผู้บริหารมหาวิทยาลัยเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าในอนาคตการพัฒนาองค์กรนั้น ๆ จะเป็นไปในทิศทางใด

2. การศึกษาวิจัยเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย

นอกจากการศึกษาวิจัยเรื่องทุนทางสังคมในระดับองค์กรต่าง ๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมแล้ว ในระหว่างช่วงปี 2540 - 2547 แนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" ยังได้รับความสนใจจากหน่วยงานระดับมหาวิทยาลัย ในการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ โดย ทุนทางสังคมที่นำมาอธิบายนั้นเป็นการอธิบายถึงเรื่องของทุนทางสังคมกับความเป็นชุมชนเป็นหลัก ชุมชนในที่นี้มิใช่เพียงแต่ชุมชนในเชิงพื้นที่เท่านั้น แต่รวมถึงชุมชนที่ไม่ได้มีข้อจำกัดในเชิงพื้นที่ เช่น ชุมชน internet เป็นต้น จากการสำรวจผู้วิจัยพบว่าการวิจัยที่ใช้คำว่าทุนทางสังคมเป็นหัวข้อหลักจำนวน 13 ชิ้น ได้แก่

- 1) **Social Capital and the Crisis** ภายใต้โครงการ Thailand Social Monitor โดยธนาคารโลก⁴ (2000)

⁴ ภายใต้ความร่วมมือระหว่าง Mr. Jayasankar Shivakumar [Country Director, World Bank Office, Bangkok], Dr. Gamini Abeysekera [Representative, UNICEF Office of Thailand], ศ.ดร. อมรา พงศาพิชญ์ [ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ขณะนั้น)] และ ดร. เบญจา แอดดิก - ยอดดำเนิน [ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล]

- 2) โครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมพุทธมณฑล เรื่อง องค์ความรู้ท้องถิ่น อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม: ทูทางสังคมและวัฒนธรรม โดย ประภาพรรณ อุ่อบ และคณะ (2544)
- 3) โครงการศึกษาทูทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน โดย รศ.ดร. วรวิภา โอมรัตนพันธ์ และคณะ (2546)
- 4) ทูทางสังคมท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน: กรณีศึกษาตำบลท่าผา และตำบลแม่ศึก พื้นที่ลุ่มน้ำแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ โดย จินดนา อมรสวงสิน (2546)
- 5) ทูทางสังคม: กรณีศึกษาองค์กรและเครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์ในสภาวะการณเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง โดย รศ.ดร.มิ่งสรรพ ขาวสะอาด (ต.ค. 2546 – ก.ย. 2548)
- 6) ทูทางสังคม: กรณีศึกษาการอพยพโยกย้าย การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำรงชีพ การสร้างองค์กรและเครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์ ลาหู่ และอาข่า โดย นางปนัดดา บุญยะสารนัย (ต.ค. 2546 – ก.ย. 2548)
- 7) ทูทางสังคม: กรณีศึกษาการอพยพโยกย้าย การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำรงชีพ การสร้างองค์กรและเครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์ ม้ง และเมี่ยน โดย ดร.ประสิทธิ์ ลีปรีชา (ต.ค. 2546 – ก.ย. 2548)
- 8) ทูทางสังคม: กรณีศึกษาการอพยพโยกย้าย การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำรงชีพ การสร้างองค์กรและเครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์ กะเหรี่ยง และลีซอ โดย ดร.ขวัญชีวัน บัวแดง (ต.ค. 2546 – ก.ย. 2548)
- 9) การก่อเกิด การผลิตซ้ำ การขยายตัวทูทางสังคม ในชนบทอีสาน โดย รศ.ดร. บั้วพันธ์ พรหมพักพิง (2547)
- 10) ทูทางสังคมด้านความเชื่อกับการพัฒนาท้องถิ่น: กรณีศึกษาความเชื่อของประชาชนที่มีต่อหลวงพ่อดำไร่ชิง โดย เรณู เหมือนจันทร์เชย สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (2547)
- 11) "อาสาสมัคร: ทูทางสังคมเพื่อสนับสนุนการสงเคราะห์เด็กอ่อนของกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการสังคม" โดย นนทินี เพ็ชฌุไพศิษฏ์ กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
- 12) โครงการพระราชดำริศูนย์ศิลปาชีพบางไทร: รูปแบบจำลองการบูรณาการทูทางสังคมกับแนวคิดในเชิงบริหารธุรกิจในการสร้างชุมชนเข้มแข็งแบบยั่งยืน โดย รศ.ดร. ผลีน ภูัจจุญ (2547) คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

- 13) ทูตทางสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ ทางเลือกที่รับผิดชอบต่อสังคม ของนักบริหารในยุคการเปลี่ยนแปลง โดย รศ. สุพรรณิ ไชยอำพร (2547) คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

และมีงานวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตที่เสร็จสิ้นแล้วจำนวน 17 ชิ้น ได้แก่

- 1) การศึกษาศักยภาพของ "ทูตทางสังคม" ของชุมชนไซเบอร์ โดย พีระ ลีวลม วิทยานิพนธ์ สาขาเทคโนโลยีการจัดการระบบสารสนเทศ มหาวิทยาลัยมหิดล (2543)
- 2) การจัดการทูตทางสังคมในชุมชนเมือง: ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา โดย กนกรัตน์ กิตติวัฒน์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2543)
- 3) ทูตทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ โดย จุติเทพ ยาสมุทร วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2543)
- 4) ทูตทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน โดย อัมภา จันทราภาค วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2543)
- 5) ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมเสี่ยงกับทูตทางสังคมของวัยรุ่นในเมือง เชียงใหม่ โดย ปิ่นทิพย์ ชะเอม วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจิตวิทยาการให้คำปรึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, (2544)
- 6) ทูตทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน โดย อุไรวรรณ พวงสายใจ วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2545)
- 7) **A study of social capital from Thai perspectives** [การศึกษาเรื่องทูตทางสังคมจากมุมมองแบบไทย] โดย พระวี สีเหลืองสวัสดิ์ วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล (2545)
- 8) พัฒนาการทูตทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคู่งษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน โดย ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2546)
- 9) ความสัมพันธ์ของทูตทางสังคมกับการจัดการป่าสมุนไพรมะพร้าว: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

โดย พระมหาชนพล ชาตวีโร วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2546)

- 10) กระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระจง ตำบลคลองกระจง อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดสุโขทัย โดย กนกวรรณ จินานวัฒนา วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2546)
- 11) ทุนทางสังคมที่สัมพันธ์ต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน: กรณีศึกษาตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม โดย รัตนพงษ์ จันทะวงษ์ วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา) สถาบันราชภัฏนครปฐม (2546)
- 12) **Social capital and the performances of savings groups: a case study in Songkhla** วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต โดย สีนาด ดรีวรรณไชย (2003)
- 13) ทุนทางสังคมกับการแก้ไขปัญหาหยาเสพติด: กรณีศึกษากองกรเจ้ห้อย ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดย กวีพัฒน์ สุขแจ่ม วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2547)
- 14) ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน: กรณีศึกษาสภาวัดลานตะโหนด ตำบลตะโหนด อำเภอดงตาล จังหวัดพิจิตร โดย ชยุต อินพรหม วิทยานิพนธ์ พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2547)
- 15) ทุนทางสังคมกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง: ศึกษากรณีหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จกับหมู่บ้านที่ประสบความล้มเหลว โดย ไพพาศณี เหลืองภัทรเชวง ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2547)
- 16) ทุนทางสังคมกับความสำเร็จของธุรกิจชุมชน โดย รัฐกร ก้อนแก้ว ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2547)
- 17) **The Study on Social Capital and the Role of Social Capital in Social Movement: Case Study of Healthy Civil Society in one Village in North-Eastern Region of Thailand** (การศึกษาทุนทางสังคมและบทบาทในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม: กรณีศึกษาประชาคมสุขภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย) โดย Prachatip Kata วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต (วิจัยประชากรและสังคม) มหาวิทยาลัยมหิดล (2004)

งานศึกษาวิจัยเฉพาะกรณีแต่ละชิ้นได้ให้ความหมายและองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่แตกต่างกัน งานที่นำความหมายของแนวคิดที่ใช้กันทั่วไปในต่างประเทศ คือ ความไว้วางใจ [Trust] การมีบรรทัดฐานร่วมกัน [Norm] และการสร้างเครือข่าย [Network] มาเป็นฐานในการกำหนดองค์ประกอบทุนทางสังคม คือ งานของ รัฐกร ก้อนแก้ว (2547) กับ ไพพาศน์ เหลืองภัทรเชวง (2547) ส่วนงานอื่น ๆ จะค่อนข้างเน้นรูปแบบการศึกษาที่อิงด้านสังคมวัฒนธรรมเป็นหลัก โดยมีได้กำหนดนิยามความหมายก่อน

Edwards et al. (2001: 266) กล่าวว่า หลังจากที่ยืดความ Bowling Alone เผยแพร่ในปี 1995 และได้รับการตอบสนองอย่างมาก ทั้งในการนำไปใช้ในการวิจัยเชิงประจักษ์ และการตีพิมพ์บทความในวารสารต่าง ๆ นักรัฐศาสตร์และนักสังคมวิทยาเป็นผู้ศึกษาวิจัยในเชิงประจักษ์เป็นหลัก แต่นักเศรษฐศาสตร์และนักสังคมศาสตร์อื่น ๆ รับเอาแนวคิดมาศึกษาโดยเริ่มจากการพิสูจน์ทฤษฎี "การลดลงของทุนทางสังคม" ชั่ว เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบทุนทางสังคมต่อการทำงานด้านเศรษฐกิจ, การสาธารณสุข, หรือ การทำความผิดในหมู่วัยรุ่น ส่วนงานของนักวิจัยอื่น ๆ จะอธิบายตัวแปรแต่ละรูปแบบและคุณค่าของทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นผลพวงจากความแตกต่างภาคตัดขวางจากการครอบงำทางการเมืองปะทะกับกลุ่ม "พลเมือง" ที่เกิดขึ้นในสังคม ในหรือจากการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในโครงสร้างของเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งการศึกษาเหล่านี้ก็มีการใช้ทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัยที่แตกต่างกันไป งานศึกษาทุนทางสังคมที่เป็นประเด็นเฉพาะ เช่น การศึกษาเรื่อง การอพยพย้ายถิ่นของพีเตอร์ส (Jan Nederveen Peiterse, 2002) หรือ การศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมของตลาดน้ำ (Isaac, 2001) เป็นต้น งานวิจัยศึกษาเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทยนั้นจะมุ่งเน้นไปที่ทุนทางสังคมในระดับชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งจะเห็นว่ามี การให้ความสำคัญกับชุมชนแต่ละกลุ่มมากขึ้น การศึกษากรณีเฉพาะจะมีการเน้นที่การอธิบายทุนทางสังคมในแต่ละชุมชนว่ามีลักษณะอย่างไรบ้าง ถือเป็น การศึกษาที่ค่อนข้างไปในสายปฏิบัติการพัฒนา โดยมีการพยายามชี้ว่าทุนทางสังคมที่กล่าวถึงนี้มีลักษณะที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชนอย่างไรบ้าง พอร์เตส (Portes, 1998) เห็นว่า การพิจารณางานวิจัยเรื่องทุนทางสังคมเฉพาะแห่งหลาย ๆ ชิ้นจะช่วยให้เราเห็นภาพของทุนทางสังคมและศึกษาเปรียบเทียบได้ดีขึ้น

เมื่อย้อนกลับมาดูที่งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ในประเทศไทย ก็จะพบว่า งานส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาชุมชน โดยเป็นการค้นหาทุนทางสังคมในแต่ละพื้นที่ และปัจจัยต่อการพัฒนาชุมชนที่เกิดจากทุนทางสังคมในพื้นที่นั้น ๆ ทั้งมีการเชื่อมทุนทางสังคมเข้ากับเรื่องต่าง ๆ เช่น การแก้ปัญหาอาชญากรรม ประเด็นด้านสุขภาพ การพัฒนาองค์กรธุรกิจชุมชน เป็นต้น โดยงานในระยะแรกนั้น จะพูดถึงทุนทางสังคมกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน แต่งานในระยะหลังได้มีการเชื่อมโยงนโยบายของรัฐบาลกับทุนทางสังคม เช่น ยาเสพติด, กองทุนหมู่บ้าน และการนำเอาทุนทางสังคมมาอธิบายประเด็นสาธารณะที่กำลังเป็นที่สนใจในปัจจุบัน เช่น สุขภาพมากขึ้น ซึ่งจะยกมาเป็นตัวอย่างดังนี้

กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์ (2543) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมของชุมชนเมือง ในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ โดยได้ทำการศึกษาผ่านโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม ในด้านการส่งเสริมการจัดสวัสดิการชุมชน พบว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ที่สมาชิกมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกันนั้น นับเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของชาวชุมชนเมือง โดยผ่านการตอบแทน และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดทั้งกระบวนการเกี่ยวคู่กันและกัน ด้วยความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้พวกเขามีชีวิตอยู่รอดได้ในสภาวะที่ฝืดเคือง นอกจากนี้ การมีค่านิยมร่วมกันในเรื่องการมีเครดิตที่ดีหรือการเป็นผู้นำเชื่อถือนั้น มีส่วนสำคัญในการเกื้อหนุนกองทุนสวัสดิการในชุมชน สำหรับการศึกษาระบวนการการทำงานระดับองค์กรเครือข่าย พบว่า วิธีการดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดผลเฉพาะด้านบวกในความหมายของการเพิ่มทุนทางสังคมหรือทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นขึ้นเท่านั้น แต่อาจเกิดผลกระทบด้านลบต่อองค์กรหรือต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกได้เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งกลุ่มพวกพ้อง หรือความหวาดระแวงระหว่างสมาชิก ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือเป็นข้อจำกัดในการพัฒนากลุ่มที่จะต้องให้ความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากมีผลอย่างสำคัญในการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้เติบโตเข้มแข็งต่อไป

งานวิจัยในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย ที่ชี้ให้เห็นว่าในแต่ละชุมชนต่างก็มีทุนทางสังคมซึ่งจะช่วยในการพัฒนาศักยภาพในชุมชนได้ เช่น จินฉาน อมรสงวนสิน (2546) ได้ทำการศึกษาทุนทางสังคมท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในตำบลท่าผาและตำบลแม่ศึก พื้นที่ลุ่มน้ำแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เธอพบว่าชุมชนในพื้นที่ดังกล่าว มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีทุนทางสังคมซึ่งฝังรากลึกอยู่ในโครงสร้างของสังคมชนบท ได้แก่ วิถีปฏิบัติร่วมกัน [Norms] เครือข่ายทางสังคม [Social Networks] และความไว้วางใจซึ่งกันและกันในชุมชนและต่อบุคคลต่าง ๆ ในสังคม [Trust] ซึ่งทุนทางสังคมดังกล่าวได้นำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น นอกจากนี้ เธอยังเสนอว่า ในงานพัฒนางานชนบทควรจะทำความเข้าใจกับทุนทางสังคมในชุมชนให้ถ่องแท้ เพราะจะเป็นตัวที่ช่วยส่งเสริมให้ทุนประเภทอื่น เช่น ทุนเศรษฐกิจ ทุนทางกายภาพ เพิ่มขึ้นในสังคมนั้นด้วย

บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2546: 8 – 65) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัวของทุนทางสังคมในชนบทอีสาน” ได้มองแนวคิดทุนทางสังคมใน 3 ลักษณะ คือ

ประการแรก ทุนทางสังคมมีลักษณะที่เรียกว่า สินค้าสาธารณะ [Public Goods] สมาชิกของสังคมทุกสังคมต่างก็มีส่วนในการก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัวของทุนทางสังคม บัวพันธ์มองว่าการมองทุนทางสังคมโดยเน้นความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน เป็นการมองในทัศนะ structural determination และให้ความสำคัญกับปัจจัยเชิงโครงสร้างมากเกินไป ทำให้ไม่สามารถมองทุนทางสังคมในภาพที่เป็นพลวัต ซึ่งทุนทางสังคมนี้ บัวพันธ์มองว่าต้องรวมเอาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของครัวเรือนและสมาชิกที่เป็นปัจเจกด้วย

ประการที่สอง การดำรงอยู่ของทุนทางสังคมเป็นเรื่องในระดับท้องถิ่น [locality] ซึ่งหากการสะสมทุนทางสังคมเกิดขึ้นกับกลุ่มผู้มีอิทธิพล พ่อค้า นายทุน มากกว่าผู้ด้อยโอกาสจะ ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่อาศัยเครือญาตินี้สร้างความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้

ประการที่สาม ทุนทางสังคมมีอยู่ในหลายระดับและแต่ละระดับต่างก็ต้องใช้เครื่องมือหรือวิธีการที่แตกต่างกันออกไป การกำหนดโครงการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งมีเรื่องของทุนทางสังคมเข้าไปเกี่ยวข้อง จะต้องมีการพิจารณาในด้านธรรมชาติของการก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัวของทุนทางสังคม

บัวพันธ์ พรหมพักพิง ได้ศึกษาหมู่บ้านในภาคอีสาน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านฝางน้อย บ้านเหล่าเกวียนหัก และบ้านกะพี้ เขาพบว่า ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สถาบันอันเป็นรากฐานของทุนทางสังคมแบบดั้งเดิมของชาวบ้านในชุมชน ยังคงดำรงอยู่ อันได้แก่ วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อเรื่องผี และ วัด อย่างไรก็ตามสถาบันเหล่านี้ได้ลดความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนมากทุกขณะ ซึ่งในปัจจุบันมีความพยายามของรัฐและเอกชนก่อให้เกิดกลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ในหมู่บ้านดังกล่าว ซึ่งเป็นเสมือนกาวที่ทำให้คนในชุมชนเป็นอันหนึ่งเดียวกัน

เอกสารงานอีกชิ้นหนึ่งเป็นงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ของสินาด ตรีวรรณไชย เรื่อง Social Capital and the Performances of Savings Groups: A Case Study in Songkla (2003) โดยเห็นว่า ทุนทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมที่เราสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากมันได้ ตัวอย่างของทุนทางสังคมที่มักถูกกล่าวถึงคือ ความเชื่อถือไว้วางใจกัน [Trust] เครือข่าย [Network] สถาบัน [Institution] ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมรูปแบบใดที่เป็นทุนทางสังคมนั้น อาจพิจารณาได้ง่ายๆว่า ทำ्यที่สุดแล้วมันสามารถให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับเราได้หรือไม่นั่นเอง ทุนทางสังคมเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน กิจกรรมร่วมมือกัน ยังมีมากเท่าไรก็อาจเป็นผลดีในแง่ที่ว่า เกิดการเรียนรู้ รับรู้ และส่งผ่านข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน ทำให้เกิดคุณค่าบางอย่างที่สามารถยืดโยงและยอมรับร่วมกัน ซึ่งคุณค่าอันนั้นนั่นเองที่ส่วนหนึ่งเราสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากมันได้ ทุนทางสังคมอาจแบ่งกว้างๆ ได้เป็นสองประเภท คือ ทุนทางสังคมภายใน [Cognitive social capital] ซึ่งมีลักษณะที่มองเห็นและประเมินได้ยาก เพราะสิ่งนี้อยู่ในจิตใจของเรา ทุนทางสังคมแบบนี้จะเกี่ยวพันกับเรื่องของความรู้สึกนึกคิด จิตใจ ความเชื่อ ทศนคติ เช่น ความเชื่อถือไว้วางใจกัน [Trust] คุณค่าร่วมกัน [Shared values] ความเกื้อกูลกัน [Reciprocity] และ ทุนทางสังคมภายนอก [Structural social capital] ซึ่งมีลักษณะที่มองเห็นและประเมินได้ง่ายกว่า เข้าใจได้ง่ายกว่าประเภทแรก ด้วยทุนทางสังคมประเภทนี้เกี่ยวพันกับบทบาท พฤติกรรม การกระทำหรือความสัมพันธ์ที่เราสร้างขึ้นไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของเครือญาติ สายสัมพันธ์อุปถัมภ์ หรือจะเป็น เครือข่าย องค์กร ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรปกครองท้องถิ่น ชมรม เป็นต้น

รวมถึงสถาบันในรูปของกฎของการเล่นเกม [Rule of the game] เช่น กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย รัฐธรรมนูญ ทั้งนี้ตัวชี้วัดทุนทางสังคมในชุมชนที่เขาศึกษา สามารถมองได้จาก จำนวนประชากรในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เช่น การเลือกตั้ง เป็นต้น

พระวี สีเหลืองสวัสดิ์ (2545) ได้ศึกษาทุนทางสังคมจากมุมมองแบบไทย [A Study of Social Capital from Thai Perspectives] ในงานวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยงานเชิงเอกสาร พบว่า ทุนทางสังคมในประเทศไทยมีรูปแบบที่แตกต่างกันตามแต่ละบุคคล และได้ชี้เปรียบเทียบทุนทางสังคมในแต่ละรูปแบบทั้งไทยและต่างประเทศที่รูปแบบที่แตกต่างกันด้วย

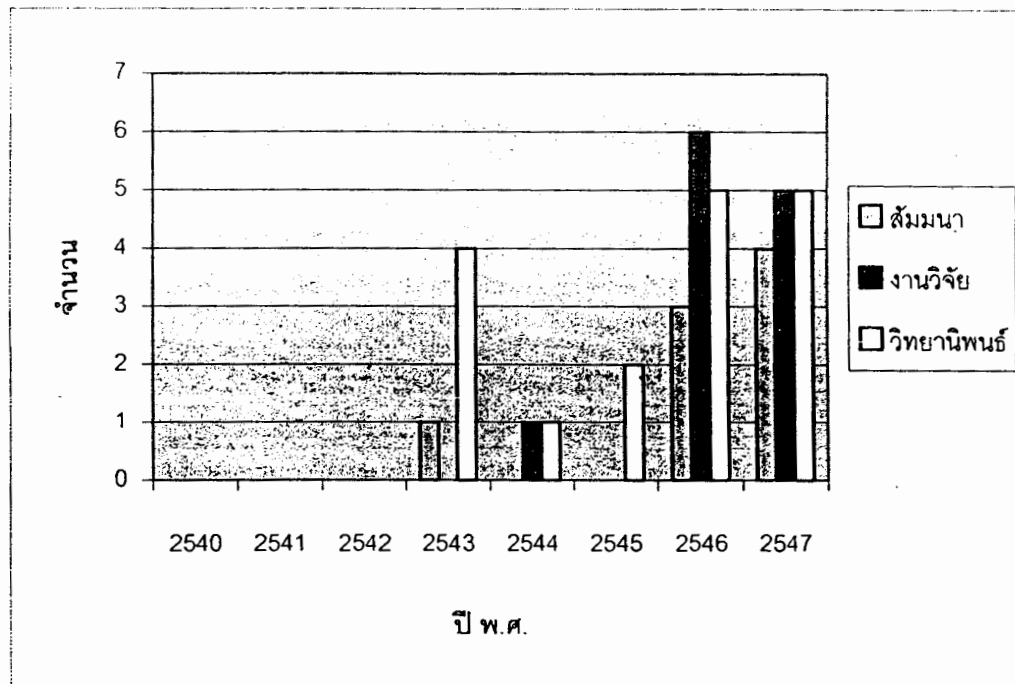
สำหรับงานวิจัยเชิงเอกสารนี้ ต่อมาได้มีผู้ศึกษาทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชนโดย วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์ และคณะ (2546) พบว่า จุดกำเนิดของทุนทางสังคมเกิดจากแรงกดดันของสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ จากผลการวิจัยพบว่า คำว่าทุนทางสังคมในประเทศที่พัฒนาแล้ว ส่วนหนึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่เหมาะสมที่ได้เริ่มสูญหายไปจากสังคม และอีกส่วนหนึ่งเป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงเรื่องของทุนทางสังคมไปสู่เรื่องของกรอบระบอบประชาธิปไตย โดยคาดหวังว่าทุนทางสังคมจะมีส่วนส่งเสริมทำให้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยเข้มแข็ง นอกจากนี้ ทุนสังคมยังมองว่าจะมีบทบาทต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการลดต้นทุนการผลิต โดยจะเห็นได้จากการที่ธนาคารโลกได้นำเสนอบทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งในกรณีของประเทศไทยนั้น วรวุฒิและคณะเห็นว่า แนวความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมได้พัฒนามาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ที่ได้พูดถึงระบบคิดที่อยู่ในรูปของคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน โดยระบบคิด ดังกล่าวได้ส่งผลถึงความเข้มแข็งของชุมชน ที่จะเห็นได้ในรูปของการรวมกลุ่มของประชาชน และการเกิดมีเครือข่ายของชุมชน แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับทุนทางสังคมระหว่างของไทยกับต่างประเทศ มีเป้าหมายเดียวกันคือมุ่งหวังให้ทุนทางสังคมมาช่วยในการพัฒนาสังคม

งานวิจัยที่แตกต่างจากการศึกษาการรวมตัวของแต่ละกลุ่มหรืองานศึกษาชุมชนในเชิงพื้นที่ ก็คืองานของ พีระ ลีวลม (2543) ซึ่งได้ทำการศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์ ในงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทการจัดการสารสนเทศสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร มหาวิทยาลัยมหิดล โดยได้ความคิดที่จะศึกษาจากงานของพัทน์ม ที่เห็นว่าการเกิดขึ้นของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะใหม่นั้น มีความสัมพันธ์ที่พัฒนาเป็นการร่วมกิจกรรมนอกเครือข่ายคอมพิวเตอร์ สิ่งที่น่าสนใจก็คือการเกิดกิจกรรมร่วมกันของเครือข่ายความสัมพันธ์ในเครือข่ายคอมพิวเตอร์ มี "ทุนทางสังคม" (Putnam, 1993 อ้างใน พีระ ลีวลม, 2543) ก่อเกิดและพัฒนา ขึ้นมาจากมีศักยภาพช่วยให้เกิดกิจกรรมร่วมกันนอกเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ได้อย่างไร เขาพบว่า การเกิดทุนทางสังคมในอินเทอร์เน็ต สอดคล้องกับกลไกการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โดยปัจจัยของสังคมทางกายภาพสามารถมีอิทธิพลต่อลักษณะทุนทาง

สังคมที่เกิดขึ้นในกลุ่มสังคมอินเทอร์เน็ต ดังนั้นกระบวนการเกิดทุนทางสังคมจึงมีอย่างน้อย 3 ลักษณะคือ การเกิดทุนทางสังคมที่มีอิทธิพลจากปัจจัยสังคมทางกายภาพ [กระบวนการนำเข้าทุนทางสังคม] การพัฒนาทุนทางสังคมในกลุ่มสังคมอินเทอร์เน็ต [กระบวนการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์] และการใช้ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในอินเทอร์เน็ตสนับสนุนการมีกิจกรรมร่วมกันทางกายภาพ [กระบวนการส่งออกทุนทางสังคม] โดยองค์ประกอบของ “ทุนทางสังคม” ในแต่ละกระบวนการ มีศักยภาพในการสนับสนุนการมีกิจกรรมสาธารณะร่วมกันที่แตกต่างกันไป ทั้งลักษณะการสนับสนุน ปัจจัยประกอบ ค่าศักยภาพ และลำดับของค่าศักยภาพในแต่ละองค์ประกอบของ “ทุนทางสังคม”

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่ยังนำเอาคำว่า “ทุนทางสังคม” หรือนำเอาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ในการศึกษาวิจัยชุมชน ก็ยังมีอีกมาก เพียงแต่ไม่ได้นำเอาคำว่า “ทุนทางสังคม” มาเป็นหัวข้อวิจัย โดยเฉพาะงานวิจัยเกี่ยวกับ “ทุนชุมชน” ซึ่งมีการนำเอามาใช้คล้ายคลึงกัน เช่น งานวิจัยเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการในลุ่มน้ำชี ภายใต้ชุดโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: เศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการในลุ่มน้ำชี [สกว.] ของ ชินศักดิ์ สุวรรณอัจฉริยะ (2546, 2547) ที่ได้ทำการศึกษาทุนทางสังคมของเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการในลุ่มน้ำชี โดยศึกษาครอบครัวที่มีกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ 450 ครอบครัวในบ้านขาวและพระธาตุคำบู่งจังหวัดมหาสารคาม เขาเห็นว่า ทุนทางสังคม หมายถึง ทรัพยากรบนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและความสัมพันธ์ในกลุ่มสมาชิก ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างคนจะทำให้เกิดช่องทาง การไหลเวียนทรัพยากรในรูปแบบต่าง ๆ โดยยึดถือกฎ กติกา และค่านิยมของสถาบันทางสังคม เครือข่ายทางสังคมเป็นทุนทางสังคมและเป็นพื้นฐานของทรัพยากรเครือข่ายในลุ่มน้ำชีโดยอยู่ในรูปของโซนแรงงานการผลิตที่ไม่เป็นทางการและเน้นเศรษฐกิจแบบการให้และแบ่งปันเพื่อประกันการอยู่รอดของท้องถิ่น และเป็นการประกันความเสี่ยงและเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาที่ไม่สามารถควบคุมปัญหาที่ไม่สามารถควบคุมจากการเข้าสู่ระบบตลาดของครัวเรือน

แผนภูมิที่ 4.1 แสดงความถี่ในการทำวิจัยและสัมมนาระหว่างปี 2540 – 2547

จากกราฟ นำเสนอผลงานวิจัยที่เสร็จสิ้นแล้ว จะเห็นว่าแนวโน้มของการวิจัยเรื่องทุนทางสังคมเพิ่มจำนวนมากขึ้นจากปี 2540 งานวิจัยที่เป็นความร่วมมือระหว่างธนาคารโลกและสถาบันวิชาการของไทยภายใต้โครงการ Thailand Social Monitor นั้น นับว่าเป็นสัญญาณแรกที่บ่งบอกให้วิชาการไทยตื่นตัวรับกับแนวคิดนำเข้าจากต่างประเทศอีกแนวคิดหนึ่ง โดยเฉพาะในปี 2546 – 2547 ที่มีการศึกษาวิจัยเรื่องทุนทางสังคมมากขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้ก็คือ การบรรจุเรื่องทุนทางสังคมเข้าเป็นวิชาหลักของการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติตั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้ ก็ยังมีการจัดการเรียนการสอนและการฝึกอบรมในระดับมหาวิทยาลัยในการให้ความรู้เรื่องทุนทางสังคม เช่น การอบรมเรื่อง “การวิจัยทุนทางสังคม” ของ มณีมัย มั่งอยู่ ให้กับมหาวิทยาลัยสถาบันเทคโนโลยีสุรนารี วิทยาเขตนนทบุรี เป็นต้น ทั้งนี้มีปัจจัย 2 ประการ ที่ทำให้งานวิจัยได้รับการตอบสนอง คือ หนึ่ง นักวิชาการต้องศึกษาแนวคิดใหม่ที่สังคมนำมาใช้ในการงานพัฒนา รวมถึงการเป็นแนวคิดที่ภาครัฐนำมาใช้เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนา เรื่องเหล่านี้จำเป็นที่จะต้องได้รับการศึกษาและตรวจสอบในการตอบสนองต่อการพัฒนาชุมชน และ สอง เนื่องมาจากการจัดเตรียมเรื่องทุนทางสังคมขึ้นเป็นวาระแห่งชาติ ซึ่ง สศช. ก็มีการจ้างนักวิจัยให้ศึกษาเรื่องนี้ด้วย และทำให้นักวิจัยต่างหันมาให้ความสนใจกับเรื่องดังกล่าว เนื่องจากแหล่งทุน เช่น สกว. ได้ตอบรับต่อการให้เงินสนับสนุนการทำวิจัยที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของรัฐบาล

ในแนวนี บวร์ติเยอ (Webb et.al, 2002: 63 – 84) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า วิธีดำเนินการวิจัยของนักสังคมศาสตร์ส่วนหนึ่งต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ส่วนตัว ความต้องการของสถาบันที่เป็นผู้จ่ายเงินวิจัยหรือเรื่องอื่น ๆ ซึ่งสามารถหาได้ทั่วไปตามแวดวงวิชาการ และสามารถนำนักวิจัยจับโครงการวิจัยได้อย่างหนักแน่นในหลักการ เพราะว่ามันกำลังได้รับความสนใจทางวิชาการแต่หลายงานที่นักวิจัยศึกษานั้นไม่ใช่เพราะสิ่งที่วิจัยนั้นเป็นประเด็นปัญหาจริง ๆ ผู้วิจัยเห็นคล้อยตามกับแนวคิดของบวร์ติเยอ เนื่องจากโครงการวิจัยบางเรื่องถูกองค์กรให้เงินสนับสนุนวิจัยว่าจ้างทำงานวิจัยโดยที่ผู้วิจัยไม่ได้มีความถนัดหรือสนใจในประเด็นใกล้เคียงดังกล่าวมาก่อน นอกจากนี้ การหยิบยกเรื่องทุนทางสังคมมาเขียนเป็นบทความลงตามหน้าหนังสือพิมพ์ของนักวิชาการบางคนมิได้แสดงถึงความต้องการในการศึกษาแนวคิดหรือมีความสนใจในประเด็นศึกษาอย่างจริงจัง แต่ทว่าเป็นเพียงการเขียนตามสมัยนิยมเท่านั้น

การแทรกตัวในสหสาขาวิชา

เมื่อพูดถึงคำว่า “ทุน” ในปัจจุบัน สิ่งที่หลายคนอาจจะคำนึงถึงเป็นสิ่งแรกก็คือ “เงิน” “ทุน” [Capital] เป็นศัพท์ที่ใช้ในวงการเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมีหลายฝ่ายเห็นว่าวิชาเศรษฐศาสตร์มักจะคำนึงถึงเงินเป็นตัวตั้งโดยมิได้คำนึงถึงสิ่งอื่นที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ เป็นต้น ซึ่งถือเป็นข้อบกพร่องหนึ่งของวิชานี้ ในปัจจุบัน นักเศรษฐศาสตร์จึงได้พยายามที่จะอุดช่องโหว่ด้วยการหาสิ่งมาอธิบายสิ่งที่ขาดหายไป สิ่งนั้นก็คือ “ทุนทางสังคม” อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่า นักเศรษฐศาสตร์ มิได้เป็นผู้นำศัพท์นี้มาใช้ ทุนทางสังคมเกิดขึ้นจากการอธิบายถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคมจากแ่งมุมสาขาวิชาสังคมวิทยา แต่ด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับหลายสาขาวิชาและสามารถนำไปอธิบายความสัมพันธ์ของคนในแ่งมุมอื่นได้ด้วย จึงทำให้มีผู้ใช้แนวคิดมากขึ้นเรื่อย ๆ

“ทุนทางสังคม” มีบทบาทเกี่ยวเนื่องในงานวิชาการหลายสาขาด้วยกันทั้งสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วิทยาศาสตร์การแพทย์ และเทคโนโลยี ถือได้ว่าการบูรณาการจนมีลักษณะเป็นตัวประสานระหว่างสาขาวิชาหรือเป็นสหสาขาวิชาเลยก็ว่าได้ Paul Streeten (2001, cited in The Luxembourg Institute for European and International Studies – LIEIS) ศาสตราจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านเศรษฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัย Boston กล่าวว่า แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ได้เปลี่ยนความหมายในตัวมันอย่างเป็นทางการจากการอ้างถึงการลงทุนในโรงพยาบาลและโรงเรียน สู่อะไรก็ตามที่เชื่อใจ บรรทัดฐาน และเครือข่าย เป็นความไม่ชัดเจนซึ่งทำให้เกิดการวิพากษ์และถูกปฏิเสธจากนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นักเศรษฐศาสตร์ฝ่ายซ้าย และนักคิดแนวมาร์กซ์ เมื่อทุนทางสังคมมีความหลากหลายและดูเป็นเรื่องปกติธรรมดาทั่วไป จึงมีการเอาชนะพรมแดนของเสรีนิยมที่ไร้ทิศทางและเอาชนะลัทธิการแทรกแซงจากฝ่ายซ้าย และเป็น ‘สหสาขาวิชาโดยกำเนิด’ (ดู Woolcock & Narayan 2000; also Fine 2001:

155) ดังนั้น เมื่อไปศึกษาการทำวิจัยเรื่องของทุนทางสังคมของต่างประเทศ ก็จะพบว่า มีการนำเอาทุนทางสังคมไปอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก

การกล่าวถึงทุนทางสังคมในแต่ละสาขาวิชานั้นค่อนข้างยากที่จะแยกว่าเป็นแนวคิดของสาขาวิชาใด เนื่องจากนักวิชาการบางคนก็เป็นนักปฏิบัติงานพัฒนาอย่างเต็มตัวด้วย ในประเทศไทยนั้น มีการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ในประเทศไทย ดังนี้

1. การแพทย์และการสาธารณสุข

นักพัฒนาที่มีสถานภาพเป็นหมอและเป็นคนทำงานพัฒนานั้น ต่างชี้ให้เห็นประสบการณ์จากการทำงานร่วมกับคนในชุมชนที่เห็นประโยชน์จากความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกรณีญาติที่มีส่วนในการรักษาผู้ป่วย หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การนำสมุนไพร มารักษาโรค ว่าเป็นทุนที่สำคัญต่อการรักษาเสริมสุขภาพ

ลักขณา เดิมศิริกุลชัย (2546) ถือเป็นคนแรก ๆ ของไทยที่ได้ให้ความสนใจศึกษาวิจัยเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการเคลื่อนไหวด้านสุขภาพ” โดยได้พยายามเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับเรื่องของสุขภาพ โดยเห็นว่า ทุนทางสังคมส่งผลต่อการเคลื่อนไหวเรื่องการเคลื่อนไหวด้านสุขภาพอย่างน้อย 3 ประเด็น คือ 1) สร้างประชาคมสุขภาพ 2) การสร้างชุมชนเข้มแข็ง 3) การสร้างความเป็นธรรมในสังคม

พนัส พุทธิสุนันท์ (2542) ก็ได้กล่าวถึงทุนทางสังคม โดยชี้ว่าในองค์ประกอบของเมืองน่าอยู่ซึ่งองค์การอนามัยโลกได้กำหนดไว้ 10 ข้อ นั้น ข้อ 5 – 10 ได้แก่ การที่ประชากรมีสุขภาพดี มีชีวิตยืนยาว เจ็บป่วยน้อยลง, ประชาชนทุกคน บรรลุความจำเป็นพื้นฐาน ของการดำรงชีวิต และมีคุณภาพชีวิตที่ดี, ประชาชนช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อย่างเข้มแข็ง ไม่เอาัดเอาเปรียบ มีคุณธรรม มีจิตใจสูง องค์กรต่าง ๆ และประชาชนทำงานร่วมกัน เป็นภาคี เพื่อการส่งเสริมสุขภาพของประชาชนทุกคน, ประชาชนเข้าถึงประสบการณ์ และมีทรัพยากรที่หลากหลาย โดยเฉพาะภูมิปัญญาพื้นบ้าน พร้อมทั้งมีกิจกรรมต่างๆ ที่เปิดโอกาสให้มีปฏิสัมพันธ์การติดต่อ การสื่อสาร และทำงานร่วมกัน, เป็นชุมชนที่เห็นคุณค่าของอดีต ให้ความเคารพในความหลากหลาย และแตกต่างกันระหว่างประชากร และมรดกทางศิลปวัฒนธรรม โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ หรือศาสนา มีความเป็นเอกลักษณ์ ทำให้คนรักท้องถิ่น และมีการเชื่อมโยงกับ วัฒนธรรม และคนในชุมชนอื่น, ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็ง กับองค์กรบริการส่วนท้องถิ่น มีการรวมตัวเป็นกลุ่ม เป็นประชาคม ร่วมกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์ของสังคม เหล่านี้ต่างมีความสัมพันธ์โดยนัยใกล้เคียงกับความหมายของทุนทางสังคม

นอกจากนี้ก็มีการศึกษาเรื่องทุนทางสังคมของนักวิชาการท้องถิ่นโดย จินตนา ชุณหะมุขดา, มันทนา บัววัฒนา และ จิรัตน์ กอบเกียรติคุณ (2545) ได้จัดทำ “รายงานการสำรวจทุนทางสังคมด้านสุขภาพ จังหวัดราชบุรี” ผลการศึกษา พบทุนทางสังคมด้านสุขภาพ 1,054 ราย

การ ครอบคลุมทั้งมิติทางกาย ใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจชุมชน แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ ประเภทบุคคล หมอพื้นบ้านประเภทต่างๆ เช่น นวดแผนไทย หมอยาสมุนไพร ผดุงครรภ์โบราณ เป็นต้น ผู้รู้ทางด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การเล่นดนตรีไทย การแสดงเพลงพื้นบ้าน การรำพื้นบ้าน เป็นต้น และผู้รู้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม เช่น การทำปุ๋ยชีวภาพ และการจัดการธนาคารขยะ เป็นต้น ประเภทกลุ่มสร้างสุขภาพ ประกอบด้วยกลุ่มออกกำลังกาย และกีฬาเพื่อสุขภาพ ชมรมผู้สูงอายุ และกลุ่มผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพ ส่วนประเภทสุดท้าย คือ ประเภทสถานที่สร้างสุขภาพ ประกอบด้วย ชุมชนต้นแบบรวมพลังสร้างสุขภาพ โรงเรียน วัด ลานกีฬา สนามกีฬา สวนสาธารณะ ป่าชุมชน ฯลฯ ข้อมูลเหล่านี้ ได้นำเสนอเป็นแผนที่ศักยภาพทางสังคม ระบุตำแหน่ง และจำนวนทุนทางสังคม แต่ละประเภทไว้ อย่างชัดเจนอีกด้วย

ที่ชัดเจนยิ่งขึ้นในการที่มีการเชื่อมทุนทางสังคมกับการเสริมสร้างสุขภาพ ก็คือ การรวมตัวสร้าง "ประชาคมสุขภาพ" จากการประชุมสมัชชาสุขภาพ และการรวมตัวสร้างประชาคมสุขภาพในแต่ละท้องถิ่น (ดูตัวอย่าง Prachatip Kata, 2004) ที่ใช้ทุนทางสังคมจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่จะช่วยให้ประเด็นปัญหาสุขภาพได้รับการแก้ไข เช่น เครือข่ายเอดส์ เป็นต้น

2. การศึกษา

พิภพ อุดร (2546) ได้กล่าวถึง ชื่อเสียงของมหาวิทยาลัย [Brand Equity] ว่าเป็นทุนทางสังคมที่แต่ละมหาวิทยาลัยมีอยู่ หากนำเอาชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยมาใช้ประโยชน์ในทางธุรกิจในทางที่ไม่ถูกต้อง เช่น การมุ่งเน้นหารายได้โดยไม่คำนึงถึงพันธกิจของมหาวิทยาลัยที่แท้จริงแล้ว ทุนทางสังคมของมหาวิทยาลัยก็จะถูกทำลายอย่างแน่นอน ผู้วิจัยเห็นว่าทุนทางสังคมที่พิภพกล่าวถึงนี้ เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สะสมมาจากประวัติศาสตร์ โดยเน้นที่การยอมรับชื่อเสียงเป็นสิ่งผูกพันคนในสังคมให้เชื่อมั่นว่ามหาวิทยาลัยจะผลิตบุคลากรที่มีคุณภาพตามที่ตนหวังไว้ เมื่อเกิดความเชื่อมั่นในมหาวิทยาลัย ผู้ปกครองก็จะไว้วางใจให้บุตรหลานเข้าศึกษา ณ ที่แห่งนั้น

มุมมองอื่น ๆ เช่น มุมมองของผู้ใหญ่วิบูลย์ที่เห็นว่าระบบการศึกษาพื้นฐานเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่เราต้องเข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบใหม่ เนื่องจากการเรียนการสอนในระบบของรัฐนั้นไม่ได้ทำให้เด็กเกิดความรู้ที่แท้จริงที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน และการวางรากฐานที่ไม่ดีจะทำให้ทุนที่จะเป็นต่อการดำเนินชีวิต เช่น ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม หายไป ด้วย เราควรจะต้องมีการปฏิรูปโดยนำเอาเรื่องจริยธรรมและวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ประเทศไทยเรามีอยู่มาเป็นวิชาในการเรียนการสอนหลักด้วย โดยเฉพาะครอบครัวจะมีส่วนร่วมในการให้การเรียนการสอนเชิงปฏิบัติด้วยเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ยั่งยืน ซึ่งทางด้านการศึกษานี้ในประเทศไทยยังมีได้ให้ความสำคัญของทุนทางสังคมมากนัก แม้ว่า ในสถาบันการ

ศึกษาระดับอุดมศึกษาจะเริ่มมีการพูดถึงการที่ทุนทางสังคมจะมีส่วนช่วยในการพัฒนาคุณภาพของบัณฑิตที่มหาวิทยาลัยผลิตออกไป ก็ตาม

3. บริหารธุรกิจ

จีระ หงส์ลดารมย์ (จีระ หงส์ลดารมย์, 2545) เสนอทฤษฎี 8 K โดยกล่าวถึงทุนทางเศรษฐศาสตร์ที่ต้องคำนึงถึงในการพัฒนาศักยภาพทางธุรกิจ ว่ามีอยู่ 8 ตัวด้วยกัน คือ

- ทุนมนุษย์ [Human Capital]
- ทุนทางปัญญา [Intellectual Capital]
- ทุนทางจริยธรรม [Ethical Capital]
- ทุนแห่งความสุข [Happiness Capital]
- ทุนทางสังคม [Social Capital]
- ทุนแห่งความยั่งยืน [Sustainable Capital]
- ทุนทางเทคโนโลยีสารสนเทศ [Digital Capital]
- ทุนทางความรู้ ทักษะ และ ทักษะคนดี [Talented Capital]

ทุนทางสังคมก็คือ ความไว้วางใจที่จะทำธุรกิจร่วมกัน และมีเครือข่ายทางธุรกิจร่วมกันที่จะไปสู่การประสบความสำเร็จทางธุรกิจนั่นเอง

ผลิน ภูจุจัญญ (2547) เห็นว่าตัวอย่างจากการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการประกอบธุรกิจนั้น เช่น โครงการในพระราชดำริศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ซึ่งมีการนำทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้กับแนวคิดการบริหารศูนย์ฯ โดยนำเป็นการนำเอาทรัพย์สินที่จับต้องไม่ได้มาใช้ในการพัฒนา ซึ่งก็คือ การสนับสนุนซึ่งกันและกันของชุมชนที่แตกต่างกันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้สู่นวัตกรรมใหม่ ๆ ที่มีความเหมาะสมและร่วมสมัยมากขึ้น

4. รัฐศาสตร์

ภายหลังเหตุการณ์ 9/11 ก็ได้มีการเชื่อมโยงเรื่องทุนทางสังคมเข้ากับประเด็นด้าน "ความมั่นคง"⁵ โดยเฉพาะเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ เช่น ชัยอนันต์ สมุทวณิช⁶ ดังที่ได้กล่าวถึงแล้ว หรือ สุวรรณี คำมั่น (2546) ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สศช. ที่ได้เชื่อมโยงว่าทุนทางสังคมมีบทบาทในการเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ โดยเห็นว่า ทุนมนุษย์ ทุนที่เป็นสถาบัน ทุนทางภูมิปัญญาวัฒนธรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคม มีส่วนทั้ง

⁵ สำหรับคำว่า "ความมั่นคง" เป็นศัพท์ทางการทหาร แต่ศัพท์คำนี้ก็มิพลวัติทางความหมายและมีผู้ตีความเรื่องความมั่นคงออกไปอีกหลายแบบเช่นเดียวกับทุนทางสังคม ซึ่งผู้วิจัยจะไม่อ้างถึงมากนัก เนื่องจากเป็นศัพท์ที่มีความหลากหลาย ซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษาทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง

⁶ อ้างแล้ว ดูรายละเอียด บทที่ 5 หน้า 57

ในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม การเมืองการปกครองและสังคม โดยได้เน้นบทบาทของสถาบันครอบครัวในฐานะที่เป็นสถาบันพื้นฐานของการสร้างทุนทางสังคมเพื่อเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ นอกจากนี้ พิทยา ว่องกุล (สัมภาษณ์, 2547) ยังเห็นว่า ความมั่นคงที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ คือความมั่นคงด้านอาหาร ซึ่งเป็นปัจจัยในการดำรงชีพ สิ่งที่จะสร้างความมั่นคงนี้ได้ก็คือ ทุนที่มีอยู่ในสังคม ทั้งสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา วัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่ต้องบูรณาการเข้าด้วยกัน โดยไม่ทำลายความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้ สุพรรณดี ไชยอำพร (2547) ก็ได้เสนอแนวคิดการสร้าง ความมั่นคงของมนุษย์เพื่อให้เกิดทุนทางสังคมซึ่งเป็นสิ่งที่ท้าทายนักบริการในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมเศรษฐกิจ ในเรื่องนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ทุนทางสังคมสามารถทำได้ทั้งเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์ และความมั่นคงของมนุษย์ก็สร้างทุนทางสังคมได้เช่นกัน

ความพยายามเชื่อมโยงแนวคิดทุนทางสังคมกับงานพัฒนานั้น มาจากนักคิดสายเศรษฐศาสตร์และสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเป็นหลัก ซึ่งการเชื่อมโยงในแต่ละสาขาวิชานั้นก็มีความแตกต่างกันไป หากดูจากคำนิยามแล้วทุนทางสังคมเป็นคำที่ใช้อธิบายความสัมพันธ์ของคนในสังคมซึ่งมีมากน้อย และมีการประยุกต์ใช้ และสนับสนุนต่างกันไป แม้ว่าจากความหมายของคำดูเหมือนว่าเป็นคำที่อธิบายในเชิงสังคมวิทยา แต่ทว่านักเศรษฐศาสตร์กลับนำทุนทางสังคมมาใช้อย่างกว้างขวางและดูจะเป็นที่ยอมรับกันในวงการพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง พีเตร์ส [Jan Nederveen Pieterse] ได้ให้แง่มุมมองว่า ที่น่าสนใจก็คือทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่สามารถทำให้ศาสตร์ด้านสังคมและเศรษฐศาสตร์มาบรรจบกันได้ (Pieterse, 2001) ในภาคประชาชนนั้น พีเตร์ส (Pieterse, 2546) กล่าวว่า บุคคลที่ทำงานในกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น โดยมากแล้วมิได้ใช้คำว่าทุนทางสังคมในการสนทนาแต่จะใช้คำว่า “เครือข่าย” ซึ่งเป็นคำที่รู้จักดีว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในความเชื่อมโยงแต่ละองค์กรไว้ด้วยกันจากฐานของการมีพันธะสัญญาหรือการมีจุดมุ่งหมายในการกระทำเดียวกัน ทุนทางสังคมเป็นเพียงคำศัพท์ที่ใช้ในด้านวิชาการ แต่สำหรับระหว่างองค์กรหรือระหว่างบุคคลนั้น คำว่า “เครือข่าย” จะเป็นคำที่คุ้นหูกันมากกว่า⁷

5. แนวคิดทุนทางสังคมจากนักคิดสายเศรษฐศาสตร์

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2542) ได้ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์แบบดั้งเดิมนั้น เป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานอยู่กับปัจเจกชนนิยม มองความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในสังคมทุกจุดเป็นการแข่งขันผลประโยชน์แบบตัวใครตัวมัน จุดหมายทางเศรษฐกิจ คือ มุ่งเอากำไรสูงสุด...เน้นการแลกเปลี่ยนสินค้าและผลประโยชน์ ...ซึ่งทฤษฎีดังกล่าวมีส่วนผลักดันให้ความชอบธรรมกับแนวทางการพัฒนาประเทศ ...ทำให้ทฤษฎีกระแสหลักเป็นทฤษฎีที่ไม่สามารถทำให้ผู้

⁷ จากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2546

ศึกษาเข้าใจผู้คนธรรมดา วิชาเศรษฐศาสตร์ที่ถูกครอบงำโดยทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก กลายเป็นวิชาของรัฐและของทุน และขณะเดียวกันกลับไม่มีที่ให้ชุมชนและประชาชน

แนวคิดทุนทางสังคมที่มีการพูดกันในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ของไทยนั้น จึงเป็นสิ่งที่พูดกันในสายวิชาการที่เราเรียกว่ากระแสรอง คือไม่ใช่สายที่ยึดทฤษฎีดั้งเดิมตายตัว ซึ่งแนวทฤษฎีที่มีการประยุกต์ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กับความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น แนวคิดเศรษฐศาสตร์ชุมชน, พุทธเศรษฐศาสตร์, เศรษฐศาสตร์สถาบัน และเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยเฉพาะทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่รวมเอาทุนทางสังคมนมารวมเป็นทุนที่สำคัญนั้น ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยนักเศรษฐศาสตร์สำนัก University of Massachusette เห็นว่าทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่นับทุนทางสังคมเข้าไปด้วยนี้ ทำให้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ดั้งเดิม เช่น การเน้นอรรถประโยชน์สูงสุด เชื่อไม่ได้อีกต่อไป (วีรกร ตรีเศศ, 2546: 20) การที่นักเศรษฐศาสตร์เองได้ออกมาพูดถึงทุนทางสังคมในเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ ย่อมชี้ชัดว่า ระบบคิดทางเศรษฐศาสตร์เกิดปัญหาในตัวมันเองและต้องการแนวทางการปฏิบัติแบบใหม่ที่ต้องเน้นสังคมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ทุนทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในสังคมปัจจุบันยังได้รับความชอบธรรมจากรัฐ และในขณะเดียวกันยังมอบความชอบธรรมให้กับรัฐตั้งที่จัดทรัพยากร กล่าว เนื่องจากรัฐไทยในปัจจุบันถูกรัฐบาลทุนนิยมปกครอง ระบบทุนจึงยังคงเป็นใหญ่รวมถึงการดำเนินการตามทฤษฎีกระแสหลักทางเศรษฐศาสตร์ซึ่งเอื้อประโยชน์ให้กับนายทุนจึงยังเป็นเศรษฐศาสตร์ที่มีประโยชน์ต่อรัฐบาลอยู่ ในขณะเดียวกัน ภาคประชาสังคมที่เติบโตขึ้น และพลังของประชาชนที่มีมากขึ้น ยุคที่ข้อมูลข่าวสารสามารถไปถึงกันอย่างรวดเร็ว รวมถึงการมีรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ก็ทำให้รัฐบาลต้องหันมาให้ความสำคัญกับความเป็นอยู่ของประชาชน และหันมาสนใจประเด็นปัญหาสังคมเพื่อความอยู่รอดของตนเองด้วยเช่นกัน

แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ที่ได้ให้ความสนใจกับ "ทุน" ในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตในรูปแบบที่แตกต่างจากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในรูปแบบเดิมที่มีบทบาทต่อการศึกษาเรื่องทุนทางสังคมที่สำคัญคือ แนวคิดเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรมของฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ที่เน้นการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางวัฒนธรรม และอีกสองแนวคิดที่มีบทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดเรื่องทุนก็คือ เศรษฐศาสตร์การเมือง และแนวคิดของกลุ่มศึกษาเศรษฐศาสตร์สถาบัน

เศรษฐศาสตร์การเมือง: เป็นแนวการศึกษาของนักคิดของไทยที่ไปเรียนสายฝรั่งเศส เช่น กาญจนา แก้วเทพ, กนกศักดิ์ แก้วเทพ และได้้นำการวิเคราะห์สังคมในเชิง Marxist แต่เน้นเรื่องวัฒนธรรม วัฒนธรรมชุมชน มีการวิเคราะห์สังคมในเชิงวัฒนธรรมชุมชน ในลักษณะแนว Marxist บวกกับวัฒนธรรม ซึ่งอาจจะถูกหาว่าเป็น "ลัทธิแก๊ง" โดยมีวิชาการเศรษฐศาสตร์ที่ให้ความสนใจกับเรื่องของวัฒนธรรมชุมชนภายใต้กลุ่มศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นงานของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา โดยได้มีการเริ่มใช้ คำว่า "ทุน" ในแนวทางแบบวัฒนธรรม มีการกลับไปค้นหาวัฒนธรรม คุณค่าทางวัฒนธรรม โดยเน้นที่การใช้วัฒนธรรมชุมชน และกาญจนา

แก้วเทพ ก็เป็นบุคคลที่ทำงานร่วมกับนิพนธ์ เทียนนิหาร ซึ่งทำงานภายใต้แนวทางวัฒนธรรมชุมชน

เศรษฐศาสตร์สถาบัน: เศรษฐศาสตร์สถาบันกล่าวถึงความสำคัญ ของกลไกทางสถาบันที่นอกเหนือไปจากกลไกตลาด เช่น ระเบียบราชการ กฎหมาย ข้อปฏิบัติทางธุรกิจ การจัดการและบริหารองค์กร ตลอดจนประเพณีและวัฒนธรรม เป็นต้น ว่ามีส่วนสำคัญในการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งก็ย่อมสะท้อนผ่านมูลค่า และสภาพคล่องของปัจจัยการผลิตทุกชนิดรวมทั้งทุนด้วย ซึ่งในประเทศไทยมีกลุ่มศึกษาเศรษฐศาสตร์สถาบันที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ให้ความสนใจกับทุนทางสังคม แนวทางของรังสรรค์ ธนะพรพันธ์ ที่ศึกษาเรื่องทุนวัฒนธรรมก็เป็นหนึ่งในแนวการศึกษา

กลุ่มศึกษาเศรษฐศาสตร์สถาบัน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2546) ได้มีการนำเรื่องทุนทางสังคมมาพิจารณา โดยนำเสนอภายใต้เงื่อนไขการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ อีกทั้งยังได้มีความพยายามที่จะวัดทุนทางสังคมซึ่งการวัดสิ่งต่าง ๆ กลายเป็นเรื่องสำเร็จรูปที่จะต้องทำของวิชาการเศรษฐศาสตร์เมืองไทย การมองเรื่องทุนทางสังคมนี้นักกลุ่มได้มีการมองเชื่อมโยงเรื่องเศรษฐกิจชุมชน โดยการที่เศรษฐศาสตร์หันมาให้ความสนใจกับเรื่องทุนทางสังคมนั้น เพราะมีตัวแบบระดับโลกที่เปลี่ยนจากเรื่อง Growth Model ไปสู่ Sustainability Model (ตัวแบบเรื่องความยั่งยืน) ทำให้ในระดับประเทศต้องมีการเปลี่ยนมุมมองตามด้วย

แม้ว่าเศรษฐศาสตร์การเมือง และกลุ่มศึกษาเศรษฐศาสตร์สถาบัน จะมีได้เข้าไปให้คำนิยามความหมายของแนวคิดทุนทางสังคม แต่ก็ถือว่าเป็นแนวทางที่มีบทบาทในวิพากษ์แนวคิดเรื่องทุนที่นำไปสู่การนำเสนอการมองการพัฒนาในอีกมุมมองหนึ่ง ซึ่งก็ได้ต่อต้านการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ

แดนนี่ อังเกอร์ [Danny Unger] ได้เข้ามาทำการศึกษาวิจัยเรื่องทุนทางสังคมในเมืองไทยและได้เขียนหนังสือชื่อ Building Social Capital in Thailand (2541) ขึ้น โดยเขากล่าวว่าการขาดกลุ่มความร่วมมือที่สัมพันธ์กันภายใต้การเป็นกลุ่มองค์กรของรัฐทำให้การพิจารณาถึงผลดีผลเสียของนโยบายอย่างรอบคอบ, การก่อรูปที่เป็นเอกฉันท์ และ การขับเคลื่อนการสนับสนุนทางการเมืองที่เด่นชัดเกิดขึ้นได้ยาก กลุ่มความร่วมมือซึ่งคนในกลุ่มมีความประนีประนอมและส่งเสริมกันได้จะสร้างความเข้าใจในเรื่องปัญหาพร้อมกันประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งที่นักสังคมศาสตร์เรียกว่า “ทุนทางสังคม” การที่ประเทศไทยขาดแคลนทุนทางสังคมเป็นผลจากคนไทยที่มีความร่วมมือกันน้อยซึ่งยากต่อการประสบความสำเร็จในการทำสิ่งต่าง ๆ ร่วมกัน (2541: 2) แนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นมุมมองที่เน้นแต่เรื่องของการทำธุรกิจเพียงอย่างเดียวโดยนำเสนอปัจจัยต่อความร่ำรวยของนักธุรกิจ มิใช่มุมมองด้านสังคมวัฒนธรรมและเป็นมุมมองของเศรษฐศาสตร์ที่เน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งมีได้ก้าวพ้นไปมากกว่าการใช้คำว่า “ขาดทุนทางสังคม” แทนการนำเสนอความไม่สามารถก้าวขึ้นเป็นประเทศที่มีอำนาจในระดับโลก โดยตัดสินการว่าประเทศไทยขาดทุนทางสังคมโดยมิได้มองถึงสังคมวัฒนธรรมของ

ไทยอย่างรอบด้าน การให้คำจำกัดความการขาดทุนทางสังคมในประเทศไทยในลักษณะนี้ แสดงให้เห็นวิธีการมองแบบสังคมตะวันตกที่เป็นการต่อยอดความด้อยของประเทศไทยพัฒนา กว่าสังคมตะวันตกจากมุมมองแบบตะวันตก โดยการเข้าไปกำหนด “ความจริง” ว่าด้วยเรื่อง ทุนทางสังคมของประเทศไทยที่ว่า “ประเทศไทยขาดทุนทางสังคม” เนื่องจากไม่มีความร่วมมือ กัน เป็นการต่อยอดให้เห็นว่า คนที่ด้อยพัฒนามากว่านั้น ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่มีศักยภาพ และเป็นตัวขัดขวางการพัฒนา ทำให้จำเป็นต้องได้รับการพัฒนา ซึ่งเป็นมุมมองจากวาทกรรมการ พัฒนากระแสหลัก (ดู ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 52)

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่นักคิดด้านเศรษฐศาสตร์นำมากล่าวถึงนั้นนำเสนอถึงความ สำคัญของทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของชุมชน นักคิดที่สำคัญของไทยที่นำเสนอ มุมมองเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ในเมืองไทย และแนวคิดของบุคคลที่มีคุณูปการต่อการพัฒนา ทุนทางสังคมโดยเชื่อมโยงกับการดำเนินการเศรษฐกิจอย่างมากคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ อภิชาติ พันธ์เสน เป็นต้น

โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เป็นแนวคิดที่ทาง สศช. ได้นำมาขับเคลื่อนให้เกิดการนำหลักการไปใช้เป็นกรอบแนวคิด เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ตลอดจนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยทุกภาคส่วน ...โดยให้ความสำคัญกับการสร้างฐานรากทาง เศรษฐกิจและสังคมให้เข้มแข็งรักษาความสมดุลของทุนและทรัพยากรในมิติต่าง ๆ (ถอดจน สามารถปรับตัวพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้อย่างรู้เท่าทัน และนำไปสู่ความอยู่เย็น เป็นสุขของคนไทย (สศช., 2547: 28 – 29)

อภิชาติ พันธ์เสน (2546) ได้นำเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ที่เชื่อมโยงคุณค่า กับมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์กับจริยธรรมทางสังคมได้อย่างลึกซึ้ง เขาชี้ให้เห็นว่า ในทางพุทธ ศาสนา ทุนทางสังคมที่สำคัญก็คือ พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา [ความเป็นมิตร การให้ความ เป็นเพื่อน], กรุณา [การให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน], มุทิตา [การมีความยินดีเมื่อเห็นผู้อื่น เป็นสุขไม่อิจฉา], และ อุเบกขา [การวางเฉย สามารถวางใจเป็นกลาง เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตาม สภาพความเป็นจริง]

นักเศรษฐศาสตร์ที่ได้นำเสนอแนวคิด เช่น สรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม (2546: 27 – 31) ได้ เสนอว่า ทุนทางสังคม น่าจะหมายถึง สิ่งที่ทำให้คนในสังคมนั้นมีวิถีการดำเนินชีวิตที่ดี มีความ เป็นปึกแผ่น มีความสามัคคี มีความสมานฉันท์ มีคุณธรรม จริยธรรม ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ มี เอกลักษณ์เฉพาะของสังคมนั้น และเห็นว่า การพัฒนาประเทศนั้นต้องให้ความสำคัญกับการ สร้างทุนทางสังคมให้เข้มแข็งมากขึ้น เพราะเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้การพัฒนาในด้านอื่น ๆ เป็นไป ด้วยดี...และการพัฒนาอย่างสมดุลนั้นจะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เช่นเดียวกับธรรม รักรักษ์ การพิศษฐ์ (2547) ที่เห็นว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องอาศัยทุนทางสังคมในการพัฒนา ประเทศด้วย วรากรณ์ สามโกเศศ (2544) มองว่าทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่ในตัวแต่ละคน เช่น การมี จริยธรรม การมีบารมี มีการกระทำที่สามารถจะสร้างประโยชน์ให้กับส่วนรวมได้

เป็นต้น โดยเห็นว่าทุนที่อยู่ในตัวแต่ละบุคคลนี้มีลักษณะพิเศษคือขึ้นอยู่กับ "การตระหนักรับทราบ" ของสาธารณชน ซึ่งบางคนอาจจะมีทุนทางสังคมไม่มากนัก แต่คนอื่นอาจจะรับรู้ว่ามีมากก็เป็นได้ แต่บางคนมีทุนในตัวมาก แต่คนอื่นอาจจะไม่รับรู้ นอกจากนี้ ยังมองว่า การดำรงตนอยู่ในศีลธรรมเท่านั้นที่จะเป็นปัจจัยสำคัญในการสะสมทุนทางสังคมที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม อดัม สมิท (1776) กลับมองว่า ทุนทางสังคมที่สำคัญที่สุด ก็คือเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ร่วมกันของบุคคลในสังคม [social relations] ที่ช่วยทำให้คนสามารถจะเติบโตได้ตามศักยภาพได้

อาจุทธ เนติชนากุล และ โยธิน แสงงดี (2547) ซึ่งโยธินเป็นนักสังคมวิทยาได้มองว่าองค์ความรู้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ใหม่ เช่น แนวคิดของ อี เอฟ ชูมาร์กเกอร์ นักเศรษฐศาสตร์เยอรมันมีความเกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมซึ่งนำเสนอการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการผลิตในประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งแนวคิดนี้มีความคล้ายคลึงกับเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงของไทย

การประสานกันระหว่าง "ทุนทางสังคม" กับ "ทุนทางเศรษฐกิจ" นั้นเราจะสามารถเห็นได้ชัดเจนจากการประกอบธุรกิจชุมชน ซึ่งงานทางด้านเศรษฐศาสตร์ก็เชื่อมกับงานการบริหารธุรกิจอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น เราจะเห็นว่าทั้งเศรษฐศาสตร์และบริการธุรกิจค่อนข้างที่จะเน้นการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมสู่การทำธุรกิจ ไม่ว่าจะเป็นในระดับมหภาคหรือจุลภาค แต่การทำธุรกิจนั้นมิได้เน้นเฉพาะบางส่วนมิได้ จะต้องเข้าใจวัฒนธรรมประเพณีอื่น ๆ ด้วย เราจึงเห็นว่าในการประกอบธุรกิจชุมชนบางแห่ง เช่น การทำสัจจะสะสมทรัพย์ OTOP ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจาก การมองเห็นแค่ การสร้างเครือข่าย, การฝึกปรีอฝีมือ, การหาตลาด ให้ยังไม่เพียงพอ ยังต้องอาศัยปัจจัยอย่างอื่น เช่น การทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมประเพณีชุมชนที่จะนำไปสู่ความไว้วางใจกันด้วย

อย่างไรก็ตาม ภายใต้มุมมองของเศรษฐศาสตร์ยังมีความพยายามที่จะสร้างตัวชี้วัดทุนทางสังคม ซึ่งนักคิดต่างก็เห็นว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะทุนทางสังคมมีลักษณะเป็นรูปธรรมสูงมาก สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ์ (สัมภาษณ์, 2547) กล่าวว่า การจัดทำตัวชี้วัดเป็นสูตรสำเร็จของสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ โดยพยายามที่จะทำให้เห็นการพัฒนาทุนทางสังคมมีความก้าวหน้าและเห็นได้ชัด โดยในเรื่องนี้ ชวินทร์ สีนะบรรจง (สัมภาษณ์, 2548) เห็นว่าการสร้างตัวชี้วัดนี้เป็นพื้นฐานทางเศรษฐศาสตร์ซึ่งเป็นหลักที่จะขาดมิได้ การทำให้สาขาเศรษฐศาสตร์เปลี่ยนแนวทางก็ทำให้วิชานั้นมิได้เป็นเศรษฐศาสตร์อีกต่อไป อย่างไรก็ตาม อัมมาร สยามวาลา (2542 อ้างถึงในชิวส์ ฤกษ์ศิริสุข, 2543) กล่าวว่า ทุนทางสังคมซึ่งเป็นองค์ประกอบของชุมชนมิใช่สิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์จะวัดได้ แม้ว่าจะเป็นทุนในความหมายทางเศรษฐศาสตร์ก็ตาม

สิ่งที่ต้องพึงระวังในการพิจารณาเรื่องทุนทางสังคมที่นำมาใช้ในทางเศรษฐศาสตร์ก็คือ การบิดเบือนความเข้าใจให้กับสังคมโดยพยายามนำเสนอว่ามันคืออะไรก็ได้ที่จะทำให้เศรษฐกิจดำเนินไปได้

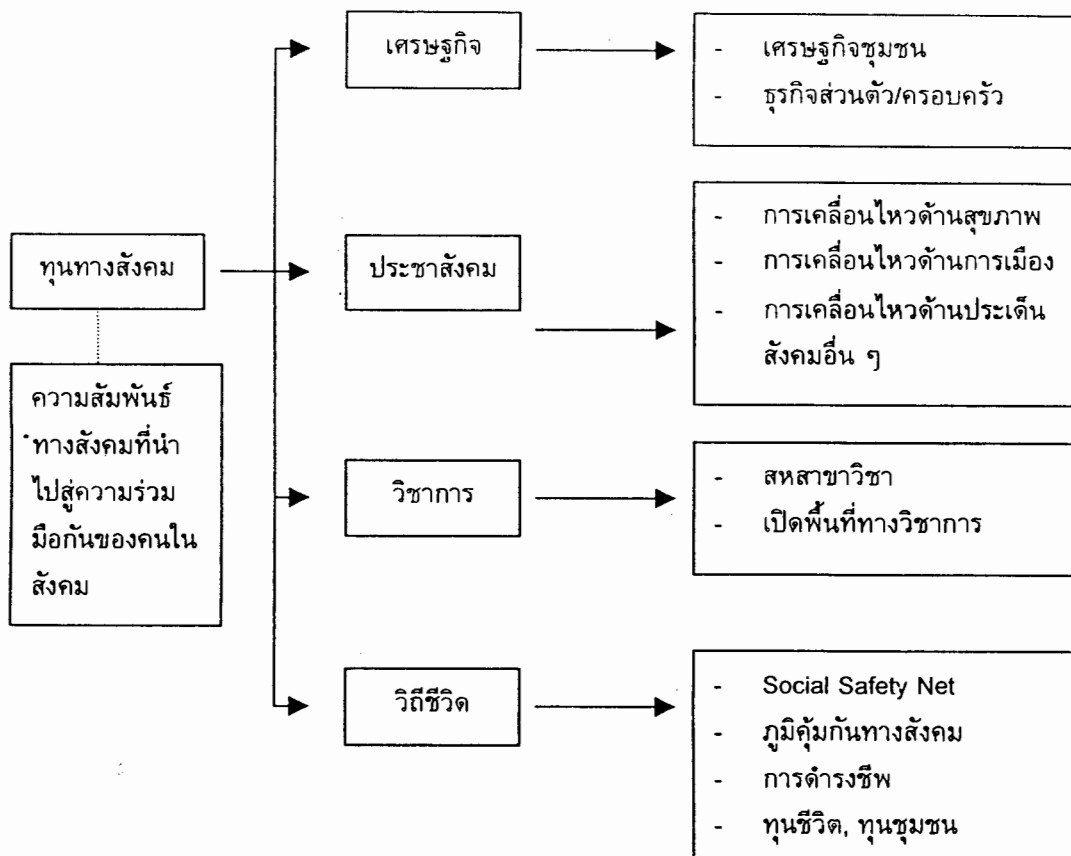
6. แนวคิดทุนทางสังคมจากนักคิดสายสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

เช่นเดียวกับเศรษฐศาสตร์กระแสรอง ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่สายสังคมวิทยาและมานุษยวิทยานำมาใช้เพื่อโต้ตอบกับแนวคิดสายเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นการพัฒนาเฉพาะด้านเศรษฐกิจโดยมิได้นำเรื่องวิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีของผู้ถูกพัฒนาและกำหนดแนวนโยบายการพัฒนาโดยขาดการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนานั้น ๆ โดยเฉพาะในปัจจุบันโลกาภิวัตน์ได้สร้างความเป็นปัจเจกให้กับบุคคลต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น และสร้างให้คนมุ่งการพัฒนาเพื่อเงินเพียงอย่างเดียว ส่งผลให้เกิดผลเสียตามมา ไม่ว่าจะเป็นการสร้าง ความแตกต่างทางด้านรายได้ การพัฒนาแบบเน้นการแข่งขันที่จะนำไปสู่การแบ่งแยกตัวใครตัวมัน ทำให้สังคมที่เคยอยู่แบบเอื้ออาทรในสังคมไทยนั้นลดจำนวนลงเรื่อย ๆ มีการเกิด อาชญากรรมต่าง ๆ อันเป็นที่มาของการเกิดความไม่มั่นคงของมนุษย์อีกด้วย

การนำเสนอของนักคิดจึงพร้อมทั้งเป็นการชี้ให้เห็นความสำคัญของทุนทางสังคมนำเสนอทางแก่การพัฒนาชุมชนและสังคมที่เผชิญกับภาวะวิกฤติการเมืองและเศรษฐกิจที่ดำเนินถึงเงินและค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ [GDP] เป็นตัวตั้ง รวมถึงพยายามลดลัทธิบริโภคนิยมที่เห็นว่าความสุขในสังคมมิใช่ความร่ำรวยดังที่หลายคนคิด ในขณะเดียวกันก็ได้ปฏิเสธว่าเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตด้วย แต่พยายามชี้ว่าไม่ควรยึดติดกับเรื่องเงินตราจนเป็นสรณะ จนลืมไปว่าในชีวิตนั้นมีสิ่งอื่นที่ทำให้เราดำรงชีวิตอยู่รอด และการอยู่รอด นั้นมิใช่เป็นแบบตัวใครตัวมัน หากอยู่ที่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นสำคัญนั่นเอง

แม้ว่าทุนทางสังคมจะเป็นแนวคิดทางสังคมวิทยา แต่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่านักสังคมวิทยากลับมีบทบาทค่อนข้างน้อยในการเข้าไปทำงานทั้งในเชิงนโยบายและการพัฒนา อย่างไรก็ตามบทบาทของการเป็นสายงานเฉพาะเป็นสิ่งที่มิได้ปรากฏชัดเจนในการพัฒนาของไทย ทำให้บุคคลบางท่าน แม้จะเป็นนักสังคมวิทยา แต่ก็มีได้รับการเชิดชูในฐานะของนักสังคมวิทยา แต่กลับได้รับการยกย่องในฐานะของนักคิดหรือนักพัฒนา เพราะฉะนั้นการเป็นแนวคิดในด้านสังคมวิทยาของทุนทางสังคมจึงลดความสำคัญลง กลับไปอยู่ที่การเป็นแนวคิดในทางปฏิบัติ งานพัฒนาแทน ซึ่งแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมจะพบได้ในการศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธ์, มณีมัย ทองอยู่, อมรา พงศาพิชญ์ เป็นต้น ซึ่ง อานันท์ กาญจนพันธ์ (สัมภาษณ์, 2548) เห็นว่า บทบาทของนักวิชาการต่อการศึกษาแนวคิดทุนทางสังคม อยู่ที่การยกระดับแนวคิดสู่การเป็นแนวคิดวิชาการ ทำให้การให้คำนิยามความหมายของนักวิชาการที่แตกต่างจากบุคคลในสายงานอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น การให้คำนิยามความหมายของทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรป่าที่มีความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน อาจารย์อานันท์เห็นว่านักวิชาการมิใช่ผู้ที่ช่วงชิงทุนทางสังคมในความหมายของชาวบ้านคือทุนทางสังคมที่เป็น “ป่า” เพราะนักวิชาการมิใช่คนที่อยู่กับป่า แต่เป็นผู้ที่ช่วงชิงความหมายของแนวคิด เป็นการทำงานคนคนละระดับ ที่มีความสำคัญต่างกัน

แผนภาพที่ 4.2 การนำแนวคิดทุนทางสังคมไปใช้ในลักษณะต่าง ๆ

ที่มา: ประมวลจากการศึกษา

ปฏิบัติการของแนวคิดทุนทางสังคมในวงวิชาการ

สำหรับบทบาทของการเป็นแนวคิดในเชิงนโยบายอาจจะทำให้แนวคิดนี้กลายเป็นแค่แนวคิดตามกระแส แต่นัยของการเข้าร่วมในการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดของนักวิชาการในฐานะที่เป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจนั้น ถือเป็นโอกาสในการนำเสนอแนวทางการพัฒนาที่แต่ละฝ่ายเห็นว่ามี ความถูกต้องซึ่งก็มีได้นำแต่แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้เพียงอย่างเดียว แต่ก็ได้นำแนวคิดอื่นมาผสมผสานด้วยเพียงแต่ได้ชูเรื่องทุนทางสังคมเป็นหลัก และการใช้แนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทยมีแนวโน้มที่นำไปสู่ความร่วมมือระหว่างเครือข่ายซึ่งเป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม

การที่แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้เป็น “ความรู้” ผ่านการเป็นแขนงวิชา (Discipline) เฉพาะ ต่อการเรียนการสอนในรูปของ “การศึกษาคณะพัฒนา” (ดู ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 49) โดยมีจุดเริ่มต้นในการเรียนการสอน เช่น ในมหาวิทยาลัยหัวเฉียว ที่กล่าวถึงในข้างต้นนี้ เป็นสิ่งที่จะทำให้ทุนทางสังคมเข้าสู่กระบวนการที่เรียกว่าเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะทางซึ่งจะนำไปสู่การกำหนดกฎเกณฑ์การวิจัยหรือวิธีการวิจัยแนวคิดนี้ด้วย ตัวอย่างที่สนับสนุนให้เกิดความเชี่ยวชาญเฉพาะทางนี้จะเห็นได้จาก การกำหนดแนวทางการวิจัยของมหาวิทยาลัย

ขอนแก่นปี 2549 ที่ให้มี "การวิจัยทุนทางสังคม" รวมอยู่ด้วย แสดงให้เห็นว่าการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนางานวิจัยแบบบูรณาการระยะปานกลาง 2548 - 2550 ของ วช. ที่เชื่อมต่อกับนโยบายของรัฐบาล มีอิทธิพลต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ในระดับอุดมศึกษา และจะสร้างให้เกิดผู้เชี่ยวชาญการวิจัยทุนทางสังคมให้เกิดขึ้น

วาทกรรมทุนทางสังคมนี้มีพลังทางวิชาการเนื่องจากได้รับแรงหนุนจากวาทกรรมฝ่ายรัฐ และในขณะเดียวกันก็ได้รับแรงหนุนจากกระแสวิชาการในประเทศและในระดับโลกที่เน้นในด้านการพัฒนาที่ยั่งยืน ความเป็นสหสาขาวิชา และการบูรณาการ ในขณะเดียวกันการนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ในงานวิชาการยังสะท้อนให้เห็นว่า แนวคิดทุนทางสังคม ในตัวมันเอง ผลักให้หลายฝ่ายกระโจนเข้าหามัน ไม่ว่าจะไปด้วยเหตุผลทางความคิด หรือแค่ตามกระแสก็ตาม

งานวิจัยชิ้นนี้สนับสนุนการอธิบายของเมเยอร์ (Mayer, 2003) ที่ว่า แนวคิดทุนทางสังคมมาจากการดัดแปลงแนวคิดเรื่อง "ทุน" มาสู่เรื่อง "สังคม" เป็นสัญลักษณ์ของการรวมตัวทางแนวคิดที่พยายามล้มล้างแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ล้มเหลวโดยการนำเอาตัวแปรที่เป็นพฤติกรรมมนุษย์มารวมเข้าไปด้วย และจากนั้นก็ให้ความสนใจกับเรื่องที่มีการปฏิเสธเงื่อนไขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคมที่ไม่ใช่ตัวแปรทางการตลาด

การนำเสนอมุมมองต่อเรื่องเศรษฐกิจชุมชนเป็นสิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจสามารถที่จะไปด้วยกันได้ แต่การดำเนินดังกล่าวไม่ใช่การเดินทางไปกับเงื่อนไขของทุนนิยม แต่ต้องคำนึงถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมของคนด้วย นี่คือการบรรจบกันของสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์กับสังคมวิทยาและสังคมศาสตร์ด้านอื่น ๆ ดังที่พีเตร์ส (Pieterse, 2001) ตั้งข้อสังเกตไว้

แต่ขณะเดียวกันภายใต้ปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจ ที่มอบอำนาจให้สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์กลับรุกคืบเข้ามายึดครองพื้นที่ทางวิชาการ ก็ทำให้สาขาสังคมวิทยา, มานุษยวิทยา, เศรษฐศาสตร์กระแสรอง และสายปฏิบัติงานพัฒนา แสดงบทบาทของสาขาวิชาด้วยการนำทุนทางสังคมมาเป็นแรงทอนกระแสทุนนิยม และผลักดันให้มีการพัฒนาทุนทางสังคมกับทุนด้านอื่นสู่การเป็นแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่ นายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งนั้นก็ได้มีการประกาศลดการสนับสนุนงานวิจัยด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา การลดบทบาทของนักวิชาการสายดังกล่าวก็ทำให้อ่อนมนานได้ว่า นายกษทักษิณไม่ให้ความสำคัญอย่างจริงจังนักต่อการวิจัยและการพัฒนาด้านมิติสังคมมนุษย์ นอกจากนี้คำพูดที่นายกษทักษิณต้องการให้เกิดสังคมฐานความรู้ [Knowledge Based Society] ก็ไม่สามารถทำให้เกิดได้จริง เพราะแม้แต่วิชาการก็ยังไม่ได้รับการสนับสนุน และยังลดบทบาทและบางครั้งก็กล่าวจนทำให้วิชาการขาดความน่าเชื่อถือ สิ่งนี้ยังเป็นแรงกระตุ้นให้นักวิชาการเหล่านี้ออกมาแสดงบทบาทความสำคัญของสาขาวิชาผ่านทุนทางสังคม ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นช่องทางนำไปสู่ความร่วมมือและความรับผิดชอบต่อสังคมของเหล่านักวิชาการด้วย เนื่องจาก

บุคคลที่ออกมากล่าวสิ่งเหล่านี้มิใช่ นักวิชาการที่ศึกษาเพียงตำรามิได้ปฏิบัติจริงหรือที่เรียกว่า อยู่บนหอคอยงาช้าง การนำทุนทางสังคมวัฒนธรรมและทุนอื่น ๆ มาพูดถึงจึงได้รับความชอบธรรมอย่างปฏิเสธไม่ได้ ทำให้ทุนทางสังคมมีลักษณะการเป็นแนวคิดเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นการรวมตัวกันทางความคิดที่ต่อต้านแนวความคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับที่ไมเยอร์กกล่าว ซึ่งในงานเหล่านี้มีความพยายามอยู่ลึก ๆ ในการสร้างความในการสร้างวาทกรรมชุดใหม่เข้าไปตอบโต้กับการเมืองที่มี รัฐบาลทุนนิยม และในขณะเดียวกันก็มีเป็นการตอบโต้กับฝ่ายเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เน้นการพัฒนาเฉพาะด้านเศรษฐกิจด้วย

ในการนำเสนอความคิดของ เบ็น ฟายน์ (Fine, 1999 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร, 2545: 101) ที่ว่าในแวดวงการศึกษาปัจจุบันได้มีการหันมาสู่เรื่อง “ทุนทางสังคม” ในการเป็นเงื่อนไขการพัฒนา นั้น เป็นการขยายวิธีคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่เข้าไปสู่ปริมาตรที่ไม่ใช่เศรษฐศาสตร์ ด้วยการตอกย้ำว่าหากมีทุนทางสังคม ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก็จะเกิดขึ้น มโนทัศน์เรื่องทุนทางสังคมแสดงให้เห็นว่าวิธีคิดทางเศรษฐศาสตร์ขยายการครอบงำสู่ทุกอณูของชีวิตมนุษย์นั้น ผู้วิจัยเห็นว่าวิชาการในประเทศไทยไม่ได้เป็นเช่นนั้นทั้งหมด เพราะตรงกันข้ามทุนทางสังคมกลับเป็นแนวคิดที่นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยานำมาใช้รุกเข้าไปในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์เพื่อชี้ให้เห็นว่าทุนที่สังคมไทยต้องการมิใช่ทุนตามความหมายทางเศรษฐศาสตร์อย่างที่เข้าใจกัน และเป็นการแสดงออกทางพื้นที่วิชาการที่จะเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาประเทศอีกด้วย นอกจากนี้ การนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้และให้ความหมายที่ต่างกันในสังคมของนักวิชาการนั้น แม้ว่าจะเป็นอุปสรรคต่อการทำความเข้าใจแต่ก็มิได้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ และการให้ความหมายที่ไม่ตรงกันก็ได้แสดงถึงการช่วงชิงคำนิยามความหมาย เนื่องจากมิได้มีการโต้เถียงว่าทุนทางสังคมของใครแบบไหนที่ไม่ใช่หรือมีการให้คำนิยามความหมายที่ไม่ถูกต้อง ตรงกันข้าม แต่ละคนกลับยอมรับว่าทุนทางสังคมของแต่ละคนจะให้ความหมายแตกต่างกันและมีจุดเน้นกันคนละแบบได้ การสร้างการยอมรับร่วมกันจึงอยู่ที่ประเด็นเรื่องราวที่นำเสนอผ่านแต่ละกรณี

อย่างไรก็ดี บทบาทของงานประชุมสัมมนาบางแห่งผู้บริหารหรือผู้จัดการประชุมมีความโน้มเอียงที่จะมอบความชอบธรรมให้กับการดำเนินงานพัฒนาตามแนวทุนนิยมทำให้ประเด็นเรื่องทุนทางสังคมกลายเป็นกระแสระดับฉาบ แม้ว่าวิทยากรที่เชิญมากล่าวในการประชุมจะเน้นในเรื่องตรรกะของแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนสังคมโดยเน้นการพึ่งตนเองเป็นหลักก็ตาม เช่นเดียวกับ การนิยามความหมายแนวคิด “ทุนทางสังคม” ของนักวิชาการบางคนที่เป็นกรเขียนงานตามกระแสนิยมที่ไม่ได้มาจากประสบการณ์การทำงานที่ตนเองเข้าไปเกี่ยวข้องแต่อย่างใด แต่เป็นการนำเอา “แนวคิด” มาเขียน โดยเอาความเป็นแนวคิดสากลและการได้รับความสนใจจากสังคมมาดึงดูดผู้อ่าน โดยที่ไม่มีมีความเข้าใจแนวคิดที่มีการนำมาใช้ในสังคมไทย การให้คำนิยามความหมาย ในขณะเดียวกัน บทบาทงานวิจัยที่

ปรากฏมักจะมีการเชื่อมโยงเข้ากับนโยบายของรัฐ ซึ่งส่วนหนึ่งถือว่าเป็นการทำงานวิจัยตาม กระแส ทั้งกระแสความสนใจในเรื่องของการเป็นแนวคิดที่หยิบยกมาใช้ได้ และการทำงาน ศึกษา นโยบายของรัฐที่เชื่อมเข้ากับทุนทางสังคม โดยเฉพาะวิทยานิพนธ์ซึ่งมีมากมายเป็น จำนวนมาก แต่ก็ไม่ได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์มากนัก

วาทกรรมทุนทางสังคมในบริบทเชิงพื้นที่

กรณีศึกษาการนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ในบริบทการพัฒนา

แนวทางการพัฒนาภายใต้การนำแนวคิดทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นทุนที่มีอยู่สังคมมาใช้ในสังคมไทย โดยเน้นการทำงานร่วมกันทุกภาคส่วน คือ ภาครัฐ วิชาการ ภาคเอกชน และประชาสังคม ซึ่งการพัฒนาทุนทางสังคมนี้วางอยู่บนหลักคิดที่เชื่อว่าเมื่อเราพัฒนาทุนทางสังคมแล้วจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน¹ หลักการขั้นพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนก็คือ การพัฒนาที่ไม่ไปใช้ทรัพยากรในอนาคตหมดไปจนทำให้ลูกหลานในอนาคตไม่สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านั้นได้อีก แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เป็นกระแสในระดับโลกที่ทุกคนต่างเห็นชอบในหลักการ แต่ด้วยการที่ผลประโยชน์และอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้องก็เป็นอุปสรรคต่อการสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนร่วมกันไม่ว่าจะในระดับประเทศหรือในระดับโลก ทำให้เกิดการปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับหลักการดังกล่าวร่วมกัน

สำหรับในประเทศไทย แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 และ 9 ถือว่าเป็นแผนที่มีมิติด้านสังคมวัฒนธรรมเป็นฐานคิดมากกว่าแผนอื่นๆ โดย ภาครัฐก็ดี ภาคประชาสังคมก็ดี ต่างมีการทำความเข้าใจต่อความสำคัญที่จะต้องใช่มิติสังคมวัฒนธรรมมาร่วมในการพัฒนามากขึ้น แทนที่จะมุ่งเน้นการพัฒนามิติด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุล

สมบัติ ชุตินันท์ (สัมภาษณ์, 2547) กล่าวว่า “เดิมนั้นการพัฒนาของรัฐมิได้คำนึงถึงทุนทางสังคมของชาวบ้าน เพราะฉะนั้นจึงเกิดผลกระทบต่าง ๆ ขึ้นมามากมาย เช่น ปัญหาการสร้างเขื่อน ถ้าหากเราพัฒนาโดยคำนึงถึงทุนทางสังคมและวัฒนธรรมแล้ว การพัฒนา ก็จะไม่เกิดความเหลื่อมล้ำและไม่สร้างผลเสียต่อชาวบ้านมากขนาดนี้ ซึ่งปัจจุบันภาครัฐต้องหันหาตัวแบบการพัฒนาที่มีการคำนึงถึงวิถีชีวิตชาวบ้านมากขึ้น จึงจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน” เห็นได้จากการปรับเปลี่ยนในภาครัฐที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ยั่งยืนในปัจจุบันที่ได้นำเอาตัวแบบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและทุนทางสังคมเข้าไปขับเคลื่อนด้วย

ไม่เพียงแต่ภาครัฐเท่านั้น ที่มีการปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงาน แต่เราก็จะเห็นการปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานของภาคประชาสังคมด้วย นั่นคือ ทั้งปราชญ์ชาวบ้าน นักพัฒนา ก็ได้มีการประสานความร่วมมือกับภาครัฐมากขึ้นด้วย โดย สศช. ได้เข้าไปทำโครงการนำร่องการพัฒนาทุนทางสังคมในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดพะเยา โดยใช้ความสัมพันธ์

¹ พื้นฐานการคิดเป็นลักษณะเดียวกับของธนาคารโลก แต่มีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน

ส่วนตัวในการเข้าไปทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐกับประชาชนในระยะเริ่มต้น มีนักคิดและนักพัฒนาในพื้นที่มีส่วนร่วมด้วย

การจัดตั้งสถาบันด้านสังคม เช่น พอช. หรือ กระทรวงพัฒนาสังคมฯ หรือการทำงาน เรื่องการพัฒนาทุนทางสังคมของ สศช. ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (สัมภาษณ์, 2548) และ ครูชบ ยอดแก้ว (สัมภาษณ์, 2547) เห็นว่า เป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของภาครัฐ แม้ว่าจะยังดำเนินไม่ถูกทิศทางมากนัก แต่ว่าการค่อย ๆ ปรับเปลี่ยน โดยให้นักคิดสามารถเข้าไปมีบทบาทได้นั้น ก็ถือเป็นช่องทางที่จะพึงกระทำ

อย่างไรก็ดี ภายใต้การทำงานของรัฐบาลนายกรัฐมนตรีทักษิณ แนวทางการทำงานของ รัฐบาลยังเน้นด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการทำงานและหลักการทำงานของ สศช. ที่พยายามจะนำเรื่อง “คุณค่า” ของแนวคิดมาเน้นเป็นหลัก โดยรัฐบาลพยายามชูความสำเร็จในนโยบายกองทุนหมู่บ้าน และหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์มาเป็นความสำเร็จด้านเศรษฐกิจของประเทศ และเป็นความสำเร็จในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยกระบวนการทำงานตามนโยบายนี้เป็นการทำงานที่ค่อนข้างรวดเร็วและขาดความรอบคอบ แต่มุ่งเน้นการเห็นผลในระยะสั้น เพราะฉะนั้น จึงพบข้อทักท้วงต่อวิธีปฏิบัติทั้งจากภาครัฐด้วยกันเองและจากนักพัฒนา โดยเฉพาะในหลักการขั้นพื้นฐาน ที่จะเข้าไปพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนที่ไม่ได้แก้ไขด้วยเงินได้เพียงอย่างเดียว โดยมีผู้ให้สัมภาษณ์ว่า “รัฐบาลมองแบบแยกส่วน โดยมีได้คำนึงถึงทุนทางสังคมของชาวบ้านเลย แต่เน้นเฉพาะเป้าหมายที่คำนึงถึงตัวเลขทางเศรษฐกิจ”

อานันท์ กาญจนพันธ์ เห็นว่า การจะพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนตามเป้าหมาย จะต้องไม่สร้างค่านิยมที่ผิด ๆ ให้กับชาวบ้าน เน้นการสร้างค่านิยมที่ถูกต้อง ต้องคืนทุนทางสังคมให้กับชาวบ้านและให้ชาวบ้านร่วมจัดการ (ดู อานันท์ กาญจนพันธ์, 2542)

พ่อสมเกียรติ พันภัย, พ่อหลวงจอนิ โอ้โตเซา, และผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม รวมทั้งนักพัฒนา เช่น อเนก นาคะบุตร (สัมภาษณ์, 2547) เห็นพ้องกันว่า การพัฒนาของรัฐในปัจจุบันมิได้ทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้จริง เพราะเป็นการพัฒนาที่เน้นแต่วัตถุและเงินตรา มิได้คำนึงถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวบ้าน การพัฒนาของรัฐที่หวังจะเข้าไปเอาทรัพยากรของชาวบ้าน เป็นการพัฒนาที่โยนตราบาปให้กับชาวบ้านว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายทรัพยากร ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่เอื้ออาศัยพึ่งพากับธรรมชาติและมามีวิธีการจัดการรักษาธรรมชาติได้ มิใช่การเข้าไปทำลายดังที่ภาครัฐบางคนได้เอื้อประโยชน์ให้กับนายทุนกระทำอย่างทุกวันนี้

ตารางที่ 5.1 เปรียบเทียบแนวคิดและความคิดเห็นต่อการนำทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนาของภาคส่วนต่าง ๆ

ที่มาของแนวคิด	มุมมองต่อแนวคิดทุนทางสังคม	ความคิดเห็นต่อนโยบายรัฐบาล	ความคิดเห็นต่อวาระแห่งชาติ
นักพัฒนาเอกชน	เน้นระบบคุณค่า ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างคุณค่าได้	เป็นนโยบายที่ดี แต่ต้องพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง	เป็นนโยบายที่ดี ยังถูกตั้งข้อสงสัย
ผู้ปฏิบัติงานในนโยบายภาครัฐ	ต้องพัฒนาทั้งระบบคุณค่า และมูลค่า	เป็นนโยบายที่ดี แต่ต้องพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง	เป็นการปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานของภาครัฐที่เป็นจุดเริ่มต้นที่ดี
นักวิชาการ	มองเชิงลึก เน้นระบบกฎเกณฑ์ ความสัมพันธ์ทางสังคม	เป็นนโยบายที่ดี แต่ต้องพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง	เป็นนโยบายที่ดี แต่อาจจะปรับแก้วิสัยทัศน์
ปราชญ์ชาวบ้าน	เน้นระบบคุณค่า วัฒนธรรม และทรัพยากร	เป็นนโยบายที่ดี แต่ต้องพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง	เป็นนโยบายที่ดี แต่ต้องมีกรอบปฏิบัติจริง

ที่มา: ประมวลสรุปภาพรวมจากการสัมภาษณ์

จากตาราง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ของผู้วิจัยพบว่า แนวทางและข้อคิดเห็นของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคนมีแนวทางที่ไม่เหมือนกันแตกต่างกันไปตามบริบทสถานการณ์ของแต่ละคน โดยที่ทุกฝ่ายเห็นว่าจะต้องมีการทำงานร่วมกัน มีการยอมรับความคิดเห็นของแต่ละฝ่าย เปิดโอกาสให้คนในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง โดยทุกฝ่ายต่างเห็นว่าการพัฒนาของรัฐบาลเป็นนโยบายที่ดีและต้องการทำงานในแนวทางที่ถูกต้อง จึงจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ภายใต้ความคิดเห็นเหล่านี้กลับมีข้อกังขาอยู่ในตัวก็คือ มีความไม่เชื่อมั่นในการทำงานของแต่ละฝ่ายอยู่ เช่น มีการตั้งข้อสงสัยกับการทำงานของ สสช. ว่าจะสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงหรือไม่ โดยเฉพาะมุมมองที่มีอยู่เดิมต่อ สสช. ที่ทำงานด้านการพัฒนาเศรษฐกิจมากจนเกินไป ในฝ่ายปฏิบัติงานพัฒนาจะเห็นว่าการเน้นเรื่องมูลค่ามากกว่าคุณค่าจะทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุล โดยเห็นว่าภาครัฐที่เน้นเรื่องของตัวเลขทางเศรษฐกิจมากจนเกินไปจนทำให้คุณค่าในชีวิตมนุษย์ที่พึงมีบางอย่างหายไป เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างกัน อย่างไรก็ดี ปราชญ์ชาวบ้านหรือนักพัฒนาเอกชนก็พร้อมที่จะทำงานร่วมกับภาครัฐเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นชุมชน โดยไม่ปฏิเสธการพัฒนาจากภาครัฐ แต่ต้องพัฒนาแบบให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม

แนวทางการพัฒนาของชาวบ้านได้หันมาสู่การพึ่งตนเองมากขึ้น แต่การพึ่งตนเองก็มีใช้ การปฏิเสธการพัฒนาจากภาครัฐหรือเป็นปฏิปักษ์กับภาครัฐ แต่เป็นการเพิ่มการสร้าง ความมั่นคงให้กับ การดำรงชีวิต ตัวอย่างเช่น การตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ การตั้งโรงเรียนภูมิปัญญา การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การทำกิจกรรมเหล่านี้ แสดงถึงการออกมาแสดงตัวตนและยก ระดับความสำคัญของรากหญ้า เพื่อเป็นทั้งแนวทางการป้องกันการเข้าไปหาผลประโยชน์ของผู้ ที่เข้าไปหาผลประโยชน์โดยเฉพาะนายทุนและผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในภาครัฐ ที่มักจะอ้าง กรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรของชาวบ้าน หรือกล่าวหาว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายทุนทางสังคมของ ชาวบ้านเอง สิ่งที่น่าประหลาดใจชาวบ้านหันมาเชิดชูก็คือการแสดงให้เห็นว่าเขาไม่ได้เป็นผู้ทำลายทุน ทางสังคมที่เขาอยู่นั่นเอง

การเรียกร้องให้รัฐหันกลับมาเห็นความสำคัญของการพัฒนาจากรากหญ้าที่เป็นวิวาทะ ในประเทศไทยนั้น ทำให้รัฐบาลโดยเฉพาะในช่วงของรัฐบาลนายทักษิณได้พยายามโปรโมท การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เป็นอย่างมาก มีการดำเนินการโครงการต่าง ๆ ซึ่งในการประชุม สัมมนาระดับชาติที่ สศช. จัดขึ้นเมื่อ 17 พฤษภาคม 2547 ที่ผ่านมา ฝ่ายรัฐบาลได้ชี้ว่า กองทุน หมู่บ้านและชุมชนเมือง, หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์, การส่งเสริมเรื่องที่อยู่อาศัย โดยชี้ให้เห็นว่า ภายใต้วงทุนหมู่บ้านมีการสร้างความเป็นผู้นำในชุมชนและทำให้เกิดการร่วมคิดร่วมทำซึ่งเป็น หัวใจสำคัญของทุนทางสังคม การดำเนินการตามนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นสิ่งที่ อาศัยภูมิปัญญาและพัฒนา โดยเฉพาะการร่วมมือและเอาใจใส่ของประชาชนเป็นทุนทางสังคมที่ รัฐบาลผลักดันมาโดยตลอด นั่นคือ รัฐบาลจะเข้าไปรักษา พื้นฟู และพัฒนาทุนทางสังคม (สศช., 2547: 3 – 6)

“คำว่าสังคม คือ ความละเอียดอ่อน ...แต่เมื่อมีคำว่า “ทุน” ไปอยู่ด้วยข้าง หน้า อวดคิดไม่ได้ว่าเรื่องของสังคมจะมีมิติทางเศรษฐกิจเป็นตัวนำหรือเป็นความคิด หลัก... เพราะฉะนั้น “ทุนทางสังคม” จะมีความหมายในลักษณะว่าเรานำเอา สังคม ของดี ๆ มาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ มันจะกลับไปที่ความคิดสายเก่า หรือไม่...”

ถ้าเราเข้าใจความหมายของทุนทางสังคม หรือจะเปลี่ยนเป็น “พลังทาง สังคม” หรือ ศักยภาพทางสังคม” เพราะความหมายเป็นอย่างนั้น ถ้าท่านเข้าใจแล้ว ว่า สังคม ประกอบด้วย องค์กร และส่วนประกอบต่าง ๆ ฉะนั้น การกำหนดออกมา เป็นยุทธศาสตร์ที่ต้องพัฒนามนุษย์ พัฒนาสถาบัน พัฒนาภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียม ประเพณี พัฒนาศาสนา เป็นสิ่งที่เป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้...

‘รัฐบาลไทยกับการพัฒนาทุนทางสังคม’ คงต้องพูด 2 มิติ 2 ห้วงระยะเวลา คือ มิติแรก เป็นมิติของการที่รัฐบาลใช้ทุนทางสังคม เพื่อแก้ไขปัญหา เศรษฐกิจและสังคม และมิติที่สอง คือ รัฐบาลจะมีแนวทางอะไรเพื่อพัฒนาทุน

ทางสังคมต่อไป นั่นคือ การรักษา ฟื้นฟู และ พัฒนา ทุนทางสังคมที่มีอยู่นั้น ให้ดีขึ้น และผมคิดว่ารัฐบาลนี้หรือรัฐบาลไหน ๆ คงจะมีเป้าหมายที่เหมือนกัน คือ การสร้างความมั่งคั่งและความมั่นคงให้เกิดขึ้นกับประเทศชาติและประชาชน"

(พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ, 13 พฤษภาคม 2547²)

เรื่องที่น่าสนใจอีกเรื่องคือเรื่องทุนทางสังคม เดิมทีเดียวสังคมไทยเป็นสังคมที่สร้างทุนทางสังคมไว้ดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวัฒนธรรม เรื่องสถาบันครอบครัว เรื่องขององค์กรชุมชน เรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่วันนี้สิ่งเหล่านี้เริ่มแปราะบางไป เราจะต้องกลับมาสร้างความเข้มแข็งใหม่ เพราะนี่คือทุนทางสังคมที่ดี ... แต่วันนี้ทุนทางสังคมเราถือว่ายังดีอยู่ แต่ว่าแนวโน้มไม่ค่อยดี เราจะต้องกลับมาฟื้นฟูใหม่ เช่น ภูมิปัญญาของเรา ผมใช้คำว่าซ่อมรากภูมิปัญญาแล้วต่อยอดเข้าไปสู่แนวการพัฒนาของโลกใหม่ ต้องซ่อมราก ไม่ใช่ซ่อมไม้ได้ เพราะภูมิปัญญาเรามีดี ๆ มาก ... ต้องทำทุกมิติไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการส่งเสริมวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของไทย การส่งเสริมสถาบันครอบครัวของไทยซึ่งเป็นสถาบันที่ดั้งเดิม ในต่างประเทศนี้พ่อแม่แก่แล้วก็ไปไว้ที่บ้านพักคนชรา แต่ของเรายังไงเราก็ยังมีการดูแล มีความกตัญญูรู้คุณ แต่นาน ๆ เข้าถ้าหากว่าสังคมยังเป็นสังคมทุนนิยมที่ไม่รักษาทุนทางสังคมไว้ด้วยก็จะอันตราย บ้านพักคนชราก็จะมีคนชราที่ลูกเอาไปทิ้งเพราะลูกไม่มีปัญหาทำมาหาเงิน ก็เลยต้องเอาพ่อแม่ไปฝากไว้บ้านพักคนชรา ตรงนี้เป็นสิ่งที่เราจะต้องสร้างความแข็งแกร่งทั้งสถาบันครอบครัว ทั้งเรื่องของวัฒนธรรม สถาบันศาสนา องค์กรชุมชนต่าง ๆ จะต้องหันหน้ามาหากันเพื่อสร้างทุนทางสังคมให้เข้มแข็ง

(พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร, 21 มิ.ย. 2545)

การที่รัฐบาลทักษิณนั้นมีการดำเนินนโยบายสนับสนุนการพัฒนาจากรากหญ้าที่ดูจะสอดคล้องกับการพัฒนาทุนทางสังคมเป็นอย่างยิ่ง โดยมีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน, หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นต้น โดยการส่งเสริมการทำผลิตภัณฑ์ในหมู่บ้าน ส่งเสริมความสามัคคีในหมู่บ้าน และทำให้ชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น การพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชาวบ้านนี้นำไปสู่การสร้างงาน สร้างรายได้ และไม่เกิดการย้ายถิ่น การจัดทำนโยบายเช่นนี้น่าจะเป็นผลดีต่อชาวบ้าน แต่ในอีกทางหนึ่งกลับมีเสียงทักท้วงที่ทำให้ต้องกลับมาพิจารณานโยบายของรัฐใหม่ว่าได้ให้ความสำคัญกับชาวบ้านจริงหรือไม่ อย่างไร หรือสำหรับรัฐบาลแล้ว ทุนทางสังคมเป็นแค่เครื่องมือเพื่อการสนับสนุนงานของนักการเมืองบางคน เป็นนโยบายที่นำมาหาเสียงกับชาว

² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ข ห้ายเล่ม

บ้านเท่านั้น ภายใต้คำพูดของผู้บริหารระดับสูงของประเทศที่สวยหรูนี้ การนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ในภาคปฏิบัติกลับเกิดความขัดแย้งกับการนิยามความหมายที่เกิดขึ้น

ผู้วิจัยได้นำกรณีศึกษา กรณีการจัดการทรัพยากร, กรณีการนำนโยบายกองทุนหมู่บ้านและหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์มาศึกษา โดยกรณีแรกเป็นกรณีความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านในการถือกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรในพื้นที่ซึ่งเป็นประเด็นปัญหามาช้านานก่อนที่จะเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ซึ่งในปัจจุบัน (2547) ก็ยังไม่ได้รับการแก้ไขในแนวทางที่ถูกต้อง ส่วนสองกรณีหลังเป็นนโยบายที่รัฐบาลทักษิณผลักดันมาใช้แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ แม้ว่าแนวคิดทุนทางสังคมจะเข้ามาในช่วงของรัฐบาลนายกรัฐมนตรีนครินทร์ก็ตาม ทว่าก็มิได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดนี้มากนัก อันเนื่องมาจากความจำเป็นด้านการเร่งฟื้นฟูเศรษฐกิจที่รัฐบาลให้ความสำคัญมาก่อน ผู้วิจัยใช้การพิจารณากรณีศึกษาในช่วงรัฐบาลของนายกรัฐมนตริตักษิณ โดยเห็นว่าในรัฐบาลชุดนี้มีการนำเสนอนโยบายการพัฒนาจากรากหญ้าที่โดดเด่นกว่ารัฐบาลชุดอื่น โดยเห็นได้จากตัวอย่างผลกระทบจากการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่พึงพิจารณาต่อไปนี้

1. กองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้าน เป็นกองทุนของชุมชนที่มีพัฒนาการมาจากการเป็น "กลุ่มออมทรัพย์" ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 ซึ่งในประเทศไทยมีทั้งชื่อ วัตถุประสงค์ รูปแบบการบริหาร และพัฒนาการที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ เกร็ดดิยูเนียน (เสรี พงษ์พิศ, 2544; 12) มีทั้งโครงการที่หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนให้การสนับสนุน รวมถึงโครงการที่ชาวบ้านเป็นผู้คิดค้นขึ้นมา การดำเนินงานของแต่ละชุมชนทั่วประเทศนั้นมีทั้งประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ โดยกลุ่มที่ประสบความสำเร็จนั้นมีเป็นส่วนน้อยซึ่งเป็นกลุ่มที่มีได้เน้นเป้าหมายเพื่อ "เงิน" แต่เงินเป็นเพียงเครื่องมือการเรียนรู้ ที่ทำให้ชาวบ้านเข้าไปร่วมกันจัดการ และจัดระเบียบความสัมพันธ์ใหม่ (เสรี พงษ์พิศ, 2544; 13) เช่น ที่คลองเปี้ยะ นาหว้า น้ำขาว จ. สงขลา กลุ่มออมทรัพย์ที่ จ. จันทบุรีและตราด เป็นต้น

ตัวอย่างกรณีกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาชีวิตแบบครบวงจรของครูชบยอดแก้ว ครูชบได้ให้ความสำคัญกับทุกคน [ภูมิปัญญา, แรงงาน, การจัดการเวลา], วัฒนธรรม, สิ่งแวดล้อม และเงิน ซึ่งเหล่านี้ เราจะมองเห็นทุนเหล่านี้ได้จากการสร้างเครือข่ายของครูชบ ซึ่งกระบวนการสร้างทุนของครูชบนี้ ไม่ได้เกิดตามพื้นที่และเวลา (พระวี สีเหลืองสวัสดิ์, 2543) เพียงเท่านั้น แต่กระบวนการดังกล่าว มีบริบททางสังคมเข้าเกี่ยวข้อง นั่นก็คือ การที่ชาวบ้านอยู่แบบขาดความมั่นคงในชีวิต ทำให้ครูชบคิดรูปแบบการสร้างสวัสดิการให้กับคนในชุมชน สวัสดิการดังกล่าวไม่ได้เป็นคำตอบแทนเหมือนกับการจ้างงานทั่วไป แต่กองทุนดังกล่าว เกิดจากการมีส่วนร่วมในการออมเงินของชาวบ้าน เป็นการลงทุนทางการเงินร่วมกัน โดยอาศัยความไว้วางใจ ความน่าเชื่อถือ [สัจจะ] ระบบการสร้างกลุ่มและเครือข่ายอย่างมีคุณธรรม [ศาสนา]

และหลักการตามแบบอย่างพระราชดำริของในหลวง เพราะการมีส่วนร่วมและความไว้วางใจนี้เอง ทำให้เครือข่ายอยู่ได้ด้วยตนเอง สิ่งนี้ก็คือภาคปฏิบัติของการลงทุนทางสังคมที่เข้าไปสร้างให้เกิดความร่วมมือในการทำงานกองทุนสวัสดิการชุมชน

กองทุนหมู่บ้านที่เป็นนโยบายของรัฐบาลในปัจจุบัน เป็นกองทุนทางการเงินที่เน้นหลักการมีส่วนร่วมในการจัดการในการจัดการของชาวบ้านซึ่งได้ตัวแบบมาจากกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์จังหวัดตราดของพระสุบินซึ่งเป็นลูกศิษย์ของครูชบ ยอดแก้ว โดยก่อนที่จะเป็นนโยบายกองทุนหมู่บ้านนั้น กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมได้ให้การสนับสนุนกองทุนชุมชนทั่วประเทศและนำเอาประสบการณ์ของกลุ่มเหล่านี้มานำเสนอเป็นนโยบายสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน

ในกระบวนการจัดการกองทุนหมู่บ้านที่รัฐบาลนำมาเป็นนโยบายดังกล่าว รัฐบาลเร่งให้ชาวบ้านเอาเงินกองทุนหมู่บ้านไปใช้ โดยที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งไม่รู้ว่าจะมีวิธีการจัดการเงินอย่างไร หรือจะเอาไปใช้จ่ายอะไร อย่างไร บางหมู่บ้านไม่ได้ต้องการเงินเหล่านี้ด้วยซ้ำ แม้ว่ารัฐบาลจะนำตัวแบบแนวคิดมาจากครูชบ แต่ทว่ากลับเอามาแค่ยอดของความคิดมิได้นำกระบวนการและหลักการมาใช้ด้วย ทำให้บางหมู่บ้านที่ยังมีศักยภาพหรือความพร้อมไม่เพียงพอต้องประสบกับความล้มเหลวในการบริหารกองทุน เช่น หมู่บ้านป่าสักดำ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี (ดู ไพพาดิณี เหลืองภัทรเชวง, 2547) การเร่งการจัดการกองทุนโดยไม่ได้ดูบริบทโครงสร้างและทุนทางสังคมทำให้กองทุนหมู่บ้านล้มเหลว แม้ว่าส่วนหนึ่งกองทุนจะเข้าไปทำให้ประชาชนอยู่ดีกินดีขึ้นก็ตาม กองทุนหมู่บ้านจึงเป็นเหมือน "ดาบสองคม" ที่ส่วนหนึ่งทำลายความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านได้จากความไม่ไว้วางใจ และการบริหารจัดการที่ไม่ดี เช่น การให้กู้ยืมเงินนำไปผลาญกับการใช้อย่างไม่เกิดประโยชน์ อีกส่วนหนึ่งก็สามารถสร้างให้เกิดความสามัคคีร่วมมือกันได้ แต่ตั้งอยู่ภายใต้ชีวิตวัฒนธรรมของชาวบ้านเป็นหลัก

แม้ว่าความตั้งใจและจุดมุ่งหมายของการทำนโยบายจะมีความตั้งใจดีก็ตาม แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็สะท้อนว่า รัฐมิได้คำนึงถึงทุนทางสังคมของชาวบ้านเป็นตัวตั้ง ตัวแบบการพัฒนากลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ของครูชบที่รัฐบาลนำมาใช้มิได้เน้นที่ตัวประชาชนอย่างแท้จริง บางแห่งมีการนำเงินทุนไปบริหารในแนวทางที่ไม่ถูกต้อง การทุ่มเงินลงไปและบีบให้แต่ละหมู่บ้านรับเงินไปบริหารจัดการโดยมิได้มีการลงทุนทางสังคมก่อนนั้น ทำให้ชาวบ้านบางชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กันน้อยลง ซึ่งต่างกับการลงทุนของครูชบที่เน้นพื้นฐานด้านความสัมพันธ์ก่อนเป็นอันดับแรก การพัฒนาที่เน้นแต่เป้าหมาย แต่ไม่ให้ความสำคัญกับกระบวนการจึงเป็นการทำงานที่ผิดพลาด

ครูชบ ยอดแก้ว (สัมภาษณ์, 2547) เห็นว่าคนที่เป็นคิดต้องเป็นคนลงมือทำ ไม่เช่นนั้นจะไม่มีทางสร้างความเข้าใจให้กับชาวบ้าน โดยการทำกลุ่มเหล่านี้ไม่จำเป็นจะต้องเหมือนกันทุกกลุ่ม มีการปรับเปลี่ยนและยืดหยุ่นได้สำคัญก็คือต้องเข้าใจและไม่ใช่อธิบายแล้วปล่อยทิ้งให้ชาวบ้านทำแบบขาดความเข้าใจ ซึ่งก็ทำให้กองทุนกลายเป็นแค่เงินแต่มิได้ทำให้เกิดทุนทางสังคมเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม คุณไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (สัมภาษณ์, 2548) และ ครูชบ ยอดแก้ว (สัมภาษณ์, 2547) ต่างก็เห็นว่านโยบายดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดี และเชื่อว่าหากกระทำอย่างค่อยเป็น

ค่อยไป และมีกระบวนการจัดการที่ถูกต้องจะทำให้กองทุนหมู่บ้านสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นได้

2. หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ [OTOP]

นโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นอีกนโยบายหนึ่งถูกนำเสนอพร้อมกับกองทุนหมู่บ้านและสืบเนื่องมาเป็นนโยบายในรัฐบาลของนายกรัฐมนตรีทักษิณ โดยได้สนับสนุนให้มีการยกระดับธุรกิจชุมชนในระดับตำบลให้เป็นธุรกิจระดับประเทศ

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ พ.ศ. 2544 ประกาศ ณ วันที่ 7 กันยายน 2544 ขึ้น กำหนดให้มีคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ ซึ่งนายกรัฐมนตรี ได้มอบหมายให้รองนายกรัฐมนตรี (นายพงษ์พล อติเรกสาร) เป็นประธานกรรมการ โดยเห็นว่าโครงการนี้จะเป็นแนวทางที่จะสร้างความเจริญแก่ชุมชน และยกระดับฐานความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น โดยการผลิตหรือจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้กลายเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ มีจุดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนเองที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น สามารถจำหน่ายในตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ ซึ่งมีหลักการพื้นฐาน 3 ประการ คือ

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล (Local Yet Global)
- 2) พึ่งตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ (Self-Reliance-Creativity)
- 3) การสร้างทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development)

การดำเนินงานตามโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ

- 1) สร้างงาน สร้างรายได้ แก่ชุมชน
- 2) สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ให้สามารถคิดเอง ทำเอง ในการพัฒนาท้องถิ่น
- 3) ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 4) ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชน ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมในท้องถิ่น (ข้อมูลจาก เว็บไซต์ ไทยตำบล.คอม)

จากหลักการข้างต้น หลักการและแนวคิดของรัฐบาลมีความสอดคล้องกับการพัฒนาทุนทางสังคมของ ศสช. แต่ลักษณะการทำงานของรัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการ “สร้างงาน สร้างรายได้” เป็นอันดับแรก ทำให้เกิดการเน้นที่การผลิตในชุมชน แต่ไม่สามารถหาตลาดเพื่อส่งออก

³ ผลิตภัณฑ์ ไม่ได้หมายถึงตัวสินค้าเพียงอย่างเดียวแต่เป็นกระบวนการทางความคิด รวมถึงการบริการ การดูแลการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การรักษาภูมิปัญญาไทย การท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ มีจุดเด่น จุดขายที่รู้จักกันแพร่หลายไปทั่วประเทศและทั่วโลก

ได้ บางชุมชนมีการทำผลิตภัณฑ์ซ้ำซ้อน เนื่องจากวิถีชีวิตวัฒนธรรมและทรัพยากรที่เอื้อให้ทำผลิตภัณฑ์และบริการนั้นมีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกันอยู่หลายพื้นที่ ซึ่งเป็นอุปสรรคเป็นอย่างมาก ปัญหาที่พบอีกประการหนึ่ง ก็คือ สินค้าที่เป็นหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์นั้น ไม่ใช่สินค้าชุมชน แต่เป็นสินค้าที่มีผู้ประกอบการเป็นปัจเจกอยู่ก่อนแล้วมาเข้าร่วมโครงการซึ่งมิใช่ผลประโยชน์ของคนในชุมชนอย่างแท้จริง

การดำเนินการที่รัฐบาลถูกหักท้วงมากก็คือ การที่รัฐบาลได้นำรายได้ที่เกิดจากการขายผลิตภัณฑ์เหล่านี้มาเป็นผลงานของรัฐบาล โดยเป็นการเข้าไปสร้างงานสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านนั้น ซึ่งในความเป็นจริงนั้นได้มีการสนับสนุนอยู่ก่อนหน้านี้อแล้ว ทั้งในโครงการพระราชดำริ เช่น ศูนย์ศิลปาชีพ หรือการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น และผลิตภัณฑ์ส่วนที่ทำรายได้ก็คือ ผลิตภัณฑ์ที่ชาวบ้านมีอยู่แล้ว ส่วนผลิตภัณฑ์ส่วนอื่นก็ยังคงเป็นผลิตภัณฑ์ที่ไม่ได้มีส่วนกับการเพิ่มรายได้ของประเทศมากนัก

การนับรวมผลงานของชาวบ้านมาเป็นผลิตภัณฑ์ของรัฐจึงเป็นการช่วงชิงเอาทุนวัฒนธรรม (ซึ่ง สศช. นับรวมเป็นทุนทางสังคมด้วย) มาเป็นผลงานของรัฐ ซึ่งไม่ได้ตรงกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น นอกจากนี้การที่รัฐบาลบอกว่า มีการสนับสนุนให้ผลิตผลิตภัณฑ์ ซึ่งผลิตภัณฑ์บางอย่างมิได้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด หรือสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมของคนแถบนั้น

อีกประการหนึ่ง ในเมื่อรัฐเน้นการสร้างทุนทางสังคม และเน้นให้เกิดทุนทางวัฒนธรรม จนมาเป็นสินค้า การสร้างทุนทางวัฒนธรรมของรัฐยังเน้นสิ่งที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่เป็นสิ่งของ เช่น ผ้าไหม ตะกร้า หุ่นปั้น โดยที่สินค้าบางอย่าง แต่สำหรับบางชุมชนเป็นสินค้าที่ขายไม่ได้ ทุนทางธรรมชาติ เช่น ปลาในแม่น้ำ ซึ่งก็เป็นสินค้าได้เหมือนกัน รัฐกลับไม่ให้ความสำคัญ ทั้ง ๆ ที่ทุนพวกนี้ยังชีพได้ด้วยซ้ำ กล่าวคือ รัฐบาลยังคงเห็นความสำคัญของเศรษฐกิจอยู่นั่นเอง แสดงถึงการขาดความใส่ใจในวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างแท้จริง

แม้ว่านโยบายของรัฐบาลจะเป็นแนวทางที่ดี แต่วิถีปฏิบัติในเชิงนโยบาย เช่น เรื่องกองทุนหมู่บ้าน การสร้างผลิตภัณฑ์ก็สะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลยังมิได้ให้ความสำคัญหรือคำนึงถึงทุนของชาวบ้านมากนัก การพัฒนาเช่นนี้ ทำให้ทุนทางสังคมถูกพิจารณาในฐานะเป็นเครื่องมือหาเสียงของนักการเมืองเท่านั้น (ร่างยุทธศาสตร์ฯ, กันยายน 2547: 5)

3. กรณีปัญหาการจัดการทรัพยากร

ปัญหาเขื่อนปากมูล: ชาวบ้านแม่ภูนมันยีนเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของชาวบ้านที่มีทุนทางสังคมที่เพียบพร้อมและสมบูรณ์แบบ แต่เพราะการสร้างเขื่อนทำให้ทุนทางสังคมของชาวบ้านลดลง เดชรัตน์ สุขกำเนิด (2546) ได้ชี้ว่า ทุนทางสังคมของชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณเขื่อนปากมูลลดน้อยลงเพราะการสร้างเขื่อนปากมูล เพราะชาวบ้านจับปลาไม่ได้เหมือนเดิม และทำให้ชาวบ้านต้องอพยพจากถิ่นเดิมซึ่งทำให้การติดต่อสัมพันธ์ของชาวบ้านลดลงด้วย ถ้าหากเขาไม่

ขาดทรัพยากรทางธรรมชาติที่พวกเขาเสียไปจากการสร้างเขื่อน ไม่ขาดที่ดินทำกิน ซึ่งถูกรัฐเวนคืน ทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องการให้เป็นอย่างนั้น ชาวบ้านก็สามารถที่จะดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข ซึ่งปัจจุบัน (2547) ชาวบ้านแม่มูนมันยีนก็ยังไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการสร้างเขื่อนปากมูลที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมไว้อย่างมากมาย ล่าสุด (กรกฎาคม 2547) มติคณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้เปิดเขื่อนเป็นเวลา 4 เดือน ซึ่งจากผลการวิจัยของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีเห็นว่าควรจะให้มีการเปิดเขื่อนทั้งปี แต่รัฐบาลก็ยังไม่ยินยอม ทุนทางสังคม ซึ่ง พ่อสมเกียรติ พันภัย กล่าวถึง คือทุนทางธรรมชาติทั้งน้ำและที่ดินทำกินซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของพวกเขาก็ได้ลดลงไปทำให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวลดน้อยลงด้วย เนื่องจากแต่ละคนต้องไปทำงานนอกท้องถิ่นเพื่อเลี้ยงปากท้อง พ่อสมเกียรติยังต้องต่อสู้เรียกร้องให้รัฐคืนลำน้ำมูน จากที่ได้ทดลองปฏิบัติมาทุกแนวทางแล้ว โดยเชื่อว่าเป็นหนทางเดียวที่จะทำได้ พวกเขามีชีวิตอยู่กับน้ำมาเป็นระยะเวลานาน “ปู่ ปลา คือ นาน้ำ” คือการที่จะทำให้มีชีวิตรอด เงินนั้นกินไม่ได้แต่ข้าวปลานั้นคือ “ของจริง” หมายความว่า เป็นสิ่งที่จะทำให้ชีวิตอยู่รอด

อัมมาร สยามวาลา (2544) เห็นว่า การสร้างเขื่อนปากมูนนั้น แต่คิดคำนวณเฉพาะด้านต้นทุนก็มีความไม่คุ้มค่า นอกจากไม่คุ้มค่า เขื่อนยังทำงานวิถีชีวิตของชาวบ้าน การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เป็นการยึดกับธรรมชาติที่รุนแรง ซึ่งจะทำให้ธรรมชาติต่อต้านการที่มนุษย์ทำลายทำลายชาติทางใดทางหนึ่ง

ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูนที่ไม่ได้เกิดผลประโยชน์ต่อคนส่วนมากทั้งไม่เกิดประโยชน์ในเชิงเศรษฐศาสตร์ แต่รัฐยังคงดำเนินการโดยคงยังให้มีการปิดเขื่อนโดยอ้างผลประโยชน์ส่วนใหญ่นั้น แสดงให้เห็นถึงการแย่งชิงทุนทางสังคมของชาวบ้านซึ่งเป็นคนในพื้นที่ ซึ่งเป็นคนที่มีสิทธิในพื้นที่นั้น โดยนำเอาทุนอย่างอื่นซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมิได้ต้องการเข้ามาแทนที่ เช่น การให้เงินกองทุนหมู่บ้าน โดยได้แสดงว่าเป็นทางเลือกใหม่ให้กับชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านไม่มีสิทธิ์ที่จะเลือกเอาวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเองกลับคืนมา

ปัญหาการจัดการที่ดิน: อานันท์ กาญจนพันธ์ (2546: 29) ชี้ว่า ตลอดระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมา รัฐได้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจผิดพลาด โดยการพัฒนาอยู่ที่ภาครัฐและเอกชนที่เป็นผู้ขอโอกาสและสิทธิในการใช้ทุนทางสังคม ไม่ว่าจะป็นในรูปของธรรมชาติ ภาษี หรือแรงงาน ด้วยข้ออ้างต่าง ๆ นานา ซึ่งผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนก็คือชาวบ้านที่อยู่ในภาคเกษตร ซึ่งจะหนีไปพึ่งเศรษฐกิจชุมชนก็ทำได้ยาก เนื่องจากเกษตรกรกว่าครึ่งไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง อานันท์เสนอแนวทางการปฏิรูปที่ดินที่ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการที่ดิน โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ทางโครงสร้างที่เป็นองค์ความรู้ในการจัดการที่ดินเหล่านั้น ซึ่งจะทำให้เกิดความยั่งยืนได้ดังที่สังคมอยากให้เป็น

ประเด็นปัญหาการจัดการที่ดินนี้ ชาวบ้านเขื่อนปากมูนก็เป็นอีกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนว่า รัฐได้เอาทุนทางสังคมที่เป็นที่ดินและน้ำไปจัดการทำให้ชาวบ้านขาดที่ดินทำกินและได้รับความเดือดร้อน พ่อสมเกียรติ พันภัย (สัมภาษณ์, 2547) เล่าว่า ที่ดินในชุมชนของดงนั้นได้มี

นายทุนกว้านซื้อไปเป็นบริเวณกว้างซึ่งเป็นที่ดินซึ่งเดิมชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ แต่ปัจจุบันไม่ได้เป็นเช่นนั้นแล้ว แม้แต่พื้นที่อุทยานแห่งชาติที่เคยใช้ร่วมกัน เมื่อประกาศเป็นอุทยานชาวบ้านก็ไม่ได้ใช้พื้นที่นั้นอีก ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านใช้ผืนดินแห่งนั้นมาเป็นระยะเวลาาน โดยที่ไม่ได้ทำลายธรรมชาติบริเวณนั้นเลย พ่อหลวงจอนิ โอโดเซา (สัมภาษณ์, 2547) กล่าวว่า ในฐานะที่เป็นหนึ่งในคณะกรรมการสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตนได้เสนอเรื่อง การจัดการที่ดินมานานแล้ว แต่ภาครัฐก็ยังมีได้กระทำการตามที่เสนอ แนวทางการจัดการที่ดิน นั้น มีใช้การจัดการกับชาวบ้านที่มีที่ทำกินในป่าสงวน แต่ต้องนำเอาที่ดินเอกชนที่ปล่อยรกร้างว่างเปล่ามาทำประโยชน์ จะเห็นว่าชาวบ้านบางคนไม่มีแม้แต่ที่อยู่ แต่กลับมีคอนโดมิเนียมที่รกร้างไม่มีคนเช่าอยู่เป็นจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้ รัฐควรเข้าไปจัดการจัดสรรให้กับประชาชน ส่วน การจัดการที่ดินของชุมชนนั้นพ่อหลวงจอนิก็เห็นเช่นเดียวกับอาจารย์อานันท์ว่าควรให้ชุมชน เป็นคนร่วมจัดการด้วย

นอกจากนี้ก็มีโครงการที่ไม่ใช้รัฐโดยตรง แต่รัฐเป็นผู้อนุญาตให้เอกชนเข้าไปดำเนินการ เช่น ปัญหาที่เกิดจากการทำเหมืองแร่ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่หลายฝ่ายให้ความสนใจ ตัวอย่าง เช่น ปัญหาเหมืองแร่ในหมู่บ้านคลิตี้ซึ่งเป็นปัญหาเรื้อรังที่เกิดขึ้นเป็นระยะเวลาานมาก ส่วน หนึ่งของปัญหาเกิดจากการสร้างควมรังเกียจต่อเพื่อนมนุษย์ โดยใช้ข้ออ้างซึ่งรัฐหาว่ามีใช้คน ไทย และใช้การกล่าวหาชาวบ้านบุกรุกป่าเป็นคำพูดขัดตาทัพ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สื่อว่ามีผลประโยชน์ ที่เคลือบแฝงบางอย่างที่ทำให้ชาวบ้านคลิตี้ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากรัฐ แม้แต่การช่วยเหลือ ด้านการแพทย์ยังมีการได้เตียงถึงปริมาณสารตะกั่วที่ชาวบ้านได้รับ ทั้ง ๆ ที่โรคบางอย่างแม้ไม่ ต้องตรวจก็รู้ได้ การปฏิบัติเหล่านี้เปรียบเสมือนลัทธิเหยียดผิวจากรัฐ โดยไม่คำนึงว่าคนเหล่านี้ ก็สามารถมีส่วนร่วมในการช่วยพัฒนาชาติได้ หากเราเข้าไปให้ความช่วยเหลืออย่างถูกต้อง

ภาพความสวดยหรูของนโยบายหลายอย่างที่รัฐบาลได้กระทำมา เป็นสิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ว่า ค่อนข้างดูดีและดูแตกต่างจากการพัฒนาของรัฐที่ผ่านมา แต่เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับกรณี ผลกระทบจากการพัฒนาข้างต้นแล้ว ยังถือว่ารัฐบาลยังไม่สามารถฟื้นฟู รักษาและพัฒนาทุน ทางสังคมได้ตามที่กล่าวไว้ ในทางตรงข้ามกลับเข้าไปทำลายทุนทางสังคมของชาวบ้านมากขึ้น ในขณะที่รัฐมีโครงการที่ดูจะเป็นการส่งเสริมการสร้างทุนทางสังคมในชุมชน/ชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง นั้น หรือใช้ทุนทางสังคมของชาวบ้านมาแก้ปัญหาสังคม ในทางตรงข้าม กลับพบว่า มีโครงการ ของรัฐหลายโครงการที่จะเป็นการเข้าไปทำลายทุนทางสังคมของชาวบ้านดังที่กล่าวข้างต้น ทั้ง ๆ ที่เขาเหล่านั้นไม่ได้ถ่วงความเจริญของชาติ และสามารถพึ่งตนเองได้ แต่ชาวบ้านเหล่านี้กลับ ถูกรัฐทั้งทำลายและกีดกัร่อนทุนทางสังคมของพวกเขา ทำให้ความสัมพันธ์อันดีงามในสังคม ของเขาหายไป ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่ถือเป็นทุนยังชีพที่สำคัญลดน้อยลง และทำให้ชีวิต ของพวกเขาแย่ แย่ลงกว่าเดิมด้วย การปฏิบัติเช่นนี้ก็กลับขัดแย้งกับนโยบายการพัฒนาของรัฐที่

ต้องการให้ประชาชนอยู่ดีกินดี ซึ่งอนุমানได้ว่ารัฐไม่ได้มีความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาของคนทั้งประเทศอย่างจริงจัง มีการปฏิบัติที่ขัดแย้งกันกับนโยบายอย่างเห็นได้ชัด และนโยบายของรัฐเองก็ยังเป็นนโยบายที่ขัดแย้งกันในทางปฏิบัติด้วย นอกจากนี้การปฏิบัติของรัฐต่อกรณีต่าง ๆ ดังกล่าว ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าใจตระกะแห่งการพัฒนาอย่างแท้จริง การพัฒนาเหล่านี้ทำให้ความคิดดังกล่าว ผสมปนเปไปกับเรื่องอำนาจ เงินทุน กับภพมายาททางความคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งง่ายที่เราจะเข้าใจว่า การนำทุนทางสังคมมาใช้ ก็คือ การนำแนวคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็งมาเป็นแนวคิดในการทำธุรกิจ ขัดแย้งกับที่รัฐบอกว่าใช้ “ทุนทางสังคม” ในการแก้ไขปัญหาประเทศ ซึ่งทำให้เราต้องหันกลับมาตั้งคำถามว่า การกระทำที่ขัดกับคำพูดนี้จะสามารถนำไปสู่พัฒนาอย่างยั่งยืนได้อย่างไร

นอกจากการปฏิบัติที่ส่วนหนึ่งไม่ได้มีการรักษาหรือฟื้นฟูทุนทางสังคมของชาวบ้านอย่างแท้จริงแล้วนั้น เมื่อพิจารณาจากคำพูดของตัวแทนภาครัฐที่พูดถึงการทำความเข้าใจกับเรื่องของทุนทางสังคมและวิธีการพัฒนาทุนทางสังคม แต่ก็ยังมองการพัฒนาทุนทางสังคม อยู่บนพื้นฐานของการรักษา ฟื้นฟู และพัฒนาทุนทางสังคมที่มีอยู่ ซึ่งหลงลืม “ตระกะแห่งการไม่ทำลาย” เข้าไปด้วย รัฐมุ่งแต่จะเน้นว่าเราจะพัฒนา พัฒนา และก็พัฒนา แต่รัฐไม่ได้พัฒนาอยู่บนพื้นฐานของการไม่ทำลายเป็นเบื้องต้น และนอกจากการเข้าไปทำลายทุนทางสังคมของชาวบ้านแล้ว รัฐยังทำลายทุนทางสังคมระหว่างชาวบ้านกับรัฐเองด้วย กล่าวคือ การปฏิบัติที่มุ่งเอาผลประโยชน์จากชาวบ้านสร้างความไม่ไว้วางใจระหว่างรัฐกับชาวบ้านให้เกิดขึ้นด้วย

การพูดถึง “ทุนทางสังคม” ในภาครัฐนั้นยังมีการพูดแต่การเข้าไปเสริมสร้างทุนทางสังคมซึ่งเป็นการนำเสนอส่วนดีของภาครัฐ แต่ทว่าในอีกทางหนึ่ง กลับมิได้มีการพูดถึงการที่ตนเองเข้าไปทำลายทุนทางสังคมของชาวบ้านผ่านปัญหาที่เกิดขึ้น หรือมิได้มีการแสดงถึงความพยายามแก้ไข้ปัญหาโดยคำนึงถึงวิถีชีวิตมนุษย์มากนัก ในบางแห่งรัฐกลับใช้อำนาจโดยกล่าวว่าตนได้รับอำนาจโดยชอบธรรมจากประชาชนในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ด้วยซ้ำ เพราะเหตุนี้เอง ภายใต้เงื่อนไขการพัฒนาเหล่านี้ ชาวบ้านหลายชุมชนจึงยังคงเป็นเหยื่อของการพัฒนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แม้จะมีบุคคลที่ทำงานในหน่วยงานภาครัฐบางส่วนไม่เห็นด้วยกับแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมของรัฐบาล แต่การทำงานที่จะปรับเปลี่ยนทัศนคติของรัฐบาลก็กระทำได้อย่างเนื่องจากบริบททางการเมืองที่มีผู้นำรัฐบาลมีอำนาจสูงสุด และการที่จะก้าวพ้นจากกรอบปฏิบัติของรัฐบาลก็ยังทำได้ยาก ไม่ว่าจะเป็นแนวทางการทำงานของ ศสช. กิติ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) กิติ ส่วนหนึ่งก็ยังไม่สามารถจะทำงานหลุดจากกรอบการทำงานแบบเดิมได้ เพราะอำนาจการบริหารไปรวมศูนย์อยู่ที่รัฐบาลจนหมด ทำให้การพัฒนาทุนทางสังคมในชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐที่ควรทำเป็นลำดับแรกเนื่องจากเป็นยังคงได้รับการเหลียวแลน้อย ประกอบกับการทำงานภายใต้รัฐบาลที่มีผลต่อตำแหน่งหน้าที่การทำงานทำให้บุคลากรในหน่วยภาครัฐเองมิได้ต้องการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับโครงการที่มีความขัด

แย่งกันอยู่ระหว่างกับชาวบ้าน การพัฒนาจึงทำได้แค่ทดลองกับพื้นที่ที่มีความขัดแย้งน้อยมี ศักยภาพเพียงพอและสามารถปฏิบัติได้เท่านั้น นอกจากนี้ การทำงานของบุคลากรเหล่านี้ ส่วน หนึ่ง แม้แต่ภายในองค์กรเอง ก็ยังมีได้มีการสร้างความเข้าใจให้กับคนในองค์กรที่เป็นทุนมนุษย์ ที่สำคัญเพื่อที่จะทำงานการพัฒนาในแนวทางที่ถูกต้องได้ ซึ่งเป็นอุปสรรคที่สำคัญอย่างยิ่งต่อ การพัฒนาทุนทางสังคมอย่างถูกต้อง

ตัวอย่างที่กล่าวถึงข้างต้น ส่วนหนึ่งจากการพัฒนาของภาครัฐเท่านั้น ซึ่งมีได้เป็นการ ตัดสินว่าภาครัฐดีหรือไม่ดี แต่เป็นการสะท้อนถึงส่วนที่ควรต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไข การ พัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาเหล่านี้แสดงถึงความขัดแย้งในตัวรัฐเองในฐานะที่เป็นองค์กรหลักใน การพัฒนาประเทศ ที่เน้นการสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้น ทุนทางสังคมในลักษณะที่มีในข้าง ต้นมิใช่แค่การเข้าไปทำลายทุนทางสังคมของชาวบ้านเท่านั้น แต่มีการนำเอาทุนทางสังคมมา เป็นของตนเองและยังมีการสร้างนิยามความหมายใหม่ต่อทุนทางสังคมให้กับชาวบ้านภายใต้ การทำทุกอย่างให้เป็นทุน ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

การช่วงชิงทุนทางสังคม

การปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทยทำให้แนวคิดทุนทางสังคมได้ ถูกใช้โดยภาคส่วนต่างๆ ที่พยายามนำมาตอบโต้กับวาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก ในฐานะที่ เป็นวาทกรรมของการพัฒนากระแสตรง ดังนั้น ภาคปฏิบัติการของวาทกรรมชุดนี้จึงเป็นการเข้า ไปปะทะกับแนวทางการพัฒนาของประเทศไทยที่เรียกว่า “ทุนนิยม” แรงปะทะที่เกิดขึ้น เป็น ภาคปฏิบัติการของแนวคิดทุนทางสังคมไม่ว่าจะเป็นในแวดวงวิชาการเอง (ดู บทที่ 4) และแรง ปะทะระหว่างภาคส่วน ทั้งภาครัฐ กับประชาชน และรัฐ กับ วิชาการ วิวาทะที่พบนั้น เป็นการโต้เถียงกันเรื่องการนำทุนทางสังคมมาใช้ มีใช้ที่การให้คำนิยามความหมายเป็นหลัก โดยมีการนำ เรื่องคุณค่ากับมูลค่ามาเป็นประเด็นสำคัญ

จากกรณีศึกษาที่กล่าวถึงในหัวข้อที่ผ่านมา จะเห็นว่า รัฐบาลได้มีการช่วงชิงทุนทาง สังคมของประชาชน พิจารณาได้ดังนี้

ประการแรก รัฐบาลช่วงชิงเอาทุนทางสังคมของชาวบ้านและนักพัฒนามาเป็นวาทกรรม เชิงนโยบาย โดยที่มีการตอกย้ำความสำเร็จของการพัฒนาจากผลงานวิจัยโดยแสดงผ่านตัวเลข ทางเศรษฐกิจ การช่วงชิงนี้เป็นการทำงานแบบอ้างผลงานฝ่ายเดียวโดยที่มีได้กล่าวถึงการเป็น ผลงานร่วมกันระหว่างภาคส่วนต่างๆ หรืออ้างอิงถึงองค์กรอื่นน้อยมาก ดังเห็นได้จากที่ปรากฏ ในเว็บไซต์ไทยด่าบลดอทคอม ดังนี้

“ในห้วงเวลาที่ประชาชาติ กำลังเผชิญปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ และประชาชน ทุกระดับ ประสบปัญหาต่างๆ ปัญหาหนึ่งที่ประชาชนระดับราก หญ้า ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศถูก รุมเร้าคือปัญหาความยากจน รัฐบาล

จึงได้ประกาศสงครามกับความยากจน โดยได้แถลงนโยบายต่อรัฐสภาว่า จะจัดให้มีโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เพื่อให้แต่ละชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาสินค้าโดยรัฐพร้อมที่จะเข้าช่วยเหลือในด้านความรู้สมัยใหม่ และการบริหารจัดการเพื่อเชื่อมโยงสินค้าจากชุมชนสู่ตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศด้วยระบบร้านค้าเครือข่ายและอินเทอร์เน็ตเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ฟังตนเองได้ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างรายได้ด้วยการนำทรัพยากร ภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์และบริการที่มีคุณภาพ มีจุดเด่นและมูลค่าเพิ่ม เป็นที่ต้องการของตลาด ทั้งในและต่างประเทศ⁴

สังเกตว่าการกล่าวถึงทุนทางสังคมนั้น รัฐมักจะยกตัวอย่างชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการฟังตนเอง และหยิบเอามาเป็นผลงานการพัฒนาของรัฐ โดยนำตัวอย่างชุมชนที่พัฒนาอย่างรวดเร็วได้โดยง่ายเนื่องจากเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง อ้างถึงกองทุนหมู่บ้านซึ่งรัฐหยิบยืมความคิดมาจากกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ของครูชบ ทำให้นิยามความหมายที่ได้ก็คือ ทุนทางสังคมของชาวบ้านเป็นสิ่งที่มาจากรัฐ ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็ได้พยายามที่จะนำเสนอทุนทางสังคมของตนเอง เพื่อที่จะได้ตอบกับการพัฒนาที่เข้าไปทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ภายใต้วาทกรรมที่ตอบโต้กับรัฐนี้ ชาวบ้านก็ได้สร้างทุนทางสังคมจากการมีเครือข่ายทางสังคมที่ประสบประเด็นปัญหาเดียวกัน และได้รับความช่วยเหลือองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ด้วย ทั้งในการต่อรอง ต่อสู้ เรียกร้องสิทธิที่จะพัฒนาตนเอง และทวงคืนสิทธิในทรัพยากรต่าง ๆ ของตนเอง ซึ่งจะเป็นพลังจากทุนทางสังคมที่สำคัญที่จะทำให้เกิดการรวมพลังแก้ไขปัญหาของสังคม

ภายใต้วาทกรรมที่ตอบโต้กับรัฐนี้ ชาวบ้านก็ได้สร้างทุนทางสังคมจากการมีเครือข่ายทางสังคมที่ประสบประเด็นปัญหาเดียวกัน และได้รับความช่วยเหลือองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ด้วย ทั้งในการต่อรอง ต่อสู้ เรียกร้องสิทธิที่จะพัฒนาตนเอง และทวงคืนสิทธิในทรัพยากรต่าง ๆ ของตนเอง ซึ่งจะเป็นพลังจากทุนทางสังคมที่สำคัญที่จะทำให้เกิดการรวมพลังแก้ไขปัญหาของสังคม

ประการที่สอง ภายใต้การถกเถียงเรื่องคุณค่าและมูลค่านั้น ภาครัฐได้นำวัตถุประสงค์ของการพัฒนามาแบบเลือกปฏิบัติ พิจารณาได้จากการดำเนินนโยบายกองทุนหมู่บ้านและหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งรัฐบาลได้นำเสนอผลงานของตนในด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก เป็นการพยายามทำให้ความหมายของการนำทุนทางสังคมมาใช้เปลี่ยนไปในทางเศรษฐกิจ โดยพยายามนำเสนอต่อชาวบ้านว่าสิ่งที่รัฐบาลทำนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องและชักจูงให้คล้อยตาม ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการหาเสียงของพรรครัฐบาลในการหาเสียงครั้งต่อไป การเปลี่ยนความหมายไปสู่การเป็นนโยบายในทางเศรษฐกิจนี้ยังเป็นการตอกย้ำถึงความสำเร็จของรัฐบาลต่อการแก้ไข

⁴ อ้างอิงจาก Thai Tambon.com

ปัญหาทางเศรษฐกิจ ซึ่งนำไปสู่การสร้างเชื่อมั่นจากชาวบ้านต่อนโยบายอื่น ๆ ว่ารัฐบาลจะดำเนินการถูกต้อง โดยที่ยังคงหลักการที่มีวิถีชีวิตของชาวบ้านไว้ ซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐบาลสามารถใช้เป็นเหตุผลโยงกับผลงานด้านเศรษฐกิจ ซึ่งรัฐบาลอ้างว่าทำให้วิถีชีวิตชาวบ้านดีขึ้น เป็นมุมมองแบบเดิมที่มองแบบด้านเดียวว่าเศรษฐกิจจะทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น

รัฐบาลได้พยายามช่วงชิงและทุนทางสังคมมาเป็นของตนเองทั้งความหมายและตัวทุนทางสังคมเองโดยพยายามที่จะใส่ความหมายใหม่เข้าไป และได้นำสิ่งที่รัฐบาลเรียกว่าเป็นการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาใหม่ คือการทำกองทุนหมู่บ้าน เป็นการให้ความหมายทุนทางสังคมของด้วยนโยบายที่ใช้กันทั่วประเทศ

ประการที่สาม การช่วงชิงที่มีเน้นวัตถุประสงค์ด้านเศรษฐกิจนำไปสู่การช่วงชิงเอาทุนที่เป็นทุนชีวิต (ทุนทางสังคม) ออกจากวิถีชีวิตของชาวบ้าน กล่าวคือ การดำเนินนโยบายและแนวทางการทำงานที่ไม่ถูกต้องได้ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านเปลี่ยนไป เช่น กรณีกองทุนหมู่บ้าน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างผู้กู้กับผู้ให้กู้ ไม่ใช่ความสัมพันธ์ช่วยเหลือแบบเครือญาติ หรือกรณีหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ที่ไม่ได้ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างแท้จริง กรณีที่เด่นชัดที่สุดเห็นได้จากกรณีของการจัดการทรัพยากรที่บุคคลในภาครัฐเองและนายทุนเข้าไปหาประโยชน์จากชาวบ้านโดยการเข้าไปแย่งชิงทรัพยากรของชาวบ้านและส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนอีกด้วย การช่วงชิงเหล่านี้ เป็นการใช้อำนาจแสดงอำนาจว่ารัฐอยู่เหนือประชาชน โดยถือโอกาสจากความด้อยกว่าทางการศึกษามาเป็นข้ออ้างกระทำการดังกล่าว ซึ่งเป็นการช่วงชิงทุนทางสังคมของชาวบ้านมาเป็นทุนเศรษฐกิจของตน การกระทำนี้ยิ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐและชาวบ้านในแง่ลบ

การช่วงชิงทุนทางสังคมนี้มีได้มีแค่ภาครัฐช่วงชิงจากชาวบ้านฝ่ายเดียว ในขณะที่เดียวกัน ชาวบ้านก็ได้มีช่วงชิงทุนทางสังคมกลับคืนด้วย ภายใต้การสร้างชุมชนเข้มแข็งจากการพึ่งตนเอง และการเรียนรู้การแก้ไขปัญหา การช่วงชิงทุนทางสังคมของชาวบ้านนี้มีทั้งนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนให้การสนับสนุนและช่วยเหลือ รวมถึงเป็นตัวแทนนำเสนอการพัฒนาทุนทางสังคมของชาวบ้านต่อสาธารณะ กล่าวคือ

ประการแรก มีการโต้แย้งเกี่ยวกับการดำเนินงานของภาครัฐ เป็นการช่วงชิงทุนทางสังคมจากการตีความหมายจากการพัฒนา ภาครัฐถูกนักพัฒนาเอกชนและปราชญ์ชาวบ้านตั้งข้อสังเกตว่าการเน้นที่เศรษฐกิจมากเกินไปก็เป็นลักษณะของการถอยหลังเข้าคลองไม่สามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ เป็นลักษณะของการเน้นที่มูลค่าเป็นตัวตั้ง และเอาระบบคุณค่าไปปรับใช้มูลค่าอีกทอดหนึ่ง ในขณะที่ การเอาระบบคุณค่าเป็นตัวตั้งนั้น จะทำให้เกิดการพัฒนาและนำไปสู่การสร้างมูลค่าตามมาได้

จะเห็นว่า ทูททางสังคมที่ภาคประชาสังคมได้หยิบยกมาใช้ ก็คือ ทูททางสังคมในความหมาย ของทุนชุมชน โดยพยายามนำเสนอแนวคิดเรื่องทุนว่า ทุนมิได้มีความหมายที่ใช้กันทั่วไปในเชิงเศรษฐศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่ต้องมีการคำนึงถึงทุนที่ใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อให้อยู่รอดอีกด้วย การนำคำว่า “ทุนทางสังคม” มาใช้ เป็นการเปลี่ยนศัพท์ที่เข้าไปสร้างความเข้าใจด้านการพัฒนา กับภาครัฐ เพื่อให้การพัฒนาชุมชนเป็นไปในแนวทางที่ตนนำเสนอ ก็คือ แนวทางที่เน้นการมีส่วนร่วมโดยคำนึงถึงวิถีชีวิตสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้านเป็นหลัก

ก่อนที่จะมีการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ ภาครัฐก็ได้นำแนวคิดในแนววัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการพัฒนา แต่ทว่าก็เป็นกรหยิบยกมากล่าวถึงในเชิงนโยบาย และมีการปฏิบัติตาม แต่ก็ยังมีได้รับผลอย่างจริงจัง

ประการที่สอง การต่อสู้ของภาครัฐกับประชาชนนั้น ในปัจจุบันชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการต่อสู้ใหม่ ที่ไม่ใช่การเข้าไปเผชิญหน้ากับรัฐโดยตรง แต่เป็นการพัฒนาตนเองขึ้นมา จากฐานพลังที่ตนเองมีอยู่ โดยแนวทางการพัฒนาที่เกิดขึ้นมาต่อสู้กับภาครัฐ ก็คือจะเห็นการที่ชุมชนลุกขึ้นมาแสดงให้เห็นว่าทุนในสังคมที่ตนเองมีอยู่จะสามารถส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม เช่น การทำวนเกษตร การทำโรงเรียนภูมิปัญญาไท การเชิดชูวัฒนธรรมในชุมชนของตนที่แสดงถึงการใช้วิถีการจัดการทรัพยากรด้วยชุมชนเอง สิ่งเหล่านี้ก็คือระบบการจัดการความสัมพันธ์หรือกฎเกณฑ์ที่ร้อยรัดสังคมเอาไว้ (อานันท์ กาญจนพันธ์, เสรี พงศ์พิศ, สัมภาษณ์ 2548)

จากที่ได้สัมภาษณ์บุคคลในสายงานพัฒนาที่เข้าไปคลุกคลีกับชุมชน และแนวปฏิบัติปราชญ์ชาวบ้านทั้ง 4 ท่าน คือพ่อหลวงจอนิ ไชโศธา, พ่อสมเกียรติ พันภัย, ครูชบ ยอดแก้ว, และผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม บุคคลเหล่านี้เรียนรู้การพัฒนาตนเองและชุมชนจากประสบการณ์การพัฒนาที่รัฐเป็นผู้นำทางและเข้าไปหาผลประโยชน์จากตน และเห็นว่าการพัฒนาของรัฐนั้นเป็นการพัฒนาที่เข้าไปหาผลประโยชน์ให้กับตนเองและทำให้ชาวบ้านตกเป็นเหยื่อของการพัฒนาส่วนนี้ให้เห็นว่าทุนที่มีอยู่ในชุมชนของแต่ละท่านนั้น มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนและชาติได้อย่างไร โดยทุนทางสังคมก็สามารถมองได้ในหลายระดับ

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคุณอเนก นาคะบุตร บอกว่า หากจะพูดถึง คำว่า “ทุนทางสังคม” ชาวบ้านย่อมไม่เข้าใจ แต่ถ้าหากพูดถึงสิ่งดี ๆ ที่มีอยู่ในสังคมของเขาที่ไม่ใช่ในความหมายทั่วไป เช่น เงินหรือที่ดิน ชาวบ้านจะสามารถบอกได้ว่ามีอะไรบ้าง ซึ่งก็แปลงมาสู่แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่ได้รับการกล่าวถึงในนักวิชาการและนักคิดสายงานพัฒนานี้ก็คือทุนที่มีอยู่ในสังคมนั้นเอง โดยที่เป็นการเชื่อมโยงทุนในเชิงพื้นที่ ทั้งการพัฒนาทุนทางสังคม โดยเชื่อมร้อยเข้ากับการส่งเสริมวัฒนธรรม ภูมิปัญญา สถาบันที่ดำรง และการใช้ทรัพยากร ในสังคม และเน้นให้ชุมชนเป็นผู้พัฒนาด้วยตนเอง

ทุนทางสังคมสำคัญที่ขาดไม่ได้ของชาวบ้านก็คือ เรื่องของทรัพยากรชุมชนที่เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงให้ชาวบ้านดำรงชีพอยู่ โดยส่งผลต่อความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านอย่างเห็นได้ชัด

กล่าวคือ เมื่อในหมู่บ้านมีทรัพยากรพอเพียงเลี้ยงชีพ และมีระบบการจัดการทรัพยากรที่เอื้ออาศัยกันก็จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ในหมู่บ้านที่ทำให้เกิดความสามัคคีปรองดองกลายเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ ในขณะเดียวกัน หากทรัพยากรร่อยหรอ ก็อาจจะสร้างความขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงทรัพยากร และทำให้คนในหมู่บ้านอพยพโยกย้ายออกจากถิ่นฐานและครอบครัวเดิมได้ ซึ่งเป็นระบบการจัดการ ซึ่งการที่ทรัพยากรในชุมชนร่อยหรอนั้น ชาวบ้านเห็นว่าเกิดเนื่องจากการแย่งชิงทรัพยากรส่วนหนึ่งจากนายทุนและส่วนหนึ่งมาจากภาครัฐเอง ที่อ้างสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวม เช่น แม่น้ำ ป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านไม่มีสิทธิ์ที่จะเข้าไปหาเลี้ยงชีพโดยอาศัยแหล่งเหล่านี้ ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่ารัฐได้เข้าไปอ้างสิทธิ์เหล่านี้ โดยหาว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายป่า หรือการอ้างผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ทำเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้าให้คนหมู่มากของประเทศ ทำให้ประชาชนต้องออกมาต่อสู้ทวงทรัพยากรคืน และรัฐก็กล่าวหาว่าวิธีการของชาวบ้านเป็นขบถ

แม้ว่าหลังปี 2540 มานี้ ชาวบ้านมีพลังอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐมากขึ้น ในฐานะของ "พลังชุมชน" โดยมีปัจจัยจากรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 และการได้รับความรู้ในการตระหนักบทบาทสิทธิของตัวเองและชุมชนเพิ่มมากขึ้น เพราะฉะนั้น เราจึงเห็นการลุกขึ้นแสดงศักยภาพของชุมชนในการดำรงชีวิตและการแก้ไขปัญหาท่ามกลางโลกาภิวัตน์ด้วยชุมชนเอง พร้อมกับการสนับสนุนของวิชาการ และภาคเอกชน ไม่ว่าจะเป็นการตั้ง ลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ การสร้างโรงเรียนภูมิปัญญาไท การทำวนเกษตร การตั้งกลุ่มในชุมชน การนำภูมิปัญญาเดิมกลับมาพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและเป็นทั้งการใช้ทุนทางสังคมและสร้างทุนทางสังคมของชุมชน

วาทกรรมทุนทางสังคมของรัฐบาลสร้างอำนาจแฝงโดยที่ประชาชนไม่รู้ตัว ซึ่งเป็นอำนาจของความรู้จากผู้ไม่รู้และไม่เข้าใจตัวความรู้นั้น เป็นอำนาจจากการแปลงนิยามความหมายของความรู้ตัวเอง โดยใช้วาทกรรมทุนทางสังคมสร้างความชอบธรรมในการพัฒนาประชาชนได้ผ่านภาพการพัฒนาเศรษฐกิจและการอยู่ดีกินดี และนโยบายแบบประชานิยม ส่งผลให้วาทกรรมทุนทางสังคมของประชาชนมีสถานะด้อยกว่าของรัฐ และถูกรัฐกำหนดแนวทางการพัฒนาของชาวบ้าน แม้ว่าประชาชนจะชี้ให้เห็นว่าปฏิบัติการแย่งชิงสิทธิทางพื้นที่ของรัฐไม่ถูกต้อง แต่รัฐบาลก็ไม่แก้ปัญหาให้กับประชาชนเนื่องจากมีผลประโยชน์ของนายทุนและบุคคลบางกลุ่มในรัฐบาลเข้าไปเกี่ยวข้อง รัฐบาลจึงพยายามสร้างวาทกรรมชุดใหม่ให้เข้าไปแทนที่ทุนทางสังคมของชาวบ้าน คือวาทกรรมของนโยบายกองทุนหมู่บ้านแทน ไม่ใช้การคืนทรัพยากรให้กับชาวบ้านดังที่มีการเรียกร้อง ตัวอย่างอื่นที่เห็นได้ ก็คือ กรณีการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบเคราะห์กรรมจากเหตุการณ์สึนามิ ที่ทั้งคนในพื้นที่และคนที่เข้าไปช่วยเหลือประสบปัญหาต่างๆ รุมเร้ามากมาย แม้ว่าประชาชนผู้ได้รับความเดือดร้อนในกลุ่มที่มีทุนทางสังคมมาก เช่น เครือข่ายชาวนาประมงพื้นบ้านจะฟื้นตัวได้เร็วก็ตาม แต่การแก้ไขปัญหาหลายอย่าง เช่น การสร้างที่อยู่อาศัยบางแห่งที่ต้องการให้ชนพื้นเมืองอพยพออกจากที่อยู่เดิม แสดงให้เห็นว่ารัฐมิได้คำนึงถึง

ทุนทางสังคมของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหา แทนที่จะได้รับความช่วยเหลือในด้านการสร้างทุนทางสังคม กลับถูกลดทอนลงไป และแม้ประชาชนจะพยายามเรียกร้องกลับไปอยู่ที่เดิม แต่ทว่ารัฐก็สร้างวาทกรรมการฟื้นฟูการท่องเที่ยวขึ้นมาเป็นสิ่งสำคัญหลัก นี่แสดงถึงการกลับไปอยู่ที่การพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบเดิม ที่ปรับแก้วิสัยทัศน์ แต่กระบวนการนี้ยังคงหยุดนิ่ง (ดู สุริชัย หวันแก้ว, 2547)

อย่างไรก็ดี ภายใต้แนวคิดการพัฒนาเหล่านี้ ก็ยังมีบุคคลที่ทำงานในองค์กรพัฒนาบาง คนยังได้รับประสบการณ์จากการพัฒนาที่ไม่ดีของภาครัฐส่งผลให้เกิดความไม่เชื่อมั่นว่า รัฐจะพัฒนาโดยให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางได้จริง โดยเฉพาะการพัฒนาที่เน้นทุนทางสังคม แม้ว่า การพัฒนาในระยะหลัง จะมีความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาควิชาการ กับ NGOs มากขึ้นก็ตาม⁵ สำหรับ NGOs และนักวิชาการอีกส่วนหนึ่ง เห็นว่าเป็นโอกาสที่ดีที่อย่างน้อยคนก็จะเข้าไป แทรกแซงหรือทักท้วงการทำงานที่ส่งผลให้เกิดผลเสียต่อประชาชนได้ไม่มากนักน้อย ดีกว่าที่จะ ไม่ทำอะไรเลย และเห็นว่าการทำงานแบบต่อต้านจะส่งผลให้คนเสียเปรียบภาครัฐมากขึ้น

การมองทุนทางสังคมระหว่างรัฐกับภาคประชาชนที่มีการตอบโต้นี้ทำให้การสร้างทุนทางสังคมระหว่างรัฐกับประชาชนตั้งแต่อดีตมีน้อยมากจนแทบจะเรียกได้ว่าไม่มีเลย เนื่องจาก ภาพของรัฐกับประชาชนถูกมองเป็นภาพของผู้มีอำนาจกับผู้ด้อยอำนาจซึ่งมีการปะทะกันอยู่ ตลอดเวลา จนกระทั่งในปัจจุบันประวัติศาสตร์จึงยังคงทำให้ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับประชาชนมีความไม่ไว้วางใจกันอยู่ลึก ๆ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องสร้างความเข้าใจและการปรับเปลี่ยนทั้งแนวคิดและวิธีการ รวมถึงความตั้งใจจริงในการพัฒนาประเทศโดยไม่มีเรื่องของผลประโยชน์ส่วนตัวเข้าไปเกี่ยวข้อง การจะประสานให้เกิดความไว้วางใจนี้ต้องกระทำภายใต้ตัว กระทำที่สามารถที่จะสร้างความเข้าใจใหม่ให้กับประชาชน ซึ่งก็ได้มีการพยายามที่จะกระทำอยู่ แล้ว โดยมีการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวเพื่อประสานกันระหว่างองค์กรด้วย องค์กรที่ทำหน้าที่สื่อกลาง เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ที่ทำหน้าที่ในฐานะหน่วยงานภาครัฐประสานกับ องค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ หรือการทำหน้าที่ของปราชญ์ชาวบ้านในฐานะที่เป็นสื่อกลางกับ ชาวบ้าน เป็นต้น การประสานงานเหล่านี้ จะสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นและจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยอมรับร่วมกันได้

⁵ ความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับ NGOs เกิดนับจากปี 2528 ตั้งแต่รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้มีดำริการจัด สัมมนาระดับชาติในส่วนขององค์กรพัฒนา และ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้นมา

รายการอ้างอิง

- กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์. การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง: ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- กนกวรรณ จินานุวัฒนา. กระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระเจง ตำบลคลองกระเจง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- กวิพัฒน์ สุขแจ่ม. ทุนทางสังคมกับการแก้ไขปัญหาเสพติด: กรณีศึกษายานคลองจรเข้หน้าตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.
- กองบรรณาธิการฐานสัปดาห์วิจารณ์. เค้าโครงเศรษฐกิจใหม่ ระดม "ทุนทางสังคม" แก้งาน 7,000 ตำบล ผ่านวิถีดิจิทัลโกสสินทร์. ฐานสัปดาห์วิจารณ์ 217 (20 - 26 มิถุนายน 2541): 16 - 17.
- ขวัญชีวัน บัวแดง. ทุนทางสังคม: กรณีศึกษาการอพยพโยกย้าย การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำรงชีพ การสร้างองค์กรและเครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์ กะเหรี่ยง และลีซอ
- จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร. Michel Foucault กับ Postmodernism. วารสารสหวิทยาการ 1, 2 (มกราคม-มิถุนายน 2546).
- จินตนา ชุณหะมุกดา, มันทนา บัววัฒนา และ จิรัตน์ กอบเกียรติคุณ. รายงานการสำรวจทุนทางสังคมด้านสุขภาพ จังหวัดราชบุรี. วารสารการส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม ฉบับที่ 4 ปีที่ 25 ค.ค.-ธ.ค. 45 แหล่งที่มา: <http://www.anamai.moph.go.th/factsheet/academic/254/25410.html>
- จินตนา อมรสงวนสิน. ทุนทางสังคมท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน: กรณีศึกษาดำบลท่าผา และตำบลแม่ศึก พื้นที่ลุ่มน้ำแม่แจ่ม อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546.
- จตุเทพ ยาสุมุท. ทุนทางสังคมในชุมชนชนบทภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกกระบวน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.
- ฉวีวรรณ สายบัว. ทุนทางสังคม. เศรษฐกิจระบบสารสนเทศ. ประชาชาติธุรกิจ (25 สิงหาคม 2546): 6.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" ใน วัฒนธรรมไทยกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม. หน้า 171 - 216. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. คำบรรยายนำในการสัมมนาเครือข่ายชาวบ้านระดับชาติ เรื่อง "เศรษฐกิจศาสตร์วัฒนธรรม" ในโอกาสเชิดชูเกียรติคนดีศรีสังคม ประจำปี 2542. วันที่ 10 พฤศจิกายน 2542 ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- ชยุด อินพรหม. ทบทวนสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน: กรณีศึกษาสมาคมลานตะโหนด ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. การพัฒนาทุนทางสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. ปาฐกถาพิเศษ ในงานสัมมนา เรื่อง "การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน...บทบาทสำคัญของกระทรวงการพัฒนาสังคมฯ" 16 กันยายน 2545. แหล่งที่มา: www.codi.or.th
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. วัฒนธรรมคือทุน. กรุงเทพฯ: พี.เพรส, 2540.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. สังคมไทยยุคหลังรัฐธรรมนูญ. ผู้จัดการรายวัน (9 มิถุนายน 2546).
- ชาย โพธิสิตา. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547.
- ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย. ทุนทางสังคม: ทรัพยากรเครือข่ายของครัวเรือนในลุ่มน้ำชี. กลุ่มโครงการวิจัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน: การขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี, 2546. เอกสารประกอบการประชุมประจำปี 2547 มหาวิทยาลัยนเรศวร เรื่อง "โลกเก่า โลกใหม่ ความเชื่อมโยงระหว่างทุนสังคมทุนวัฒนธรรมกับระบบเศรษฐกิจในการจัดการยุคใหม่" 22 - 23 กรกฎาคม 2547.
- ชูวิศ ฤกษ์ศิริสุข. รายงานพิเศษ ดร. อัมมาร สยามวาลา สวมเสื้อ 'มาร์กซิสต์' เสนอ 4 กลไกสังคมไทย. เนชั่นสุดสัปดาห์ 8, 396 (3 - 9 มกราคม 2543): 16 - 17.
- เชษฐา พวงหัตถ์. รายงานการวิจัยเรื่อง "Agency - Structure / ผู้กระทำ - โครงสร้าง: พัฒนาการของกรอบความคิดและการนำไปใช้วิเคราะห์สังคม" [ฉบับร่าง]. รายงานการวิจัยเสนอในการประชุมสังคมวิทยาระดับชาติ ครั้งที่ 2 โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพฯ, 2546.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมการพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ 3 ฉบับปรับปรุง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545.
- ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา. พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- เดชรัตน์ สุขกำเนิด. เชื่อน: ความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางสังคม. การประชุมสัมมนาเรื่อง "เชื่อนกับการพัฒนา: การตัดสินใจพื้นฐานองค์ความรู้ใหม่" 25 - 26 สิงหาคม 2544. แหล่งที่มา: http://www.searin.org/Th/PMD/PMDLn/PMD_Seminar1.htm

เทียนฉาย กิระนันท์, บทบาทของมหาวิทยาลัยกับการพัฒนาเศรษฐกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ, 2544. แหล่งที่มา: http://www.chula.ac.th/research/activity/journal/rj44_602.htm.

ธนาคารโลก, ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงและแปซิฟิก, ส่วนการพัฒนาชนบทและทรัพยากรธรรมชาติ. ยุทธศาสตร์เพื่อฟื้นฟูการพัฒนาชนบทของประเทศไทยหลังวิกฤติเศรษฐกิจ. เมษายน 2543.

ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์. ทุนทางสังคม (Social Capital) กับความมั่นคงของสังคม. ประชาชาติธุรกิจ (5 – 8 เมษายน 2547): 33.

นนท์นี้ เพ็ชญาไพศิษฐ์. อาสาสมัคร: ทุนทางสังคมเพื่อสนับสนุนการส่งเสริมเด็กอ่อนของกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการสังคม. กรุงเทพฯ: กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, (มปป). แหล่งที่มา: http://www.dsdw.go.th/static/pdf/research_11.pdf.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา, 2539.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และ สุวิทย์ ธีรศาศวัต บก. สรุปผลการสัมมนา “ทุนทางสังคม: มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ”. ขอนแก่น: ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2546.

ประภาพรรณ อุ่นอบ และคณะ. โครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมพุทธมณฑล เรื่อง องค์ความรู้ท้องถิ่น อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม: ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2544.

ประเวศ วะสี. มองย้อนอดีตแลอนาคต ‘ทุนทางสังคม’ รากฐานที่แท้จริงของการพัฒนา. ฐานเศรษฐกิจ 18, 1291 (28 มิถุนายน – 1 กรกฎาคม 2541): 9.

ปิ่นทิพย์ ชะเอม. ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมเสี่ยงกับทุนทางสังคมของวัยรุ่นในเมืองเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาจิตวิทยาการให้คำปรึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2544.

ผลิน กุญชรูญ. โครงการพระราชดำริศูนย์ศิลปาชีพบางไทร: รูปแบบจำลองการบูรณาการทุนทางสังคมกับแนวคิดในเชิงบริหารธุรกิจในการสร้างชุมชนเข้มแข็งแบบยั่งยืน. วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์ 44, 3 (2547).

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. นิเวศวิทยาและการเมืองเรื่องเขื่อน. การประชุมสัมมนาเรื่อง “เขื่อนกับการพัฒนา: การตัดสินใจบนฐานองค์ความรู้ใหม่” 25 – 26 สิงหาคม 2544. แหล่งที่มา: http://www.searin.org/Th/PMD/PMDLn/PMD_Seminar1.htm

- พนัส พฤกษ์สุนันท์. องค์ประกอบของสาธารณสุขุมูลฐาน และองค์ประกอบของเมืองน่าอยู่. การส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม 22, 3 (ก.ค. - ก.ย. 2542) <http://www.anamai.moph.go.th/factsheet/academic/223/22311.html>
- พระระวี สีเหลืองสวัสดิ์. การศึกษาทุนทางสังคมจากมุมมองแบบไทย (A Study of Social Capital from Thai Perspectives). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2545.
- พระมหาชนพล ชาตวิโร. ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- พิทยา ว่องกุล. ยุทธศาสตร์การสร้างทุนทางสังคมและการพัฒนาแบบบูรณาการของชุมชนไทย. เอกสารประกอบการประชุมประจำปี 2547 มหาวิทยาลัยนเรศวร เรื่อง "โลกเก่า โลกใหม่ ความเชื่อมโยงระหว่างทุนสังคมทุนวัฒนธรรมกับระบบเศรษฐกิจในการจัดการยุคใหม่" 22 - 23 กรกฎาคม 2547.
- พิภพ อุดร. ผู้บริหารทำลาย Brand Equity ของมหาวิทยาลัย. กรุงเทพธุรกิจ (5 กรกฎาคม 2546). แหล่งที่มา: <http://www.bkknews.com/2003/07/05/comment/index.php?news=col2.html>
- พีระ ลีวลม. การศึกษาศักยภาพของทุนทางสังคมของชุมชนไซเบอร์ (A study of "Social Capital" Potential of Cyber Communities). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการจัดการสารสนเทศสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร มหาวิทยาลัยมหิดล, 2543.
- ไพพาณี เหลืองภัทรเชวง. ทุนทางสังคมกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง: ศึกษากรณีหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จกับหมู่บ้านที่ประสบความล้มเหลว. ภาคนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2547.
- ฟรานซิส ฟูกูยามา [Fuguyama, Francis]. Social Capital: The Coming Agenda. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เอกสารแปล. แหล่งที่มา: http://www.nesdb.go.th/national_agenda/social_capital/data/2_data_4.doc
- มณีมัย ทองอยู่. ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดและทุนทางสังคมของชาวนาอีสาน. มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ 21, 3 (เมษายน - มิถุนายน 2547): 79 - 101.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. ทุนวัฒนธรรม: วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก เล่ม 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546.
- รัฐกร ก้อนแก้ว. ทุนทางสังคมกับความสำเร็จของธุรกิจชุมชน. ภาคนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2547.

- รัตนพงษ์ จันทะวงษ์. ทุนทางสังคมที่สัมพันธ์ต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน: กรณีศึกษาดำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม: วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์เพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏนครปฐม, 2546.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ: บริษัท นานมีบุ๊คส์, 2546.
- เรณู เหมือนจันทร์เชย. ทุนทางสังคมด้านความเชื่อกับการพัฒนาท้องถิ่น: กรณีศึกษาความเชื่อของประชาชนที่มีต่อหลวงพ่อวัดไร่ขิง. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (2547)
- ลักขณา เต็มศิริกุลชัย. ทุนทางสังคมกับการเคลื่อนไหวด้านสุขภาพ. แหล่งที่มา: เครือข่ายสุขภาพภาคเหนือ <http://www.northforhealth.com/pdf/%B7%D8%B9%B7%D2%A7%CA%D1%A7%A4%C11.pdf>
- วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, ชำรงค์ มั่นคง และ กนกวรรณ จินานุวัฒนา. โครงการศึกษาทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน: รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.
- วราภรณ์ สามโกเศศ. ทุนทางสังคม ผังอยู่ในตัวแต่ละคน. แหล่งที่มา: <http://dpu2002.dpu.ac.th/idee/capital.pdf>
- วีรกร ตรีเศศ. เศรษฐศาสตร์เข้าใจทุนทางสังคมอย่างไร. มติชนรายสัปดาห์ (4 เมษายน 2546): 20.
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาถิน, บก. พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- วิทยากร เชียงกุล. พจนานุกรมศัพท์เศรษฐกิจ ธุรกิจ การเงิน และการธนาคาร, ฉบับปรับปรุงใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2540.
- สัมภาษณ์พิเศษ. เสน่ห์ จามริก สะท้อนสังคมผ่านกรณี "ตากใบ". ประชาชาติธุรกิจ 28, 3683 (4 พฤศจิกายน 2547): 20.
- สำนักโฆษกรัฐบาล, ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. คำกล่าว ของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ในพิธีเปิดการสัมมนาความอยู่ดีมีสุขของคนไทย: 5 ปีหลังวิกฤติเศรษฐกิจ และปาฐกถาพิเศษ เรื่อง "รัฐบาลกับการสร้างความอยู่ดีมีสุขของคนไทย" ณ ห้องแกรนด์บอลรูม ศูนย์ประชุมนานาชาติอิมแพค เมืองทองธานี. 21 มิถุนายน 2545. แหล่งที่มา: <http://www.thaigov.go.th/> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- สำนักโฆษกรัฐบาล, ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. คำกล่าว ของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ในพิธีเปิดการประชุมเชิงปฏิบัติการการแก้ไขปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการ ณ วิเทศสโมสร กระทรวงต่างประเทศ. 1 ตุลาคม 2546. แหล่งที่มา: <http://www.thaigov.go.th/> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

- สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน. ทุนทางสังคม (หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็งลำดับที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2543.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. รายงานผลการสัมมนาระดับชาติ "การพัฒนาทุนทางสังคม: หนทางสู่ความยั่งยืนของประเทศไทย". มิถุนายน 2547.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. เอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติ "การพัฒนาทุนทางสังคม: หนทางสู่ความยั่งยืนของประเทศไทย". 13 พฤษภาคม 2547.
- สินาด ดรีวรรณไชย. ทุนทางสังคม: ความหมายและความสำคัญ. ปXป 33 (สิงหาคม 2546): 43 – 48.
- สิริพรรณ นกสวน และ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา บก. คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- สุจินดา สุขกำเนิด และ สมพจน์ สมบูรณ์. ทุนทางสังคม: การก่อกำเนิดชุมชนอีสาน. ขอนแก่น: ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐาน. กันยายน 2542.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. ทุนทางสังคม ทางเลือกทางรอดของสังคมที่ท้าทายนักพัฒนา. วารสารพัฒนาสังคม 7, 2 (ธันวาคม 2546): 47 – 76.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. ทุนทางสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ ทางเลือกที่รับผิดชอบต่อสังคมของนักบริหารในยุคการเปลี่ยนแปลง. วารสารพัฒนาบริหารศาสตร์ 44, 3 (2547).
- สุรัชย์ หวันแก้ว. สังคมวิทยาโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม, 2548. (ร่างเอกสาร, ยังไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).
- สุวรรณิ คำมั่น. ทุนทางสังคมกับการเพิ่มความมั่นคงของมนุษย์. เอกสารประกอบการสัมมนาประจำปีของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย เรื่อง ความมั่นคงของมนุษย์ (29 – 30 พฤศจิกายน 2546).
- เสรี พงศ์พิศ. 100 คำที่ควรรู้. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พลังปัญญา, 2547.
- เสรี พงศ์พิศ. กองทุนหมู่บ้าน สวัสดิการชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ภูมิปัญญาไท, 2544.
- อมรา พงศาพิชญ์. ทุนทางสังคมในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในสังคมไทย. วารสารวิจัยสังคม 23, 1 (2543), 34 – 50.
- อัมมาร สยามวาลา. เชื่อมกับการพัฒนา. ปาฐกถา ในการประชุมสัมมนาเรื่อง "เชื่อมกับการพัฒนา: การตัดสินใจบนฐานองค์ความรู้ใหม่" 25 – 26 สิงหาคม 2544. แหล่งที่มา: http://www.searin.org/Th/PMD/PMDLn/PMD_Seminar1.htm
- อัญชุธ เนติชนากุล และ โยธิน แสงวดี. แนวคิดเพื่อการพัฒนาชุมชนในมิติพลวัตทางประชากร ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ และองค์ความรู้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ใหม่. วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช 17, 1 (มกราคม – มิถุนายน 2547) 56 – 67.

- อานันท์ กาญจนพันธ์. คืนทุนทางสังคมให้ชุมชนท้องถิ่นร่วมจัดการเพื่อพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส. นานาพรรณจากเชิงดอย. เนชั่นสุดสัปดาห์ 7, 324 (20 - 26 สิงหาคม 2541): 29 - 30.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. ทุนทางสังคมกับสิทธิชุมชน ใน "มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิอำนาจ และการจัดการทรัพยากร". กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2544. (เคยพิมพ์ในชื่อ การระดมทุนเพื่อสังคม. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2541.)
- อานันท์ กาญจนพันธ์. วิถีคิดเชิงซ้อนว่าด้วยการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- อาภรณ์ จันทรสวมวงศ์, บก. พลวัตชุมชนไทยในสมัยโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2544.
- อำภา จันทราภาค. ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.
- อุไรวรรณ พวงสายใจ. ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.
- เอนก นาคะบุตร. กอบบ้านกู้เมือง...ด้วยพลังแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545.
- เอนก นาคะบุตร. ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545.
- Grootaert, Christiaan and Bastelaer Thierry van. Social Capital: From Definition to Measurement. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เอกสารแปล. แหล่งที่มา: http://www.nesdb.go.th/national_agenda/social_capital /data/2_data_2.doc
- Abercrobie, Nicolaas, Hill, Stephen and Turner, Bryan S. Dictionary of Sociology, 4th edition. London: Penguin Group, 2000.
- Baron, Stephen, Field, John and Schuller, Tom. Social Capital: Critical Perspectives. London: Oxford University Press, 2001.
- Bourdieu, Pierre (1983), trans. R. Nice. "The forms of capital" in Handbook of theory and research for the sociology of education, ed. J.C. Richardson (New York: Greenwood Press; pp. 241-258). Available from: www.viet-studies.org/Bourdieu_capital.htm [22 สิงหาคม 2547]

- Dasgupta, Patha and Serageldin, Ismail. Social Capital: A Multifaceted Perspective. Washington D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 1999.
- Delanty, Gerard. "Foucault" in Key Contemporary Social Theorists. Elliott, Anthony and Ray, Larry, Eds. Berlin: Blackwell Publisher Ltd., 2003. pp. 123 – 129.
- Durrenberger, Paul. Why the Idea of Social Capital is a Bad Idea. Available from: [Http://members.aanet.org/an/0212/dia-comm.cfm](http://members.aanet.org/an/0212/dia-comm.cfm) [22 สิงหาคม 2547]
- Edwards Bob, Foley, Michael W., and Diani, Mario . Beyond Tocqueville: Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective. Hanover: University Press of New England, 2001.
- Farr, James. Social Capital: A Conceptual History. Political Theory, 31 (Month, 2003).
- Fine, Ben. Social Capital versus Social Theory: Political economy and social science at the turn of the millennium. London and New York: Routledge, 2001.
- Francis, Paul. Social Capital at the World Bank: Strategic and Operational Implications of the Concept. Norwich Norfolk: University of East Anglia, 2002.
- Harriss, John. Depoliticizing Development: The World bank and Social Capital. Delhi: LeftWord Books, 2001
- Harrocks, Chris & Jevtic, Zoran. Introducing Foucault. Cambridge: ICON BOOK UK, reprinted 2000.
- Jary, David & Jary, Jalia. The Harper Collins Dictionary of Sociology. New York: HarperPerennial, 1991.
- Johnson, Allan G. Blackwell Dictionary of Sociology, 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishes Ltd., 2000.
- Kata, Prachatip. The Study on Social Capital and the Role of Social Capital in Social Movement: Case Study of Healthy Civil Society in one Village in North-Eastern Region of Thailand (การศึกษากุณฑลทางสังคมและบทบาทในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม: กรณีศึกษาประชาคมสุขภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย). วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2004.
- Laudan, Larry. "Rationality and the Sociology of Knowledge." in Progress and Its Problems: Towards a Theory of Scientific Growth. Berkeley: University of California Press, 1977, pp. 196-22.

- Luxembourg Institute for European and International Studies (LIEIS). EXECUTIVE SUMMARY Workshop on "Social and Antisocial Capital" 11 May 2001 at Harvard Faculty Club. Available from: <http://www.ieis.lu/summary/capital.htm>
- Malik, Khalid and Wagle, Swarnim. Civic Engagement and Development: Introducing the Issues. Available from: <Http://cniss.wustl.edu/workshoppapers/olatepaper.pdf>
- Marshall, Gordon. The Concise Oxford Dictionary of Sociology. Oxford: Oxford university press, 1994.
- Mayer, Margit. The Onward Sweep of Social Capital: Causes and Consequences for Understanding Cities, Communities and Urban Movement. International Journal of Urban and Regional Research. Vol.27.1 (March 2003). pp. 110-132.
- Pieterse, Jan Nederveen. Development Theory: Deconstructions/ Reconstructions. USA: Sage and TCS, 2001.
- Portes, Alejandro. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. Annual Review Sociology 24 (1998): 1 – 24.
- Robert Parkin. "Practice" in The Dictionary of Anthropology. Thomas Barfield, ed. Oxford: Blackwell, 1997 pp. 375 - 377.
- Stark, Werner: The Sociology of knowledge : an essay in aid of a deeper understanding of the history of ideas. London: Routledge & Paul, 1958.
- The Luxembourg Institute for European and International Studies. Executive summary of Workshop on "Social and Antisocial Capital", 11 May 2001 at Harvard Faculty Club. Available from: <http://www.ieis.lu/summary/capital.htm>
- Treevanchai, Sinad. Social Capital and The Performances of Savings Groups: A Case Study in Songkhla (ทวนทางสังคมกับการก่อรูปกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กรณีศึกษา จ.สงขลา). วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2003.
- Unger, Danny. Building Social Capital in Thailand: Fibers, Finance, and Infrastructure. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Webb, Jen, Schirato, Tony and Danaher, Geoff. "Bourdieu's Sociology" in Understanding Pierre Bourdieu. Australia: Sage Publications, 2002 pp. 63 – 84.
- Woolcock, Micheal and Narayan, Deepa. "Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy". The World Bank Research observer, vol.15, no.12 (August 2000), pp.225-49.

World Bank. Social Capital and the Crisis. Thailand Social Monitor. Bangkok: The World Bank, 2000

สัมภาษณ์

จวี วิจิตรวาทการ. ผู้อำนวยการศูนย์บำเพ็ญสาธารณประโยชน์. สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2548.

จอห์น โอโดเชา. สมาชิกสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2547.

ชบ ยอดแก้ว. ผู้นำกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จ. สงขลา. สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547.

ชวินทร์ สีนะบรรจง. อาจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2548.

พลเดช ปิ่นประทีป. ผู้อำนวยการสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2548.

พิทยา ว่องกุล. นักวิชาการอิสระ. สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2548.

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม. อดีตประธานสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. สัมภาษณ์, 6 มกราคม 2548.

วิบูลย์ เข็มเฉลิม. ศูนย์วางแผนเกษตรชุมชน. สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2547.

สมเกียรติ พันภัย. ชาวบ้านนักต่อสู้ประเด็นปัญหาเขื่อนปากมูน. สัมภาษณ์, 29 พฤศจิกายน 2547.

สมบัติ ชูดีนนท์. ที่ปรึกษานโยบายและแผน, สศช. สัมภาษณ์, 8 ธันวาคม 2547.

สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ. เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 8, สศช. สัมภาษณ์, 14 ธันวาคม 2547.

สุภาชัย สาระจรัส. ที่ปรึกษาวิชาการพัฒนาสังคม กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2548.

เสรี พงศ์พิศ. ประธานมูลนิธิหมู่บ้าน. สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2548.

เอนก นาคะบุตร. ผู้อำนวยการสถาบันการจัดการความรู้ท้องถิ่น. สัมภาษณ์, 23 พฤศจิกายน 2547.

อานันท์ กาญจนพันธ์. อาจารย์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2548.

บรรณานุกรม

- 'ทุนทางสังคม' พลังขับเคลื่อนบ้านเมืองไทย. ประชาชาติธุรกิจ (26 พฤษภาคม 2547): 34.
- ชิตพล กาญจนกิจ. ทุนทางสังคมกับการพัฒนาประเทศ. สรรพากรสาส์น 51, 10 (ต.ค. 47), 4 - 10.
- ชินสัคค สุวรรณอัจฉริย. ทุนทางสังคม: ทรัพยากรเครือข่ายของครัวเรือนในลุ่มน้ำชี. บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการ การประชุมประจำปี 2547 มหาวิทยาลัยนเรศวร เรื่อง "โลกเก่า โลกใหม่: ความเชื่อมโยงระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนสังคมกับระบบเศรษฐกิจและการจัดการยุคใหม่" 22 - 23 กรกฎาคม 2547.
- ชีวิตคุณภาพ. หมอประเวศชี้หลัก 7 ประการ ดึงคนพิการเป็นทุนทางสังคม. ประชาชาติธุรกิจ (12 มิถุนายน 2547) : 5.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. โครงสร้างนิยม, หลังโครงสร้างนิยม, สัญญานิยม กับการศึกษารัฐศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 3 ฉบับปรับปรุง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545.
- เนตรดาว แพทย์กุล. จัดการที่ดินให้เป็นทุนทางสังคม. เนชั่นสุดสัปดาห์ 10, 515 (15 - 21 เมษายน 2545) 22 - 23.
- บรรยงค์ สุวรรณผ่อง. ประเทศไทยกับ 'ทุนทางสังคม'. Econnews 14, 445 (พฤษภาคม 2547): 7.
- บรรยงค์ สุวรรณผ่อง. สภาพัฒน์ฯ กับสิ่งที่คาดหวังในอนาคต. Econnews 14, 442 (กุมภาพันธ์ 2547): 7.
- บุญลาก ภูสุวรรณ. ปอเนาะ กับ ทุนทางสังคม. ประชาชาติธุรกิจ (22 - 23 กรกฎาคม 2547): 8.
- ประชาชื่น. จะสร้างทุนทางสังคมอย่างไรให้รับกับเศรษฐกิจพอเพียง. ประชาชาติธุรกิจ (10 - 12 มกราคม 2543): 14.
- พิทยา ว่องกุล. ทางรอด: ยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคม. ไทยโพสต์ (23 สิงหาคม 2547): 4.
- พิทยา ว่องกุล. ยุทธศาสตร์การสร้างทุนทางสังคมและการพัฒนาแบบบูรณาการของชุมชนไทย. บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการ การประชุมประจำปี 2547 มหาวิทยาลัยนเรศวร เรื่อง "โลกเก่า โลกใหม่: ความเชื่อมโยงระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนสังคมกับระบบเศรษฐกิจและการจัดการยุคใหม่" 22 - 23 กรกฎาคม 2547.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. ทุนวัฒนธรรม: วัฒนธรรมในระบบทุนนิยมโลก เล่ม 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546.
- วิทยากร เชียงกุล. เศรษฐศาสตร์มิติใหม่. กรุงเทพฯ: โครงการวิถึทรรศน์, 2542.

- วิทยาลัยการจัดการทางสังคม. มองทุนทางสังคมผ่านสีนามิ. สำนักข่าวประชาธรรม ผู้จัดการออนไลน์. (11 มกราคม 2548) แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9480000004567>
- วูล์ฟกัง ซาคส์ เขียน, นฤมล อรุโณทัย และ จีรวรรณ ตั้งจิตเมธี แปล. ปลายทางวาทกรรมการพัฒนา. กรุงเทพฯ: คณะทำงานวาระทางสังคม, 2546 [Wolfgang Sach. Development: The Rise and the Decline of the Ideal. 2002. An article for the Encyclopedia of Global Environment Change. Available from: <http://www.wupperinst.org/Publikationen/WP/WP108.pdf>]
- ศุภวัลย์ พลายน้อย, บก. การตอบสนองต่อภาวะวิกฤติเศรษฐกิจของภาคประชาสังคมไทย. กรุงเทพฯ: หจก.วศินการพิมพ์, 2545.
- สกุ๊ปปก, มหภาค. เปิดยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนพื้น 'ทุนทางสังคม' ต้นทุนของชาติที่กำลังเลือนหาย หนึ่งในวาระแห่งชาติที่ต้องพัฒนาสร้างความยั่งยืน. Econnews 14, 446 (มิถุนายน 2547): 14 – 21.
- สงวน นิตยารัมภ์พงศ์. ความเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพและชีวิตของคนไทย. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “เหลียวหลังแลหน้า: ยี่สิบปีเศรษฐกิจสังคมไทย”. 27 – 28 พฤศจิกายน 2547 ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี.
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. “ทุนทางสังคม” ใน สุขภาพคนไทย 2546, หน้า 34 – 35. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2547.
- สมบัติ ชูดีนนท์ และส่วนพัฒนาทุนทางสังคม สสค. พัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. วารสารเศรษฐกิจและสังคม 40, 2 (พ.ค. – มิ.ย. 46): 43 – 45.
- สรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม. “ทุนทางสังคม: รากฐานสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน” ใน การพัฒนาประเทศ, หน้า 27 – 31. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- สรวงมณต์ สิทธิสมาน. พิพิธภัณฑ์เมืองจิงโจ้: ทุนทางสังคมสำหรับเด็ก. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 49, 33 (10 – 16 มกราคม 2546): 80 – 81.
- สำนักโฆษกรัฐบาล, ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. คำกล่าว ของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ในโอกาสเป็นประธานการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาความยากจนแบบยั่งยืน รวมถึงผู้ด้อยโอกาส” ณ ดิกลันดิไมตรี ทำเนียบรัฐบาล. 6 มิถุนายน 2545. แหล่งที่มา: <http://www.thaigov.go.th/> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- สำนักโฆษกรัฐบาล, ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. คำกล่าว ของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เนื่องในโอกาสเป็นประธานในพิธีเปิดโครงการแปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุน ณ ศูนย์ประชุมนานาชาติอิมแพค เมืองทองธานี. 19 มกราคม 2547. แหล่งที่มา: <http://www.thaigov.go.th/> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

สำนักโฆษกรัฐบาล, ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. คำกล่าว ของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ในพิธีเปิดอบรมหลักสูตรนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด และ ปาฐกถาพิเศษ เรื่อง “ทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และ เทคโนโลยี อันเนื่องมาจากการวิวัฒน์นโยบายสาธารณะที่สำคัญของรัฐบาล” ณ หอประชุมอนุสรณ์ 100 ปี มหาตมไทย จ. ปทุมธานี. 4 ตุลาคม 2547. แหล่งที่มา: <http://www.thaigov.go.th/> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

สำนักโฆษกรัฐบาล, ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. คำกล่าวปาฐกถา ของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี หัวข้อ “รัฐบาลกับการสนับสนุนการพัฒนาเพื่อชุมชนพึ่งตนเอง” ณ หอประชุมใหญ่ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย. 23 มกราคม 2546. แหล่งที่มา: <http://www.thaigov.go.th/> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

สำนักโฆษกรัฐบาล, ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่. ปาฐกถาพิเศษ ของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เรื่อง “นโยบายรัฐบาลในการสนับสนุนการพัฒนาชุมชนฐานราก” เนื่องในโอกาสเป็นประธานเปิดงาน “มหกรรมชุมชนแก้ปัญหาความยากจน” ณ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 7 ธันวาคม 2547. แหล่งที่มา: <http://www.thaigov.go.th/> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2541.

สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. คู่มือการดำเนินงานสำหรับคณะกรรมการสนับสนุนและติดตามการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านระดับจังหวัดและอำเภอ เพื่อ เตรียมการจัดตั้งและดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2544.

สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. คู่มือสำหรับประชาชน เพื่อเตรียมการจัดตั้งและดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2544.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต. แนวคิดการพัฒนาตัวชี้วัดทุนทางสังคม. เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง แนวคิดการพัฒนาตัวชี้วัดทุนทางสังคม (1 สิงหาคม 2546).

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต. การพัฒนาทุนทางสังคม: ความท้าทายของการพัฒนา. วารสารเศรษฐกิจและสังคม 41, 2 (พ.ค. - มิ.ย. 47): 54 - 58.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต. การพัฒนาทุนทางสังคม. วารสารเศรษฐกิจและสังคม 40, 3 (ก.ค. – ส.ค. 46): 36 – 50.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. วารสารเศรษฐกิจและสังคม 41, 5 (ก.ย. – ต.ค. 47): 4 – 63.
- สุจิตราภรณ์ นาคะลักษณะ. ทุนทางสังคม. วารสารเศรษฐกิจและสังคม 39, 5 (ก.ย. – ต.ค. 45): 68 – 70.
- อนุวัฒน์ ชลไพศาล. แบบจำลองการพัฒนาเศรษฐกิจเอเชียตะวันออก ฉันทามติแห่งวอชิงตัน และวิกฤตการณ์การเงินเอเชีย 2540. เอกสารวิชาการหมายเลข 701 โครงการวิจัยการเงินไทย 2540. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.
- อมรา พงศาพิชญ์. ประชาสังคมและทุนทางสังคมกับงานวิจัยของสถาบัน. แหล่งที่มา: <http://www.cusri.chula.ac.th/action/pdfs/action005.pdf> (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)
- อายุทศ เนติชนากุล และ โยธิน แสงวงดี. แนวคิดเพื่อการพัฒนาชุมชนในมิติพลวัตทางประชากร ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ และองค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ใหม่. วารสารสุขุทัยธรรมาธิราช 71, 1 (มกราคม – มิถุนายน 2547): 56 – 67.
- อานันท์ กาญจนพันธ์ุ. เราละเลยทุนทางสังคม มุ่งเน้นแต่ทุนทางปัจเจก. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 48, 46 (12 – 18 เมษายน 2545): 14.
- เอนก นาคะบุตร. กระบวนทัศน์ใหม่สู่ศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545.
- Bourdieu, Pierre. Matthew Adamson trans. In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology. California: Stanford University Press, 1990.
- Callhoun, Craig, ed. Dictionary of Social Science. New York: Oxford University Press, 2002.
- Danaher Geoff, Schirato Tony and Jen Webb. Understanding Foucault. NSW: Sage Publications, 2000.
- Francis, Paul. "Social Capital, Civil Society and Social Exclusion." Perspective on Development: Challenging the Orthodoxies. [Draft revised 29 September 2000].
- Fuguyama, Francis. "Social Capital" in Cultural Matter, pp. 98 – 111. Lawrence E. Harrison & Samuel P. Huntington, eds. London: Basic Books, 1996.
- Goldman, Michael. The Birth of Discipline: Producing authoritative green knowledge, World Bank- style. London: Sage Publication, 2001.

- Kishna, Anirudh and Shrader, Elizabeth .The Social Capital Assessment Tool: Design and Implementation. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เอกสารแปล. แหล่งที่มา: http://www.nesdb.go.th/national_agenda/social_capital/data/2_data_3.doc
- Nan Lin. Social Capital: A Theory of Social Structure and Action. USA: Cambridge University Press, 2001.
- Portes, Alejandro and Landolt, Patricia. Unsolved Mysteries: The Tocqueville Files II. The Downside of Social Capital. The American Prospect [online] vol.7, issue 26 (may 1, 1996 – June 1, 1996). Available from: <http://www.prospect.org/print-friendly/print/V726/26-cnt2.html>.
- Putnum, Robert D., ed. Democracy in Flux: The Evaluation of Social Capital in Contemporary Society. New York: Oxford University Press, 2002.
- Thomas Barfield (ed.). The Dictionary of Anthropology. Oxford: Blackwell, 1997.
- Woolcock, Micheal and Narayan, Deepa. Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เอกสารแปล. แหล่งที่มา: http://www.nesdb.go.th/national_agenda/social_capital/data/2_data_5.doc

ภาคผนวก ก

คำกล่าวเปิดและปาฐกถาพิเศษ ของ
พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี

เรื่อง รัฐบาลกับการพัฒนาทุนทางสังคม

แหล่งที่มา: http://www.nesdb.go.th/national/attcahment/1_data_3.doc

ท่านสมาชิกวุฒิสภา ท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ท่านคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ ท่านเลขาธิการ องค์การภาคี เครือข่ายต่าง ๆ และท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน

ผมตั้งใจที่ได้มาพูดเรื่องที่สำคัญมาก วันนี้เราต้องการทำความเข้าใจกัน ต้องการการตกผลึก
ทางความคิดในเรื่องความหมายของทุนของสังคม พื้นฐานและแนวทางต่าง ๆ ที่ควรนำมาพัฒนา
ประเทศ แต่คงไม่ใช่เอาผลสรุปของวันนี้มากำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาทุนทางสังคมของ
ชาติ สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือ การแสวงหาทางออกใหม่ของบ้านเมืองที่กำลังมีปัญหา ทุกท่านคง
จำได้ว่าไม่กี่ปีที่ผ่านมา พวกเราพูดว่าบ้านเมืองเราพัฒนาด้านเศรษฐกิจดี แต่สังคมมีปัญหา และ
การพัฒนาไม่ยั่งยืน แม้กระทั่งวันนี้ก็ยังมีอยู่ ทั้ง ๆ ที่พยายามแก้ไขกันอยู่ จะเห็นว่าปัญหาความ
ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน คนยากจนและการกระจายรายได้ยังมีอยู่ ความแตกต่างของการ
พัฒนาของพื้นที่ชนบทกับเมือง และปัญหายาเสพติด

ฉะนั้น วันนี้จึงเป็นวันที่มีความหมายมาก เพราะไม่ใช่กำหนดแต่แผนยุทธศาสตร์ในการ
พัฒนาแต่ต้องทำความเข้าใจและแสวงหาหนทางใหม่ในการพัฒนาให้ได้ เรื่องทุนทางสังคมเป็น
เรื่องที่พูดถึงกันมาก ทั้งผู้รู้ ปราชญ์และผู้ที่ไม่สนใจในเรื่องนี้ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เรา
พยายามจะรวบรวมความคิดของผู้รู้ทั้งหมดมากำหนดแนวทางการพัฒนาต่าง ๆ

ผมว่าเราคงจะต้องมาแตกความหมายของคำว่า “ทุนทางสังคม” และทำความเข้าใจให้ชัดเจน
ท่านเลขาธิการ สศช. บอกว่าบริบทของทุนทางสังคมมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ทุนมนุษย์ ทุนทาง
สถาบัน ทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม แต่ถามว่าทำไมถึงมีแค่นั้น จะยอมให้มีแค่นั้นหรือมีมากกว่า
นั้น เพราะอะไร ถ้าทำความเข้าใจโครงสร้างทางสังคมเป็นอย่างดีแล้ว ผมว่าทุกสิ่งทุกอย่างมันจะ
ออกมาเอง ฉะนั้น ผมขอแตกความหมายของทุนสังคม ซึ่งมีผู้รู้หลายคนมีความรู้สึกที่ไม่ค่อยสบาย
ใจ ที่เอาคำว่า “ทุน” ไปอยู่กับ “สังคม” และนำหน้าคำว่า “สังคม” เท่าที่ทราบรู้สึกว่าการประชุมเชิง
ปฏิบัติการที่ สศช. ได้ไปดำเนินการทั้ง 5 ภูมิภาค ก็มีคนนำเอาประเด็นนี้มาพูดกัน

คำว่า “สังคม” คือ ความละเอียดอ่อน คือ โครงสร้างอันหนึ่ง เป็นเรื่องของสังคม แต่
เมื่อมีคำว่า “ทุน” ไปอยู่ด้วยข้างหน้า อดคิดไม่ได้ว่าเรื่องของสังคมจะมีมิติทางเศรษฐกิจเป็นตัว

นำหรือเป็นความคิดหลัก ความหมายของคำว่า “ทุน” เท่าที่เราพูดกันในเรื่องของการพัฒนา เศรษฐกิจสายหลักอย่างทุกวันนี้ คำว่า “ทุน” หมายถึง “เงิน” เครื่องจักรกล เทคโนโลยี ความคิด ข้าราชการต่าง ๆ ที่นำมาผลิต เพราะฉะนั้น “ทุนทางสังคม” จะมีความหมายในลักษณะว่า เรานำเอาสังคม ของดี ๆ มาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ มันจะกลับไป ความคิดสายเก่าอีกหรือไม่ มีคนพูดว่าของดี ๆ เช่น ความสัมพันธ์ของคนในสังคมหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยที่มีความสัมพันธ์อย่างดี แต่เมื่อมีทุนจากข้างนอกไหลเข้าไป หรือมีเงินข้างนอกไหลเข้าไป เราให้นาย ก. กู้ได้โดยให้นาย ข. ค้ำประกัน นาย ข. กู้ได้ก็ให้นาย ก. กู้บ้าง ไปสักพักก็ไม่มีการใช้หนี้กัน ทำให้ทุนทางสังคม คือ ความยึดเหนี่ยวกันในสังคมนั้นสูญสลายไป ถึงแม้ว่าในปัจจุบันรัฐบาลมีเจตนา รมณ์ที่ดี ที่จะช่วยเหลือคนยากจนให้เข้าถึงทุนที่มีความจำเป็นไม่มากนักน้อย ในการที่จะไปสร้างงานเพื่อสร้างรายได้ ลดความยากจน อยากรจะเห็นการรวมตัวกันโดยความสัมพันธ์กัน เกิดความคิด เกิดการร่วมมือ ร่วมคิดกัน ก่อสร้างกองทุนของประชาชนเอง เช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน ออมทรัพย์สัจจะหรือรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นรูปแบบที่เกิดจากลักษณะของสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ผมค่อนข้างเห็นด้วย

สังคม คือ การที่บุคคลหรือบุคคลมาอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งความสัมพันธ์ของบุคคลต่อบุคคลสร้างให้เกิดครัวเรือน ครอบครัว ความสัมพันธ์ของครอบครัวสร้างให้เกิดชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนสร้างให้เกิดประชาคม ประชาสังคม เกิดองค์กร มูลนิธิ สมาคม จนกระทั่งเป็นชาติ เป็นแผ่นดิน ซึ่งทั้งหมดถูกครอบงำด้วยสถาบันหลัก ๆ ที่เราเคารพและยึดถือ เช่น สถาบันศาสนา เป็นหลักในการดำเนินชีวิต สถาบันชาติ ศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นหลักชัยและขวัญกำลังใจของเราในการดำเนินชีวิต ฉะนั้น สังคมคือ ความยึดเหนี่ยวในสิ่งพวกนี้ ประกอบกันด้วยบุคคล สถาบันต่าง ๆ และมีวิถีชีวิตที่ดำเนินไปเพื่อการเอาตัวรอดจนกระทั่งเป็นวิถีชีวิตที่เรากำหนดไว้และเรียกกันว่า “ภูมิปัญญา” หรือขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม การเคารพในสิ่งที่ให้ชีวิตเรา เช่น เจ้าแม่โพสพ เจ้าที่ในท้องนา การแห่นางแมว การยึดเหนี่ยวเจ้าป่า เจ้าเขา ก่อให้เกิดการจำกัดในการใช้ทุกสิ่งทุกอย่างให้ถูกต้องและเหมาะสม คือการรักษาสิ่งนั้นให้คงอยู่ต่อไป นั่นคือความมั่งคั่งของสังคม

ที่กล่าวมานี้ สังคมคือ ความยึดเหนี่ยวของคน การรวมตัวกันที่มีสถาบันในการดูแล มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ทั้งหมดนี้คือ สิ่งที่ดีงามที่เราสามารถนำมาใช้พัฒนาบ้านเมืองให้ไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ให้มีความมั่งคั่ง และมีการพัฒนาที่ยั่งยืนตลอดไป เรียกตรงนี้ว่า “ทุนทางสังคม” ถ้าสืบสนเราควรเรียกว่า “พลังทางสังคม” หรือ “ศักยภาพของสังคม” ก็ได้

นอกจากทุนมนุษย์ ทุนทางสถาบัน และทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมแล้ว ความจริงควรจะมีเรื่องของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติรวมอยู่ด้วย แต่เท่าที่ทราบทางสภาพพัฒนาอยากจะแยกประเด็นนี้ออกไป เพราะเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่และต้องดำเนินการกันอีกรูปแบบหนึ่ง

ทุนทางสังคม คือ สิ่งที่สังคมเรามีและเป็นประโยชน์ด้วย โดยหลังวิกฤตเศรษฐกิจ เมื่อปี 2540 เราคงตระหนักว่ามีการพูดเรื่องทุนทางสังคมมากขึ้น คุณหมอประเวศ วัชชี เป็นผู้นำเอาเรื่องนี้มาพูดกลุ่มแรก ๆ มีการพูดกันว่า วิกฤตเศรษฐกิจครั้งนั้น ถ้าประเทศไทยเราไม่มีทุนทางสังคม คือ ความผูกพันกัน ความเอื้ออาทร ความช่วยเหลือกัน ความเป็นหนึ่งเดียวกันในสังคมของเรา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นสังคมทางด้านเกษตร ถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้แล้ว พวกเราคงลำบากยิ่งกว่านี้เยอะ ส่วนต่างชาติ เขาก็จะมีรูปแบบของสังคมเขาอีกแบบหนึ่ง มีทุนทางสังคมอีกแบบหนึ่ง แต่ของเราเป็นทุนทางสังคมที่น่ารัก เป็นทุนทางสังคมที่เป็นประโยชน์อย่างเหลือเกิน

นี่คือ ทุนทางสังคม ที่ใช้เพื่อลดความผิดพลาดหรือการดำเนินการทางด้านเศรษฐกิจและเป็นการสร้างเศรษฐกิจที่ยั่งยืน พอเพียงและก้าวหน้าขึ้นไป

ถ้าเราเข้าใจความหมายของทุนทางสังคม หรือจะเปลี่ยนเป็น “พลังทางสังคม” หรือ ศักยภาพทางสังคม” เพราะความหมายเป็นอย่างนั้น ถ้าท่านเข้าใจแล้วว่า สังคม ประกอบด้วย องค์การ และส่วนประกอบต่าง ๆ ฉะนั้น การกำหนดออกมาเป็นยุทธศาสตร์ที่ต้องพัฒนามนุษย์ พัฒนาสถาบัน พัฒนากฎมปัญญา ขนบธรรมเนียม ประเพณี พัฒนาศาสนา เป็นสิ่งที่เป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ และไม่ได้เป็นเรื่องยุ่งยากอะไรเลย อยากจะทำสิ่งนี้ให้ดูง่าย ไม่ต้องจดจำอยู่ในหัวใจข้อบังคับประกอบเหล่านี้มาสร้างแนวทางการพัฒนาต่าง ๆ ขึ้นมาได้

“รัฐบาลไทยกับการพัฒนาทุนทางสังคม” คงต้องพูด 2 มิติ 2 ห้วงระยะเวลา คือ มิติแรก เป็นมิติของการที่รัฐบาลใช้ทุนทางสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคม และมิติที่สองคือ รัฐบาลจะมีแนวทางอะไรเพื่อพัฒนาทุนทางสังคมต่อไป นั่นคือ การรักษา พื้นฟู และพัฒนาทุนทางสังคมที่มีอยู่นั้นให้ดีขึ้น และผมคิดว่ารัฐบาลนี้หรือรัฐบาลไหน ๆ คงจะมีเป้าหมายที่เหมือนกัน คือการสร้าง ความมั่งคั่งและความมั่นคงให้เกิดขึ้นกับประเทศชาติและประชาชน

ในช่วงที่รัฐบาลเข้ามาบริหารประเทศเมื่อปี 2544 เศรษฐกิจและสังคมยังไม่อยู่ในสถานการณ์ที่เราไว้ใจได้ ดังนั้น นโยบายรัฐบาลที่ประกาศชัดเจนและแจ้งต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2544 มีประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมอยู่ 3-4 ประเด็นด้วยกัน

ประเด็นแรก นโยบายหรือยุทธศาสตร์ของรัฐบาล คือทำอย่างไรถึงจะพลิกฟื้นเศรษฐกิจของชาติให้กลับมาใหม่ให้ได้อีกครั้ง และไม่กลับไปเสื่อมถอยเหมือนเดิมอีก ต้องมีความเจริญรุ่งเรืองยั่งยืนต่อไป ยุทธศาสตร์ของเรื่องนี้ คือ การสร้างการแข่งขันในเชิงเศรษฐกิจ แข่งขันในเรื่องต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจกับประเทศอื่นให้ได้

ประเด็นที่ 2 การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่หมักหมมและสะสมมายาวนานในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องความยากจน ยาเสพติด และการฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือคอร์รัปชัน ซึ่งรัฐบาลได้ประกาศสงครามกับความยากจน ยาเสพติด และผู้ประพฤติมิชอบ การฉ้อราษฎร์บังหลวง การประกาศสงคราม คือ การเลือกใช้หนทางที่รุนแรงและเอาจริงเอาจังมากที่สุด และหากไม่ใช้วิธีนี้ปัญหาต่าง ๆ ที่ยังหมักหมมอยู่ก็คงจะดำรงอยู่ต่อไป

ประเด็นที่ 3 ทำอย่างไรถึงจะพัฒนาในเรื่องของระบบราชการ สร้างความมั่นคงและการบริหารงานในรูปแบบใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้น

ขอยกตัวอย่างในเรื่องแรกที่รัฐบาลใช้ทุนทางสังคมในแก้ปัญหาที่ผ่านมาได้อย่างไร จะขอยกตัวอย่าง 2 ประเด็น คือ การแก้ไขปัญหายากจน และยาเสพติด จะเห็นได้ว่าการแก้ไขปัญหาความยากจน เราใช้ทุกวิถีทางที่จะทำได้ เช่น

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง วันนี้ 74,500 กว่าหมู่บ้าน มีกองทุนหมู่บ้านฯ ซึ่งกองทุนนี้สามารถให้ความช่วยเหลือคนถึง 8 ล้านกว่าคนเกือบ 9 ล้านคน ให้การช่วยเหลือและแก้ปัญหาให้เขาอยู่ได้ ฟึ่งตนเองได้ รวมทั้งสร้างทุนทางสังคมที่สำคัญคือ ทรัพยากรมนุษย์ โดยมีคณะกรรมการกองทุนประจำหมู่บ้านเป็นผู้จัดการกองทุนที่เข้ามาทำงานด้วยความเสียสละไม่มีการตอบแทนอะไร สร้างความเป็นผู้นำ สร้างการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญสูงสุดในเรื่องทุนทางสังคม

เรื่อง OTOP หรือโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ สิ่งนี้คือ การพัฒนาภูมิปัญญาที่มีความสำคัญที่สุด ซึ่งในปี 2546 มีรายได้จากการจำหน่ายสินค้า OTOP มูลค่ามากกว่า 33,000 ล้านบาท และในปี 2549 เปรียบเทียบเป้าหมายไว้ถึง 1 แสนล้านบาท ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยภูมิปัญญาและการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความร่วมมือและการเอาใจใส่ของประชาชนที่เกี่ยวข้อง นั่นคือทุนทางสังคมที่รัฐบาลนี้พยายามผลักดันมาตลอด

การส่งเสริมเรื่องที่อยู่อาศัยให้คนยากจนและคนด้อยโอกาสมีที่อยู่อาศัยของตนเองมี 2 โครงการ คือ โครงการบ้านเอื้ออาทร เป็นโครงการช่วยเหลือประชาชนที่มีรายได้ไม่ถึง 15,000 บาท ซึ่งออกแบบไว้ 6 แสนยูนิต ภายใน 5 ปีข้างหน้า และโครงการบ้านมั่นคง มีการดำเนินการในจังหวัดนำร่องทั้งหมด 170 กว่าชุมชน 15,000 กว่ายูนิต

นี่เป็นสิ่งสร้างสรรค์คุณภาพของมนุษย์ ทรัพยากรมนุษย์ เป็นสิ่งที่สร้างความผูกพันของครัวเรือน โครงการที่ได้กล่าวมาเป็นสิ่งที่รัฐบาลได้ดำเนินการเพื่อมุ่งหวังการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรด้านสถาบันและทรัพยากรด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมต่าง ๆ

วันนี้รัฐบาลกำลังจะมาแก้ไขเพิ่มเติม รักษา พัฒนา และพัฒนาทุนทางสังคมมีหลายโครงการ ทั้งเรื่องทรัพยากรมนุษย์ เรื่องการศึกษา เรื่องคลังสมอง ไม่ว่าจะเรื่องทรัพยากร สถาบัน ซึ่งสภา

พัฒนาตัวเองจริงในเรื่องนี้มาก และเมื่อวันที่ 20 เมษายน 2547 ได้เสนอรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัวแบบบูรณาการ ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีแล้ว

ในเรื่องภูมิปัญญาและวัฒนธรรม มีการตั้งหอניתศน์และดำเนินการต่าง ๆ เพื่อเชิดชู ปลูกเร้าให้คนได้สำนึกว่าขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยเป็นเรื่องที่น่าภาคภูมิใจ นี่คืประเด็นหลัก ๆ ที่รัฐบาลได้พยายามผลักดันและสร้างสรรค์ให้บังเกิดผลที่เป็นรูปธรรม

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ วันนี้ผู้จัดการสัมมนาในระดับชาติครั้งนี้ ต้องการจากท่านมากที่สุด 2 ประการคือ ประการที่ 1 กรุณาให้ความคิดเห็นว่สิ่งที่รัฐบาลนี้หรือพวกเราได้ทำมาในอดีต มีสิ่งใดไม่เหมาะสม สิ่งใดต้องเพิ่มเติม แก้ไข หรือสิ่งที่จะทำในอนาคตมีอะไรบ้างที่ยังขาดตกบกพร่องและกรุณาให้ข้อคิดเห็น เสนอแนะแนวทางกลไกต่าง ๆ ในการดำเนินงาน เพื่อไปสู่วัตถุประสงค์ที่ต้องการ ประการที่ 2 อยากให้ท่านเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง ให้พวกเราเป็นองค์กรหลักที่เริ่มทำความเข้าใจกับประชาชนในส่วนรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการช่วยเหลือจากองค์กรภาคีเป็นหลัก มิฉะนั้นแล้ว ความสำเร็จในเรื่องนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้

การสัมมนาครั้งนี้สำคัญอย่างยิ่ง ที่จะร่วมกันกำหนดทางเลือกใหม่ให้กับประเทศชาติของเรา ผมจึงหวังว่าการสัมมนาในครั้งนี้จะนำมาซึ่งประโยชน์ต่อส่วนรวมและประเทศชาติในที่สุด และขออำนวยการให้การสัมมนาครั้งนี้ประสบผลสำเร็จตามที่ได้ตั้งใจไว้ทุกประการ และบัดนี้ได้เวลาอันเหมาะสมแล้ว ผมขอเปิดการสัมมนาในระดับชาติ ณ บัดนี้

ขอขอบพระคุณครับ

ภาคผนวก ข

ลำดับเหตุการณ์สำคัญด้านการพัฒนา

ปี	เหตุการณ์ระดับโลก	เหตุการณ์ในประเทศไทย
1900 [2443]	ตัวอักษร 3 R คือ reading, writing และ arithmetic โดยเฉพาะจะเป็นการปลดสลัก ทุนทางสังคมที่มีอยู่อย่างเต็มเปี่ยมให้กับเด็ก	
1916 [2459]	Lyda Judson Hanifan ได้นำคำว่าทุนทางสังคมมาใช้ในการเรียกร้องให้เกิดการศึกษาที่ดี ในบ้านเกิดของตน	
1957 [2500]	The Royal Commission on Canada's Economic Prospects ของแคนาดา ได้ให้ความ สำคัญกับทุนทางสังคมที่เป็นปัจจัยพื้นฐานของชาติ (ซึ่งในช่วงนั้นตรงกับยุครุ่งเรืองของ การสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานในประเทศไทยด้วย - 2510)	
1958 [2501]	มีงานเขียนของ Caraline Moser, Meyer Fortes ที่ใช้คำว่า ทุนทางสังคมอยู่ด้วย	
1961 [2504]	งานชื่อ The Death and Life of Great American Cities ของ Jane Jacobs ได้พูดถึง เรื่องของความจำเป็นเพื่อนบ้านซึ่งเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่ง	
1970s [2513 - 2523]	ในช่วงกลางทศวรรษนี้ Glenn Lomay ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ได้นำแนวความคิดนี้มา อธิบายในเรื่องของรายได้ที่แตกต่างกันในกลุ่มคนแต่คนกลุ่มที่มีเชื้อชาติต่างกันในอเมริกา ซึ่งแนวคิดของเขามีอิทธิพลต่อบูร์ดิเยอและโกลแมน	เกิดสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนช่วงต้นทศวรรษ 2520
1983 [2526]	บูร์ดิเยอ ได้อธิบายทุนทางสังคมในเชิงอำนาจ ซึ่งแสดงให้เห็นอำนาจของทุนวัฒนธรรม ที่เป็นตัวแปรสำคัญอันหนึ่งด้วย	
1985 [2528]		ตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาชุมชน (กป.อพช.)
1988 [2531]	James S. Coleman นักสังคมวิทยาชาวอเมริกาแนว rational choice อธิบายทุนทางสังคม ในฐานะที่มีมันเป็นตัวเชื่อมประสานการจัดระเบียบหรือการจัดตั้งองค์กร สมาคม ซึ่งเป็นการ นำแนวคิดของสังคมวิทยามาใช้ในการอธิบายวัฒนธรรมองค์กรได้อย่างลงตัว	

ปี	เหตุการณ์ระดับโลก	เหตุการณ์ในประเทศไทย
1989 [2532]	บูร์ดิเยอและโคลแมนได้เป็นผู้จัดการประชุมเรื่อง Theory for a Changing Society ร่วมกัน ซึ่งแม้ทั้งสองจะมีการตีพิมพ์การสัมมนาด้วยกัน แต่ก็ต่างมีแนวคิดที่ต่างกัน	30 มิถุนายน นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใช้คำว่า "ทุนของสังคม" เป็นครั้งแรกในบทความชื่อ "ทุนของสังคมและความเจริญ" โดยชี้ว่า ป่าคือทุนของสังคม ซึ่งถือว่าการใช้คำดังกล่าวก็คือทุนทางสังคม ในปัจจุบัน
1991 [2534]	John Williamson ได้เขียนฉันทามติแห่งวอชิงตัน (Washington Consensus) ขึ้น ซึ่งในช่วงปลายทศวรรษ 1990 แนวนโยบายตามฉันทามติแห่งวอชิงตัน (1991) ได้ถูกโต้แย้งเป็นอันมาก และหลายฝ่ายได้เรียกร้องให้เกิดการคำนึงถึงความเป็นมนุษย์มากขึ้น	17 พฤษภาคม เกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ซึ่งเป็นจุดกระตุ้นการเคลื่อนไหวทางสังคมจนนำไปสู่การร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน
1992 [2535]	การประชุมแห่งสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Earth Summit) ที่เมืองริโอ เด จาเนโร ประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นคือเรื่อง "การพัฒนาที่ยั่งยืน"	1 พฤศจิกายน รัชสร์ก ชนะพรพันธ์, ชัยอนันต์ สมุทรวนิช นำเสนอแนวคิดเรื่อง ทุนวัฒนธรรม
1993 [2536]	<ul style="list-style-type: none"> - สภาที่ปรึกษาเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนของธนาคารโลกได้จัดชุดสัมมนาต่อเนื่อง จนกระทั่งได้กล่าวถึงเรื่องทุนทางสังคมในเดือนเมษายนปี 1997 - Robert D. Putnam ตีพิมพ์หนังสือชื่อ Making Democracy Work ซึ่งถือว่าเป็นหนังสือที่จุดประกายแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในปัจจุบันอีกครั้งหนึ่ง พัทนัมเห็นว่าทุนทางสังคมประกอบด้วย ความไว้วางใจ (trust) บรรทัดฐาน (norm) และเครือข่าย (network) 	
1994 [2537]		<ul style="list-style-type: none"> - นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนบทความชื่อ "ต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม" โดยกล่าวถึงต้นทุนทางสังคมที่ต้องสูญเสียในกรณีการสร้างเขื่อนปากมูล - องค์การพัฒนาลาย ๆ ฝ่ายทั้งรัฐและเอกชนมีแนวคิดที่ต้องการให้เกิดหน่วยงานรูปแบบใหม่ของรัฐที่มีลักษณะกระจายอำนาจการบริหารจัดการไปสู่ระดับล่าง โดยมีเป้าหมายในการสนับสนุนการพัฒนาองค์กรชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ได้มีการระดมความคิดเห็นจากหน่วยงานต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากองค์กรชุมชน เพื่อให้ได้องค์กรที่มีลักษณะเปิดที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีโอกาสเข้ามาร่วมบริหารจัดการ และเกิดเป็นการจัดตั้งสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2543

ปี	เหตุการณ์ระดับโลก	เหตุการณ์ในประเทศไทย
1995 [2538]	James Wolfensohn ได้ยกเลิกการสร้างเขื่อน Arun3 ในเนปาล และเป็นผู้ผลักดันให้ธนาคารเห็นความสำคัญต่อการศึกษาผลกระทบต่อวิถีชีวิตและธรรมชาติในโครงการของธนาคาร และสะท้อนให้เห็นว่าโครงการต่าง ๆ ที่ขาดการศึกษาจะก่อให้เกิดแรงกดดันจากขบวนการเคลื่อนไหวในสังคม ซึ่งหลังจากการทำงานนี้ ธนาคารโลกก็ได้เริ่มทำธุรกิจใหม่ใหม่ที่ต่างไปจากเดิม	ปี 2538-2539 เกิดขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อร่วมร่างรัฐธรรมนูญสู่การปฏิรูปสังคม และมีเวทีสิ่งแวดล้อมไทย
1996 [2539]		<ul style="list-style-type: none"> - 27 กันยายน รัฐสภามีมติให้แก้ไขเพิ่มเติม รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับที่ 6)¹ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ โดยมิชานายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีเป็นผู้เสนอของพระบรมราชโองการ - พฤศจิกายน รัฐบาลภายใต้การนำของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เข้าบริหารประเทศ
1997 [2540]	คณะกรรมการการโลกว่าด้วยวัฒนธรรมและการพัฒนา นำเสนอรายงานเรื่อง วัฒนธรรมอันหลากหลายของมนุษยชาติ ซึ่งเป็นการศึกษาถึงเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาที่สำคัญ	<ul style="list-style-type: none"> - เกิดวิกฤติเศรษฐกิจในประเทศไทย และประเทศไทยในเอเชีย - 2 กรกฎาคม รัฐบาลประกาศให้ค่าเงินบาทลอยตัว - 28 กรกฎาคม รัฐบาลไทยและธนาคารแห่งประเทศไทย ได้กู้ IMF ในวงเงิน 4,000 ล้านดอลลาร์เพื่อแก้ปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ โดยยินยอมปฏิบัติตามข้อเสนอที่จะต้องทำให้ประเทศมีขีดความสามารถในการจัดการปฏิรูปเศรษฐกิจในเชิงโครงสร้าง - 11 ตุลาคม ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน (2540) - 6 พฤศจิกายน รัฐบาลพลเอกชวลิตได้ลาออก และ 9 พฤศจิกายน รัฐบาล นายชวน หลีกภัยขึ้นบริหารประเทศแทน

¹ เหตุผลในการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยแก้ไขเพิ่มเติมฉบับนี้ คือ โดยที่เป็นการสมควรให้มีวิธีการจัดทำ รัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ทั้งฉบับ เพื่อให้เป็นพื้นฐานสำคัญในการปฏิรูปการเมือง โดยให้มีคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งประกอบด้วย บุคคลจากหลายสาขาอาชีพเป็นองค์การในการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองขึ้นใหม่ให้มีเสถียรภาพ และประกาศให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุมัติรัฐธรรมนูญ โดยการออกเสียงประชามติด้วย ทั้งนี้ โดยยังคงรักษาระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขไว้ตลอดไป

ปี	เหตุการณ์ระดับโลก	เหตุการณ์ในประเทศไทย
1998 [2541]	มีงานเขียนของ Alejandro Portes ซึ่งเป็นเอกสารทางสังคมวิทยาที่ได้รับวิพากษ์แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไว้	<ul style="list-style-type: none"> - ได้มีการระดมความคิดจากหลายฝ่ายในการแก้ไขปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ เกิดขบวนการไทยช่วยไทย - 4 ธันวาคม ในหลวงทรงมีพระราชดำรัสเรื่องการเมืองอย่างพอเพียงซึ่งเป็นแนวทางที่ทรงชี้แนะเรื่องการค้าเสรีซึ่งได้แก่หลักการมากกว่า 22 ปี - 24 เมษายน นิตยสารอีโคโนมิสต์กล่าวถึงคำว่า "ทุนทางสังคม" เป็นครั้งแรกในภาษาไทยของเขาโดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติที่มีบทบาทอย่างชัดเจนในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของสังคมไทย - พฤษภาคม เกิดประชาคมกอบกู้บ้านกู้เมืองขึ้นมา - 17 มิถุนายน ศสช. ร่วมกับ กระทรวงมหาดไทย จัดประชุมเชิงปฏิบัติการการประสานงานนโยบายนโยบายที่ศูนย์เศรษฐกิจและสังคมชนบทและการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง (ทฤษฎีใหม่) ในลักษณะพหุภาคี โดย ประเวศ วะสี กล่าวถึงทุนทางสังคมในฐานะเป็นรากฐานที่แท้จริงของการพัฒนา เน้นการนำเศรษฐกิจของวิสาหกิจของวิสาหกิจที่มีทุนทางสังคมมารับเศรษฐกิจ - Danny Unger ศาสตราจารย์ซึ่งสอนอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ที่ University of California, Berkeley ได้เข้ามาทำการศึกษาวิจัยเรื่องทุนทางสังคมในเมืองไทยและได้เขียนหนังสือชื่อ Building Social Capital in Thailand
1999 [2542]	<ul style="list-style-type: none"> - มีการตีพิมพ์งานของธนาคารโลก(World Bank) เรื่องทุนทางสังคม โดยมี Partha Dasgupta และ Ismail Serageldin เป็นบรรณาธิการ - ได้มีโครงการ Thailand Social Monitor ของธนาคารโลก ซึ่งเป็นโครงการที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากวิกฤติเศรษฐกิจโดยธนาคารโลกมีการจัดเตรียมเอกสารสำหรับงานประชุมระดับภูมิภาคเรื่อง Social Issues Arising from the Asian Crisis [กรุงเทพฯ 21 – 22 มกราคม] เพื่อให้วาระทางสังคมได้รับการตระหนักในสังคมไทย 	<ul style="list-style-type: none"> - ตุลาคม ธนาคารโลกได้ให้เก็นยูซึมแก่ประเทศไทยจำนวน 2,080 ล้านดอลลาร์สหรัฐและให้เงินช่วยเหลือไทยในการจัดตั้งกองทุน SIF โดยมี นายอนุชิต นาคะบุตร เป็นผู้อำนวยความสะดวก โดยมีความร่วมมือแบบไตรภาคี จากธนาคารโลก ภาครัฐโดยกระทรวงการคลัง และภาคประชาชน ซึ่งแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้ถูกเผยแพร่ผ่านงานของ SIF ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย ปรากฏผ่านงานของนักทำงานเคลื่อนไหวเป็นอันดับแรก - มีการเชื่อมโยงแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนกับทุนทางสังคม โดย ศ.ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์ เป็นนักคิดหลัก - สิงหาคม ศสช. เริ่มจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 จนถึง

ปี	เหตุการณ์ระดับโลก	เหตุการณ์ในประเทศไทย
		<p>เดือนสิงหาคม 2543</p> <ul style="list-style-type: none"> - 23 ธันวาคม ในหลวงทรงมีพระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา โดยทรงชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นทฤษฎีใหม่ซึ่งไม่มีในตำราเศรษฐกิจ - ธันวาคม อัมมาร สยามวาลา เป็นนักเศรษฐศาสตร์คนแรก ๆ ของไทย ที่นำคำว่าทุนทางสังคมมากล่าวถึงในงานสัมมนาของ TDRI เรื่อง 'การเมือง การบริหาร และการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยต้นศตวรรษหน้า'
2000 [2543]	<ul style="list-style-type: none"> - ความร่วมมือในการพัฒนาประเทศไทยของธนาคารโลกได้เริ่มต้นในปี 2543 เป็นการร่วมมือบนฐานความรู้โดยใช้ระยะเวลา 3 ปี เพื่อดำเนินการในเรื่องหลัก ๆ ของการพัฒนาประเทศไทย เช่น การพัฒนาขีดความสามารถด้านการแข่งขัน ด้านความยากจนและความเท่าเทียม ด้านทุนมนุษย์และทุนทางสังคม แล ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม - มกราคม ธนาคารโลกโดยความร่วมมือกับประเทศไทยตีพิมพ์เอกสารชื่อ Social Capital and the Crisis ภายใต้โครงการ Thailand Social Monitor 	<ul style="list-style-type: none"> - เมษายน ได้มีวิทยานิพนธ์ของนิสิตระดับปริญญาโทเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องทุนทางสังคมออกมา 2 ชิ้น คือของ กนกรัตน์ กิติวิวัฒน์ (จุฬาฯ) และพีระ ลีวลม (มหิดล) ซึ่งถือเป็นงานทางด้านวิชาการชิ้นแรกๆ ในระดับอุดมศึกษาที่ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทย - 30 - 31 พฤษภาคม มีการจัดประชุมเรื่อง "ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง" ได้มีการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเข้าไปอีกด้วย - ตุลาคม 2543 ถึงตุลาคม 2544 สศช. ได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ขึ้น ซึ่งยึดเอาคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และนำเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงมาใช้ และยังได้มีการนำคำว่า 'ทุนทางสังคม' เข้าไปใช้ด้วย
2001 [2544]	<ul style="list-style-type: none"> - 25 - 30 มกราคม การประชุม World Social Forum ครั้งที่ 1 ที่ประเทศบราซิล - 11 กันยายน เกิดเหตุโศกนาฏกรรมตึกเวิร์ลเทรดถล่มจากเหตุก่อการร้ายต่ออเมริกา นำไปสู่การถกเถียงเรื่อง "ความมั่นคงของมนุษย์" 	<ul style="list-style-type: none"> - 9 กุมภาพันธ์ รัฐบาลชุดใหม่เข้าบริหารประเทศได้การนำของนายทักษิณ ชินวัตร - 22 มีนาคม มีระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 ต่อมา วันที่ 29 พฤษภาคม มีระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ. 2544 - หลังจากจัดตั้งรัฐบาล ก็ได้มีการขู่ประเด็นเรื่องการจัดการประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพในรัฐบาลดังกล่าว และเมษายน 2544 ได้มีการจัดตั้ง สสส. ขึ้น - 7 กันยายน ได้มีการกำหนดระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ แห่งชาติ พ.ศ. 2544 - 1 ตุลาคม ประกาศบังคับใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545 -

ปี	เหตุการณ์ระดับโลก	เหตุการณ์ในประเทศไทย
2002 [2545]	<ul style="list-style-type: none"> - ธนาคารโลกได้จัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคม โดยส่วนการพัฒนาสังคม - 31 มกราคม – 5 กุมภาพันธ์ การประชุม World Social Forum ครั้งที่ 2 ที่ Porto Alegre ประเทศบราซิล - 26 สิงหาคม – 4 กันยายน การประชุม UN World Summit on Sustainable Development ที่เมืองโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศแอฟริกาใต้ 	<p>2549) ซึ่งยึดเอาคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และนำเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงมาใช้ และยังมีได้มีการนำคำว่า "ทุนทางสังคม" เข้าไปใช้ด้วย โดยกล่าวถึงเรื่องของการทำงานกลุ่มและการสร้างเครือข่าย ความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถทำให้ประเทศพัฒนา ทั้งในด้านการเป็นโครงข่ายทางสังคม การปฏิรูปโครงสร้าง และการสร้างมูลค่าเพิ่ม</p> <ul style="list-style-type: none"> - กองทุน SIF หมดสัญญาการจัดตั้ง และได้ยกเลิกกองทุนไป - เมษายน จักรมณเฑาะ์ ผาสกวณิช เข้ารับตำแหน่งเลขาธิการ สศช. และได้ริเริ่มจัดทำวาระแห่งชาติ - 21 มิถุนายน นายกทักษิณ ได้กล่าวถึงเรื่องทุนทางสังคมในพิธีเปิดการสัมมนา "ความอยู่ดีมีสุขของคนไทย: 5 ปี หลังวิกฤติ" โดยกล่าวปาฐกถา เรื่อง "รัฐบาลกับการสร้างความอยู่ดีมีสุขของคนไทย" - 7 กรกฎาคม มีการทำบุญผ้าป่าสามัคคีเพื่อเป็น "กองทุนที่คืนให้กับ" ภาคราชการชีวิต ทุนทางสังคม" เพื่อระดมทุนช่วยเหลือชาวบ้าน ที่ถูกจับ การแก้ปัญหาที่ดินจังหวัดลำพูนจำนวน 22 คน ซึ่งต้องใช้ทรัพย์สินหรือหลักทรัพย์ค้ำประกันถึง 28 ล้านบาท ขึ้น ณ บริเวณที่ดินที่บุกยึดจัดสรร บ้านไร่แดง ตำบลน้ำดิบ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน โดยมีสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) และสมาชิกเครือข่ายองค์กรประชาชนจากภาคต่างๆ ทั่วประเทศ นักวิชาการ สมาชิกวุฒิสภา องค์กรพัฒนาเอกชน ศิลปินอิสระ นิสิตนักศึกษาและประชาชนผู้สนใจทั่วไปเข้าร่วมงาน - 2 ตุลาคม จัดตั้งกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ตาม พรบ.ปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. ๒๕๔๕ โดยกระทรวงได้บรรจุเรื่องการพัฒนาทุนทางสังคมเข้าไปในพันธกิจด้วย
2003 [2546]	<ul style="list-style-type: none"> - ได้มีการนำเสนอว่าความสัมพันธ์ระหว่างธนาคารโลกกับประเทศเปลี่ยนจากสถานะผู้ถูกบีบบังคับเป็นผู้เป็นภาคีความร่วมมือการพัฒนาอย่างแท้จริง (เป็นความร่วมมือในการพัฒนาแนวใหม่สำหรับปีงบประมาณของธนาคารโลก พ.ศ. 2546 – 2548) - 23 – 28 มกราคม การประชุม World Social Forum ครั้งที่ 3 ที่ Porto Alegre 	<ul style="list-style-type: none"> - 22 มกราคม สำนักนโยบายและแผนงบประมาณ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้จัดทำแผน (วิสัยทัศน์) 7 ประการที่ประเทศไทยต้องการจะเป็นขึ้น - 25 มีนาคม มหาวิทยาลัยขอนแก่นจัดงานสัมมนาเรื่อง "ทุนทางสังคม: มรดกเกาจะนำเราไปรอดจริงหรือ"

ปี	เหตุการณ์ระดับโลก	เหตุการณ์ในประเทศไทย
	<p>ประเทศบราซิล</p>	<ul style="list-style-type: none"> - สศช. กำหนดวาระแห่งชาติ 4 เรื่อง ได้แก่ การพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ, การแก้ไขปัญหาความยากจน, การพัฒนาทุนทางสังคม, และ การพัฒนาที่ยั่งยืน - 9 เมษายน สศช. ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาทุนทางสังคมขึ้น โดยมีเลขาธิการ สศช. เป็นประธานกรรมการ และประเวศ วะสี เป็นที่ปรึกษา - 30 มิถุนายน มีการจัดงานสัมมนา เรื่อง "ทุนสังคม (Social Capital) ในสังคมไทย" ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ โดยกลุ่มศึกษาเศรษฐศาสตร์สถาบัน คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ - 31 กรกฎาคม นายกทักษิณประกาศใช้หนี้ IMF - 1 ตุลาคม นายกทักษิณได้กล่าวถึงคนที่ทำการค้าเถื่อน เช่น CD เถื่อน เป็นกลุ่มคนที่ไม่มีทุนทางสังคม ในงานประชุมเชิงปฏิบัติการแก้ไขปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการ
<p>2004 [2547]</p>	<ul style="list-style-type: none"> - 16 - 21 มกราคม การประชุม World social Forum ที่เมืองมูไบ ประเทศอินเดีย - 26 ธันวาคม เกิดเหตุการณ์คลื่นสึนามิถล่มประเทศไทยอยู่ในแถบมหาสมุทรอินเดีย 	<ul style="list-style-type: none"> - มีนาคม สศช. จัดประชุมระดมความคิดเห็นจากภาคใน 5 ภูมิภาคทั่วประเทศนับเป็นความพยายามที่จะนำเอาทุนทางสังคมที่มีมาจากประชาชนมาพัฒนา - 13 พฤษภาคม สศช. ร่วมกับสถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดสัมมนาระดับชาติ เรื่อง "การพัฒนาทุนทางสังคมสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน" - 22 - 23 กรกฎาคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดการประชุมประจำปี 2547 เรื่อง "โลกเก่า โลกใหม่: ความเชื่อมโยงระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนสังคมกับระบบเศรษฐกิจและการจัดการยุคใหม่" - 19 สิงหาคม มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชจัดการสัมมนา เรื่อง "การพัฒนาทุนทางสังคมท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์" - 8 - 9 กันยายน มีการจัดการประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ 2547 ซึ่งในวันที่ 9 กันยายน ในห้องย่อยที่ 7 ได้มีเวทีเรียนรู้ "สร้างพลังประชาคมสุขภาพด้วยทุนทางสังคมและวัฒนธรรม" ซึ่งบรรจุเรื่องทุนทางสังคมเชื่อมกับประเด็นด้านสุขภาพด้วย

ปี	เหตุการณ์ระดับโลก	เหตุการณ์ในประเทศไทย
		<ul style="list-style-type: none"> - 14 กันยายน ครม. มีมติให้ ดร.อำพน กิตติอำพน เข้ารับตำแหน่งเลขาธิการ สศช. - พฤศจิกายน มีแนวคิดการจัดตั้งสมาคมนักชุมชน -ปลายปี สศช. ได้เริ่มจัดทำโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาทุนทางสังคม โดยเริ่มโครงการที่จังหวัดกาญจนบุรี และพะเยา

ภาคผนวก ค

การให้สัมภาษณ์ความหมายของนักคิดในประเทศไทย

ชื่อ	ที่มา	นิยาม	ปฏิบัติการ	วัตถุประสงค์/ เป้าหมาย	ความคิดเห็นต่อ วาระแห่งชาติ	ความคิดเห็นต่อ นโยบายรัฐบาล	การพัฒนาที่ยั่งยืน
คุณสมบัติ ชูดีนันท์	แผนพัฒนาที่ยังมีได้ คำนึงถึงมนุษย์เป็น ศูนย์กลาง	ตาม สศช.	ทำได้ในส่วนที่ทำได้	การพัฒนาอย่าง ยั่งยืน	ดี แต่ต้องถูกทาง	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่า และมูลค่า สามารถไปด้วยกันได้
คุณสุจิตราภรณ์ นาคะลักษณ์	ความล้มเหลวของ แนวคิดทางด้าน เศรษฐศาสตร์	ตาม สศช.	ผิดที่หักท้วง สศช. มี หน้าที่วางยุทธศาสตร์	การพัฒนาอย่าง ยั่งยืน	ดี แต่มีข้อจำกัด	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่า และมูลค่า สามารถไปด้วยกันได้
น.พ. สุภชัย สาระจรัส	สศช.	TNN	ปฏิบัติการชุมชนสภาพ สาธารณะสุข	ชุมชนเข้มแข็ง	ดี แต่ไม่เห็นด้วยกับ การจัดความ	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่ามาก่อน
คุณใหญ่บุลย์ วัฒนศิริธรรม	SIF, หมอประเวศ	TNN	อะไรก็ตามที่เอื้อให้ เกิดทุนทางสังคมได้	การพัฒนาอย่าง ยั่งยืน	ดี แต่ต้องถูกทาง	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่ามาก่อน
น.พ. พลเดช ปิ่นประทีป	SIF	SIF [อเนก]	พลังทางสังคม	ชุมชนเข้มแข็ง การพัฒนาอย่าง ยั่งยืน	ดี แต่ต้องถูกทาง	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่ามาก่อน
คุณอเนก นาคะบุตร	WB	SIF	เน้นหัวใจ ความรู้สึก การมีส่วนร่วม	ประชาธิปไตย ชุมชน เข้มแข็ง	ดี แต่อาจเป็นแค่เสือ กระดาษ	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่ามาก่อน
รศ. ดร. เสรี พงษ์พิศ	แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	ความสัมพันธ	ชุมชนเป็นที่ตั้ง	การพัฒนาอย่าง ยั่งยืน	ดี แต่ต้องถูกทาง	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่ามาก่อน

ชื่อ	ที่มา	นิยาม	ปฏิบัติการ	วัตถุประสงค์/ เป้าหมาย	ความคิดเห็นต่อ วาระแห่งชาติ	ความคิดเห็นต่อ นโยบายรัฐบาล	การพัฒนาที่ยั่งยืน
คุณพิทยา ว่องกุล	วัฒนธรรมชุมชน	ทุนของสังคม	ชาวบ้านคือของจริง	การพัฒนาอย่างยั่งยืน	ดี แต่ต้องถูกทาง	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่าน่าก่อน
ศ. ดร. อาพันธ์ กาญจนพันธ์	การทำบุญ Altruism	ความสัมพันธ์ การจัดการความสัมพันธ์	การมีส่วนร่วม	สิทธิชุมชน การมีส่วนร่วม	ดี แต่ต้องแก้ที่ระบบคิด	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่าและมูลค่าซ้อนทับกันอยู่
รศ. ดร. ชวิทร์ สีนะบรรจง	สศช.	TNN + information	ต้องวัดได้	การพัฒนาอย่างยั่งยืน	ดี แต่ต้องวัดได้	ยังไม่ถูกทาง	สามารถไปได้ด้วยกันได้
รศ. ดร. จูรี วิจิตรวาทการ	ก่อนวิกฤติ	TNN	เน้นเรื่องชุมชน	การพัฒนาอย่างยั่งยืน	ดี แต่ต้องถูกทาง	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่าน่าก่อน
พ่อหลวงองอ์ โยโตเซา	ทุนชุมชน	ทุนของสังคม เน้นทรัพยากร	อยู่กับชุมชน, ชชาติ	ชุมชนพึ่งตนเอง	ดี แต่มีการตั้งข้อสงสัยว่าจะทำได้หรือไม่	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่าน่าก่อน
พ่อสมเกียรติ พันภัย	ทุนชุมชน	ทุนของสังคม เน้นทรัพยากร	อยู่กับชุมชน, ชชาติ	ชุมชนพึ่งตนเอง	ดี แต่มีการตั้งข้อสงสัยว่าจะทำได้หรือไม่	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่าน่าก่อน
ครูชบ ยอดแก้ว	ทุนชุมชน	ทุนของสังคม เน้นความสัมพันธ์	อยู่กับชุมชน, ชชาติ	ชุมชนพึ่งตนเอง สวัสดิการชุมชน	ดี แต่มีการตั้งข้อสงสัยว่าจะทำได้หรือไม่	ถือว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดี	คุณค่าน่าก่อน
ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม	ทุนชุมชน	ทุนของสังคม เน้นระบบการศึกษา	อยู่กับชุมชน, ชชาติ	ชุมชนพึ่งตนเอง	ดี แต่มีการตั้งข้อสงสัยว่าจะทำได้หรือไม่	ยังไม่ถูกทาง	คุณค่าน่าก่อน

ภาคผนวก ง

งานสัมมนาที่ผู้วิจัยได้เข้าร่วม

- 25 พฤศจิกายน 2545 เข้าฟังการบรรยายพิเศษเรื่อง **"Social Capital :Promise and Prospective"** โดย Prof. Paul A.Francis, University of East Anglia , UK,
- 30 มิถุนายน 2546 เข้าฟังการอภิปราย **"ทุนสังคม (Social Capital) ในสังคมไทย"** ณ ห้องประชุมอาคาร 60 ปี(1) ชั้น 4 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ จัดโดยกลุ่มศึกษาเศรษฐศาสตร์สถาบัน คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 13 พฤษภาคม 2547 เข้าร่วมการสัมมนาระดับชาติ เรื่อง **"การพัฒนาทุนทางสังคมสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน"** จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ร่วมกับ สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 31 พฤษภาคม 2547 เข้าร่วมอภิปรายต่อการนำเสนอรายงาน **"โครงการศึกษาวิจัยเพื่อเสริมสร้างทุนทางสังคมไทย"** ต่อ สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดย สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 22 – 23 กรกฎาคม 2547 เข้าร่วมการประชุมวิชาการ การประชุมประจำปี 2547 มหาวิทยาลัยนเรศวร **"โลกเก่า โลกใหม่: ความเชื่อมโยงระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนสังคมกับระบบเศรษฐกิจและการจัดการยุคใหม่"**
- 19 สิงหาคม 2547 เข้าร่วมการอภิปราย เรื่อง **"การพัฒนาทุนทางสังคมท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์"** มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- 9 กันยายน 2547 เข้าร่วมการประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ 2547 ห้องย่อยที่ 7 เวทีเรียนรู้ **"สร้างพลังประชาคมสุขภาพด้วยทุนทางสังคมและวัฒนธรรม"**

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาว ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ เกิดเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2523 ที่ อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร จบการศึกษาระดับปริญญาตรีรัฐศาสตรบัณฑิต (สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา) จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2545 ในระหว่างการศึกษาระดับปริญญาโท ได้เป็นผู้ช่วยวิจัย โครงการวิจัย “อาเซียนในสหัฐวรรษใหม่” สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทำงานเป็นผู้ประสานงานโครงการประชุมนานาชาติ “Challenges Human Security in a Borderless World” (11 ธันวาคม 2002) และโครงการประชุมนานาชาติ “Human Security Now: Strengthening Policy Networks in Southeast Asia” (4- 5 มีนาคม 2004) ให้กับ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นอกจากนี้ ได้เป็นผู้ช่วยบรรณาธิการหนังสือ “การพัฒนาที่ยั่งยืนในกระแสโลกาภิวัตน์กับทิศทางประเทศไทย” (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม, 2545) และเป็นคณะทำงานแปลหนังสือ “บันทึกโจเบิร์ก: ความเป็นธรรมในโลกที่เปราะบาง” (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม, 2546) (ต้นฉบับ Jo'burg Memo: Fairness in a fragile world. Wolfgang Sarch, editor. Berlin: Heinrich Boell Foundation, 2002) รวมถึงเป็นหนึ่งในคณะผู้แปลหนังสือดังกล่าวด้วย